MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Yayınları No: 475
Fen - Edebiyet Fakültesi Yayınları No : 12

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Doç. Dr. Nadir Devlet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İstanbul, 1989

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rukiye ve İbrahim Devlet-Kildi,
Aynicemal ve Ahtem Devlet ve
Reşide Buri'lere minnet
duygularımla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

956.
DEU t

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO : 475
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO : 12

S.S.C.B.'DEKİ TÜRKLER AĞIRLIKLI

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI

Doç. Dr. NÂDİR DEVLET
M. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ
9830
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1989

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ V

GİRİŞ 1

I — SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ 9

A — İdari Taksimat 9
B — Sovyet Sistemi 19
C — Sovyetler Birliği Komünist Partisinin (SBKP) Teşkilatları 21
Ç — Sovyet Yönetimi (Hükümet) 39
E — SBKP'nin Arzusunun Devlet Çapında Gerçekleştirilmesi 46
E — Komünist Hakimiyeti Garanti Altına Alma 52
F — Sovyetler Birliği'nde Sosyal ve Kültürel Durum 56
G — Sovyetler Birliği'nde Totaliter İnsan 65
Ğ — Dünya Komünizmi 66
H — Sovyetler Birliği'nde Türklerin Demografik Durumu 70
I — Rusların Dağılımı 78
İ — 1 Ocak 1987'ye Göre Nüfus Gelişimi Tahmini 80

II — SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE TÜRKLERİN YAŞADIKLARI COĞRAFİ BÖLGELER 85

III — İDİL-URAL 88

A — Tatarıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 88
B — Başkurdıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 105

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C — Çuvaşıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 113
D — SSCB'nin Avrupa Bölümündeki İki Türk Boyu 116
1 — Gagauzlar 116
2 — Karaimler 116
3 — Kırım Türkleri (Tatarları) 117

IV — KAFKASYA 119

A — Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 119
1 — Karabağ Olayları 121
B — Kafkasya Türkleri 130
1 — Kumuklar 132
2 — Karaçaylar 132
3 — Balkarlar 133
4 — Nogaylar 133
5 — Kundur Ve Kafkasya Türkmeni 134

V — ORTA ASYA VE TÜRKİSTAN 136

A — Kazakıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 147
1 — Kazakıstan Olayları 155
B — Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 163
C — Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 188
Ç — Kırgızıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 194
D — Tacikler ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 201

VI — SİBİRYA TÜRKLERİ 205

A — Yakutlar ve Yakut Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 206
B — Tuvalar ve Tuva Muhtar Sosyalist Cumhuriyeti 208
C — BATI SİBİRYA TATARLARI 211
1 — Hakas ve Hakas Muhtar Oblastı 212
2 — Altaylılar ve Gorno-Altay Muhtar Oblastı 213
3 — Şorlar 214
4 — Dolganlar 214

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII — KIRIM TATARLARI 217

A — Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 218
1 — Sürgündeki Kırım Tatarları 219
2 — Özbekistan Kırım Tatarları 220

VIII — MESHET TÜRKLERİ 223

IX — SOVYETLER BİRLİĞİ'NDEKİ UYGURLAR 228

X — SOVYETLER BİRLİĞİ'NDEKİ TÜRKLERE TOPLU BİR BAKIŞ 232

XI — ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDEKİ TÜRKLER 257

1 — Şincang-Uygur Muhtar Bölgesi (Doğu Türkistan) 258

XII — AFGANİSTAN TÜRKLERİ 270

XIV — İRAN TÜRKLERİ 275

XV — IRAK TÜRKLERİ 282

XVI — SURİYE TÜRKLERİ 284

XVII — KIBRIS TÜRKLERİ VE KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ 286

XVIII — YUGOSLAVYA TÜRKLERİ 289

XIX — YUNANİSTAN TÜRKLERİ 292

XX — ROMANYA TÜRKLERİ 295

XXI — BULGARİSTAN TÜRKLERİ 297

XXII — DÜNYADAKİ DİĞER TÜRKLER 304

1 — Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki Türkler 305

XXIII — SONUÇ 311

XXIV — KISALTMALAR 314

XXV — BİBLİYOGRAFYA 317

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Bugün dünyadaki Türklerin 2/3'si T.C. dışında yaşamaktadır. Başka bir ifade ile Türkiye'ye komşu olan (veya olmayan) ülkelerde yaşayan Türk soyundan toplulukların toplam nüfusu neredeyse Türkiye'ninkinden iki misli fazladır. Türkiye'mizin dışında yaşayan Türkleri en düşük tahminle 75-80 ve en yüksek tahminle 90 milyon olarak belirleyebiliriz.

Gerek Türkiye'de ve gerek ise Türkiye dışındaki Türk nüfusu (özellikle Sovyetler Birliğinde) son 10-20 yılda çok süratle artmıştır. Türkler'deki bu demografik değişiklik ve ekserisinin yaşadığı bölgelerin ekonomik ve stratejik yönden ehemmiyeti «Orta Asya Araştırmalar»ına ilginin artmasına sebep olmuştur. Başta Batı Avrupa ülkeleri, ABD ve SSCB olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde değişik disiplinlerde (etnograf, sosyolog, lenguist, demograf, politolog, tarihçi vb) çalışan ilim adamları bu konuya ciddiyetle eğilmekte ve bu konuda yapılan ilmî toplantıların (seminer, konferans, sempozyum vb) ve neşriyatın sayısı her geçen gün artmaktadır. Türkiye'mizde ise bu konuya ilgi oldukça sınırlı kalmıştır. Ancak Ermeni terörü veya Bulgaristan'da Türklere uygulanan soykırımı bu konularda yeni çalışmaların yapılmasına yol açmıştır.

Tabii ki, Türkiye'mizde daha eski dönemlerde Türkiye dışındaki Türklerin tarihi, edebiyatı, dili ve folklörü gibi sahalarda ilmî araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu araştırmaları yapan neslin aramızdan ayrılması sebebiyle bu konudaki çalışmalarda bir yavaşlama ve duraklama sezilmeye başlamıştır. Dolayısıyla da son 20-30 yıl içinde bütün Türkleri kapsayan en ciddi ve en şumullü eser olarak *Türk Dünyası El Kitabı* (Ankara 1976) adlı eseri sayabiliriz. Ancak eserin baskısına onbeş yıla yakın bir süre geçtiğinden bu eserin içindeki makalelerin tekrar gözden geçirilmesi ve yeni malzemelerle takviyesi bir zaruret haline gelmiştir. Ayrıca bu çok hacimli eserden faydalanmak konuya yabancı ve zamanı kısıtlı olanlar için oldukça zordur.

Daha ufak hacimli bir el kitabına ihtiyaç vardır düşüncesi ile bu denemeyi ortaya koymuş bulunuyorum. Çalışmada nüfus yönün-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den en büyük topluluğu teşkil eden Sovyetler Birliği'ndeki Türklere ağırlık verdim. Bu derlemenin gerçekleşmesinde en büyük zorluğu malzeme temini teşkil etti. Gene de araştırmacı ve iki yıl önce Radio Liberty (Münih)'in müdürlüğünü üstlenmiş olan S.E. Wimbush ve «The Society for Central Asian Studies» (Londra)'nin müdiresi M. Broxup batıda yayınlanan neşriyatı yollayarak bu açlışmamı desteklememiş olsalardı bu deneme dahi ortaya çıkmayacaktı. Bunun dışında 1988'in sonunda kaybettiğimiz A. Bennigsen, H. Braeker, D.P. Hammer, Ch. Lemercier-Quelquejay, T. Swietochowski gibi yabancı B. Hayit, K. Karpat ve A.A. Rorlich gibi Türk araştırmacıları kendi eserlerini lütf ederek yollamasalar idi bu çalışmamda ortaya koymak istediğim bazı konular şüphesiz eksik kalacaktı.

Burada şu hususu da aydınlatmayı yararlı buluyorum. Elinizdeki kitap 2-3 yıl önce baskıya hazır olmasına rağmen çeşitli sebeplerden bugüne kadar basılamadı. Son bir kaç yılda ise SSCB'nde çok süratli siyasî değişiklikler olmaya başlayınca bu yenilikleri çalışmamda bazı eklerle almam icap etti. (Msl. Bulgaristan'dan 300 binin üzerinde soydaşımızın ülkemize sığınması, Azerbaycan'daki gelişmeler, Özbekistan'da Meshet Türklerinin başına gelenler vb. kitap baskıda olduğu için eklenemedi). Fakat bu yüzden de belki düzensizlikler meydana geldi. Şartların getirdiği bu durum dolayısıyla okuyucularımdan özür dilerim.

Aslında dünyada Türklerin yaşadığı her bölge için derin araştırma gerekir. Ancak bu şekilde objektif bilgiler elde edilebileceği kanaatindeyim. Ben bu kısa derlememde imkânlar, eldeki malzeme ve bilgi dağarcığım nisbetinde objektif bir tablo çizmeye çalıştım. Her türlü konuyu işlediğim iddiasında da değilim. Temennim bu çalışmamın araştırmacıları ve ilmî kuruluşları motive etmesidir.

Son olarak bu kitabın basılmasında bütün imkânları zorlayan değerli insan M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'a, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası mensuplarına, kitabın müsveddelerini temize çeken, matbaa tashihleri ve diğer gerekli işlemleri yapan Araş. Gör. Nesrin Sarıahmetoğlu'na, yukarıda adlarını saydığım meslektaşlara ve bu çalışmamda beni herhangi bir şekilde destekleyen herkese en içten teşekkürü bir borç bilirim.

Nâdir Devlet
İstanbul — 1989

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GİRİŞ

Bu araştırmamda «Türk» adını daha ziyade soy (ırk) adı olarak kullanacağım. Konuya «Türk» kelimesinden ne anladığımızı izahla başlamak istiyorum. Türk kelimesi hakkındaki görüşler daha doğrusu bu kelimeye verilen mânâ mes'elesinde Türkiye ile bunun dışındaki ülkelerde değişik mülahazalar mevcuttur. Türkiye'deki ilmî görüşe göre, «Türk» veya eski söyleniş şekliyle «Türük» kelimesi dar ve geniş mânâlara sahiptir. Bu kelimeyi dar mânâsıyla aldığımızda Türk, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan, T.C. vatandaşı olan topluluk için kullanılmaktadır ve genelde bu topluluk devletin resmî dili de olan Türkçeyi kullanmaktadır. Bu kelime daha geniş mânâda kullanıldığında ise dünyadaki bütün Türk soylulara teşmil edilmektedir. Yâni başka bir ifade ile bu soydan gelen bir Türk, dünyanın hangi ülkesinde -isterse Çin'de isterse Amerika'da- yaşarsa yaşasın, Türkiye'de Türk diye kabul edilmekte ve adlandırılmaktadır. Türk kelimesinin bu şekilde kullanılışı soy birliğini belirtmeye yaramaktadır. Bu şekliyle Türk kelimesi hem milliyeti hem de ırkiyeti, yâni soy mensubiyetini belirtmektedir. Kelimenin bu şekilde yorumlanması ise bütün Türkleri ancak soy yönünden de birleştirici bir faktör olarak kabulüne yol açmaktadır. Bu yüzden de Türkiye'de Türkler diğer Slav veya Germenlerde olduğu gibi aynı soy fakat apayrı milliyete mensup topluluklar olarak değerlendirilmektedirler. Anglo-Sakson, Alman ve Rus literatüründe genelde Türkiye'deki Türklerle Türkiye'nin dışındaki Türkler arasında ayırım yapılmaktadır. Anglo-Sakson literatüründe, aslında Rus literatüründen esinlenerek veya onun tesiri altında kalınarak, «Turk» ve «Turkic» tabirleri kullanılmaktadır. Ruslar ise Türkiye Türkleri için «Turok», diğerleri için «Tyurski» kelimelerini kullanırlar. Rus literatüründe ise daha ileri gidilerek «Türk dilinde konuşan halklar» tabiri kullanılarak, Türkler arasındaki ortaklığın ancak ortak bir dili kullanmalarından ileri gitmediği belirtilmeye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çalışılmaktadır. Alman literatüründe bu tefrik o kadar güçlü değildir. Onlar Türkiye Türklerine «Türke(n)» ve diğerlerini ise «Türkvölker» (Türk halkları) olarak ifade ederler. Tabii ki, Türkler arasında daha değişik tarihî, kültürel faktörlerin de mevcut olduğu inkâr edilemez. İngilizce'de kullanılan «Turkic» tabirinin Türkiye dışındaki Türkler için kullanılması birtakım sorular doğurmaktadır. Genelde bu tabir Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkler için kullanılmakta olup, Türkiye Cumhuriyeti dışında olan diğer Türk boyları için bu tabiri kullanmada gerek ilim adamları, gerek yazarlar ve gazeteciler arasında ortak bir görüş mevcut değildir. Zaten Anglo-Sakson görüşüne göre milliyet (nationality) kelimesi daha çok o şahsın tabiyetini ifade etmektedir. Bu da belki Sovyetler Birliği'ndeki Türkler, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmadıklarından daha değişik bir şekilde ifade edilmek arzusu ile «Turkic» yâni Türk'e ait veya Türkî mânâsına gelen bir kelime ile belirtilmelerine yol açmıştır. Fakat nasıl olursa olsun Türkiye'deki Türkler ile Türkiye dışındaki Türkler arasında bir ayırım yapılma yoluna gidilmiştir. Bu eğilim Sovyetler Birliği'nde de mevcuttur, daha doğrusu bugünkü ilim dünyasına mâledilmeye çalışılan bu görüşün mûcidi Sovyet âlimleri olmuştur.

Bugün Türkiye'nin dışında yaşayan Türkler bulundukları coğrafî bölge, yaşadıkları siyasî sistem bazılarının Türkiye ile asırlardan beri olan kopuklukları ve bu şartlar içinde geliştirdikleri yazılı edebiyat ve hatta zamanın akışı içinde gelişen ve değişen adet-örfler sebebiyle kendilerine has özellikler gösterirler. İşte bu çeşitli faktörler genelde Türkiye dışındakilerin kendilerini «Türk» diye adlandırmayarak, kendi boylarının adını millet adı olarak almalarına sebep olmuştur. Onlar «Türk» adını Türkiye'de yaşayan Türklere has olarak kabul etmişler veya etmek zorunda bırakılmışlardır.

Bir Özbek, Kazak, Tatar veya Azerî «ben Türk değilim» dediği zaman Türkiye Türkü olmadığını belirterek millet - soy ayırımını yapmak ister. Yâni milleti olarak kendi boyunu görür, Türk olarak ise Anadolu'daki ırkdaşını kabul eder. Fakat aynı Özbek, Kazak, Tatar veya Azerî bu boylar (milletler veya halklar) arasındaki akrabalık meselesi sorulduğunda, Türkiye Türkü ile kendi arasındaki akrabalığı, soydaşlığı kabul edecektir. Kısacası «Türk» adı Türkiye'de hem millet hem soy adı olarak kullanılırken, Türkiye'nin dışın-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da bu ad ancak Türkiye'dekilere has bir millet adı olarak kabul edilir.

Bu Türk boylarındaki ortaklığı, ateist bir devlette, tabii ki dinî mensubiyeti bildiren bir kelime ile ifade etmek imkânı kalmamıştır. Kısacası ihtilâlden sonra Özbek, Kazak, Tatar, Türkmen Kırgız, Azerî gibi boy adları yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamış ve bugün de kullanılmaktadır. Bu boyların soy birliği ise, yanî Türklükleri Moskova'nın politikası icabı dile alınmaz oldu. Bunun neticesinde artık 70 yıla yakın bir zamandır ayrı Özbek, Kazak, Tatar, Azerî gibi halklardan bahsedildi. Bu boylara mensup olanlarda da şuur gelişti. Dolayısıyla da Türkçe'de soy adını da belirten Türk kelimesi ancak Türkiye'deki Türkleri ifade için kullanılmakta olduğu kabul edilmiştir. Türkiye'de yukarıda da bahsettiğimiz gibi durum daha değişiktir. Aslında Türkiye ile Türkiye'nin dışındaki Türklerde soy ortaklığını gösteren kelimenin benzer fakat aynı olmaması bu hususta bir takım anlaşma problemleri hasıl etmektedir. Bütün bunlara rağmen Türklerin soy birliğinin dünyadaki diğer ırklara nazaran daha güçlü olduğu bir gerçektir. İşte bu gerçek de dünya Türklüğünü ortak bir şekilde mütalaaya daha fazla imkân vermektedir.

Bugün dünya Türklüğünü, çok basit bir hesapla en az 110 milyon ve en çok 140 milyon civarında diye tahmin etmekteyiz. Dünya Türkleri arasında hem politik, hem demografik konumu yönünden birinci sırayı Türkiye Türkleri almaktadır. Türkiye'den sonra en fazla demografik, ekonomik ve belki de politik potansiyele sahip olan Türk toplulukları SSCB'nde yaşamaktadırlar. SSCB'ndeki Türklerden sonra en kalabalık Türk topluluğunu ise ÇHC'nde veya Doğu Türkistan'da yaşayan Türkler teşkil eder. Bunları İran, Balkan ülkeleri Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'da, Orta Doğu'da, Irak, Suriye, Afganistan, Kıbrıs ve değişik Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkler takip eder.

Bütün bu Türkler genelde aldığımızda Orta Asya da diyebileceğimiz stratejik bir bölgede yaşamaktadırlar. Bu bölge başka bir ifade ile Balkanlardan başlayarak Çin'e kadar uzanan tarih, din ve hatta dil gibi ortak değerleri paylaşan milletlerin, başlıca Türk soylularının yaşadığı bir bölgedir. Geniş olarak aldığımızda Orta Asya bölgesi aşağıdaki coğrafî bölgelerden ibarettir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. Balkanlar
2. Türkiye
3. İran
4. Kafkasya
5. İdil-Ural
6. Sovyet Orta Asyası (Batı Türkistan)
7. Ç.H.C.'nin Sincang (Doğu Türkistan) bölgesi

İlk Türk göçlerini gerçekleştiren Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler ve Kıpçaklardan sonra bu sahalarda kurulan Altın Ordu, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları bu geniş sahada tesirlerini bıraktılar. Daha sonradan değişik Türk hanlıklarının hükümran olduğu bu geniş sahada ancak bir tek Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığa sahip durumdadır. Bunun dışında yaşayan Türkler değişik ülkelerin vatandaşı durumundadırlar. Bugün bu değişik Türk boylarını kuzey-batı (Kıpçak), kuzey-doğu, güney-batı (Oğuz) ve güney-doğu (Kaşgar) gibi dört gurupta incelememiz mümkündür.

Yukarıda incelediğimiz Türk boylarının bugün yaşadıkları siyasî kuruluşlar, yâni devletlere göre tasnif ettiğimizde de şu aşağıdaki tablo ile karşılaşırız :

SOVYETLER BİRLİĞİN'DEKİ TÜRK TOPLULUKLARI : (Nüfus kesafetine göre) Özbek, Kazak, Tatar, Azerî, Türkmen, Kırgız, Çuvaş, Başkurt, Yakut, Karakalpak, Uygur, Kumuk, Gagauz, Tuva, Karaçay, Meshet, Hakas, Balkar, Altay, Kırım Tatarı, Nogay, Şor, Karaim, Kundur, Kafkasya Türkmeni ve Dolgan.

ÇİN HALK CUMHURİYET'İNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI : Uygur, Kazak, Kırgız, Salar (Salur), Şibe (Şive), Özbek ve Tatar.

AFGANİSTAN'DAKİ TÜRKLER : Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak, Karakalpak ve Uygur.

İRAN'DAKİ TÜRKLER : Azerî, Kaşkay, Afşar, Şahseven, Kaçar, Karapapah, Hamse, Kengürlü, Türkmen vb. boylarına ayrılırlar.

Bunların dışında ise Irak, Suriye, Bulgaristan, Yunanistan gibi yabancı devletlerde bulunan ve ezici çoğunluğunu Türkiye Türkle-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rinin teşkil ettiği Türk toplulukları bulunmaktadır. İkinci bağımsız Türk Cumhuriyeti Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Batı Almanya, Fransa, Avusturya, Hollanda, Belçika, İsviçre, İsveç gibi Avrupa ülkelerinde de aslen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türkler bulunmaktadır. Dünyanın diğer taraflarında A.B.D., Kanada, Japonya, Avusturya, Finlandiya'da aslen Rusya Türkleri olan ufak Türk toplulukları mevcuttur. Tabii ki, Avrupa ülkelerinin dışında Suudi Arabistan ve Libya gibi Arap ülkelerinde de çalışmak maksadıyla bulunan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları mevcuttur. (Suudi Arabistan'da bir miktar aslen Doğu Türkistanlı Türk de mevcuttur).

İşte bu yukarıda saydığımız değişik siyasî kuruluşlarda yaşayan çeşitli isimdeki Türk boylarını birleştiren ortak noktalar bir haylidir. Bu faktörleri coğrafî birlik, tarihî birlik, kültür birliği ve dil birliği şeklinde sıralayabiliriz.

COĞRAFÎ BİRLİK : Genel olarak aldığımızda değişik Türk boyları birbirinin devamı veya uzantısı olan Balkanlar, Türkiye, İran, Kafkasya, İdil-Ural, Batı Türkistan (Sovyet Orta Asyası-Kazakıstan), Afganistan'ın kuzeyi, Çin'in Doğu Türkistan Bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu bölgelerdeki ülkeler arasında politik düzen ve ideolojik yapı bakımından mühim farklar olduğu (mesela Türkiye'de demokrasi, İran'da tekorasi, SSCB'de tek partinin hakimiyetine dayanan sosyalist bir rejim) inkâr edilemez. Fakat tarihî akış içinde bu farklılıkların pek de ehemmiyetli olduğu söylenemez.

TARİHÎ BİRLİK : XI. yy'dan itiabren bu bölgeler Gazneliler, Selçuklular, Çağatay ve Altın Ordu, Timurlular, Delhi Türk İmparatorluğu, Harezmşahlar ve Şeybanîlerin hakimiyeti altına girmişler ve genelde de bu bölgeler politik olarak birleştirilmişti. Meselâ, Timur'un İmparatorluğunun sınırları Ankara'dan Delhi'ye oradan da Kaşgar'a kadar uzanıyordu. Selçuklular Batı Anadolu'dan Sır Derya'ya, Türk-Moğol İmparatorluğu Polonya'dan Suriye'ye ve hatta Pasiflik'e kadar uzanıyordu. Bu devirlerde mal, fikir ve kültür mübadelesi gayet sıkı idi. Milliyet ve dil problemi mühim bir rol oynamıyordu. Meselâ, Semerkantlı olan Babur Hindistan'la Afganistan'a hükmediyordu. Sibiryalı Türkleşmiş bir Moğol olan Muhammed Şeybanî, Orta Asya'da hükmetti. Safevî hanedanını kuran Şah İs-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mail Türkçe konuşurdu ve Farsça yazmasını bilmezdi. Onun çağdaşı olan Osmanlı Padişahı I. Selim ise Farsça şiirler yazardı. İşte bu geniş bölgede yaşayan en azından 100 milyonluk bir Türk topluluğu mevcut olup, İstanbul'daki bir Türk Kaşgar'daki bir Uygur'la günlük ihtiyaçlarını temin edecek kadar konuşup anlaşabilir.

KÜLTÜR BİRLİĞİ : Yukarıda saydığımız geniş bölgede Fars unsuru ırkî olarak güçlü olmamakla kültür etkisi oldukça mevcuttu. Türk kültürü bilhassa İran çevresindeki Türkleri birbirine bağlamakta idi. Bunun dışında tâ İslâm öncesi ve daha sonra İslâmiyet döneminde gelişen ortak kültür değerleri nesillerden nesile aktarıla gelmiş ve Türkler arasındaki kültür birliğinin bir parçası olarak çıkmışlardır. Bugün gerek Türkiye'de ve gerekse Sovyetler Birliği'ndeki değişik Türk boylarının tarihçi ve yazarları tarafından meydana getirilen ilmî ve edebî eserlerde bu ortak kültür değerlerin işlenmesi de bu kültür birliğinin varlığını ispatlamaktadır.

DİL BİRLİĞİ : Türkler arasındaki birlik meselesinde dil faktörü çok etkin rol oynamaktadır. Türkiye ilmî dairelerinde ayrı Türk dilleri yerine Türk şiveleri tabiri kulanılmakta ve bugün Özbekçe, Kazakça, Tatarca, Azerice diye adlandırılan dillerin hepsinin bir kökten, yâni ana Türkçeden çıkarak geliştiği kabul edilmekte ve dolayısıyla da bunlara müstakil birer dil denilmeden Türkçe'nin ayrı şiveleri olarak telakki edilmektedirler. Batıda ve Sovyetler Birliği'nde ise Türk şiveleri birbirinden tamamen müstakil ayrı diller olarak kabul edilmektedirler. Aslında her iki görüşün de eksik tarafları mevcuttur. Hiç şüphesiz bugün bilhassa Sovyetler Birliği'nde XIX. yy. ortaları ile XX. yy. başlarından itibaren, her Türk boyunda aynı derecede olmamakla beraber, ayrı edebiyatlar ve buna bağlı olarak edebî diller teşekkül etmeye başlamıştır. Fakat bütün buna rağmen Türk dilleri arasındaki kopukluk mesela, Slav veya Germen dillerindeki kopukluk kadar değildir. Çünkü bu Türk şivelerinin hiç biri gelişmelerinin son aşamasına varıp bütün problemlerini halledememişlerdir. Bu yüzden de nasıl adlandırırsak adlandıralım, ister dil ister şive diyelim Türk boylarının mahallî özellikleri esasına göre edebî dil seviyesine yükseltilmiş değişik Türk dilleri arasındaki yakınlık ve ortaklık çoktur. Bu sebeple de değişik Türk boylarındaki Türkler, dilledikleri ve icap ettiği takdirde bir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

birleriyle hiçbir başka soyun anlaşamayacağı kadar kolayca anlaşabilir. Bu gerçek de bize dil birliğinden bahsetmemize imkân sağlamaktadır.

DİN BİRLİĞİ : Genelde Türklerin büyük çoğunluğu X. ve XI. yy.'dan itibaren İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Yeni din yeni âdetlerin gelişmesine ve inancın yanında ortak bir kültürün de gelişmesine imkân sağlamıştır. İslâm, Türklerin yabancılara (Ruslar, Çinliler vb) karşı koymalarında da mühim rol oynamıştır. İslâmiyet diğer faktörlerin yanında Türklerin birliğini sağlamaktadır.

İşte yukarıda saydığımız değişik faktörler Türkleri birbirlerine yakınlaştıran unsurlar olmaktadırlar ve bu yüzden de bazen şuurlu da olmamakla birlikte yabancılardan ziyade birbirlerine yakın olduklarını hissetmektedirler. Türk soyuna ait olmak bilhassa zor durumlarda kalındığında akla daha fazla gelmektedir. Mesela, hangi bölgede olursa olsun Türk soyundan olan bir şahıs çeşitli sebeplerden (politik, ekonomik, dinî vb) yaşadığı ülkeyi terk etmek zorunda kaldığında genelde Türkiye'ye göç etmenin yollarını aramaktadır. Böylece son çağın ilk göçleri, ilticaları Rus baskısından bîzâr olan Kırım Tatarlarının Türkiye'ye hicretleri ile başladı. Onun dışında bir hayli Rusyalı Türk aydını çarlık rejiminden kaçarak, Türkiye'ye sığındı. İkinci Dünya Harbinden sonra da Türkiye ufak çapta olmakla birlikte bu nevî ilticalara sahne oldu. Uzak Doğu'dan komünist rejimlerden kaçan bir hayli Tatar, Kazak, Uygur vb. 1950'lerde Türkiye'ye gelip yerleştiler. Resmî antlaşmalarla Yunanistan ve Bulgaristan'dan da bir hayli Türk Türkiye'ye göç ettirilip yerleştirildi. Rum baskısından kaçan bir hayli Kıbrıslı Türk de Türkiye'de yeni hayat kurdu. En son olarak ise Afganistan'dan kaçarak Pakistan'a sığınan bir miktar Özbek, Kırgız ve Türkmen, Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in insiyatifi ile Türkiye'ye yerleştirildi. Kısaca Türkiye, Türk soyluların ikinci vatanları rolünü oynamış ve oynamaktadır. Türkiye'nin de Türk soylulara bu imkânı tanıması bir yerde soy dayanışmasından kaynaklanmaktadır.

Çeşitli Türk boylarının bugünkü durumlarını daha iyi anlayabilmemiz için onların bulunduğu ülkelerdeki siyâsî ve idarî sistemlere bir göz atmakta fayda vardır. Bilindiği üzere komşularımızdan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tek Yunanistan'da plüralistik, yani çok partili sisteme dayanan hürriyetçi demokratik bir rejim hüküm sürmekte olup, kalan komşularımız SSCB, Bulgaristan ve müşterek sınırımız olmadığı halde bir hayli Türkün yaşadığı Romanya, Yugoslavya'da, ÇHC ve Afganistan'da, yani o ülkelerin komünist partilerinin mutlak egemenliğine dayanan sosyalist, İran'da teokratik, Suriye ve Irak'ta gene tek parti hakimiyetine dayanan totaliter rejimler hüküm sürmektedir. Başka bir şekilde ifade edersek, Türkiye dışındaki Türklerin büyük bir çoğunluğu katı rejimli ülkeler diyebileceğimiz devletlerin vatandaşı durumundadırlar. Bu devletler arasında da en fazla Türk nüfusuna sahip olan ülke SSCB'dir. Başka bir ifade ile en mühim potansiyele sahip Türk topluluğu SSCB'nde bulunduğundan oradaki Türkleri daha teferruatlı incelemek ve tanımak gereklidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ

Sovyetler Birliği işgal ettiği arazi bakımından dünyanın en büyük devleti olup, yüzölçümü 22,4 milyon kilometre karedir (km²). Genel nüfusu 1988 yılında 284.500.000 idi. İşte toprağı geniş bu sosyalist ülkenin 1979 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 262.085.000 olup, Slav nüfusu 189.207.000 (Rus: 137.397.000; Ukrain: 42.347.000; Belorus : 9.463.000), yâni toplam nüfusun % 64'ünü teşkil ediyordu. Ruslar ise % 52,4'ü teşkil ediyordu. Kalan nüfusu (72.878.000). Türk, Moğol ve Avrupa'nın değişik soylarından gelenler teşkil etmektedir. Sovyetler Birliği'ndeki Türk ve değişik soydan gelen müslümanların toplam sayısı resmî istatistik rakamlara göre, 50 milyona yaklaşmış olup, SSCB'nde Ruslardan sonra en mühim nüfus faktörüdürler. Bu Türklerin demografik durumlarını derinlemesine incelemeden önce SSCB'nin idarî taksimatına bir göz atmak gerekir.

İDARÎ TAKSİMAT

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği aşağıdaki 15 ittifak (birlik) cumhuriyetinden meydana gelmektedir.

Bölgesel-İdarî Teşkilât : Büyük ittifak cumhuriyetler *oblast* adı verilen bölgesel kısımlara bölünürler. SSCB'nde yüzün üstünde oblast bulunmaktadır. Küçük ittifak cumhuriyetler ise oblastlara bölünmemekte ve bu da bazen karışıklığa sebep olmaktadır. Estonya gibi küçük cumhuriyette yönetimde şehirler ve merkezî hükümet bulunmaktadır. Büyükçe cumhuriyetlerde yönetim iki üç kademeli olmaktadır.

Bazen bir bölge oblast ile değil de *kray* adı ile vasıflandırılmaktadır. Oblast'ın tersine bir kray içinde bir millî azınlık yaşar. Oblastlar ve küçük ittifak cumhuriyetler şehirlere ve köysel mıntıka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lara (*gorodskie rayoni*) bölünür. Bunlarda köyler (*sela*) mevcuttur. SSCB'nde toplam olarak 3 bin rayon (40 bin köy buna dahildir) ve takriben 2 bin şehir bulunmaktadır. Bu idarî birimler genelde hükümetin yapısına sahiptirler. Lokal seviyede daha basit, cumhuriyet seviyesinde daha komplekstirler.

Her safhada geniş mânâda temsil prensibi kullanılmaktadır. İcranın seçilmiş Sovyetler adına hareket etmek üzere geniş gücü vardır. Pratikte icra (yürütme) ve teşri (yasama) güçleri arasında gerçekte bir ayırım, farklılık yoktur. Bölgesel veya lokal hükümetler Komünist Partisinin denetiminde hareket ederler.

Cumhuriyetler : İttifak cumhuriyetler arasında büyüklük, sosyal ve ekonomik gelişme yönünden büyük eşitsizlikler mevcuttur. Bu cumhuriyetlerin en büyük olan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ülkenin yüzölçümünün % 75'ine ve nüfusun % 50'sine sahiptir. RSFSC Estonya'nın 100 katıdır (en küçük cumhuriyet). RSFSC'nin kendi ayrı SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Parti) teşkilatı olmadığı için merkezi parti tarafından denetlenir. Sovyet federalizmi ufak milletlerin bulunması dolayısıyla daha da komplike hale gelmektedir. Bunların bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsü yoktur, fakat gene de ayrı bölgesel birimler olarak mütalaa edilmektedirler.

RSFSC içinde Rusların dışında ayrı organize 30 millet bulunmaktadır. Bu milletler üç değişik tipteki millî-idarî birimde mütalaa edilmektedir. Bunlardan en mühimi İttifak Cumhuriyetlerden (SSC) bir basamak altta olan, Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleridir (MSSC). SSCB'nde bu nevî 20 MSSC, bunun 16'sı da RSFSC dahilinde bulunmaktadır.

Muhtar Cumhuriyetlerin bazıları küçük ittifak cumhuriyetlerden daha büyüktürler. Meselâ, Başkurt MSSC'nin 4 milyon nüfusu bulunmaktadır. Anayasanın 72. maddesi ittifak cumhuriyetlere SSCB'den ayrılma hakkını vermekteyse de, muhtar cumhuriyetler bu haktan yoksundurlar. Fakat buna rağmen bu hak bugüne kadar hiçbir ittifak cumhuriyet tarafından kullanılmadığından mânâsız kalmaktadır. Gene de Stalin 1936'da bir seferinde ayrılma hakkı ancak yabancı ülkelere sınırı olan cumhuriyetler için geçerlidir gibi bir ifade kullanmıştı. İşte bu mantığa göre ülkenin iç kısımın-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da bulunan milletler, msl. Tatarlar ancak muhtar cumhuriyet statüsüne sahip olabilmektedirler.

Diğer millî-idarî birim ise *Muhtar Oblast*'tır (MO). Bunların 5 tanesi RSFSC'de üçü diğer cumhuriyetlerde bulunmaktadır. MO'ların en büyüğü merkezî Sibirya'da bulunan Hakas MO'tıdır. Diğer MO'lar oldukça küçüktür. Tipik bir MO geri kalmış insanların bulunduğu gelişmemiş bölgeleri teşkil eder. Sovyet Uzak Doğusunda bulunan Yahudi MO'sı ilginç bir istisnadır. Burası 1934'te Sovyet Yahudilerini celp etmek ve Yahudilere ikinci bir vatan yaratılmak üzere kurulmuştu. Fakat çok az sayıdaki Yahudi bu yeni «vatana» iltifat etmiştir. Dolayısıyla bugün Yahudi MO'nın toplam nüfusu 175 bin olmasına rağmen, burada ancak 20 bin kadar Yahudi bulunmaktadır.

En aşağıda bulunan millî-idarî birim ise *Muhtar Okrug*'tur (MOk). Bu nevî MOk'larda çok geri kalmış topluluklar bulunmaktadır. Mesela, ülkenin en doğusunda bulunan Çukçi MOk'u böyle bir yerdir. Çukçi'lerin toplam nüfusu 14 bin olup, hiçbir zaman yazı dilleri olmamıştı. Ancak 1930'da Sovyet ilim adamları onlara has, Kril esasına göre bir alfabe geliştirdiler.

Özetlersek SSCB'nde değişik kültürel ve ekonomik seviyelerde 53 değişik millî-idarî birim bulunmaktadır; bazıları ise topluca bir yerde bulunmayıp dağınık şekilde yaşamaktadırlar. Bunların belli başlıları Almanlar, Polonyalılar ve Kırım Tatarlarıdır. Sovyetler Birliği'nde 1,5 milyondan fazla Alman yaşamaktadır. II. Dünya Savaşından önce Volga (İdil) Alman MSSC mevcutken, 1941'de Sovyetler Birliğine Alman hücumu başlayınca bu Muhtar Cumhuriyet lağv edilmiş ve sakinleri de sürgüne tabi tutulmuştur. Sovyet hükümeti şimdi bu Almanları sürmenin hatalı olduğunu ve onların sadık (veya bütün diğer Sovyet vatandaşları kadar gayrı sadık) olduklarını kabul etmektedir. Buna rağmen onların İdil boyuna geri dönmeleri veya başka bir yerde kendi cumhuriyetlerini kurmaya müsaade edilmemektedir.

Polonyalıların sayısı 1 milyonun biraz üstündedir. Onlar milletler meselesinde hassas bir konuyu teşkil etmektedirler. SSCB'nde bilhassa Ruslar arasında hüküm süren güçlü anti-Alman hissiyat Sovyet Almanları lehine bir girişimin yapılmasına mani teşkil etmektedir diye düşünülebilir. Fakat Polonyalılar aleyhinde böyle bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

havanın mevcudiyetinden bahsedilemez. Buna rağmen Polonyalılar da kendi millî-idarî birimlerine kavuşamamış durumdadırlar. Bunun sebepleri çeşitli olmalıdır. Hiç şüphesiz bu Polonyalıların 1939 yılında Sovyetler Birliği tarafından işgal edilen toprakların sakinleri olması teşkil eder. Başka bir ifade ile SSCB Polonya'nın topraklarının bir kısmını kendine mâl etmişti. Burada bir millî-idarî birim kurmak ise bu bölgenin neden müttefik Polonya Halk Cumhuriyetine devredilmediği sorusunu doğuracaktır.

Aşağıdaki tablolar bize SSCB'ndeki ittifak, Muhtar Cumhuriyetler ve Muhtar Okruglar hakkında daha geniş bilgi verecektir.

Cumhuriyetin adı	(Bin) Nüfusu 1979 ve 1967		(Bin-Km²) Yüzölçümü	Başkent
SSCB (Genel)	262.436	281.667	22.402	Moskova
RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti)	137.551	145.320	17.075	Moskova
Ukrain SSC	49.755	51.211	604	Kiyev
Belorus SSC	9.560	10.082	208	Minsk
Özbek SSC	15.391	19.013	447	Taşkent
Kazak SSC	14.684	16.227	2.717	Alma-Ata
Gürcü SSC	5.015	5.272	70	Tblisi (Tiflis)
Azerbaycan SSC	6.025	6.808	87	Baku
Litvan SSC	3.398	3.641	65	Vilnüs
Moldov SSC	3.947	4.190	34	Kişinev
Leton SSC	2.521	2.648	64	Riga
Kırgız SSC	3.529	4.141	198	Frunze
Tacik SSC	3.801	4.805	143	Düşembe
Ermeni SSC	3.031	3.410	30	Erivan
Türkmen SSC	2.759	3.352	488	Aşhabad
Eston SSC	1.466	1.557	45	Tallin

SSCB'nin idarî taksimatında yukarıdaki 15 ittifak cumhuriyetin dışında 20 muhtar cumhuriyet, 10 muhtar oblast (bölge) ve 8 muhtar (millî) okrug (idarî bölüm) bulunmaktadır. SSCB'nde yüzölçümü ve nüfusu yönünden en büyük cumhuriyet olan RSFSC'ye aşağıdaki 16 muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyet dahildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Muhtar SSC'in adı*	(Bin) Nüfusu 1979	ve 1986	(Km²) Yüzölçümü	Başşehri
Başkurt MSSC	3.849	3.870	143.600	Ufa
Buryat MSSC	900	1.014	351.300	Ula-Ude
Çeçen-İngus MSSC	1.154	1.225	19.300	Grozny
Çuvaş MSSC	1.292	1.320	18.300	Çeboksarı
Dağıstan MSSC	1.628	1.753	50.300	Mahaçkala
Kabarda-*Balkar MSSC*	674	724	12.500	Nalçik
Kalmuk MSSC	294	325	75.900	Elista
Karel MSSC	736	787	172.400	Petrozavodsk
Komi MSSC	1.119	1.228	415.900	Sıktıvkar
Mari MSSC	703	731	23.200	Yoşkar-Ola
Mordova MSSC	991	964	26.200	Saransk
Severo (kuzey)-Osetin MSSC	597	616	8.000	Orcokinidze
Tatar MSSC	3.436	3.537	68.8000	Kazan
Tuva MSSC	267	284	170.500	Kızıl
Udmurt MSSC	1.494	1.571	42.100	İjevsk
Yakut MSSC	839	1.009	3.103.200	Yakutsk

* İtalik olanlar Türk MSSC'dir.

RSFSC'de ayrıca 6 Kray (bölge) ve bunlara dahil 5 muhtar oblast (bölge) bulunmaktadır.

Kray'ın ve buna bağlı Muhtar Oblastın adı	(Bin) Nüfusu 1979	1986	(Km²) Yüzölçümü	Merkezi
Altay K	2.675	2.759	261.700	Barnaul
Gorno-*Altay MO*	172	179	92.600	Gorno-Altaysk
Krasnodarsk K	4.815	5.016	83.600	Krasnodar
Edigey MO	405	423	7.600	Maykop
Krasnoyarsk K	3.197	3.476	2.401.600	Krasnoyarsk
Hakas MO	500	547	61.900	Abakan
Taymırsk (*Dolgan*-Nenetsk) MO	44	54	862.100	Dudinka
Evenkiy MO	16	21	767.600	Tura
Stavnopolsk K	2.539	2.744	80.600	Stavropol
Karaçay-Çerkez MO	368	396	14.100	Çerkessk
Habarovsk	1.586	1.760	824.600	Habarovsk
Yevrey (Yahudi) MO	190	211	36.000	Birobican

Bunun dışında RSFSC 49 oblasta (bölge) ve bunların bazılarına bağlı olan aşağıda adları belirtilen 10 millî (son nüfus sayımı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

na kadar bunlara «millî» iken şimdi «muhtar» okruglar denilmektedir) okrug (idarî bölüm) mevcuttur :

(Millî) Muhtar okruglar ve bunların bağlı olduğu oblastlar	(Bin) Nüfus 1979 ve 1986		(Km²) Yüzölçümü	Merkezi
Arhangelsk Ob.	1.467	1.540	587.400	Arhangelsk
Nenetsk M Ok.	47	53	176.700	Naryan-Mar
İrkutsk Ob.	2.559	2.753	768.900	İrkutsk
Ust-Orda Buryat M Ok.	133	129	22.400	Ust-Ordinsk
Kamçatka Ob.	378	435	472.300	Petropavlosk
Koryak M Ok.	34	39	301.500	Palana
Magadan Ob.	466	542	1.199.100	Magadan
Çukot M Ok.	133	155	737.700	Anadır
Perm Ob.	3.612	3.053	160.600	Perm
Komi-Permyak M Ok.	173	162	32.900	Kudımkar
Tümen Ob.	1.867	2.685	1.435.200	Tümen
Hant-Mans M Ok.	569	1.047	523.100	Hantı-Mansıysk
Yamal-Nenets M Ok.	158	383	750.300	Salehard
Çitinsk Ob.	1.234	1.345	431.500	Çita
Agin-Buryat M Ok.	69	77	19.000	Aginskoye

SSCB'nde RSFSC'den sonra nüfus kesafeti yönünden ikinci, yüzölçümü yönünden üçüncü sırayı alan Ukrain SSC'nin 25 oblastı bulunmaktadır. 1944'te halkı sürülen ve 1945'te ortadan kaldırılan Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bugün Ukrain SSC'nin 25 oblastından biridir. Bir diğer Slav Cumhuriyeti olan Belorusya'nın 6, SSCB'nde nüfusça üçüncü sırayı alan Türklerin büyük çoğunlukta olduğu Özbekistan'ın adları aşağıda belirtilen 13 oblastı bulunmaktadır.

Özbekistan SSC'nin Oblastları	(Bin) Nüfusu 1979	1986	(km²) Yüzölçümü	İdarî Merkezi
Andican	1.349	1.593	4.200	Andican
Buhara	1.263	1.045	39.400	Buhara
Cizak	512	650	20.500	Cizak
Kaşkadar	1.120	1.444	28.400	Karşi
Navoi	—	611	110.800	Navoi
Namangan	1.100	1.341	7.900	Namangan
Semerkand	1.784	1.993	16.400	Samarkand

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Özbekistan SSC'nin Oblastları	(Bin) Nüfusu 1979	1986	(km²) Yüzölçümü	İdari Merkezi
Surhandar	895	1.133	20.800	Termez
Sırdarin	449	533	5.100	Gulistan
Taşkent şehri	1.785	2.083	15.600	Taşkent
Taşkent	1.792	2.045	—	»
Fergana	1.694	1.989	7.100	Fergana
Horezim	744	919	6.300	Ürgenç

Özbekistan SSC'ne bir de Muhtar Türk Cumhuriyeti olan Karakalpak MSSC'i dahil edilmiştir. Başkenti Nukus olan Karakalpakıstan'ın nüfusu 904.000 olup, yüzölçümü 164.900 km²'dir. (1986 : 1.108.000)

Diğer bir Türk Cumhuriyeti olan ve SSCB'nde yüzölçümünün büyüklüğü bakımından RSFSC'den sonra ikinci yeri alan Kazak SSC ise aşağıda belirtilen 20 oblasta bölünmüştür :

Kazak SSC'nin Oblastları	(Bin) Nüfusu 1979	1986	(km²) Yüzölçümü	İdari Merkezi
Aktübe	629	704	298.700	Aktübinsk
Alma-Ata şehri	914	1.093	104.700	Alma-Ata
Alma-Ata Ob	851	908		
Vostoçno (Doğu)-Kazakıstan	876	924	97.300	Ust-Kamenogorsk
Guryev	370	391	112.000	Guryev
Cambul	933	1.003	144.600	Cambul
Cezkazğan	450	471	313.400	Cezkazgan
Karaganda	1.253	1.364	85.400	Karaganda
Kızıl-Orda	566	619	228.100	Kızıl-Orda
Kokçetav	617	648	78.100	Kokçetav
Kustanay	939	1.028	114.500	Kustanay
Mangışlak	252	322	166.600	Mangışlak
Pavlodar	806	914	127.500	Pavlodar
Severo (Kuzey)-Kazakıstan	570	605	44.300	Petropavlosk
Semipalatinsk	770	809	179.600	Semipalatinsk
Taldı-Kurgan	664	703	118.500	Taldı-Kurgan
Turgay	268	318	111.900	Turgay
Ural	581	614	151.200	Uralsk
Tselinograd	808	852	124.600	Tselinograd
Çimkent	1.567	1.748	116.300	Çimkent

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gürcistan SSC'nde adlarını aşağıda sıraladığımız iki Muhtar Cumhuriyet ve bir Muhtar Oblast (bölge) bulunmaktadır :

Adları	(Bin) Nüfusu 1979	1986	(km²) Yüzölçümü	Başşehir veya İdari merkez
Abhaz MSSC	505	530	8.600	Suhumi
Acar MSSC	354	382	3.000	Batumi
Yugo (Güney)-Osetin Ob.	98	99	3.900	Tshinvali

Başka bir Türk Cumhuriyeti olan Azerbaycan SSC'nde bir Muhtar Cumhuriyet bir de Muhtar Oblast (bölge) bulunmaktadır.

Adları	(Bin) Nüfusu 1979	1986	(km²) Yüzölçümü	Başşehir veya İdari merkez
Baku şehri	—	1.722	—	—
Nahçevan MSSC	239	272	5.500	Nahiçevan
Nagorno (Dağlık) - Karabağ M Ob.	161	177	4.400	Stepanakert

Yukarıdaki Cumhuriyetlerin dışında bir müslüman Cumhuriyeti olan Tacik SSC'nde aşağıdaki oblastlar bulunur :

Adları	(Bin) Nüfusu 1979	1986	Yüzölçümü (km²)
Duşanbe şehri	—	576	—
Kulyab Ob.	490	549	12.000
Kurgan - Tübe Ob.	703	946	12.600
Leninabad Ob.	1.194	1.443	26.100

Bunun dışında Tacikistan'da Gorno (Dağ.)-Badahşan adlı bir de Muhtar Oblastı mevcuttur. (nüfusu : 149 bin; yüzölçümü : 63.700 km²)

Orta Asya'daki diğer bir Türk Cumhuriyeti olan Kırgız SSC'de aşağıdaki dört Oblast bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Adları	(Bin) Nüfusu 1979	1986	Yüzölçümü (Km²)
Frunze şehri	—	627	—
Issık-Kül Ob.	352	385	43.500
Narın Ob.	228	258	51.000
Oş Ob.	1.546	1.755	65.600
Talas Ob.	—	272	19.600

Başka bir Türk Cumhuriyeti Türkmen SSC'nde aşağıdaki Oblastlar bulunmaktadır :

Adları	(Bin) Nüfusu 1979	1986	Yüzölçümü (Km²)
Aşhabad şehri	316	370	95.400
Aşhabad Ob.	391	479	—
Krasnovodsk Ob.	311	346	138.500
Merv (Marıy) Ob.	630	749	86.800
Taşauz Ob.	530	645	73.600
Çarcuy	581	681	93.800

Yukarıda SSCB'ndeki idarî taksimattan teferruatlıca bahs ettikten sonra şöyle netice çıkarabiliriz :

SSCB'nin 15 Cumhuriyetinden aşağıda sıralayacağımız 5 tanesi belki hukuken, şeklen olmasa bile ismen birer Türk Cumhuriyetidirler.

1. Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
2. Kazak » » »
3. Azerbaycan » » »
4. Kırgız » » »
5. Türkmen » » »

Cumhuriyetlerin adlarına baktığımızda SSCB'nde Türk Cumhuriyetlerinin dışında üç Slav (RSFSC, Ukraina, Belorusya), üç Baltık (Litvanya, Letonya, Estonya), bir Romen/Latin (Moldovya), bir Fars (Tacikistan), bir Ermeni (Ermenistan) ve bir de Gürcü (Gürcistan) cumhuriyeti mevcuttur. Anayasaya göre, Sovyetler Birliği bir çok muhtar halkların biraraya geldiği federasyonudur. Çarlık

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

devrinde bütün milletler merkezi idareye boyun eğmiş ve her türlü hak-hukuktan mahrum iken, Bolşevikler milletlere kendi arzularını kendileri tayin etme (selfdeterminasyon) hakkı vermeden, müşterek yaşamanın başka bir formülünü buldular. Sovyetler Birliği'ndeki değişik ırk, dil ve dinlere mensup milletlere ancak kendi dillerini ve kültürlerini yaşatma imkânı sağlandı. Fakat bu onların politik haklar kazanması mânâsı gelmedi. Buna rağmen şekilen olsa da bir hayli milletin, bu arada çeşitli Türk boylarının yukarıda gördüğümüz İttifak Cumhuriyetleri te'sis edildi. Böylece yukarıda adı geçen Türk boyları aşağıda belirteceğimiz, kendilerine ancak Muhtar Cumhuriyet hakkı verilenlerden hukuken daha üstün tutuldular. Daha az haklara sahip olan Muhtar Türk Cumhuriyetleri ise şunlardır:

1. Başkurt MSSC (RSFSC'ye dahil)
2. Çuvaş MSSC (RSFSC'ye dahil)
3. Kabarda-Balkar MSSC (RSFSC'ye dahil)*
4. Tatar MSSC (RSFSC'ye dahil)
5. Tuva MSSC (RSFSC'ye dahil)
6. Yakut MSSC (RSFSC'ye dahil)
7. Karakalpak MSSC (RSFSC'ye)
8. Nahçevan MSSC (Azerbaycan SSC'ne dahil)

Muhtar Cumhuriyetlerden daha az hakka sahip Türk adlı Muhtar Oblastlar (bölgeler) ise şunlardır:

1. Gorno-Altay M. Ob. (Altay Kray'ında-RSFSC)
2. Hakas M. Ob. (Krasnoyarsk Kray'ında-RSFSC)
3. Karaçay-Çerkez M. Ob. (Stavropolsk Kray'ında-RSFSC)
4. Nogorno-Karabağ M. Ob. (Azerbaycan SSC)

SSCB'ndeki idarî taksimattan görüleceği üzere bugün ittifak Cumhuriyet, Muhtar Cumhuriyet, Muhtar bölge gibi değişik statülerde 17 Türk idarî Bölgesi bulunmaktadır. Fakat bu Türklerin ancak bu kendilerine tahsis edilen bölgelerde yaşadığını belirtmez (Bu durum her Türk boyu ayrı ayrı incelendiğinde daha teferruatlı izah edilecektir).

---

* Ancak Balkar ve Karaçaylar Türk soyundadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SOVYET SİSTEMİ

Lenin, değil halk işçiler bile marksizm öğretisinin doğruluğunu (gerçek olduğunu) bilmiyorlar, ancak çok ufak bir azınlık bu tarihî gelişmeyi kavramaktadır, demekte ve böylece (marksizmı gerçekleştirecek) bir siyasî partinin gerekli olduğu görüşünü ileri sürmekte idi. Lenin'e göre, işte bu gerçeği gören azınlık birleşerek, proleterleri idare etmeli, onları tarihî göreve hazırlamalı ve neticede komünizmi aydınlık geleceğine götürmelidir. Lenin'e göre, bu nevî bir partide işçiler sınıfının en iyi ve en şuurlu temsilcileri bulunacaktır.

Komünist Partisinin tarihi : Geçen yüzyılda Rusyada ilk işçi teşkilatları kurulmaya başlamıştı. Bunların politik görüşleri, XIX. yy'ın ikinci yarısında sosyalizm fikrine inanmış olan aydınların ihtilâlci hareketleri ve 1870'lerden sonra Rusya'da Marks'ın görüşlerinin yayılmaya başlamasıyla onun te'siri altında kaldılar. Bu 1898'de Minsk'te «Bütün-Rusya Sosyal Demokrat İşçiler Partisi»nin kurulması ile neticelendi. Başta Çarlık rejiminin takibatına uğrayarak te'sirsiz kalan bu parti, Lenin ve arkadaşlarının gayreti ile 1912'de Bolşevik (çoğunluk) ve Menşevik (azınlık) olmak üzere ikiye ayrıldı. Rusya'da 1917 Ekim ihtilâlinde işte bu Bolşevikler üstün çıktı. Netice «Bütün-Rusya Sosyal Demokrat İşçiler Partisi» 1924'te «Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)» adını aldı, «Bolşevik» tabiri ise 1932'de terk edildi ve sadece SBKP denilmeye başlandı.

Üyelik, sosyal ve millî yapı : SBKP'nin 17,5 milyondan (1980) fazla üyesi bulunmaktadır. Başka bir ifade ile her 15-16 Sovyet vatandaşından biri KP üyesidir. KP üyeleri partiye girdikten sonra bütün güçleri ile komünizmi kurmak için çalışmak ve partinin bütün emirlerini harfiyen yerine getirmek zorundadırlar. Onların davranışları, hatta şahsî hayatları bile herhangi bir Sovyet vatandaşınınkinden daha sıkı kontrol altında tutulur. Fakat yöneticilik gibi yüksek pozisyonlar ancak parti üyesi olmakla mümkün olduğundan Sovyet vatandaşları, bütün bu sıkıntıları sineye çekerek, KP üyesi olmak isterler.

KP saflarında işçi kökenlilerin çoğunlukta olması gerekirken 1959'da üyelerin ancak % 31,4'ü işçi ise, kalanları (% 68,6) devlet,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

parti, iktisadî ve cemiyevî teşkilatlarda vazife alan aydınlar teşkil ediyordu.

Dolayısıyla da ideoloji parti içinde devamlı tartışılan bir konudur. Parti içinde hakimiyet için yapılan mücadelelerde üstün çıkan şahıs kendini ideolojiye sadık kalan şahıs, rakiplerini ise prensiplerinden ayrılanlar diye lanse eder. KP'nin bütün organları prensipte aşağıdan yukarı doğru seçilir. Fakat en son karar mercii SBKP Sekreterliği olduğu için en ufak sekreterlik pozisyonuna bile tesir gücü çok fazladır. Başka ifade ile yukarı mercilerin arzulamadığı bir şahıs seçilemez. KP içinde değişik görüşlere sahip fraksiyonlar kurmak yasaktır. Ancak en yüksek parti kuruluşlarının kararları geçerlidir. SBKP, prensipte federatif bir kuruluş olmasına rağmen yönetim tam anlamda merkeziyetçidir.

Komünist Partisinin millî yapısına baktığımızda gene başta Slavların (Rus, Ukrain ve Belorus) % 79,6 gibi çok büyük bir çoğunluğa sahip olduklarını görüyoruz. Komünist Partisinde Gürcü, Ermeni ve Yahudi üyeleri oldukça mühim bir yer tutmakla birlikte, Türkler de Slavlardan kalan % 20'lik üyelikte oldukça mühim yer işgâl ederler. Fakat Komünist Partisi üyesi olan Türklerin oranı Rusların yanında çok ehemmiyetsiz kalmaktadır. Bu durum aşağıdaki tablodan daha açık anlaşılır :

SBKP'nin milli yapısı
(1 Ocak 1982'ye göre)

Millet adı	Üye sayısı	Genel oran (%)	Millet adı	Üye sayısı	Genel or. (%)
Toplam	17.769.668	100	Kırgız	66.357	0,4
Rus	10.632.476	59,8	Türkmen	64.952	0,4
Ukrain	2.846.112	16,0	Yakut	17.104	0,1
Belorus	667.865	3,8	Karakalpak	11.303	0,1
Özbek	411.282	2,3	Kumuk	10.638	0,1
Tatar	352.092	2,0	Tuva	8.382	0,05
Kazak	343.971	1,9	Karaçay	6.263	0,04
Azeri	292.651	1,6	Balkar	4.630	0,03
Çuvaş	95.348	0,5	Altay	4.047	0,02
Başkurt	67.076	0,4	Hakas	2.939	0,02

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki tablodan Komünist Partisi üyesi olan Türklerin toplam sayısının 1.759.036'ya veya toplam üyelerin % 9,9'na ulaştığını görürüz. Sovyetler Birliği'nde bütün idarî mekanizmanın Komünist Partisi kontrolünde olduğu düşünüldüğünde, Türklerin bu partideki üyeliklerinin nüfusları ile mütecanis olmadığını görmekteyiz. Ayrıca sırf parti üyesi olmakta bir şey ifade etmemektedir. Mühim olan, parti içinde te'sirli pozisyonlara Türklerin getirildiğine pek şahit olmamaktayız.

SOVYETLER BİRLİĞİ KOMÜNİST PARTİSİNİN (SBKP) TEŞKİLÂTLARI

1. *Genel Kurul* : SBKP'nin en yüksek organı prensipte, dörtbeş yılda bir toplanan Genel Kuruldur. Toplantıları bir kaç günden fazla sürmediğinden burası yöneticilerin kendi icraatları hakkında bilgi sundukları bir forum olmaktan ileri gitmemektedir. Teoride Bütün-İttifak (Sovyetler Birliği) kongresi partinin en yüksek organıdır. Kongre Merkezi Komite ve Merkezi Revizyon (Kontrol) Komisyonunu seçer. Merkezi Komite de Politbüro, Genel Sekreter, Sekreterlik ve Parti Kontrol Komitelerini seçer.

2. *Merkezî Komite (MK)* : Genel Kurul çok seyrek toplandığı için görevlerini bu Merkezî Komiteye devretmiştir. 1986 yılının Mart ayında yapılan SBKP 27. Kurultayında 307 (125'i yeni) asil ve 170 yedek (toplam 477) üye mevcuttu. Son yıllarda Sovyet yöneticilerini gençleştirmek gibi bir düşünce hakim olmasına rağmen bu komitenin 240 üyesini 50 yaşından yukarı olanlar teşkil etmektedir.

Merkezi Komitenin takriben 500 civarında üyesi bulunur ve bunlar Sovyet politikasının elit tabakasını teşkil ederler. Üyeler buraya sahip oldukları pozisyonlara istinaden seçilirler. Bazı resmî kuruluşların yöneticileri genelde veya otomatikman Merkezi Komiteye seçilirler. Millî liderlerin dışında aşağıdaki guruplar MK'de bulunur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bölge ve Cumhuriyet Sekreterleri : Merkezi Komitenin 1/3'ni bölgesel teşkilatların sekreterleri teşkil eder.

Hükümet resmî şahısları : MK'deki ikinci büyük bloku bu kategoriden gelen üyeler teşkil eder. Bakanlar Şurasının ekseri azaları MK'ye seçilirler.

Bölge ve Cumhuriyet hükümetleri üyeleri : Bütün ittifak Cumhuriyetlerin başbakanları MK'nin üyesidir.

Askerî şahıslar : Genel Kurmay Başkanı ve belli başlı kuvvet komutanları MK'nin üyesidirler.

Elçiler : Doğu Avrupa ve Asya'nın komünist hakimiyetindeki ülkelerine yollanan elçiler genelde MK üyesidirler.

Güvenlik Güçleri : Hruşçovtan sonra KGB başkanı ve diğer ileri gelen güvenlik güçleri temsilcileri MK'de üyedirler.

İlmî ve Kültürel Kuruluşların üyeleri : SSCB İlimler Akademisi ve SSCB Yazarlar Birliği başkanları mutlaka MK'ye seçilirler.

Özel pozisyonlar : Bazı özel pozisyondakilerin MK seçilmesi usulden olmuştur. Msl. sendika konfedarasyonları başkanı veya Genç Komünistler Ligi başkanı buna örnektir.

3. *MK Revizyon Komitesi* : Merkezi Revizyon (Kontrol, teftiş) Komitesinin üye sayısı 1986'da 83 kişiye çıkarılmış olup, bir yardımcı ve üç üyeden müteşekkil bir yönetime sahiptir. Şimdiki başkan İ.V. Kapitanov'dur. Merkezi Revizyon Komitesinin icraatta fazla rolü olmamakla birlikte, bu komiteye üye olanlar MK'ye seçilme şansına sahiptirler, fakat seçilme oranı MK yedek üyelerinde olduğu kadar yüksek değildir.

4. *MK Siyasî Bürosu* (Politbüro) : Sovyetler Birliği'nde gerçek hakimiyet işte bu organın ve onun sekreterliğinin elindedir. 1986 Mart'ında yapılan 27. Kongreden sonra üye sayısı 12'ye yükselmişti. 7 tane de yedek üyesi bulunmakta idi. Teorik olarak ancak partinin yönetim organı olmasına rağmen, görevi yalnız SBKP'ni yönetmekle kalmamaktadır. Aldığı kararlar doğrudan doğruya devlet kuruluşları tarafından harfiyen tatbik edilir. Her bir politbüro

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üyesi devlet veya hükümetin herhangi bir branşı (sanayi, iktisat, askerî vb.) için sorumludur. Politbüronun Genel Sekreteri ise genel siyâseti belirlemek ve uygulamakla yükümlüdür. Başka bir ifade ile bütün işler onda biter.

5. *MK Sekreterliği* : SBKP MK Politbürosunun günlük işlerini yürüten esas bu teşkilat idi. Sekreterlik günlük işlerinin dışında kadroları tespit etmek ve seçmek ve kontrol mekanizmasını işler şekilde tutmakla yükümlüdür. Bu şekilde devlet kuruluşları SBKP'nin arzuları doğrultusunda çalışmaktadırlar. MK Sekreterliğinin baş yöneticisi ve sorumlusu da gene Genel Sekreter olan şahıstır. SBKP'nin 27. Kongresinden sonra MK Sekreterliğinde 11 üye mevcuttu. Bunların ikisi Politbüronun asil biri de yedek üyesi olan şahıslardı.

İlkel Parti Teşkilatları : Genelde bu durumda parti üyesi, iş yerinin bulunduğu parti teşkilatına bağlıdır. İlkel parti teşkilatının yapısı büyüklüğüne göre değişiklik gösterir. Teşkilatın genel toplantıları ayda bir defa olur. Parti teşkilatlarının üye sayısı 15'ten fazla olduğu hallerde bir büro seçilir. Çok büyük teşkilatlar bir de parti komitesi (partkom) seçerler. İlkel parti teşkilatlarının ekseriyetinin üç fonksiyonu bulunur : Yeni üyeler almak, ideolojik çalışma yapmak ve çalışma yerini gözetmektir.

Bölgesel Parti Teşkilatı : Bu durumda parti teşkilatı üç organdan müteşekkildir : Parti konferansı, komite ve büro. Konferans yüzlerce üyenin bulunduğu bir organdır. Bir şehir konferansına üyeler ilkel teşkilatlardan seçilirler. Şehir konferansları da kendinden bir üst bölge (*oblast*) teşkilatına üyeler seçer. Konferans 1,5 veya 2 yılda toplanır. Bu toplantılar seremoni mahiyetindedir. Ancak bir gün devam eder. Bölge konferansı bölge komitesini (obkom : oblastnoy komite) seçer. Bu seçimler esasında formaliteden ibarettir, çünkü bölge liderleri *obkom* üyelerini tayin ederler ve konferans da bu seçimi destekler.

Obkom'un yılda üç kere toplanması icap eder. Üyelerinin ekseriyeti parti teşkilatından gelir. (Bölge sekreterleri ve daha ast parti teşkilatlarının sekreterleri) İkinci gurup hükümet bürokrasisinden (bölge hükümet başkanı, daire başkanları ve belediye başkanları)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

seçilir. Milis teşkilatı, endüstri menecerleri, sendikalar ve bazen de kolhoz başkanı da *obkom* üyeliğine getirilirler.

27. Parti Kurultayı (25 Şubat-6 Mart 1986): Kongreden üç ay önce yeni parti programı, düzeltilmiş (tashih edilmiş) parti nizamnamesi ve yeni beş yıllık plan için teklifler yayınlanmıştı. Gorbaçev'in programı esasta ülkenin sosyal ve ekonomik gelişimini sağlamaya yönelikti. Yeni programda da resmî Marksist-Leninist ideolojide herhangi esaslı bir değişiklik yoktu. Hruşcov döneminin parti programı 1980'nde Sovyet vatandaşları «komünizmi» yaşayacaklar demişti. Yeni program ise o kadar optimist değildi.

Parti kurultayında ise göze çarpan husus kadro değişiklikleri idi. İlk mühim değişiklik Andropov döneminde kadrolar için sorumlu olan Egor Ligaçev'in parti sekreteri ve Politbüro üyesi seçilmesi oldu. O, 1985'te parti içi işleri için sorumlu idi ve ideolojiyi kontrol ediyordu. Ligaçev böylece bir zamanlar M.A. Suslov'un oynadığı rolü üstlenmiş oldu. Gorbaçev'ten on yaş büyük olması da, Suslov gibi onun da genel sekreterliğe adaylığını koyma şansını ortadan kaldırıyor idi. Yani, yeni genel sekreterin kariyerine bir tehlike arz etmeyen bir şahıstı. Ligaçev'in Suslov'dan ayrılan bir yönü onu uzun yıllar bölgesel parti teşkilatlarında çalışması olmuştu. Brejnev' in kadroları sık değiştirmeye karşı çıkması sebebiyle Tomsk'ta (Sibirya) 18 yıl boyunca parti sekreteri olarak çalışmak zorunda kalmıştı. Ligaçev parti liderliğinde muhafazakarların menfaatini kollayanların sözcüsü olarak kabul edilmektedir.

Parti kurultayında hasıl olan ikinci mühim değişiklik ise Moskova şehir parti teşkilatının 1. Sekreteri Viktor Grişin'in görevinden uzaklaştırılması oldu. 71 yaşındaki Grişin bu pozisyonu 1967 yılından beri muhafaza etmekte olup, aynı zamanda eski bir Politbüro üyesi idi. Ancak Parti Kurultayında onun yerini Gorbaçev kuşağından olan Boris Yeltsin aldı. O da 9 yıl süreyle Ural bölgesinin ana endüstri merkezi olan Severdlovsk'ta parti 1. Sekreteri olarak vazife görmüştü.

En büyük değişiklikler ise MK Sekreterliğinde yapıldı ve Brejnev döneminde Gorbaçev'in dışında ancak Dolgin ile Zimyanin bu pozisyonlarını muhafaza edebildiler. Ancak 1987'de Zimyanin de emekliye ayrıldı. Seçilen beş yeni sekreterin (Aleksandr Biryu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kova, Anatoli Dobrinin, Vadim Medvedev, Georgi Razumovskiy ve Aleksandır Yakovlev) biri olan Yakovlev Ocak 1987'de Gorbaçev tarafından yapılan kadro düzenlemeleri ile Politbüro'ya seçildi. O «glasnost (açıklık)» politikasının mimarlarından addedilmektedir. Bu ani yükselişi de, bununla izah edilmektedir.

27. Parti Kurultayında Sovyetler Birliği'nin bu te'sirli, mühim organında iki Türk asıllı üye bulunmakta idi ve onlar kurultayda da mevkilerini korumuşlardı. Bunların ilki eski Genel Sekreter Brejnev'in himayesi ile bu mevkiye gelen ve aynı zamanda Kazakıstan KP 1. Sekreteri bulunan Dinmuhammed Kunay(ev) idi. 1986 yılının sonunda hayli yaşında bulunan Kunay(ev), Kazakıstan KP 1. Sekreterlik görevinden değişik suçlamalarla uzaklaştırıldı, yerine Rus asıllı olan Kolbin getirildi. Aslında bu değişiklik normal bir prosedür olmayıp, akabinde Alma-Ata'da Kazak Türklerinin protestoları oldu (bu konu daha geniş olarak Kazakıstan bahsinde ele alınacaktır). Çok da geçmedi Ocak 1987'de Kunay(ev) Politbüro'dan da uzaklaştırıldı.

Politbüro'daki İkinci Türk asıllı üye ise Azerbaycanlı Haydar Ali (ev) idi. O ise Gorbaçev'den önceki Genel Sekreter Andropov tarafından Politbüroya seçilmişti. 1941 ile 1964 yılları arasında Azerbaycan'da güvenlik işleri ve haberalma servislerinde görev alan Haydar Ali(ev) 1964'te Azerbaycan KGB'si başkanlığına getirildi. 1969'da ise Azerbaycan KP 1. Sekreteri görevini aldı. On yıldan fazla bu görevde kaldığı zaman endüstri üretimini arttırmayı başardı. 1982 yılının Kasım'ında Politbüro üyeliğine ve Yüksek Sovyet Prezidiumu (Bakanlar Kurulu) Başkanının 1. Sekreteri görevine getirildi. 27. Parti Kurultayında yapılan konuşmalarda 1970 ile 1980 yılları arasında ülkenin değişik bölgelerinde, bu meyanda Rostov oblastında, Özbekistan'da ve Azerbaycan'da yolsuzluklar olduğunun resmen bildirilmesi Kunay(ev) için olduğu kadar Ali(ev) için de bir sinyal mahiyetinde idi. Çünkü bahsedilen dönemde Azerbaycan için sorumlu şahıs Ali(ev) idi. Olaylar beklendiği gibi gelişti. 12 Mayıs ile 8 Eylül tarihleri arasında Haydar Ali(ev) hiçbir basın mensubu tarafından görünmedi ve 21 Ekim 1987'de Politbüro'dan ve 23 Ekim'de de Bakanlar Kurulu'ndaki görevinden istifa ettiği ilân edildi. Böylece gerek SBKP'nin en yüksek makamı olan Politbüro'da veya Politbüro adayları arasında, MK Sekreter-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri arasında ve hatta MK Revizyon Komitesinde de hiç bir Türk asıllı üye kalmamıştır.

Gorbaçev dönemine baktığımızda Politbüro'da 32 yılda ilk defa olarak herhangi bir Türk asıllı veya müslüman üyenin olmadığını tespit ederiz. Başka bir ifade ile Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin ülkenin en yüksek organı olan organında temsilcileri (ne tam, ne de yedek üye) kalmamış durumdadır. Bu şekliyle Politbüro, bir istisna hariç (Gürcü Şevarnadze) tamamen Slavlaşmış, hatta Ruslaşmış durumdadır. Çünkü ancak iki üyesi Slav asıllı fakat Rus değildir (Ukraynalı : Şçerbitskiy ve Belorus : Slyunkov). Ancak Mart 1965 ile Mayıs 1977 yılları arasında gayrı Rusların sayısı 5 ile 7 kişi arasında idi. Bunların da dördü Ukraynalı idi. Fakat MK Sekreterleri arasında tek bir gayrı Rus vardı, kalanları Rus idi. 1978 yılından Brejnev'in ölümüne kadar olan dönemde ise Politbüro'da ikisi tam üye, Ukraynalı Şçerbitskiy ile Kazak Türklerinden Dinmuhammed Kunay(ev) ve dördü yedek üye (Belorus Kieselev, Gürcü Şevernadze, Özbek Türklerinden Reşid(ov) ve Azeri Türklerinden Ali(ev) bulunuyordu.

Brejnev'den altı yıl geçtikten sonra ise ancak tek bir Şçerbitskiy bir cumhuriyetin 1. Sekreteri olarak Politbüro'daki pozisyonunu koruyabilmiştir. Bilindiği üzere Belorus Kiselev, Ocak 1983'te ve Özbek Reşid(ov) Ekim 1983'te ölmüşler ve belki de böylece uzaklaştırıldıklarını görememe mutluluğuna ermişlerdi. Kazak Kunay(ev) ise Ocak 1987 yılında başta Kazak KP 1. Sekreterliğinden sonra da Politbürodan uzaklaştırılmış ve akabinde Ekim 1987'de Azerbaycanlı Ali(ev) başta Yüksek Sovyet Prezidiumu Başkanının 1. muavinliğinden ve sonra da Politbüro'dan af edilmişti. Gayrı Ruslar arasında tek bir Şeverdnadze uzaklaştırılmamış tersine Politbüroya tam üye seçilmişti. Politbüro MK Sekreterliğine geldiğimizde ise Hruşçov döneminde (1958-1960) kısa bir müddet üç gayrı Rus sekreter vardı. Bunlar sırasıyla o dönemde Özbekistan KP 1. Sekreterleri bulunan Nuritdin Muhitdin(ov), o dönemin Ukrayna KP 1. Sekreteri A. Kiriçenko ve bir zamanlar mevcut olan Karel-Fin SSC Yüksek Sovyeti Prezidiumu başkanı O.V. Kuussine idi. Brejnev döneminde ise bütün MK Sekreterleri (1966-1976) Ruslardan müteşekkil oldu. Bugün ise ancak Belorusya KP eski 1. Sekreteri MK Sekreteridir. (O kariyerinde hızlı adım attı Mart 1986'da Politbü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ro'ya yedek üye, Ocak 1987'de ise tam üye seçildi) Kısacası 281 milyonluk SSC'de toplam nüfusları 50 milyon olan Türk boylarının hiçbirinden bir temsilci Politbüro'da üye değildir.

Soyadı	Milliyeti	Görevi	Seçilme Tarihi
1.M.S.Gorbaçev	Rus	MK Genel Sekreteri(11 Mart 1985)	21.10.1980
2.V.M.Çebrikov	Rus	KGB Bşk. (17 Aralık 1982)	23.4.1985
3.A.A.Gromiko-I*	Rus	Yük. Sov.Prezidiumu Bşk.(2 Temmuz 1985)	27.6.1973
4.E.K.Ligaçev	Rus	MK Sekr. (26 Aralık 1983)	23.6.1985
5.V.P.Nikonov	Rus	MK Sekr. (23 Nisan 1985)	28.1.1987
6.N.İ.Rıjkov	Rus	SSCB Bakanlar Şurası Bşk.(27 Eylül 1985)	23.4.1985
7.N.N.Slyunkov	Belorus	MK Sekr.(28 Ocak 1987)	26.6.1987
8.V.İ.Solomentsev-I	Rus	MK Parti Kontrol Komitesi Bşk.(Haziran 1983)	26.12.1983
9.V.V.Şçerbitsky	Ukrain	Ukrayna KP I.Sekr. (25 Mayıs 1972)	9.4.1971
10.E.V.Şevermadze	Gürcü	SSCB Dış İşleri Bakanı(2 Temmuz 1985)	11.7.1985
11.B.İ.Vorotnikov	Rus	RSFSC Bakanlar Şurası Bşk.	27.4.1973
12.A.N.Yakovlev	Rus	MK Sekr. (6 Mart 1986)	26.7.1987
13.L.N.Zaykov	Rus	MK Sekr. (11 Kasım 1987)	6.3.1986
		Adaylar(yedek üyeler)	
1.P.N.Demiçev-İ	Rus	SSCB Yük.Sov.Prezidiumu I.muavini(18Haziran 1986)	16.11.1964
2.V.İ.Dolgih - İ	Rus	MK Sekr. (18 Aralık 1972)	24.5.1982
3.Y.D.Maslyukov	Rus	SSCB Bakanlar Şurası Bşk.I.muavini(6 Şubat 1988)	18.2.1988
4.P.Razumovski	Rus	SSCB Bakanlar Şurası Bşk.I.muavini(14 Ekim 1985)	10.10.1985
5.Y.P.Solovyev	Rus	Leningrad Obkom I.Sekr.(6 Temmuz 1985)	6.3.1986
6.N.V.Talızin	Rus	SSCB Bakanlar Şurası Bşk.I.muavini(10 Ekim 1985)	18.2.1988
7.D.T.Yazov	Rus	Savunma Bakanı(30 Mayıs 1987)	26.6.1987

MK SEKRETERLERİ

Soyadı	Milliyeti	Sorumlu olduğu konular	Seçilme Tarihi
1.M.S.Gorbaçev	Rus	Genel Sekreter	11.3.1985
2.A.P.Baklanov	Ukrain	Askeri Endüstri	18.2.1988
3.A.P.Biryukova	Rus	Tüketim malları,gıda ve hafif endüstri	6.3.1986
4.A.F.Dobrinin	Rus	Dış politika,dışa komünistler ve sosyalist partilerle münasebet	6.3.1986
5.V.İ.Dolgih	Rus	Ağır endüstri, elektrik ve ulaşım	26.12.1983
6.E.K.Ligaçev	Rus	Kadrolar ve ideoloji	26.12.1983
7.Z.İ.Lukyanov	Rus	Yönetim ve Politbüro sekreterlikleri	28.1.1987
8.V.A.Medvedev	Rus	Sosyalist ülkelerle temas	6.3.1986
9.V.P.Nikonov	Rus	Tüy ekonomisi	23.4.1987
10.G.P.Razumovsky	Rus	Kadrolar	18.2.1988
11.N.N.Slyunkov	Belorus	Ekonomik yönetim	28.2.1987
12.A.N.Yakovlev	Rus	İdeoloji ve Kültür	6.3.1986

1* : İstifa

Son değişiklikler :

SSCB Yüksek Sovyetinin 30 Eylül 1988 tarihli olağanüstü toplantısında Gorbaçev SSCB Yüksek Sovyeti Prezidiumu Başkanlığı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

na seçildi. Böylece o hem parti hem de devlet başkanlığı görevlerini üstlenerek hakimiyetini daha da güçlendirmiş oldu. Selefi Gromıyko ise hem devlet başkanlığı hem de Politbüro'daki görevlerinden uzaklaştırılmış oldu.

Bunun dışında Solomontsev de Politbüro'dan uzaklaştırıldı ve böylece MK Parti Kontrol Komitesi Başkanlığı görevini de kaybetmiş oldu. Bu göreve ise Boris Pugo getirildi. Politbüro'ya adaylardan (yedek üye) Demiçev ile Dolgih te bu pozisyonlarını kaybettiler. Bunlardan Dolgih böylece MK Sekreterliği görevini de kaybetmiş oldu. Politbüro üyelerinden Çebrikov'un ise gözden düşmesi KGB başkanlığından uzaklaştırılmasından anlaşılmaktadır. Bu göreve ise yardımcısı Vladimir Kruçkov getirildi. Çebrikov bunun yerine MK Sekreterliğine getirildi. Politbüro'dan gözden düşen diğer bir şahıs ise Ligaçev idi. Ligaçev MK sekreteri olarak «kadrolar ve ideoloji» için sorumlu iken çok kişinin başını yemiş olan «ziraat»ni gözetme görevine getirildi. Sovyet ekonomisinde en kötü durumda olan köy ekonomisi için sorumlu olan şahıslar ekseri bu görevlerini beceremeyip bu görevden uzaklaştırıldıkları için uzaklaştırılmak istenen şahıslar ekseriyetle bu pozisyona getirilmektedirler. Politbüro'da gözden düşen diğer bir şahıs ise aynı zamanda RSFSC Bakanlar Şurası Başkanı da olan Vorotnikov idi. O bu görevden alınarak RSFSC Yüksek Sovyeti Prezidiumu Başkanlığına, şeklen daha yüksek, fakat fonksiyon ve tesir olarak daha düşük bir göreve tayin edildi. Şimdilik Politbüro'ya tek bir yeni şahıs, MK Sekreteri Medvedev seçilmemiş olmakla birlikte bunların sayısı kısa zamanda artacaktır diyebiliriz. Gözden düşen şahısların yerine Gorbaçev'e yakın yeni üyelerin seçilmesini beklemeniz gerekir. Politbüro adaylığından (yedek üyeliğinden) uzaklaştırılan Demiçev ve Dolgih yerine ise MK sekreterleri Biryukova ve Lukyanov getirildiler. Biryukova seneler sonra bu göreve getirilen ilk kadındır. Lukyanov ise aynı zamanda SSCB Yüksek Sovyeti Prezidiumu 1. Başkan Yardımcılığına seçilerek çok hızlı terfi etmiş oldu. Ligaçev'ten alınan «kadrolar» ve personel politikası sorumluluğu MK Sekreteri Razumovskiy'e, MK sekreteri Medvedev ise «sosyalist ülkelerle temas» yerine «ideoloji» için sorumluluğu verildi. «İdeoloji»den sorumlu olan diğer MK sekreteri Yakovlev ise «milletlerarası politika ile ilgili meseleler» için sorumlu oldu. Yükselen şahıslardan biri Alekdandr Vlasov oldu. O, hem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Politbüro yedek üyeliğine hem de Vorotnikov'tan boşalan RSFSC Bakanlar Şurası Başkanlığına getirilmiş oldu. Buna göre Kasım 1988'e göre Politbüro ve Politbüro adayları aşağıdaki şahıslardan oluşmakta idi.

Politbüro

1. M. S. Gorbaçev
2. V. M. Çebrikov
3. E. K. Ligaçev
4. V. P. Nikonov
5. N. İ. Rıjkov
6. N. N. Slüynkov
7. V. S. Şçerbitski
8. E. V. Şeverdnadze
9. B. İ. Vorotnikov
10. A. N. Yakovlev
11. L. N. Zaykov
12. V. Medvedev

Adaylar (Yedek Üyeler)

1. Y. D. Maslyukov
2. Razumovzki
3. Solovyev
4. Talızin
5. Yarov
6. Vlasov
7. Biryukova
8. Lukyanov

Partinin yüksek yönetim kurumları olan Politbüro'da ve MK'te ve diğer yerlerde yapılan değişiklikler ve bundan sonra da gerçekleştirilecek olanlar, Gorbaçev'in hakimiyetinin çok sağlamlaşmış olduğu mânâsına gelmektedir. Şüphesiz henüz Gorbaçev'e rakip olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bazı şahıslar, msl. Ligaçev veya Şçerbitski(ki çok yaşlıdır) Politbüro'daki yerlerini muhafaza etmişlerdir. Ancak bunların da ya uzlaşma veya çekilme arasında tercih yapmak durumunda kalacakları söylenebilir.

Gorbaçev parti ve devlet kuruluşlarındaki yukarıdaki değişikliklerle de yetinmemiş, SBKP MK'nin 28 Kasım 1988 tarihli oturumunda partinin yönetim sisteminde de bir takım değişiklikler yaptırmıştır. Bu 30 yıl öncesi Hroşçov'un yaptığı değişikliklerden sonra yapılan en büyük değişiklik olmaktadır. MK'nin oturumunda kabul edilen karaname ile MK Sekreterliğinin hakimiyeti altı komite arasında paylaştırılmaktadır. Buna göre eski Sekreterlik yerine aşağıdaki altı komisyon meydana getirilmiştir.

1) Parti meseleleri ve personel politikası komisyonu (Başkan: Georgi Razumovski)

2) İdeoloji komisyonu (Başkan: Vadim Medvedev)

3) Sosyal ve ekonomik politika komisyonu (Başkan: Nikolay Slyunkov)

4) Zirat politikası komisyonu (Başkan: Egor Ligaçev; bşk. yardımcısı: Viktor Nikonov)

5) Milletlerarası politika komisyonu (Başkan : Aleksandr Yakovlev)

6) Hukuki konular komisyonu (Başkan: Viktor Çebrikov)

Stalin döneminde hakimiyet Politbüro'dan Sekreterliğe devredilmiş ve Politbüro bu hakimiyeti tekrar ele geçirmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Stalin'in ölümünden sonra Malenkov Sekreterliğin hakimiyetini azaltmak istemişse de, Sekreterlik Politbüro aleyhine tesirini ve gücünü arttırmaya devam etmişti. Herhangi bir Politbüro üyesi Sekreterlikte görevli olmadığı takdirde diğerlerinin yanında daha ehemmiyetsiz duruma düşmüştü. Çok güçlü bir sekreterlik genel sekreteri de tehdit eder duruma gelmişti. Dolayısıyla da her parti lideri parti teşkilâtının günlük işlerini takip eden ikinci sekreterleri dikkatle gözetmek zorunda idiler. Partinin «uluslararası

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bölümünün» yeni şefi Valentin Falin MK Sekreterliğinde parti sekreterlerinin sorumluluk alanlarının bugüne kadar kesin belirlenmemiş olması, bazı sekreterlerin aynı saha ve konularda kendilerini sorumlu görerek bu konulara müdahele etmeleri üzerine karışıklıkların ortaya çıkması dolayısıyla kompetensleri kesin olarak ayrılan bu yeni komisyonlukların kurulmasının gerektirdiğini belirtti.

Gorbaçev yaptığı değişikliklerle Lenin'in hakimiyet modelini taklid etmeye arzuladığını göstermektedir. Lenin gücünü Parti teşkilâtı liderliği pozisyonundan değil de Halk Komiserleri Başkanlığı pozisyonundan alıyordu. Gorbaçev te Ekim 1988'de kendini SSCB Yüksek Sovyeti Prezidiumu Başkanlığına seçtirerek bu modeli şeklen de olsa taklid etmiş oldu. Tabii ki SBKP'de yapılan son reorganizasyon partinin liderlik rolünü ortadan kaldırmaya yönelik değildir. Tersine parti Sekreterliğinin olağan üstü gücünü dizginleyerek Genel Sekreterlerin parti hiyerarşisinde en üste olan pozisyonunu daha da fazla sağlamlaştırmayı öngörmektedir.

Bugüne kadar parti bürokrasisi iki sütuna (güç unsuruna) dayanıyordu. Bir tarafta «seçimle» işbaşına gelen önde gelen, rehber organları -Merkezi Komite ve Merkezi Revizyon (Kontrol) Komitesi- var ise; diğer yandan ise merkezi teşkilâta mevkileri değişmeyen, daimi olan resmî (yüksek bürokratlar) bulunuyordu. Komünist Partisi Genel Kongresinde seçilen MK yedek ve asil üyeleri Kreml'de ancak yılın bir veya iki gününde bir araya geliyorlar ve dolaysıyla günlük uygulamalara karışamıyorlardı. Yeni uygulama neticesinde ise MK ve MRK üye ve yedekleri iç ve dış politikayı belirleme işlemlerine daha fazla katılma fırsatını elde edecekler ve böylece merkezi teşkilâtın daimi üyelerinin, yânî ikinci sütunun tesir gücünü azaltacaklardır. Yeni uygulama neticesinde MK ile MRK'lerinin takriben 400 asil ve yedek üyelerinin 138'i yukarıda belirtilen altı komisyona seçilmiş bulunmaktadırlar. Bu komisyonlara ayrıca MK veya MRK'nde herhangi bir üyelikleri bulunmayan Azerbaycan, Ermenistan, Estonya gibi ittifak cumhuriyetlerin Komünist Partilerinin 1. sekreterleri de seçilmiş bulunmaktadır. Ağaşıdaki tablo yeni teşkil edilen MK komisyonlarına seçilenlerin mesleki kökenini göstermektedir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Üyelerin kökeni	Komisyonlar					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)*
Yerel parti ve devlet teşkilâtlarının resmî şahısları	13	6	9	15	8	7
Merkezî Parti Teşkilâtından	5	3	1	3	3	1
Hükûmet resmî şahısları	1	4	6	2	4	4
Ordu	—	—	—	—	1	1
KGB	—	—	—	—	1	1
Sendikalar	1	—	1	1	—	1
Komsomol	1	—	—	—	—	—
Basın-yayın	1	1	1	—	1	1
Yazar ve sanatkârlar	—	6	—	—	1	—
Savcılık Bürosundan	—	—	—	—	—	1
İlim adamları	—	3	1	—	3	1
İşçi	3	2	2	2	1	3
Toplam	25	25	21	23	23	21

* (1) Parti meseleleri ve personel politikası komisyonu; (2) İdeoloji komisyonu; (3) Sosyal ve ekonomi politika komisyonu; (4) Ziraat politikası komisyonu; (5) Milletlerarası politika komisyonu ve (6) Hukukî konular komisyonu.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde komisyonlardaki parti içinde en muhafazakâr gurubu teşkil ettikleri varsayılan yerel parti teşkilâtlarına mensup olanların toplam oranının % 30 civarında olduğu görülür. Ziraat komisyonunda bu nevî bürokratların/parti üyelerinin oranı % 65; Parti meseleleri ve personel politika komisyonunda % 52'ye ve Sosyal ve ekonomik politika komisyonunda ise % 43'e ulaşmaktadır. Bilindiği üzere yerel parti yöneticileri personel politikada her zaman en fazla söz söyleme hakkına sahip olan gurubu teşkil etmekle idiler. Dolayısıyla da Gorbaçev parti teşkilâtında değişiklik yaparken onların güçlü muhalefeti ile karşılaşmamak için yeni komisyonlarda onlara fazla üyelik vermiştir.

Yeni sistemde «seçilen» Merkezi Komite daha demokratik bir manzara arz etmekle beraber eskisine nazaran daha da güç kazanmıştır. Komisyonlar üç ayda birden az olmamak kaydıyla gerekli görüldüğü her zamanda toplanacak ve günlük işler komisyon baş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kanları tarafından yürütülecektir. Komisyonların görevleri de eski sekreterlerin aynısı olacaktır. Ancak burada tek bir istisna her komisyon kesin çizgilerle belirlenen kendi sahası için sorumlu olacak ve eski MK sekreterleri gibi bir kaç konuya müdahele edemeyecektir.

Perestoryka-Glasnost :

Son yıllarda Sovyetler Birliğinde yürütülen Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden İnşa) politikaları esasta ülkeyi ekonomik yönden canlandırmayı ve rejimi sarsıntıdan kurtarmayı göz önünde tutmaktadır. Bu politika bilhassa sovyet aydınlarının desteğini bulmaktadır. Sovyet aydını bu politikayı şöyle yorumlamaktadır:

«Üretimde öz-idare (self managment) ve parti ile genel olarak devlette demokrasinin yerleştirilmesi şarttır. Yıllarca süren ekonomik durgunluk için doğrudan doğru ve ana sorumlu bürokrasidir. Yeni devlet mekanizmasının ana görevi topluma emir vermek değil, onun menfaatlerini kollamaktır. Tabii ki gerekli değişiklikler devlete en az zarar verecek şekilde yapılmalıdır. Seçim sisteminde de değişiklik yapılarak, seçmenlere bir kaç aday arasından seçme imkânı verilmelidir. Sovyetler Birliğinde Perestoryka'yı destekleyen elemanlar gittikçe aktif olmaktadırlar. Bunların arasında maaşlarından memnun olmayan işçiler, merkezden gelen emirler dolayısyla elleri kolları bağlı olan fabrika müdürleri, perestokya'nın çok ağır gelişmesinden şikayetçi olan aydınlar ve gençler bulunmaktadır. Diğer yandan ise bu gelişmeler neticesinde devlette yüksek mevkiilerde bulunan ve buna bağlı olarak bir takım üstünlük ve menfaatlerini kaybetmekten korkanlar bulunmaktadır. İlk ve ikinci guruplar aslında sovyet topluluğunun ufak bir kesimini teşkil etmektedirler. Hangi gurubun üstünlük kazanacağı halktan bağlı olacaktır. Son zamanlarda baş ağrıtmaya başlayan milli problemler ise ancak ekonomik reformlar ve başarılarla çözülebilecektir».

Kısacası Sovyet aydını son gelişmeler hakkında bu şekilde düşünmektedir. Gelişmelerin ne seyir alacağını şimdiden söylemek hayli zordur. Ancak 70 yıldan fazla bir dönem katı bir rejimde yaşayan bir toplulukta demokratik reformlar yapmak, bu reformlara destek bulmak mutlaka kolay olmayacaktır. Ayrıca sırf ekonomik reform-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larla millî problemlerin ortadan kaldırılabileceğini düşünmek ise biraz saflık olacaktır. Fakat Gorbaçev'in SSCB'ni sarsarak yeniden canlandırmak istediği inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Tabii ki o, bu reformları rejimi daha da güçlendirmek ve ülkenin tesirini daha da artırmak için yapmak istemektedir.

İttifak Cumhuriyetlerin Komünist Partileri

Aşağıda verilen şema hemen her parti teşkilatı için geçerlidir. Fakat her ülkenin kendi özelliğine göre ilâve şubeler olabilir. Mesela, Azerbaycan Parti kuruluşunda bir de petrol endüstrisi şubesi mevcuttur.

Cumhuriyet Merkezi Komitesi
Büro
Sekreterlik

Şubeler	Şubeler
Organizasyon ve parti faaliyetleri	Propaganda ve ajitasyon
Endüstri ve Ulaşım	Fen ve Eğitim Kuruluşları
Hafif ve Gıda Endüstrisi organları	Kültür
Yönetim Organları	Köy Ekonomisi
Genel	Yapı ve yerli Ekonomi
Parti Komisyonu	Servis Müdürlüğü

SOVYETLER BİRLİĞİ DEVLET TEŞKİLATI : Resmî ideolojiye göre, komünizmin son safhasında devlet denilen teşkilata gerek kalmayacak ve devlet tamamen ortadan kalkacaktır. Fakat bu safhaya ulaşılana kadar, proleter (işçi) dikttörlüğüne dayanan yeni bir cemiyet kurmak için bu teşkilata gerek vardır. İşte bu teşkilat (devlet) ancak geçici bir gayeye hizmet için var olduğundan, hiçbir devlet veya cemiyevî kuruluş komünizmi kurmayı kendine ana hedef belleyen SBKP'nin direktifleri dışında çalışamaz. Dolayısıyla da Sov-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yetler Birliği'nde devlet kuruluşları partinin arzu ve direktifleri dışına çıkmamakta veya çıkamamaktadır.

Zaten resmî ideolojiye, göre, SBKP gayesine ulaşınca, yani SSCB'nde komünizm kurulunca devlet fonksiyonu tamamlanmış olacak ve ortadan kalkacaktır.

Kuruluşların temeli sovyetler : SSCB'nde her türlü devlet kuruluşu için temeli sovyetler (şuralar) teşkil eder. Bu sovyetler, icra organlarını ve değişik teşkilatların bel kemiğini teşkil ederler. Böylece sovyetlerin vasıtasıyla şehir ve kırsal alandaki bütün hakimiyet teoride emekçilerin eline geçmiş olur. SSCB'nde sovyetler politik temelin esasını oluştururlar. En ufak köylerden başlayarak ittifak (birlik) cumhuriyetlerine kadar olan her türlü düzeydeki devlet idaresinde sovyetler bulunmaktadır. Bu sovyetler emekçi(çalışan) halkın temsilcisi olarak kabul edilirler. Sovyetler dış görünüş yönünden parlamento ve yerine göre mahallî meclislerle mukayese edilebilirler. Fakat pratikte sovyetler Komünist Partisinin devletin her türlü kademesindeki üstün rolü dolayısıyla bu fonksiyonlarını batıdaki mânâda icra edememektedir ve sovyet halkın gerçek temsilcisi oldukları intibaını uyandırmaktan ileri gidememektdirler.

Sovyetlerin seçimi : Sovyet Birliği yukarıda gördüğümüz üzere çeşitli idarî bölgelere ayrılmış olup, bunlar aynı zamanda birer seçim bölgesi sayılmaktadırlar. İşte bu belirlenen seçim bölgelerinin her biri için yapılan sovyet seçimlerinde seçim yapılacak bir pozisyon için ancak tek bir aday tesbit edilir. Bu sisteme göre seçim neticesi önceden belli olmaktadır. Zaten KP'nin yönetiminde, kontrolünde düzenlenen seçim öncesi toplantıların her bir seçim bölgesi için ancak bir aday teklif edilir, bir aday tesbit edildikten sonra seçime gidilir. Seçmenlerin ekseriyeti de tek bir aday bulunduğu için oylarını açık olarak verirler. (Son seçimlerde bir kaç aday mevcuttu). SSCB'nde seçime katılma mecburiyeti de olduğundan, KP'nin katkısı ile tesbit edilen aday ekseriyetle % 99 oy alarak seçilmiş olur.

Sovyet Hakimiyetinin En Yüksek Organları :

1. *Yüksek Sovyet* : Teoride devlet hakimiyetinin en yüksek organı Yüksek Sovyettir. Bu Yüksek Sovyet, İttifak (Birlik) Sov-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yeti ve Milletler Sovyeti olmak üzere ikiye ayrılır. İttifak Sovyetince her 300.000 seçmen için bir milletvekili seçilir. Milletler Sovyetine seçim ise orantısızdır, milletlerin nüfusuna değil, o milletin idarî statüsüne göre vekiller seçilir. Buna göre her ittifak cumhuriyetten (15 İttifak Cumhuriyet SSC) 32'şer, her Muhtar Cumhuriyetten (MSSC) 11'er, her Muhtar Oblasttan (M. Ob) 5'er ve her (millî) muhtar okrug (M. Ok)'tan 1'er vekil seçilir.

Anayasaya göre Yüksek Sovyet SSCB'ndeki en yüksek devlet organı olduğu, kanun çıkarma hakkına sahip olduğu halde, yılda iki defa toplanan, temsilî fonksiyonlu bir organ olmaktan ileri gidememektedir.

1984 yılında Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetine (Millet Meclisi) seçimler yapılmış olup, bunlar 15 İttifak Cumhuriyeti ve 63 millet ve halkı temsil etmektedirler. Aşağıdaki tablo bu seçimler neticesinde teşekkül eden Yüksek Sovyetteki sandalye dağılımını daha açık bir şekilde izah etmektedir :

İttifak Cumhuriyet	Milletvekilleri toplam sayısı	İttifak Sovyeti	Toplam	SSC	MSSC	MOb	MOk
RSFSC	648	405	243	32	176	25	10
Ukrayna	176	144	32	32	—	—	—
Belorusya	60	28	32	32	—	—	—
Özbekistan	82	39	43	32	11	—	—
Kazakıstan	73	41	32	32	—	—	—
Gürcüstan	73	14	59	32	22	5	—
Azerbaycan	63	15	48	32	11	5	—
Litvanya	40	8	32	32	—	—	—
Moldovya	43	11	32	32	—	—	—
Letonya	39	7	32	32	—	—	—
Kırgızıstan	41	9	32	32	—	—	—
Tacikistan	46	9	37	32	—	5	—
Ermenistan	40	8	32	32	—	—	—
Türkmenistan	39	7	32	32	—	—	—
Estonya	36	4	32	32	—	—	—
Toplam	1499	749	750	480	220	40	10

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Son değişiklikler :

1984 ile 1988 yılları arasında SSCB Yüksek Sovyetinden 138 üyenin «şahsî sebeplerden» dolayı istifa ettiği belirtilmektedir. Bunlar arasında meselâ Nagorno Karabağ Muhtar Bölgesi parti teşkilâtının sekreteri Boris Kevorkov da bulunmaktadır. O bu bölgedeki beceriksizliği yüzünden Mayıs 1988'de partiden atılmış idi. Onun Yüksek Sovyetten istifa dilekçesinde de «şahsî sebepler» gösterilmişti.

22 Ekim 1988'de anayasanın bazı maddelerini değiştirmek veya yeni ilâveler yapmak üzere ilân edilen kanun taslakları bilhassa Baltık cumhuriyetlerinde büyük protestolara yol açmıştı. Protestocular bu yeni değişikliklerin ittifak cumhuriyetlerin haklarını kısıtlayacağını iddia etmişlerdi. Ancak bu protestolara rağmen kanun taslaklarının ekserisi, bazılarında ufak değişiklikler yapılarak, 1 Aralık 1988'de SSCB Yüksek Sovyeti tarafından kabul edildi. Buna göre Yüksek Sovyetin Milletler Şurasına İttifak cumhuriyetlerden (madde 111) 11'er (daha önce 32), Muhtar Cumhuriyetlerden 4'er (daha önce 11), Muhtar Oblastlardan 2'şer (daha önce 5) ve Muhtar Okruglardan 1'er (daha önce de 1) üye seçilecektir. Ancak bu kanun yeni tesis edilen «SSCB Anayasa Gözetim Komitesi»ne her cumhuriyetten birer vekil alınmasını ön görmektedir. Böylece bu komite 1 başkan, 1 başkan yardımcısı ve 21 üyeden (15'i ittifak cumhuriyetlerden) müteşekkil olacaktır. Ayrıca Sovyet anayasasının 125. maddesinin 2. ve 4. paragraflarına yapılan değişiklikle ittifak cumhuriyetlerin devlet veya cemievî kuruluşlar tarafından ilân edilecek kanun ve kararnamelere itiraz etme hakkı tanımış oldu.

2. *Yüksek Sovyet Prezidiumu* : Yüksek Sovyet Prezidiumu (Yönetim Kurulu) her iki Sovyetin (İttifak ve Milletler) ortak toplantısında seçilir. 37 kişiden müteşekkildir. Yüksek Sovyet Prezidiumu başkanının dışında 15 yardımcısı (her Cumhuriyetten bir tane), bir sekreter ve 20 üyesi bulunur. Yüksek Sovyet Prezidiumu başkanının (Devlet Başkanı) vazifeleri arasında kanunları ilân etmek, milletler arası antlaşmaları tasdik etmek de vardır. Yine bu organ da SBKP'nin emirleri ile hareket eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Son değişiklikler :

Yeni yapılan değişiklikle Yüksek Sovyete iki basamaklı seçimler yapılacak. Bu uygulamaya göre önce yeni tesis edilen «Halk Vekilleri Kongresi»ne seçim yapılacak. Bu seçimler 26 Mart 1989 tarihinde olacak ve 2.250 halk vekili (mebus) 5 yıl için Halk Vekilleri Kongresine seçilmiş olacaklar. Bu 2.250 vekilin 2/3'si, yânî 1.500 doğrudan doğru halk tarafından, kalan 1/3'i, yânî 750'si cemievî kuruluşlar olarak addedilen Komünist Partisi, Komsomol, kadınlar teşkilâtı, savaş gazileri teşkilâtı, sendikalar, kooperatifler, ilmî kuruluşlar v.b. tarafından belirlenecektir. Yeni kanuna göre Halk Vekilleri Kongresi yılda ancak bir defa toplanacaktır ve ilk toplantısında gizli oyla Yüksek Sovyetin iki meclisinin (Milletler Şurası ve İttifak Şurası) üyelerini ve Yüksek Sovyet Başkanını, yânî devlet başkanını seçeceklerdir. SSCB Yüksek Sovyeti üyelerinin 1/5'i ise her yıl yenileri ile değiştirilecektir, yânî bir rotasyon sistemi uygulancaktır. Şimdiye kadar KP Yüksek Sovyete seçilecek adayları (her bir üyeliğe bir aday olmak üzere) belirler ve onlar da herhangi bir muhalefetle karşılamadan seçilirlerdi. Yeni sistem ise adayları tesbit ve seçim esnasında da bir kaç adayın yarışmasını ön görmektedir. Yüksek Sovyet başkanı en fazla üst-üste iki dönem seçilebilecektir. Şimdiki Yüksek Sovyet 1.500 üyesi olmasına ve ancak çok kısa bir dönem için biraraya gelmesine karşın yeni Yüksek Sovyet muhtemelen 542 üyeden (271'i Milletler Şurasında ve kalan 271'i İttifak Şurasında) müteşekkil olacak, her dönemi 3-4 ay sürecek olan, ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde çalışmalarını sürdürecektir. Böylece Yüksek Sovyet sırf yüksek hakimiyeti destekleyen bir organ olmaktan kurtulup, bir nevî tek partili parlamento şeklini alacaktır. Bu nevî bir sistemin ittifak ve muhtar cumhuriyetlerde de tesisi düşünülmekte olup, bunun adayları 1989 yılının sonunda seçilecektir. Tabii ki bu konuda henüz açıklığa kavuşmamış ve çözülmemiş bir hayli problem mevcuttur. Bu yeni çift basamaklı seçim sistemi ve Halk Vekilleri Kongresi üyelerini 1/3'nin cemievî organlar tarafından belirlenmesi bir hayli tenkitlere de sebep olmaktadır.

3. *Bakanlar Sovyeti (şurası)* : Anayasanın 132. maddesine göre; SSCB'ndeki en yüksek icra organı olarak Bakanlar Sovyeti (Şurası) kabul edilir. 130 civarında üyesi mevcuttur. İttifak Cum-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

huriyetlerin hükümet başkanları da bu organa dahildir. Üyeleri bakan veya devlet komite ve teşkilâtlarının başkanı olurlar.

Bakanlar Sovyetinin Prezidiumu : Bu kadar büyük bir organda işleri aksatmadan yürütmek için Bakanlar Kurulunun ufak bir modeli gerçekleştirilmiştir. Bu bir kabinenin görevlerini üstlenmiştir. Bu organda Bakanlar Sovyetinin başkanı, 1. muavinileri ve daha onbir muavini bulunur.

Demokratik merkeziyetçilik prensibinin gerçekleştirilmesi devlet organına teslim edildiği için Bakanlar Kurulu KP'nin devlet içindeki arzularının gerçekleştirilmesinde en mühim rol oynayan bir organdır.

Bakanlar Sovyeti talimatları doğrudan doğruya KP'nin en yüksek organlarından alır. Bu talimatları kararnamelerle gerçekleştirmeye çalışır.

SSCB Bakanlar Şurası (sovyeti), yukarıda da belirttiğimiz üzere 95 üye ve bakanlıklar statüsüne sahip olmayan 14 başkanlıktan (genel müdürlük) ibarettir. Bu şurada 15 İttifak Cumhuriyetin başbakanları (Bakanlar Şurası Başbakanları) doğrudan doğruya üye sayılmaktadırlar. İşte bu yüz üyenin üstündeki SSCB Bakanlar Şurasında Türk asıllı üyelerin sayısı ve 5 Türk İttifak Cumhuriyetinin başbakanları Hasan Seyit(ov) (Azerbaycan), Nursultan Nazarbayler) (Kazakıstan), Apas Cumagul(ov) (Kırgızıstan), Gayrat Kadır-(ov) (Özbekistan)'tan, yani 5 kişiden ibarettir. Kızacası bu muazzam hükümet organında % 90 çoğunluk Rus asıllılar elinde olup, Türkler bir elin parmağı kadardırlar.

SOVYET YÖNETİMİ (HÜKÜMET)

Her bir İttifak Cumhuriyetin aynı hukuk ve üstünlüklerden faydalanması, aynı derecede muhtariyete sahip olması ve federal (merkezî) güce aynı derecede bağlı olması gerekmektedir. Ayrı Cumhuriyetlerin yönetimleri millî örflere ve ekonomik şartlara göre bazı ufak değişikliklere sahip olabilirler. Bu söylenenler ancak teoride

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

geçerlidir. Gerçekte ise durum bambaşkadır. Bazı Cumhuriyetler açıkça» diğerlerine nazaran «daha eşit» durumdadırlar, onların partisi, hükümeti ve güvenlik kuvvetleri de facto diğer Cumhuriyetlere nazaran daha az federal kontrol altındadırlar. Bu durum Cumhuriyetin esas halkından olanlara kendi Cumhuriyetlerindeki mühim pozisyonların ne kadarının tevdi edildiğinde ve aynı şekilde Moskova' daki federal yönetime ne derecede katılma imkânı sağlanmasında kendini belli etmektedir.

Türk Cumhuriyetlerinde (Orta Asya ve Azerbaycan) mühim anahtar mevkilerin ekseriyetini merkezden yollanan Ruslar işgal etmektedirler. Ayrıca yerli resmî şahısların yardımcıları da güvenli Ruslar olmaktadırlar. Daha az tesirli olmakla birlikte, aynı sistem üç Baltık ülkesi ve Moldovya için de kullanılmaktadır. Fakat kardeş slav Cumhuriyetleri olan Ukrayna ve Belorusya'da genelde yerli kömünistler yüksek mevkileri işgal etmektedirler. Yüksek mevkilere getirilen Ruslar da bu ülkeyi kontrol için bu görevlere getirilmiş olduğu hissini vermemektedirler. Gayrı Rus Cumhuriyetler üç «güvenilir», iki «şüpheli» ve dokuz «güvenilmez» kategoride mütalaa edilirler. Güvenilir Cumhuriyetler olarak Slav Cumhuriyetleri Ukrayna ve Belorusya) akla gelir. Şüpheli olanlar ise iki Kafkasya Cumhuriyetidir (Ermenistan ve Gürcistan). Onlar eski Rus imparatorluğunu ister istemez olsa da kendi arzuları ile katılmışlardır. Bu beş az veya çok güvenilir Cumhuriyet halkının büyük çoğunluğu ortodokstur ve Rusya'yla kültürel ve tarihî bağlarla bağlıdırlar ve çarlık döneminde de oldukça (Ruslardan sonra) bir takım üstünlüklere sahip olmuşlardı.

«Güvenilmeyen» milletleri islâm veya İskandinav kültüründen gelen halklar teşkil eder ve ülkeler halklarının arzuları hilâfına Rusya imparatorluğu (veya SSCB) tarafından işgal edilmişlerdir. Çar döneminde bunların bir kısmı inorodtsı (yabancı) yani bütün göçebeleri, ilkel yerlileri..... ve Yahudileri içine alan bir kategoride sınıflandırılmışlardı. Moldovya ise sunî bir kuruluş olup (Karel-Fin Cumhuriyeti gibi) bu cumhuriyet Romanya'dan zaptedilen topraklara kanunî bir renk vermek için yapılmıştır.

Üç Baltık Cumhuriyeti çok küçüktür, tarihî yönden Moskova' ya bağlıdır. Halklarında milliyetçilik duygusu çok güçlü olmakla birlikte Moskova'ya bir tehdit oluşturmaktan uzaktırlar. Moskova için

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gözle görülebilen en büyük tehditi büyük yüzölçümleri, hızla artan nüfusları, tehlikeli ırkî, millî ve dinî duygularla beslenen Türk müslüman Cumhuriyetleri teşkil eder.

Gayrı Rus Cumhuriyetlerin pozisyonları ne olursa olsun, onların liderleri Moskova'da gerçek bir hakimiyet göstergesi olacak pozisyonu elde etme hususunda çok az şansa sahiptirler. Ancak kardeş doğu Slavlarına (Ukraynalılarla Beloruslar) «büyük Ruslarla» hakimiyeti paylaşacak derecede itimad edilmektedir. Hiç kimse gayrı Rusların yönetimdeki en yüksek mevkiler için mücadele edebileceğine inanmamaktadır. 1917 ihtilâli ve buna müteakip 1920'li yıllarda olduğu gibi gayrı Rus liderlerin Moskova'da hakimiyet için mücadele etmeleri artık bugün imkansızdır. 1987'nin Kasım'ında Politbüro'da gayrı Slavları tek Gürcü Şeverdnadze temsil etmektedir. Gorbaçev'in yerini de herhangi bir gayrı Rus'un alması beklenemez.

Sonuç olarak, Sovyetler Birliği esasta başında seçilmiş Rus bürokratlarının durduğu bir Slav kadrosu ile kontrol edilmektedir. Fakat bu yapılırken gayrı Rus İttifak Cumhuriyetlerde yaşayan Ruslara üstünlükler sağlanmamakta veya yerli halk tahkir edilmemektedir. Ruslar nüfusça da, geçmişleri ile de ve kurdukları müesseselerle de zaten üstündürler. Onlar mühim mevkileri işgal etmekte ve İttifak Cumhuriyetlerdeki güvenlikle ilgili kuruluşlara eleman vermektedirler.

Koloniyal Nomenklatura

Türk müslüman cumhuriyetlerini kontrol altında tutma prensipte güçlü pozisyonları (buna «nomenklatura» denir) Ruslar ve diğer Slavlarla ve mühim müslüman görevlilerin Slav eşleri ile değiştirmek metodu ile sağlanmakta idi. Bu metod gerek Stalin ve gerek Hruşçov ve Brejnev döneminde de başarı ile uygulandı ve bugün de yaşamaktadır.

Bu metoda uygun olarak Orta Asya Cumhuriyetlerindeki parti teşkilatında, hükümet yapısında, güvenlik kuvvetlerinde, orduda ve ana ekonomik kuruluşlarda belli pozisyonlar Avrupa kökenlilere (yabancılara) verilmektedir. Bu durum aşağıdaki tablodan daha iyi anlaşılmaktadır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Özbekistan'da Koloniyal nomenklatura
(Görevlinin milliyeti : Rus veya *Özbek*)

İdari statü	1946	1980
Özbekistan KP 2. sekreteri	N. A. Lomakin	L. I. Grekov
Parti teşkilatları bölümü Başkanı	T. G. Kotov	V. V. Okunskii
İdari teşkilatlar bölümü Başkanı		G. V. Arhangelskiy
Başkent 2. Parti sekreteri	M. G. Lukovani (1. sekreter Gürcü)	K. P. Dudin
Oblast 2. sekreterleri :		
Endican	K. K. Şubladze (Gürcü)	L. P. Şendrik
Buhara	*Mangut(ov)* (Özbek)	Y. S. Şriyabin
Cizak	X	V. P. Klemenov
Ferganа	B. İ. Belskiy	V. P. Esin
Karakalpak MSSC	G. A. Egorov	V. V. Kislov
Kaşka Darya	G. İ. Iagin	İ. İ. Golobaçev
Namangan	G. A. Gabriellants (Ermeni)	A. G. Rudenko (Ukrain)
Semerkand	G. İnjelevskiy	İ. K. Kuksenko
Surhan Darya	S. A. Nikitin	V. K. Mihaylov
Sır Derya	X	*V. A. Haydar(ov)* (Özbek)
Taşkent	G. İ. Zayko	V. A. Antonov
Başbakanın 1. muavini	R. M. Gluhov	T. N. Osetrov
Güvenlik komitesi Bşk.	M. I. Baskakov	L. N. Melkunov (Ermeni)

Moskova'nın ehemmiyet verdiği hassas makamları aşağıdaki gibi sıralayabilirz :

1. *Parti 2. Sekreterinin mühim görevi* (İttifak Cumhuriyet ve oblast düzeyinde ve hatta rayon düzeyinde) :

1979'da Özbekistan'da ancak iki oblast'ın (bölge) 2. parti sekreterleri Rus değildi. Birinde 2. sekreter Ukraynalı ve ikincisinde 2. sekreter Özbek olmakla birlikte onun 1. sekreteri bir Rustu.

Bilindiği üzere müslümanların yaşadıkları bölgelerde 2. parti sekreterleri Rusya ve Ukraynadakinden daha etkili rol oynamaktadırlar. Diğer Cumhuriyetlerde 2. sekreter 1. sekreterin muavini ro-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lünde iken, Türk Cumhuriyetlerinde 2. sekreterin daha fazla hukukları vardır. O, yanlız 1. sekretere yardım etmekle kalmaz, onun Moskova'ya boyun eğme derecesini de kontrol eder. Genel olarak açıklanmak gerektiğinde Rus olan 2. sekreterler müslüman 1. sekreteri çok diplomatça millî, dinî veya yerli te'sirlerden uzak tutmakla görevlidir. Bunun dışında, 1. sekreterden daha iyi eğitim almış ve daha tecrübeli olan 2. sekreter 1. sekereterin çözemediği problemlerde yardımcı olur. Bu durum bilhassa eski dönemler için daha geçerlidir, çünkü o devirde müslümanlar arasında yetişmiş insanların sayısı oldukça azdı. Bugün de, şayet 1. sekreter az tecrübeye sahipse aynı durum geçerlidir. Fakat çok güçlü bir müslüman lider ve bu şahıs aynı zamanda Politbüro üyesi ise (msl. bir zamanlar Aliyev, Kunayev ve Reşidov'un olduğu gibi) o takdirde o, 2. sekretere nazaran daha güçlü pozisyonda olabilir. Ama son günlerde Türkler arasında böyle güçlü şahıslar politik sahneden uzaklaştırıldıkları için durum eskiye dönmüşe benzemektedir.

Rus tarihi incelendiğinde ikili yönetim metodunun çok eski bir geçmişi olduğu anlaşılır.

2. *Parti faaliyetlerini organize bölümü başkanı* (partiinıh organov) : Bu bölümün faliyet sahası çok geniş olup, partinin direktiflerinin uygulanıp-uygulanmadığını kontrol eder ve partinin daha alt teşkilatlarına kadroları seçer. Toplumun gözlerinden gizli olan bu bölüm en fazla parti görevlilerini (apparatçik) ilgilendirmekle olup, ekseriyetle başkanlığına bir Rus getirilir ve bunun başkanının derecesinin partinin diğer bölümlerinin başkanlarından daha yüksek olması dikkati çekicidir.

1980'de Orta Asya Cumhuriyetlerinde İttifak Cumhuriyet seviyesindeki bu mevkii Kazakıstan'ın dışında Ruslar işgal ediyordu. Orta Asya Cumhuriyetlerinin dışında ise üç Kafkasya-ötesi cumhuriyetinde (Azerbaycan, Cürcüstan ve Ermenistan) ve Letonya'da yerli halktan başkanlar bulunuyordu.

3. *Yönetim organlarının bölümü* : Bu bölüm «parti faaliyetlerini organize bölümünün» karşıt bir kuruluşu olmakla birlikte faaliyetleri daha sınırlıdır. Ekseriyetle KGB, milis (polis), adalet ve belki de Sovyetler (şura) teşkilatlarını gözetmek ve bu teşkilatlara tayinler yapmakla yükümlüdür. 1980'lerde ancak üç Kafkasya-ötesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cumhuriyeti, Letonya, Tacikistan ve Türkmenistan'ın başkanları yerli halktan seçilmiş, kalan Cumhuriyetlerde başkan Rus idi.

4. *Özel (güvenlik) bölümü* : Devlet güvenlik teşkilatı ile birlikte çalışan bu bölümün başkanı da Moskova'nın kontrol görevini üstlenmektedir. Son zamanlarda bu bölümle ilgili haberlere sovyet basınında rastlanmamaktadır. Fakat Sovyetler Birliği'nden son zamanlarda göçedenlerin verdikleri bilgiye göre, her derecedeki parti toplantılarının tutanaklarını muhafaza eden KGB'nin bir şubesi gibi görev görmeyi sürdürmektedir. Müslüman Cumhuriyetlerde bu bölümün başkanı bir Rus olmaktadır.

Parti 2. sekreteri, parti faaliyetlerini organize bölümü, yönetim organlarının bölümü ve özel (güvenlik) bölümü başkanları gayrı Rusların çoğunlukta olduğu Cumhuriyetlerde merkezin kontrol fonksiyonlarını üslenen bir heyet manzarası arz ederler.

5. *Ekonomik bölümler* : Genelde ekonomi üç kısıma bölünür : endüstri ve enerji, hafif ve tüketim malları, ve köy endüstrisi. Bu bölümlerin başkanların genellikle yerli halktan seçilir. Ancak o ekonomik bransın bütün Sovyetler Birliği için ehemmiyeti olduğu veya o ekonomik branşın sıkı kontrolde tutulması gerektiği hallerde başına bir Rus başkan getirilir. 1979'da Özbekistan'da bulunan sekiz ekonomik bölümün üçünün başkanı Rus idi. Msl. Gürcüstan'da ise yedi ekonomik bölümün ancak bir tanesi (ulaşım ve telekominikasyon) Rus başkanının yönetiminde idi.

Bunun dışında müslüman sekreterler ve bölüm başkanlarına Rus veya Avrupalı (Letonyalı, Ermeni gibi) yardımcılar verilmektedir Böylece bu gibilerin merkez tarafından kontrolü sağlanmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre üst parti mevkiilerini işgal edenler arasında Orta Asya Cumhuriyetleri son sıralarda gelmektedir. Ancak Moldovya Cumhuriyeti buna bir istisna teşkil ettmektedir.

İttifak Cumhuriyetlerin Bakanları

Sovyetler Birliği anayasası üç çeşit bakan tefrik eder:

a — Moskova'da bulunan federal (bütün-İttifak) bakanları, hiçbir yerde eş veya benzerleri yoktur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b — Moskova'da ve İttifak Cumhuriyetlerin başkentlerinde bulunan karma bakanlar.

c — İttifak Cumhuriyet Bakanları. Bunların fonksiyonu ancak kendi Cumhuriyetlerin sınırları içindedir.

1924 anayasasında köy ekonomisi, iç işleri, adalet, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik bakanlıkları ittifak bakanlıkları seviyesinde idi. 1936 anayasası adalet, köy ekonomisi ve sağlık bakanlıklarını karma bakanlıklar seviyesine çıkardı. 1960'lı yılların başında İttifak Cumhuriyetlere daha fazla haklar tanındı: İçişleri ve ekonomik bakanlık İttifak Bakanlığa başlandı. 1965'de ilâveten daha sekiz bakanlık, sosyal düzen (içişlerinin yeni adı), eğitim, sosyal güvenlik ve beş ekonomik bölüm İttifak bakanlıklara bağlandı. Aynı zamanda Cumhuriyetlerin devlet planlama komisyonlarının hareket serbestlikleri arttırıldı. Fakat diğer yandan, 17 tane yeni karma bakanlık sayısı 25'e, federal bakanlıkların sayısı 22'ye yükseltilmiş oldu. Böylece bazı sahalarda muhtariyet arttı, fakat bazılarında azaltıldı. Aşağıdaki tablo bu değişiklikleri daha iyi izah etmektedir :

İttifak Bakanların yetkisindeki bakanlıklar

Yetki sahası	1924 Anayasası	1936 Anayasası	1966 Anayasası	1977 Anayasası
Köy ekonomisi	X	—	—	—
İç işleri	X	—	X	—
Adalet	X	—	—	—
Eğitim	X	X	—	—
Sağlık	X	—	—	—
Sosyal güvenlik	X	X	X	X
Yerli ekonomi (Yol, nakliyat, endüstri, hizmetler, konut)	X	X	X	X

X : Mevcut
— : Mevcut değil

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SBKP'NİN ARZUSUNUN DEVLET ÇAPINDA GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Merkezi Ekonomik İdare : Sovyetler Birliği'nde özel iktisadî kuruluşlar olmadığı ve her bir iş yeri, ticarî, sınaî vb. olsun idare edilmek zorunda olduğundan, bu işi üstlenecek muazzam bir devlet organına ihtiyaç hasıl olmuştur.

Komünizmi kurmak için belli bir ekonomik standartı tuturmak gerekmektedir. Dolayısıyla da ülkenin ekonomisi ve ekonomik kuruluşları mühim bir politik unsur olmaktadırlar. Çünkü iktisadî başarılar ideolojinin geçerliliğini ispatlar.

Komünist partisi seçim sisteminden yararlanarak sovyetlere kendi güvendiği şahısları iş başına getirmenin dışında devlet teşkilâtını kendi dilediğince kullanmak üzere başka metodlar da geliştirmiştir.

Sovyet federalizminin tabiatı : Sovyet federal sistemi dünyadaki ilk çok milletli federal sisteme örnek teşkil etmektedir. Daha doğrusu böyle ifadeye çalışılmaktadır. Cidden de bu sistem kendine has bir durum arz eder. Çünkü msl. Amerikan federal sistemi etnik ölçülere değil, yerel ölçülere dayanır. İsviçre kantonları da ayrı millî birimler olarak kabul edilmezler. Çünkü dört millî gurup değişik beş kantonda da mevcuttur. Ayrıca İsviçre'de yaşayan milletlerin hepsinin de ülke sınırları dışında soydaşları bulunmaktadır. Federal Almanya Cumhuriyeti de bu sovyet sistemine benzemez. Çünkü Almanya'daki federal cumhuriyetlerde yaşayanların hepsi etnik birlik teşkil ederler. Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti de sovyet sistemine gerçek örnek olamaz. Çünkü orada da Arnavutların dışında hepsi kardeş halklar olan Güney Slavlarının cumhuriyetleri bulunmaktadır. İşte bu durumda Sovyet federalizmi incelendiğinde aşağıdaki hususlar dikkati çeker :

A. Sovyet federatif sisteminin bir özelliğini de federasyon içinde (SSCB) diğer bir federasyonunu (RSFSC) bulunması teşkil eder.

B. Milletler nüfuslarının yoğunluklarına, kendi bölgelerindeki üstünlüklerine, tarihî ve ekonomik durumlarına göre hiyerarşik bir düzene göre tasnif edilmişlerdir (ittifak cumhuriyetler, muhtar cum-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

huriyetler, muhtar oblastlar ve muhtar okruglar). Bu sistemle çarlık Rusya'sından miras kalan millî problemlerin çözüleceği düşünülmüştür. Ancak «tek bir merkezî partinin» kurulması Sovyetler Birliğinin federal sistemini lekelemiş oldu.

Parti grupları : Sendikalar, kooperatifler, sovyetler v.b. gibi parti dışı organizasyonlarda parti kendi arzusunu gerçekleştirmek için KP üyesi olanlardan bu kuruluşlar içinde parti grupları oluşturur. Bunlar bulundukları bölgelerdeki parti icra komitelerinin emri altında olup, partinin talimatlarını bulundukları teşkilâtlarda harfiyen yerine getirmekle yükümlüdürler.

Çeşitli teşkilâtlardaki parti guruplarının tek gayesi bu kuruluşlarda partinin politikasını yürütmek ve böylece parti ve devlet disiplinini gerçekleştirmektedir. Bu nevî parti dışındaki teşkilâtların, kuruluşların her bir basamağında hal edilecek bir sorun çıktığında bir parti üyesi bu sorunla ilgili KP görüşünü ortaya koyar. İlgili kuruluş da böylece partinin arzusu doğrultusunda gerekli kararı alır. Yânî insiatif her zaman o teşkilattaki veya işyerindeki parti gurubunun elindedir.

İstihdam politikası : Partinin liderlik monopolü «SBKP'nin kadro politikası» esasına dayanır. Bu politika da KP'ye kadroları dilediği şekilde belirleme hakkını vermektedir. Böylece her çeşit makam, bilhassa devlet ve iktisadî sahalardaki pozisyonlar, dıştan demokratik gibi gösterilmesine rağmen, SBKP'nin dilediği şekilde dağıtılır. Böylece devletin cemievî ve iktisadî kuruluşların başına getirilen fonksiyonerler, SSCB'nde parti hakimiyetinin en mühim dayanaklarıdır. Parti herhangi bir şahsı parti disiplininden ayrılmakla suçlarsa, bu o şahsın meslekî kariyerinin sona ermesi mânâsına gelmektedir. Dolayısıyla partinin emirleri harfiyen yerine getirilir.

Sendikalar : Bunlar, işçileri temsil ettiklerinden Sovyetler Birliğinde mühim bir role sahiptirler. Sendikalar her türlü meslekteki emekçi ve işçileri temsil ettiklerinden ideolojik faaliyetlerde onların rolü bir hayli etkili olmaktadır. Bolşevikler iktidara geldiğinde işçi sendikalarının büyük çoğunluğu anti bolşevik veya tarafsızdı. Dolayısıylada yeni yöneticiler sendikaları, cemiyeti kendi arzuları doğrultusunda değiştirmek için sendikalardan yararlanmak, fakat da-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ha önce bunları kendi lehlerinde kullanmak için şeklen değiştirme yoluna gittiler. Neticede 1927'de sendika sekreterlerinin % 82'si ve icra komiteleri üyelerinin % 92'si KP üyesi ile değiştirilmiş idi. 1933 yılında ise SSCB sendikası bir çalışma bakanlığı gibi fonksiyon görmeye başladı. Böylece işçilerin menfaatini kollayan hür bir teşebbüsten bir devlet organı meydana gelmiş oldu. Bugün sovyet sendikalarının 70 milyon kadar üyesi bulunmaktadır. Sendikaların baş görevi ise işçilerin menfaatini kollamak yerine halk ekonomisini geliştirmek, 5 yıllık ekonomik planları gerçekleştirmek şeklinde kendini göstermektedir. Bunun dışında sovyet sendikaları devlet sosyal sigortasını idare etmekte, yaşlılık ve sakatlık dolayısıyla işten ayrılanlara emeklilik ücreti ödemektedir. Sendikalara üye olmak mecburiyeti olmamakla birlikte çalışanların hemen hepsi sendikalara üye olmayı gerekli bulmaktadırlar. Çünkü tatil yerlerinden veya buna benzer bir takım sosyal imkânlardan ancak sendika üyeleri yararlanabilmektedirler.

Komsomol (Komünist Gençlik) teşkilâtı : Okul çağındaki çocukların ve gençlerin politik eğitimi partinin gözetimi altında bulunan *Komsomol* ve *Pioner* teşkilâtları tarafından yapılmaktadır. Komsomol teşkilâtı 15 ile 28 yaşındaki gençleri içine almaktadır (Komsomol : *Vsesoyuzniy kommunistiçeskiy soyuz molodeji*, yânî Bütün Sovyet komünist gençler birliği'nin kısaltmasıdır). Pioner teşkilâtına ise on yaşından itibaren üye olunmaktadır. Komsomol teşkilâtının Sovyet sisteminde üç çeşit fonksiyonu vardır :

İlk görevi ülkenin gençleri arasında politik telkinler yapmak ve sosyal kontrolü sağlamaktır. İkinci olarak Komsomol belli gayeler için gençleri teşkilâtlandırmak, onları yönetmek görevini de üstlenmiştir. Üçüncü görevi ise geleceğin siyâsî liderlerini tesbit etmektir. Komsomol teşkilâtının yapısı Komünist partisinin teşkilâtlarına benzer. Her bir fabrikada, askerî üsste veya üniversitede, yânî Komünist partisinin teşkilâtı olduğu yerlerde, bir Komsomol teşkilâtı bulunur. Parti gibi Komsomol'un da kendi bürokrasisi mevcuttur. Komsomol'un genç liderlerine geleceğin parti liderleri olarak bakılır. Komsomol liderlerinin çoğu genç değildir ve 28 yaşında bu teşkilâtı terk etmemektedirler.

SBKP üye adaylarını değişik elemelerden geçirerek partiye kabul eder. Genç biri partiye üye olmak istediği takdirde mutlaka

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Komsomolluk dönemi ile ilgili temiz bir sicil getirmesi gerekmektedir. Komsomol bir yerde partinin eleme foksiyonun da üstlenmiştir. Fakat Komsomol bir kamu kuruluşudur, buraya üye olmanın şartları katı değildir. Çünkü parti, Komsomol'un bütün sovyet gençliğini kapsamasını arzulamaktadır. Buna rağmen gençlerin ancak % 50'si bu teşkilâta üyedir. Komsomol rejim için kontrolü elzem sayılan -bilhassa üniversiteler ve silahlı kuvvetlerde- yerlerde daha güçlüdür. Komsomol teşkilâtı işçi gençler ile köylüler arasında pek yaygın değildir. Fakat gene de faaliyetlerine izin verilen tek gençlik teşkilâtı olduğu için hayli tesirlidir. Şu anda (Kasım 1988) 36 milyon üyesi bulunan Komsomol teşkilâtı son 8 ayda 2 milyon üyesini kaybetmiştir.

Politik eğitimin devamlılığı : Sovyet vatandaşının politik eğitimi okulu tamamlaması ile bitemez. Tersine parti halk arasında mesajını dağıtmaya büyük güç sarfeder. Bu propagandanın maksatı halkın sadakatini sağlamak veya düşmanca fikirlerin yayılmasına mani olmak için değil, daha ziyade partinin hakimiyetini, otoritesini kabul etmesi için yapılır. Böylece partinin programının ve hükümetin uyguladığı programın müsbet karşılanması ve desteklenmesi sağlanmak istenir. Bunun için basın-yayın, sanat, sinema ve televizyon her türlü imkânları kullanır. Parti ayrıca agitasyon denilen ağızdan-ağıza propagandaya da ehemmiyet verir.

Basın-Yayın : Sovyetler Birliğinde kamu oyunu oluşturmada en mühim rolü basın oynar. Ancak basın halkın gerçekten ne düşündüğünü veya neyi arzuladığını değil, düşünmesi gerekeni aks ettirir. Dolayısıyla SSCB'ndeki hertürlü yayın organı, ilmî, ticarî gibi özel konuları kapsasa bile partinin görüşünü vermek zorundadır.

Bolşevikler iktidara gelince yaptıkları ilk işlerden biri Bolşevik olmayan basın kuruluşlarını ortadan kaldırmak oldu. O günden itibaren hertürlü basın-yayın sıkı bir kontrol altında tutulmaktadır. Yayın organlarının başyazarları ve belli başlı görevlileri güvenilir parti üyelerinden seçilmekteler ve onlar da partinin talimatlarını yerine getirmekle sorumlu tutulmaktadırlar. Dolayısıyla da Sovyetler Birliği'nde yayınlanan çok fazla sayıdaki gazete ve dergiler değişik görüşleri değil, tek bir görüşü -KP'nin görüşünü- aksettirmekten ileri gitmemektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Buna rağmen Sovyet yöneticileri hoşa gitmeyen kararlarını halktan desteklettirmek istemektedir. Bu gazetelerde okuyucu mektuplarını basmak ve bir konuda geniş münazaralar açmak şeklinde gerçekleştirilir.

Esasında Sovyetler Birliği'nde basın, hükümet kontrolünde değildir, çünkü en mühimleri parti tarafından yayınlanmaktadır. Basın, partinin propaganda bölümü kontrolü altındadır. Ülkenin en yetkili yayın organı SBKP Merkezi Komitesinin resmî yayın organı olan *Pravda* (Gerçek) dır. Diğer mühim Moskova gazetesi *Izvestiya* (Haber) ise hükümet tarafından neşr edilmektedir. Taşradaki belli başlı gazetelerin hepsi de bölgesel parti teşkilâtlarının yayın organlarıdır. Bunun dışında Moskova'da profesyonel kuruluşların da kendi günlük gazeteleri yayınlanmaktadır. Bunların da belli başlıları Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan *Krasnaya Zvezda* (Kızıl Yıldız), Ulaştırma Bakanlığı organı *Gudok* (Düdük) demiryolu işçilerine yönelik yayın yapmaktadır, ve *Komsomalskaya Pravda* (Komsomol Gerçeği) Komsomol teşkilâtı tarafından neşredilmektedir. Bu özel gazeteler de *Pravda* ile *Izvestiya*'da bulunan aynı genel haberleri basarlar. Buna ilâveten ise hitap ettikleri belli meslek zümrelerini ilgilendirecek haberler de yayınlanır. Meselâ, *Pravda* yerel parti teşkilâtlarının faaliyetleri hakkında heber verirken, bu haberler diğer gazetelerde yayınlanmaz.

Agitasyon, propaganda faaliyetlerinin mühim bir kısmını teşkil eder ve bu şekilde vatandaşın görüşüne, vicdanına iki şekilde tesir etmek istenir. Genelde kendisi de büyük bir iş yerinde işçi olan agitasyonla sorumlu şahıs ufak guruplara partinin o günkü politikasından bahs eder. Sözlü propagandanın ikinci mühim şeklini halka açık konferanslar teşkil eder. Bu nevi konferansları partinin direk kontrolü altında bulunan «Znanie (bilim)» Cemiyeti organize eder. Televizyonun yaygın olduğu bir toplumda yüz yüze propagandaya ehemmiyet verilir. Çünkü gerek agitasyonla uğraşanlar ve gerek Znanie Cemiyeti halka bilgi vermekle yetinmez. Onlar halkın görüşlerini partiye aktarmakla da sorumludurlar. Çünkü rejim halkın haleti ruhiyesi ile ilgilidir. Merkezi komite halkın haleti ruhiyesi hakkında liderlere her zaman raporlar verir. Bu nevi bilgiler gazetelere yollanan okuyucu mektuplarından Znanie Cemiyetinin dü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zenlediği konferanslarda, agitasyonla uğraşanlara tevcih edilen sorulardan ve polis raporlarından elde edilir.

Teşriî (Yasama) : Partinin öğretisi ve onun devletteki rolü güçlerin ayrılmasına imkân bırakmaz. Dolayısıyla da kanun çıkarma insiativi ve yeni hukukî normlar ihdas etme insiativi tamamen partinin elindedir. Esasta kanun gücündeki hukuk normlarının hangi kuruluş tarafından ortaya atıldığı meselesi mühim değildir. Mühim olan Partinin arzusunun gerçekleşmesidir. Dolayısıyla da değişik kuruluşların kanun gücündeki normlar ilân etme hukuku vardır. En mühimleri şu aşağıdakilerdir :

a) Yüksek Sovyetin Kanunları : Anayasaya göre ancak Yüksek Sovyetin kanun (zakon) çıkarma hakkı vardır. Fakat Sovyetler Birliği'nde bu organ tarafından çıkarılan kanunlar ortaya konan hukuk normlarının çok az bir kısmını ihtiva ederler.

b) Yüksek Sovyet Prezidiumunun tamimleri (genelge) : Aslında kanunların tatbikatı için çıkarılması (ilân edilmesi) ve esasta değiştirilmemeleri icap eder. Fakat pratik uygulamada hemen hemen her ihtisas konusunda Yüksek Sovyet Prezidiumunun genelgelerinin çiğnendiği, bunların kanunlarda değişikliklere yol açtığı ve hatta anayasa değişikliği için Yüksek Sovyetin üçte iki çoğunluğunun sağlanması gerektiği halde, bu hususa dikkat edilmeden anayasada da değişikliklere yol açtığı rastlanmaktadır.

c) Bakanlar Sovyetinin kararnameleri : Hukuken bu kararnameler de kanunları ve genelgeleri uygulamada yardımcı olmalı ve bunlara karşı ters düşmemelidir. Fakat uygulamada bu hukuk kuralına dikkat edilmemektedir.

ç) Bakanlar Sovyeti ve SBKP Merkezi Komitesinin ortak kararnameleri : Sovyet anayasasında öngörülmediği halde, KP'nin teşriî (kanun çıkarma) organlarına dolayh olarak tesirinin dışında doğrudan doğruya da teşriî uygulamaya giriştiğini görmekteyiz. Ortak kararnameler, Yüksek Sovyetin çıkardığı kanunlardan, ancak adı yönünden ayrılmaktadır. Bu ortak kararnameler parti ve devlet organlarının müştereken hareket ettiğini göstermekte ve çok mühim addedilmektedirler. Bu nevî ortak kararnameler parti teşkilatlarını ve üyelerini bu kararnamenin uygulanmasından devlet organlarını çok ciddî olarak desteklemeye icbar eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Plan Sistemi : SSCB'nde ekonomi 5 yıllık merkezi devlet planları ile yönetilir. Bu planları maksatına ulaştırmak her bir Sovyet vatandaşı için görevdir. Ekonominin her bir sahasında bu beşer yıllık planlar uygulanır ve başarılı olması için çalışılır. Planın öngördüğü hedefler istatistiki rakkamlarla belirtildiği için istihsalde kaliteden ziyade kanditeye dikkat edilir. Bu yüzden de halk kaliteli eşya bulmakta sıkıntı çeker.

KOMÜNİST HAKİMİYETİ GARANTİ ALTINA ALMA

SBKP'nin yukarda da gördüğümüz üzere devlette kendi arzularını gerçekleştirmek için çok çeşitli imkânları bulunmaktadır. Fakat sadece KP'nin talimatlarını gerçekleştirmekle SBKP'nin hakimiyetini garanti altında bulundurmak mümkün değildir. Bunun için de Sovyetler Birliği'nde komünistlerin hakimiyetini muhafazaya yarayan bir hayli kuruluş bulunmaktadır.

a) Adalet (hukuk) : Sovyetler Birliği'nde adalet mekanizması tarafsız değildir, KP'yi kollaması ve vereceği kararlarda sosyalist devletin selametini, menfaatini göz önünde tutmak zorundadır. Dolayısıyla da hakimler KP'nin rızası ile seçilirler. Politikanın değiştiği zamanlarda hakimlerin partinin kararları doğrultusunda kanunları yorumlamaları şarttır.

b) Kontrol sistemi : SBKP kendi talimatlarının tatbikatını gözetmek için değişik kontrol sistemleri geliştirmiştir. Demokratik hukuk ülkelerinde her bir kuruluş bir birini gerçek anlamdaki hakimiyetlerin bölünme prensibine göre kontrol eder ve değişik güçlerin arasında denge sağlar. Sovyetler Birliği'nde ise hakimiyet tek gücün, yani KP'nin elinde toplandığından, kontrol görevi de KP'nin yönetimindeki kuruluşlara teslim edilmiştir.

1. *Savcılık*
2. *Halk kontrolü komitesi*
3. *Başka kontrol kuruluşları*

c) Devlet polisi (Milis) : 1917 Aralığında ÇEKA, daha sonra GRU ve MVD adını ve en olarak da KGB (Devlet Güvenliği Komi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tesi) yurt içi ve yurt dışındaki faaliyetleriyle korku salmış bir kuruluşdur. Stalin bu kuruluşu 1930'larda milyonlarca Sovyet vatandaşının ölümüne yol açan politik temizlikler için kullanmıştı.

Güvenlik Organları : Normal polis teşkilatının görevini üstlenen Milis'in yanında diğer güvenlik teşkilatları şunlardır :

İlk gizli polis teşkilatı Bolşeviklerin hakimiyete gelmesinden hemen altı hafta sonra kurulmuştu. İhtilâl aleyhtarlığına ve sabotaja karşı olağanüstü mücadele adıyla kurulan teşkilatın rumuzları (Ç.K.)idi, daha sonraları aktüalite kazanmış ve bu teşkilat «Çeka» adıyla tanınmıştı.

ÇEKA : Genç Bolşevik rejimi 1918-1920 yıllarında iç savaş, yabancı güçlerin müdahalesi ve casuslarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bunun dışındaki tehlikeyi ise Bolşevik hakimiyetini kabul etmeyen diğer sol guruplar teşkil ediyordu. Çeka, herhangi bir kanuna bağlı olmaksızın serbestçe hareket edebiliyordu. Ve herhangi bir devlet kuruluşuna bağlı değildi. Emirlerini doğrudan doğruya «Politbüro»dan alıyordu. Bu da ona her türlü kanunsuz işi yaparak, rejim düşmanı olarak addedilenleri «kızıl törör»le susturma imkânını sağlıyordu.

GPU : İç savaşın sona ermesi ve NEP (Yeni Ekonomik Plan)'ın ilânı ile 1922'de Çeka Devlet Politik İdaresi (GPU : *Gosudarstvenno politiçeskove Upravlenie*) adını aldı. O da aşağı yukarı Çeka'nın görevlerini üstlenmişti.

NKVD : 1934'te GPU lağv edildi ve fonksiyonları yeni kurulan İçişleri Halk Komiserliğine (NKVD : *Narodniy kommisariat vnutrennih del)* devredildi. Bu isim değişikliğinden daha mühim gelişme, NKVD'nin içinde olağanüstü güçlerle donatılmış olan «Özel Danışma»nın (*osoboe soveşçanie*) kurulması idi. Bu kurul sosyal yönden tehlikeli bulunan birini beş yıla kadar hapsetmek veya sürmek hakına sahipti. Bunu yaparken herhangi bir kanunî işlem görülmez ve hükmedilen şahsın temyize gitme şansı yoktu.

Stalin döneminde bu gizli polis teşkilatı gücünü arttırdı. Binlerce belki de yüzbinlerce köylü yerlerinden söküp alınarak çalışma kamplarına sokuldu. Stalin bu teşkilatı kendi kontrolü altında tutmayı becerdi. Stalin'in hakimiyetinin son on yılında bu polis teşki-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

latı İçişleri bakanlığı (MVD : *Ministerstvo Vnutrenih Del*) ile Devlet Güvenlik Bakanlığına *(Ministerstvo Gosudarstvennoy Bezopasnosti)* bağlı idi.

KGB : Stalin'in ölümünden sonra bu teşkilat Devlet Güvenlik Komitesi (KGB : *Komitet Gosudarstvennoy Bezoapasnosti)* adını aldı. Bilindiği kadarıyla

KGB
a) Sovyetler Birliği'nin sınırlarını korumak
b) Zararlı yabancı ajanları takip veya yakalamak
c) Politik suçları takip etmek
ç) Devletin sınırlarını korumak
d) İdeolojik sabotaja karşı ülkeyi korumak gibi görevleri üstlenmiştir.

KGB bir İttifak Cumhuriyet Bakanlığı şeklinde teşkilatlanmıştır ve başkanı Bakanlar Şurasının bir üyesidir. KGB çok merkeziyetçi bir teşkilata sahiptir. İttifak Cumhuriyetlerdeki KGB'lerin hakimiyetleri sınırlıdır. RSFSC için ayrı bir KGB teşkilatı yoktur.

MVD : Teoride KGB siyasî suçları takip ve devlet güvenliği için sorumludur. MVD ise (Ministerstvo Vnutrennih Del), yani İçişleri Bakanlığı normal polis teşkilatı için sorumludur ve siyasî olmayan suçları takip eder. KGB gibi RSFSC için sorumludur, RSFSC için ayrı bir MVD yoktur.

MVD'nin mühim görevlerinden biri şehirlerde ve devlet çiftliklerinde yaşayan 16 yaşından büyük olan vatandaşlara kimlik vermektedir. 1974 yılından önce kollektif çiftliklerde yaşayanlara kimlik verilmemekteydi. Böylece onlar, özel izin olmadan iş yerlerini terk ederek ülkenin başka bir yerine gidemezdi. Yeni uygulamaya göre kollektif çiftlikleri belli bir süre terk edeceklere kimlik verilmektedir. Şayet altı haftadan az bir süre uzaklaşacaksa, bu gibi şahıslara geçici seyahat dökümanları verilmektedir. Bütün vatandaşların MVD'nin şubelerinde ikâmet yerlerini tasdik ettirmek zorunlulukları bulunmaktadır. Bu uygulama da MVD'ye vatandaşların bir yerden diğer yere göçmelerini kontrol ve nüfusu fazla olan şehirlerden vatandaşları uzak tutma imkânı vermektedir.

SSCB'NDE MİLLÎ ORDU : Sovyet ordusunda, gayrı Rus askerlerin sayısı her gün artmasına rağmen, anane tamamen Rustur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Askerî komuta, eğitim, kodlar ve askerlik hayatındaki her türlü uygulama tamamen ihtilâl öncesindeki Rus ordusuna dayanmaktadır. Başka etnik grupların eski geçmişlerini hatırlamak katî surette yasaktır (7 Mart 1938'deki kararname ile «millî askerî birlikler» ortadan kaldırılmıştı). Komuta dili Rusçadır, askerî okullar ve akademilerde Rusça kullanılır. Rütbeler ve üniformalar çarlık tradisyonuna göre sürdürülür. II. Dünya Savaşı esnasında bu 1917 öncesi ananesine geri dönülmüştür. Sovyet özel bölükleri eski ananeye göre yeniden tesis edilmişti. Hatta «millî birlikler» de buna göre kurulmuş, fakat savaşın sonunda tekrar lağv edilmişti. Gayrı Ruslardan general olanların sayısı da çok azdır.

Ordu ve politik sistem : Sovyetler Birliği ekonomide, teknolojide veya kültür sahasında süper güç olamamışsa da, askerî sahada bu güce erişmiştir. Sovyetler Birliği'nde askerî işler tamamiyle profesyonellerin elindedir. II. Dünya Savaşından sonra Savunma Bakanı ekseri bir olmuştu. Savunma Bakanlığının iç işlerine müdahalesi yok denecek kadar azdır. Yüksek Sovyetin veya Merkezi Komitenin askerî veya millî güvenlik meseleleri ile ilgilenen herhangi bir komisyonu veya komitesi yoktur. Genel Kurmay Başkanı, Savunma Bakanından sonra ikinci durumdadır. Buna rağmen Sovyet rejimi silahlı kuvetler üstünden prensipte bir sivil kontrol koymuştur. Bu kontrol mekanizmasının adı Savunma uŞrasıdır. *(Sovet Oboronı)*. Bu şuranın Yüksek Sovyet Prezidiumu tarafından seçildiği ve Genel Sekreterin de şura başkanı olduğu bilinmektedir. Bunun dışında görevleri hakında kesin bilgi bulunmamaktadır.

Orduda politik teşkilâtlar : Silahlı kuvvetlerin sadakati ve politik güvenirliliği partinin her zaman esas endişesini teşkil etmişti. Subayların ekseriyesinin parti veya Komsomol üyesi olmasına rağmen ordunun ancak 1/4'e yakını parti üyesidir. İhtilâlden önce Lavrov (1875) sosyalist bir ülkenin kendisini müdafaa için orduya ihtiyacı olacağını, fakat onun sadakatine güvenilmeyeceğini belirtmişti. 1918'de Kızıl Ordu kurulunca subayları kontrol için Politik Komiserler (politruk veya polit) tayin edilmişti. Bu politik komiserlerin iki görevi bulunuyordu. İlki kumandanları kontrol etmek, ikincisi birlikleri komünizme inandırmaktı. Bu sistem çeşitli değişikliklere uğradı ve bugün «siyasî meseleler komutan yardımcısı» *(zampolit)* adını almış bulunmaktadır. Böylece *zampolit* ko-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mutanını emrine verilmiş oldu. Kumandanların da parti üyesi oldukları düşünülürse, zampolitlerin esas görevini birlikleri politik yönden eğitmek teşkil etmektedir. Siyasî subaylar Silahlı Kuvvetler Siyasî Baş İdaresi yönetiminde çalışmaktadırlar. Bu teşkilât Merkezi Komitenin bir bölümü statüsüne sahiptir. Siyasî subayların ekserisi Silahlı Kuvetler Siyasî Baş İdaresinde kariyer yaparlar. Silahlı Kuvvetlerdeki Siyasî subayların sayısı 40 bin diye tahmin edilmektedir. Onların kendi özel akademileri (Lenin Askeri-Siyasî Komünist Silahlı Kuvvetleri) vardır.

Bu sistemin dışında silahlı kuvvetlerde nizamî parti teşkilâtları bulunmaktadır. Ana teşkilata bütün parti üyeleri dahildir. Sivil hayatta olduğu gibi ana teşkilat da bir büro ile bir sekreter seçer. Bu sekreter yukarıdan tayin edilen siyasî subayın emri altındadır.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

Vatandaş hakları : Anayasanın 34-36 ve 39-69'uncu maddeleri sovyet vatandaşlarının hükümet tarafından korunan çok geniş hakları olduğunu belirtmektedir. Bu hak ve hukukları üç kategoride incelemek mümkündür :

Bunlar sırasıyla;

a) Ekonomik haklar
b) Politik haklar
c) Dava-hukukla ilgili haklar

Ekonomik haklar içinde herkesin çalışma, tatil, sağlık, yaşlılık veya sakatlıkta yardıma lâyık olma, konut, eğitim ve kültürel faaliyetlere katılma hakları bulunmaktadır. Politik haklar içinde cemiyet işlerine katılma, hükümeti tenkit etme, konuşma ve yazma hürriyeti, teşkilâtlara katılma hakkı ve inanç hürriyeti bulunmaktadır. Anayasa ayrıca bir şahsı cinsiyeti, milliyeti, sosyal tabaka ve dinî inancı için ayırım yapmayı yasaklamaktadır. Anayasa tarafından verilen haklar mânâsız değildir, yani lafta kalmamaktadır. Bilhassa ekonomik haklar garanti altındadır. Ancak politik haklar,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

anayasanın dikkatli bir şekilde okunmasından sonra, bir takım kısıtlamalara tabi olduğu anlaşılır.

Fikir hürriyeti : Her ne kadar anayasa fikir hürriyeti vermekteyse de, bu hak iki şekilde kısıtlanamaktadır. Fikir hürriyetine anayasaya ters düşmeyecek şekilde kanuni engeller konulmuştur. İkincisi ise yönetimin fikir hürriyetine koyduğu idari kontroldür. Zaten fikir hürriyeti ile ilgili anayasanın 50. maddesinde kısıtlamalar oldukça açık şekilde ifade edilmiştir. 50 maddede şöyle denilmektedir. «Sovyet vatandaşlarına konuşma, yazma, toplanma..... hürriyeti halkın menfaatleri ve sosyalist sistemi güçlendirmek ve geliştirmek ile uyumlu bir şekilde olmak kaydıyla garanti edilmektedir». Bu ifade de fikir hürriyetinin şahsın kendisi için değil de daha yüksek devlet menfaati için kullanılmasına garanti verildiğini göstermektedir.

Sansür : En mühim idarî kontrol 1920'lerden beri uygulanmakta olan sansür sistemi ile gerçekleştirilmektedir. Sansür Devlet Sırlarını Koruma Baş Yönetimi veya eski adı ile *Glavlit* tarafından uygulanır. Birkaç istisnanın dışında herşey ancak bu teşkilâtın müsadesiyle basılabilir. Sansür, bir neşriyathaneye basılmak üzere bir makale veya eser teslim ettiği zaman başlar. *Glavlit'in* basında bahsedilmesi yasaklanan konuları ihtiva eden gizli bir listesi mevcuttur. Sansür görevlileri bazen naşirler gibi hareket ederler. Bazı bilgileri doğrudan doğruya yasaklamak yerine yazara tekste geniş bir değişiklik yapmasını tavsiye ederler. Nüshada gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra tekrar gözden geçirilir ve basılma emri verilir. Sansürlerin işi bununla da bitmez, basılan nüsha dağıtıma verilmeden önce tekrar gözden geçilir.

Glavlit aynı zamanda Sovyet ktüphanelerini de kontrol eder. Trotski gibi rejimin reddettiği eski komünistlerin ve ekseri yabancı eserler yasaklanmış olup, bu gibi eserler kütüphanelerin özel deposunda (*spetskran*) muhafaza edilir. İlim adamları ancak özel izinle bunları inceleyebilirler.

İnanç hürriyeti : Dinî hürriyet anayasanın 52. maddesinde çok iyi formüle edilmiştir. 52. maddede şöyle denilmektedir: «Sovyet vatandaşlarının bir dine inanmak veya inanmamak, dinî kuralları yerine getirmek veya ateizm propagandası yapmakla ilgili vicdan hürriyeti mevcuttur. Dinî inançla ilgili olarak düşmanlık veya kin teş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vik etmek yasaktır. SSCB'nde kilise devletten ve okul da kiliseden ayrıdır.» Anayasanın bu maddesi dikkatlice okununca her vatandaşın ateizm propagandası yapmaya hakkı olduğu halde inançlıların ancak dinî ibadetlerini yapma hürriyetine sahip oldukları anlaşılır. Dinî propaganda anayasa ile korunmamaktadır. Devlet, çocuklara dinî eğitim vermeyi veya dinî yayınlarda bulunmayı anayasayı ihlal etme olarak yorumlayarak yasaklayabilmekte ve yasaklamaktadır.

Sosyal Devlet : Sovyetler Birliğinin sosyal yönü güçlüdür. Ülkede belli bir iş güvenliği bulunmakta, sağlık hizmetleri ve eğitim ücretsiz karşılanmaktadır. Çalışan bir Sovyet vatandaşı ruble ile maaş almakta ve bu maaşı kendi ihtiyaçları için harcamaktadır. Bunun dışında talebelerin ekserisine burs, emeklilere emeklilik ücreti, sakatlara yardım, lohuslara doğum ücreti ve aile yardımları verilmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, bunun dışında sağlık hizmetleri ve eğitim ücretsiz karşılanmakta, ücretli izin verilmektedir. Ayrıca konut ve yiyeceğe devlet desteği sağlanarak bunların ucuz olması sağlanmaktadır.

Eğitim : Sovyetler Birliği'ndeki bütün gençler istisnasız ilk ve orta eğitimden geçirilirler. Tabii ki, eğitimin kalitesi şehirlere ve köylere göre değişkenlik, farklılık gösterir. Sovyet eğitim sistemi yüksek eğitime (*Vuz* : Yüksek Okul) hazırlamaya yöneliktir. On yıllık akademik programı tamamlayanlar yüksek okullara girme hakkını kazansalar da, müracaatların çokluğu sebebiyle bu yüksek okullar da talebleri imtihanla kabul ederler. On yıllık ders programını talebelerin ancak bir kısmı tamamlar. Bu on yıllık eğitimi bitiremiyenler için ise bilgilerini geliştirmek için üç imkân mevcuttur.

1) *Teknik Okullar* : Bu okullar yarı profesyoneller ve teknisyenler yetiştirir. Genelde ilk ve orta öğretimin 8 yıllık dönemini tamamlayanlar teknik okullara girerek bu okullarda iki veya üç yıllık eğitim görürler. Teknik okullardan mezun olanlar kütüphanece, hemşire, matbaacı, muhasebeci veya bilgisayar uzmanı gibi meslekler elde ederler.

2) *Meslek Okulları (PTU)* : Bu okullar az bir eğitimle belli bir mesleğe vasıflı işçiler hazırlarlar.

3) *Gençlik İşçi Okulları* : Bu okullar tahsilini terk etmiş olup, çalışan gençlere eğitimlerini tamamlama imkânı sağlamak için genelde gece eğitim veren müesseselerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sovyetler Birliği'nde genel mahiyetteki okullar SSCB Eğitim Bakanlığı ve Teknik okullar da Yüksek ve Orta Özel Eğitim Bakanlığının emrinde bulunurlar.

Eğitim İmkânı : Orta öğretim

Her ne kadar Sovyetler Birliği'nde eğitim eşitliği mevcutsa da, gene de yüksek tahsillilerin ve resmî şahısların çocukları işçi ve köylülerin çocuklarına nazaran eğitimde daha fazla imkânlara sahiptirler. İstatistikler eğitime başlayanların ancak 1/4'nin on yıllık orta öğretimi tamamladıklarını göstermektedir. İşçi ve köylülerin çocukları genelde bu on yıllık eğitimi tamamlayamadan okulu terketmektedirler. Yüksek eğitime hazırlayan dokuzuncu ve onuncu sınıflarda yüksek tabakaya dahil olan çocukların sayısı diğerlerine nazaran kıyas kabul etmeyecek derecede yüksektir.

Sovyet okullarında öğretmenler talebeleri cemiyete uyumlu sosyal insanlar olarak yetiştirmeye çok ehemmiyet verirler. Talebelerin tek başlarına birbirleri ile yarışmasından ziyade grupların birbirleri ile yarışması teşvik edilir. Msl. Sovyet öğretmenleri için hazırlanan bir eğitim kitabında şu satırlar, bu görüşü tasdik eder mahiyettedir. Kitapta, bir öğretmenin çocuklara «Çocuklar, dik oturunuz!» demesinin yanlış olduğunu, bunun yerine sınıftaki guruplara hitaben «Bakalım hangi gurup daha dik oturabilecek!» demesi gerekir denilmektedir. Neticede her gurup en iyi neticeyi vermeye çalışacaktır ve gurubun içindeki çocuklar birbirlerini kontrol ederek, aralarında düzeni bozanı kendileri uyaracaklardır.

Yüksek eğitim : Sovyet yüksek eğitim sistemi mütehassıslar yetiştirir. Üniversiteler yüksek eğitimin ancak küçük bir kısmını teşkil ederler. En gelişmiş yüksek eğitim müesseseleri profesyonel mütehassıslar-doktorlar, mühendisler, öğretmenler, yöneticiler-yetiştiren özel enstitülerdir. Üniversiteler ise başta âlimler ve araştırma mütehassısları yetiştirmeye yöneliktir. Üniversiteler, enstitüler, ve yüksek eğitimin başka merkezleri *vuz (vvşie uçebnie zavenedtia;* yüksek eğitim kuruluşları) diye adlandırılırlar.

Yüksek eğitim oldukça ihtisaslaşmıştır. Normal olarak orta öğretimi tamamlayan biri 18 yaşında (msl) tıp enstitüsüne kaydolur. İlk yılda tıbbın hangi branşını seçeceğine karar vermesi gerekir. Bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karar verildikten sonra onu değiştirmek çok zordur. Geleceğin tıp doktoru üniversite ile hiçbir alâkası olmayan tıp enstitüsünde eğitimini sürdürür, sınıfları, kaldığı yurdu, kütüphaneyi, sosyal hayatının büyük bir kısmını diğer tıp talebleri ile paylaşır. Dolayısıyla da her meslek gurubu birbirine çok sıkı bağlıdır. Rekabet aşırı derecede katıdır ve yüksek okullara kabul imtihanla yapılır. Şöhretli kuruluşlara (msl. Moskova, Lenigrad, Bauman teknik okulu veya Leningrad Politeknik Okulu) müracaat edenlerden ancak 50'de biri kabul edilir ve şüphesiz yüksek sınıfın çocukları bu yüksek okullara girmede daha şanslıdırlar. Gene de Sovyetler Birliği'nde her sınıftan gelenlere eğitim şansı tanınmaktadır.

Üniversite veya yüksek okula kaydını yaptıran geleceğe emniyetle bakmaya başlayabilir. Ancak çok az konularda karar vermesi gerekir, çünkü genelde belli ders programına uymak zorundadır. Beş yıllık eğitimden sonra en az üç yıl kalacağı bir işe görevlendirilir. Eğitim ücretsizdir ve taleblerin ekserisi devletten burs alırlar. Burs karşılığı da talebe kendine takdim edilen iş, o nerede olursa olsun kabul etmek zorunda kalmaktadır. Ancak devlete olan borcunu ödedikten sonra, iş bulabildiği takdirde, dilediği yere gitmekte serbesttir.

Vuz'ların esas fonksiyonu profesyonel mütehassıslar yetiştirmektir. Fakat buralarda orta eğitimden daha fazla politik beyin yıkaması uygulanır. Bu görevi ise komsomol üstlenmiş durumdadır.

İlmî kuruluşlar : Bütün Sovyet liderlerinin de hem fikir olduğu üzere ülkenin ekonomik yönde gelişmesi ve savunmasının güvenirliliği ilmî araştırmalara ve yeni teknolojileri geliştirmeye bağlıdır. Dolayısıyla da SSCB'nde bu konulara ehemmiyet verilmektedir. İşte bunun için gerekli ana ilmî araştırmalar için SSCB İlimleri Akademisi sorumludur. İlimler Akademisinin sorumlu olduğu sahalar oldukça geniş olup, tabii ilimlerin dışında sosyal ilimler, felsefe, humaniter ilimler ve hukuk bu ilgi sahalarına girmektedir. SSCB İlimler Akademisi aynı zamanda diğer Cumhuriyetlerdeki İlimler Akademileri gözetmektedir. İlimler Akademisine bağlı çeşitli araştırma enstitüleri bulunmaktadır. SSCB İlimler Akademisi beş şubesinden oluşmaktadır (her şubenin ayrıca kendine has bölümleri bulunmaktadır) :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. Fizik-Teknik ve Matematik İlimleri şubesi :

a) Matematik
b) Genel Fizik ve Astronomi
c) Nükleer fizik
ç) Enerjinin fiziki teknik problemleri
d) Mekanik ve kontrol uygulamaları

II. Kimya ve Biyoloji İlimleri şubesi :

a) Genel ve teknolojik kimya
b) Fiziki kimya ve inorganik maddelerin teknolojisi
c) Biokimya, biofizik ve fizyolojik aktif bileşiklerin kimyası
ç) Fizyoloji
d) Genel biyoloji

III. Yer Bilimleri Şubesi :

a) Jeoloji, Jeofizik ve Jeokimya
b) Okyanoloji, atmosfer fiziği ve coğrafya

IV. Sosyal İlimleri Şubesi :

a) Tarih
b) Felsefe ve hukuk
c) Ekonomi
ç) Edebiyat ve dil

V. Sibirya şubesi (Novosibrisk'teki Sibirya şubesi neredeyse bağımsız bir hale gelmiş olup, sosyal branşlarda oldukça liberal çalışmaları ile tanınmıştır).

Sovyetler Birliği'nde Akademiler ancak ilmî araştırma ile meşgul olurlar. Üniversiteler de bir parça araştırma ile meşgul olmakla birlikte asıl görevleri eğitimdir. Bazı Sovyet âlimleri eğitim ile araştırmanın bu kadar kesin bir şekilde ayrılmış olmasını tenkit etmektedirler. Sovyetler Birliği'nde bu adı geçen İlimler Akademisi (İttifak Cumhuriyetlerinin kendi İlimleri Akademileri) dışında Zirai İlimler Akademisi, Güzel Sanatlar Akademisi, Tıbbî İlimler Akademisi ve Pedagojik Akademisi olmak üzere dört ayrı özel akademi de bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İlimler Akademisi üyesi olmak çok şerefli sayılmakta ve bu paye kendi sahalarında yaptıkları araştırmaların gerçek ilmî değeri olduğu tesbit edilenlere verilmektedir. İlimler Akademisi üyesi, akademisyen (akademik) ünvanını almakta ve sovyet cemiyetinde en imtiyazlı mevkiye sahip olmaktadır. Bugün İlimler Akademisinin 250 kadar üyesi (tam üye) ve bir o kadar da aday üyesi (yedek üye) bulunmaktadır. İlimler Akademisi üyeleri arasında tesbit edebildiğimiz kadar iki Türk asıllıya rastlayabildik. O da Sovyetler Birliğinin Uzay programları sorumlusu olan fizikçi Dr. Roland Sagdi(yev) ve Organik kimyacı A. S. Sadık(ov)'dur. Yedek (aday) üyeler arasındaki Türk asıllıların sayısı ona ulaşmamıştır. Hiç şüphesiz Sovyetler Birliğinin gelişmesinde İlimler Akademisinin katkısı büyük olmaktadır.

Kültür Meselesi : İhtilâlin gayelerinden birini de kültürü halka götürmek teşkil ediyordu. Sovyet rejiminin ilk yıllarında bu gaye bütün halkı eğitmek ve cahilliği bitirmek şeklinde kendini gösterdi. Ancak ihtilâlden bu kadar sene geçtikten sonra rejim sırf bununla yetinemezdi. Daha önceleri kültür politikası ve uygulaması ile değişik müesseseler sorumlu idi. 1953 yılında Kültür Bakanlığının kurulmasından sonra kültür işleri adeta bu bakanlığın tekeli altına girdi. Çünkü Kültür Bakanlığı; yüksek eğitimi, güzel sanatları, basınyayın endüstrisini, radyo ve televizyonu kendi kontrolüne almış ve *Glavit*, yani sansürü de denetler hâle gelmişti. Fakat bir kaç yıl sonra bakanlık bu sorumlulukları değişik ajanslıklarla paylaştırdı. Bunlar sırasıyla:

1. Gosteleradio (Televizyon ve Radyo Devlet Komitesi)
2. Goskino (Sinematografi Devlet Komitesi)
3. Goskomzidat (Neşriat, Baskı ve Kitap Ticareti Devlet Komitesi)

Kültür Bakanlığının görevleri ise, iki kategoride toplanabilir. İlki klâsik mânâda kültür faaliyetleri göstermektedir (resim, heykeltraşlık vb. gibi sanatlar). İkinci görevi ise kültürü yönlendirmektir. Kültür Bakanlığının mühim fonksiyonu da bulunmaktadır. Çünkü konservatuvarlarda bale ve tiyatro okullarındaki gençlerin eğitimini bakanlık kontrol eder. Bakanlık aynı zamanda tiyatro sansürü olarak da vazife görür. Her türlü sahne eserinin halka gösterilmeden önce bakanlık temsilcileri tarafından tasdik edilmesi şarttır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Goskomzidat sansür için sorumlu değildir, fakat bu komite neşriyathanelerin dışında matbaa endüstrisini de geniş şekile kontrol eder. Diğer herhangi bir bakanlık veya ajanslık bu komitenin müsadesi olmadan devlet matbaalarından yararlanamaz. Bütün neşriyathaneler yıllık yayın planlarını bu komitenin tasdikine sunmak zorundadırlar.

Yukarıda belirtilen devlet ajanslıklarının dışında «yaratıcı hüner sahiplerinin» birlikleri kültürü yönlendirmekte etkilidirler. Bunlar sırasıyla yazarlar, kompozitörler, artistler, filim yapımcıları, gazeteciler ve mimarlar birlikleridir.

Sosyalist Gerçekçilik : Kültürün eğitim görevi olduğuna göre bu da partinin ideolojik faaliyetlerinin bir kısmını teşkil eder. Bir Sovyet âliminin ifadesine göre, «eğitim çeşitli ilimler ve kültür halkta komünizm şuurunu yaratmak için mühim araçlardır». Dolayısıyla da bütün yaratıcı sanatkarlar, edebiyat ve sanat için parti tarafından konulan bu resmî ideolojiyi yani sosyalist gerçekçiliğin idealizmini yaymak zorundadırlar. Bu kavramın izahı çok güçtür. Bu kavrama göre, yaratıcı sanatkarların maksadı dünyayı resmî ideolojinin gördüğü gibi yansıtmak olmalıdır. Bu ideoloji de gelecekteki komünist cemiyetin bugünkü cemiyetten daha gerçek olduğu şeklindedir. Çünkü bugünkü cemiyet oldukça gayrı mükemmeldir (SSCB'de bile) ve hâlâ gelişektedir. Sanatkarlar da dolayısıyla komünizmi kurma safhasında olan sovyet cemiyetinin eksikliklerini, yetersizliklerini veya hatalarını değil de, gerçek zaferi canlandırmak zorundadırlar. Sosyalist gerçeklik ruhunda gerçekleştirilen eserler, halkı mutlak gayeye ulaşmak için daha fazla çalışmaya yöneltmelidir.

Sovyet edebiyatının ikinci mühim prensibini *partiinost*, yani sanatını parti çizgisi ile uyumunu teşkil eder. Bunun dışında sanat eseri «*dostupnost*», yani geniş halk tabakası tarafından anlaşılır olması gerekir. Bütün bu sebepler dolayısıyla kültür, bürokratik bir baskının altındadır. Genç sanatkarlar, yazarlar birliği ve buna benzer birliklerin kontrolünde olduğu için yenilikler getirmekten mahrumdurlar. Çünkü bu gibi birliklerin başında gelenekçi yaşlılar bulunaktadır.

Sağlık Hizmetleri : Sovyetler Birliği'nde sağlık hizmetler üç değişik sistemde verilmektedir. İlki Sağlık Bakanlığına ait poliklinik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve hastahanelerde vatandaşlar ücretsiz olarak bakılır. İkincisi ise bazı iş yerinin kendi sağlık kuruluşları bulunmaktadır. Mesela, Demiryolları Bakanlığı ile Sivil Havacılık Bakanlığının kendi özel kuruluşları bulunmaktadır. Üçüncü sistemde ise gene Sağlık Bakanlığına bağlı, fakat ücretli olarak çalışan klinikler mevcuttur. Bu sağlığına düşkün olan ve ücretsiz sağlık bakımından memnun olmayanların tercih ettikleri bir sistemdir. Tıp mensupları özel muayenehane açabilmekle birlikte çok yüksek vergiler ödemek zorunda kaldıklarından bu yolu tercih etmemektedirler.

Alkol Problemi : Sovyet cemiyetinin en mühim sosyal problemlerinden birini alkolizm teşkil etmektedir. Mayıs 1985'te Sovyet hükümeti bu problemle mücadele edeceğini bildirdi. Bu yeni lider Gorbaçev'in insiatifi ile gerçekleştirildi.

Alkolizm başta sağlığa zararlı olduğu-ölüm oranını arttırdığı-için mühim bir problem olmaktadır. Alkolizm aynı zamanda ülkede üretimin düşük olmasına da sebep olmaktadır. Gündüzleri, öğlen paydoslarında bile içki satan mağazalar tıka basa doludur. Hükümet gelirinin mühim kaynaklarından birini de tekelin sattığı içkilerden elde ettiği için alkol tüketiminin azalması ile pek ilgilenememekte denilebilir. Teoride tabii ki; alkol üretim düşürbilir. Ancak evlerde yapılan «Samagon» adı verilen içki üretimini kontrol oldukça zordur. Son 25 yılda kişi başına alkol tüketimi % 7,2 artmıştır. Genelde müslümanların yaşadığı bölgelerde bu oran çok düşüktür.

Problemin ciddî boyutlar alması üzerine Mayıs 1985'te hükümet tedbirler almak zorunda kaldı. Buna göre, saat 14,00'ten önce içki satışı yasaklandı, alkollü içkiler üretimi azaltılacaktı ve içki içebilme yaşı 18'den 21'e çıkarıldı. Bu tedbirlerin ne gibi meyveler verdiği henüz anlaşılamamıştır.

Konut : Sovyetler Birliği'nde konut meselesi vatandaşların en mühim problemini teşkil etmekte ve rejim için de ciddi bir sosyal problem olmaktadır. Hızlı endüstriyelleşme devrinde konut yapımına gerekli ehemmiyet verilmemişti. Hükümet konut dağıtımını kontrol etmektedir. Fakat elinde çok az sayıda yeni ev mevcut olduğundan bu dağıtım tatminkâr olmaktan çok uzaktır. Neticede bir kaç ailenin yaşadığı bir evde mutfak ve banyo ortak kullanılmak zorunda kalmaktadır. Sovyet ailelerinin % 20'sinden fazlası bu nevi ortak evlerde yaşamaktadırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SOVYETLER BİRLİĞİNDE TOTALİTER SİSTEMDE İNSAN

Sovyet hükümet sistemi Parti ve Devlet teşkiatının zirvede birleşmesi şeklinde kendini gösterir. Devletteki yönetici güç olan KP bir yandan çeşitli metodlarla arzularını değişik devlet, cemiyet kuruluş ve organlarına aksettirir. Diğer yandan kurduğu kontrol sistemleri ile verdiği talimatların gerçekleşmesini sağlar. Böylece teşrii ve icra fonksiyonları pratikte KP'nin elinde toplanmış olur. Tabii bu komplike hükümet sisteminde bu uygulamanın başarılı olması KP'nin mutlak gücüne bağlıdır. Parti bu gücünü kaybettiği anda sistemde mutlaka bir çatlak olacaktır. Ve Sovyet yöneticileri de bu gerçeği gayet iyi anladıklarından KP'nin gücünü sarsabilecek en ufak bir uygulamaya bile imkân bırakmama hususunda titizlikle durmaktadırlar.

SSCB'nde halkın arzusunu anlamak için serbest seçimler yapılmaz. Çünkü halkın çoğunluğu bilgisiz, kendi menfaatinin ne olacağını bilemeyenlerden müteşekkil diye kabul edilir. Dolayısıyla da, halkın arzusu KP'nin en yüksek organları olan Prezidium, Sekreterlik ve Bakanlar Sovyeti Prezidiumu tarafından belirlenir. Bu kararlar için tecrübelerin dışına ideoloji, kaynak rolünü oynar. Fakat Sovyetler Birliği'nde SBKP'nin mutlak hakimiyeti, ideolojik hedef, yani komünizmi kurmakla aklanmak istendiğinden, KP ideoloji ile gerçekler arasında bir ahenk oluşturmaya gayret eder.

Marksist-Leninist öğretiye göre, devletin arzularını gerçekleştirmek için esasta herhangi bir sınır olmamalıdır. Komünist cemiyet kurmak da halkın arzusu olarak, hedefi olarak tesbit edildiğinden, bu yola ulaşmak için her yol mübah sayılmaktadır. İşte bunun için de KP'nin arzularını tatbikata geçiren devlet gücüne herhangi bir sınır tanımaz. Devlet, Sovyetler Birliği'nin cemievî, ekonomik ve manevî ve hatta şahsî hayata da nüfuz eder.

Sovyet vatandaşları ekonomik yönden tamamen devlete bağlıdır. Vatandaşların şahsî-bilhassa meslekî - arzuları çok katı bir şekilde «yüksek, büyük» hedeflere kurban edilirler. Bir şahsın mesleği o şahsın arzusuna göre değil, devlete sağlayacağı yarara göre belirlenir. Bunun için de, iş yerini seçmek şahsın arzusuna bağlı değildir. Ekonomik bağlılık dışında Sovyet vatandaşı ayrıca bir manevî baskı al-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tında tutulmaktadır. İdeolojinin tek merci KP olduğuna göre, bu «gerçeği tanımayanların eğitilmesi gerekir. Bilgisiz halk partinin vesayeti altındadır. Başka bir şekilde yaşayış düzeni olabileceği görüşü, her türlü dinî görüş baskı altında tutulur ve bunlarla mücadele edilir. Böylece ideal insan tipi, komünist insan yaratılmak istenmektedir.

Dolayısıyla da devlet kendi hakimiyetini kullanmada herhangi bir sınır tanımaz. Onun için de vatandaşlardan kayıtsız şartsız teslimiyet bekler ve genel düzen totaliterdir.

SSCB ve ayrı cumhuriyetlerin yüksek Sovyetlerinin kanun çıkarma hukuku ancak teoride kalmaktadır. Değişik kuruluşlar tarafından kanun gücündeki kararnameler ihtiyaca göre çıkarılmakta veya yürürlükteki kanunları ortadan kaldırılabilmektedir. Böylece hukuk ve kanun, devlet yöneticilerinin arzusuna teslim edilmiş olmaktadır. İnsanların, bağımsız mahkemeler tarafından korunması gereken, devredilmez hukukları, masuniyetleri olduğu hususu SSBC'de kabul edilemez. Başka bir ifade ile Sovyetler Birliğinde insanın temel hak ve hürriyetleri diye bir mefhum yoktur. Dolayısıyla devlet gücünün vatandaşlara neler yapacağı hiçbir zaman belli olmaz. Yöneticileri keyfi davranmaya sonsuz imkân tanınmıştır. Tabii ki, akıllı yöneticiler bu hususta ifrata kaçmama yolunu tercih ederler.

Kısacası SSCB'nde sistem msl. Ekonomik sahada bir takım başarılar elde etmek istiyorsa vatandaşların bir nebze de olsa sadakatine ve muvafakatine muhtaçtır. İşte bu yüzden yöneticiler vatandaşların hayat standartını yükseltmek gibi bir takım masum arzularını yerine getirmeyi de gerekli bulurlar. Fakat genelde Sovyet vatandaşlarının hayatında korku faktörü mühim bir rol oynamaktadır.

DÜNYA KOMÜNİZMİ

Dünya ülkelerinin % 70'e yakın ülkesinde legal veya ilegal Komünist Partisinin mevcudiyeti ve bunların büyük çoğunluğunun Moskova taraftarı olması Sovyetler Birliği'nin dış politikasında, kendi menfaatini kollamasında faydalı olmaktadır. Yani dünya komünist

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

partileri Moskova'nın dış politikasında da mühim bir faktör olmaktadırlar. Bu husus nazarı itibara alındığında Türklük yönünden de bu konuya kısaca bir göz atmakta fayda vardır.

L. Brejnev, SBKP'nin 26-ıncı kongresinde (Şubat 1981) 94 ülkede komünist partisinin mevcudiyetinden bahs etmişti (Moskova radyosu yayını, 23. 2. 1981). Bütün bu ülkelerin toplam üye sayısı ise 77 milyon olarak verilmektedir. (Tabii bu sayıya 39 milyonluk Çin Halk Cumhuriyeti Komünist Partisi de dahil edilmektedir). Kıtalardaki dağılımlara göre incelediğimizde şu durumla karşılaşırız:

Batı Avrupa KP'leri : Bugün Batı Avrupa'da 23 Komünist Partisinin mevcudiyeti bilinmektedir. (Belçika, Batı Almanya, Finlandiya, Fransa, Büyük Britanya, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Norveç, Avursturya, Portekiz, San Marino, İsveç, İspnaya, Türkiye, Kıbrıs, Yunanistan). Bunlardan tek Türkiye Komünist Partisi yeraltında olup, kalanları legaldir. Bu 23 KP'nin ancak 8'i bağımsız olup, kalanları (15) Moskova taraftarıdır. Batı Avrupa'daki KP'ler arasında belli başlı üç KP, İtalya, Fransa ve İspanya KP'leri varlık göstermişlerdir. En büyüğü olan İtalya KP'si 1979 seçiminde oyların % 30, 4'ünü almış (630 parlemento üyesinin 201'i) olmasına rağmen hükümete katılmadı. Bağımsız İtalya KP'sinden sonra en tesirli Batı Avrupa KP'si Fransa'nınkidir. Kıbrıs KP'si AKEL de 1981 seçimlerinde oyların % 32,8'ni (35 parlamento üyeliğinin 12'sini) almayı başarmıştır. Kısacası Batı Avrupa'daki 23 KP'nin 15'i ülkelerinin parlamentolarında en az 2 (Belçika parlamentosunda 212 üyelikten) ve en çok 201 olmak üzere çeşitli sayıda KP mensubu KP üyesi bulunmaktadır. Tabii ki, bunların Moskova'dan bağlı olup olmamalarına göre ülkelerinin politikasında kendilerine göre bir tesirleri olmaktadır.

Doğu Avrupa KP'leri : Doğu Avrupa'daki KP'lerin hepsi bulundukları ülkelerin kayıtsız şartsız tek hekimi olup sayıları dokuzdur (Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslavakya, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Yugoslavya, Polonya, Romanya, SSCB, Macaristan) ve ancak ikisi Moskova'dan bağımsızdır. (Arnavutluk, Yugoslavya). Tabii ki, Moskova'ya bağlı KP'lerin hakim olduğu ülkeler ayrıca Varşova askeri parkı ile de Moskova'ya sıkı sıkıya bağlıdır. Dolayısıyla bunlara, «Sovyet Bloğu» ülkeleri demek bir gerçek olmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kuzey ve Güney Amerika KP'leri : Dünyanın bu kıtasında 27 tane KP (Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kostarika, Dominikan Cumhuriyeti, Ekuador, El, Salvador, Gudolup, Guatemala, Guyana, Haiti, Honduras, Camaika, Kanada, Kolombiya, Kuba Martinik, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Puerto Piko, Uruguay, Venezuala, A. B. D.) bulunmakta olup, dokuz tanesi yeraltında ve üç tanesi iktidardadır (El-Salvador, Nigaragua ve Kuba) Birinin dışında (Meksiko) hepsi Moskova yanlıdır.

Güney ve Doğu Asya KP'leri : Bu bölgede Çin'in tesiri beklenirken gene de SBKP'nin etkinliği görülmektedir. Kuzey Kore, Laos, Moğolistan, Kampuçya, Vietnam, ÇHC'nde KP'ler iktidarda olup, 5 ülkede yasaklanmış (Birma, Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipin ve Sri Lanka) ve 4 ülkede (Avusturya, Bangladeş, Japonya, Nepal, Yeni Zelanda) da legal statüye sahiptir. Bazı ülkelerde hatta ikişer, bir Moskova bir de Pekin (veya bağımsız) taraftarı KP'ler bulunmaktadır. Toplam olarak 25 komünist partisinin 13 tanesi Moskova taraftarı ve ancak 6 tanesi Çin taraftarıdır.

Milletlerarası Komünist Cephe Teşkilatları : SBKP'si değişik adlardaki cephe teşkilatları adını verdiğimiz teşkilatları milletlerarası bir bölümü vasıtasıyla kontrol etmektedir. Bu teşkilatlar doğrudan doğruya KP'lere bağlı olmayıp, dünya kamuoyunu ilgilendiren konulara eğilerek değişik menfaat grupları teşkilatları oluşturur ve faaliyetler düzenlerler. Tabii ki, bu teşkilatlar SSCB ve SBKP'nin menfaatleri doğrultusunda veya en azından başka ülkeleri tacip ve rahatsız edecek, o ülkelerde hatta huzursuzluk çıkaracak şekilde faaliyet gösterirler. Bu gibi teşkilatar arasında Moskova'nın direktifleri ile hareket eden teşkilatlar olarak aşağıdakiler tahmin edilmektedir :

Teşkilatın adı	Kuruluş	Merkez	Üye Teşkilatlar (Ülkeler)
Afro-Asian People's Solidarity Organization (Afrika-Asya halkları dayanışma teşkilatı) AAPSO	1957	Kahire	87
Christian Peace Conference (Hıristiyan Barış Konferansı) CPC	1958	Prag	80

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

International Association of Democratic Lawyers (Milletler arası Demokratik avukatlar birliği) IADL	1946	Brüksel	80
International Organization of Journalists (Milletler arası gazeteciler teşkilatı) IOJ	1946	Prag	120
International Union of Students (Milletler arası talebler birliği) IUS	1946	Prag	118
Women's International Democratic Federation (Milletlerarası kadınlar demokratik federasyonu) WIDF	1945	Doğu Berlin	129
World Federation of Democratic Youth (Dünya Demokratik Gençler federasyonu) WFDY	1945	Budapeşte	250
World Federation of Scientific Workers (Dünya Fen işçileri federasyonu) WFSW	1946	Paris	33
World Federation of Trade Unions (Dünya sendikaları federasyonu) WFTU	1945	Prag	71
World Peace Council (Dünya Barış Şurası) WPC	1949	Helsinki	135

Yukarıdan da görüleceği üzere SSCB daha doğrusu SBKP dünyanın çeşitli ülkelerinde kendine bağlı veya tesiri altında olan KP'ler ve endirekt te'siri altında tuttuğu değişik milletlerarası kuruluşlarla kendi siyasi, ekonomik ve başka türlü menfaatlerini kollamakta ve bunda birhayli de başarılı olmaktadır. Dolayısıyla da dünya kamuoyunda SSCB'nde yaşayan sayıları 50 milyonu geçmiş olan Türk-müslümanların problemleri hiçbir zaman, ne güney Afrika'daki zenciler ve hatta Moro (Filipin müslümanları) kadar bile duyulmamasına sebep olmaktadır. SSCB'ndeki azınlıklar konusu ancak ABD gibi güçlü ve SSCB'ne rakip bir güç veya birkaç Avrupa ülkesi tarafından ele alınmaktadır. Bu ülkelerin de direkt olarak Avrupa ülkesi tarafından alâkaları olmadığından bizlerin problemi çok sathi olarak işlenmekte ve dünya kamuoyuna uydurma bir Ermeni meselesi kadar bile mâl edilememektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDEKİ TÜRKLERİN DEMOGRAFİK DURUMU

17 Ocak 1979'da yapılan nüfus sayımı SSCB'ndeki Türk ve müslümanların sayısının bir hayli arttığını göstermişti. 1979 sayımının istatistiki neticelerine göre Sovyetler Birliği genel nüfusunun (262.085.000) yaklaşık olarak 46,5 milyonunu aslen Türk ve müslümanlar teşkil etmekte idi. Tabii ki, gerek Sovyet, gerek Çin kaynaklarının sıhhatine tam olarak inanmak mümkün değildir. Çünkü totaliter rejimle idare edilen bu iki ülkede de istatistik bilgiler bazı siyasî vb. sebeplerle tahrif edildiği kanaati yaygın olmakla beraber, elimizde başka kaynaklar olmadığı için o devletlerin açıkladıkları resmî rakkamlara göre bir takım neticeler çıkarmak zorundayız.

Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin çoğunluğu İslâm dinini kabul etmiş olmakla birlikte Çuvaş, Yakut, Gagauz, Tuva vb. Türk boyları müslüman değildirler. Rus imparatorluğu ve ondan sonraki Sovyet devrinde din, milliyeti korumada mühim bir unsur olmuş, Türklük müslümanlıkla korunmuştur. Buna rağmen müslüman olmayan Türkleri yabancı araştırmacılar gibi araştırmamızın dışında bırakmayı doğru bulmamaktayız. Çeşitli dinî görüşte olsalar da aynı milletin çocukları olan Türk boylarını birlikte mütalaa etmek gerektiği inancındayız. Çünkü bilhassa son yüzyıla «böl ve idare et» politikasının bir unsuru olarak her boya ayrı bir millî kültür geliştirme imkânı sağlanması neticesinde her Türk boyunda ayrı millî şuur doğmasına yol açılmıştır. Buna rağmen değişik Türk boylarına mensup olan şuurlu aydınlar kendilerinin aynı kavime, aynı köke ait olduklarını unutmayıp, imkânı oldukça bunu ifade etmektedirler.

SSCB'ndeki Türklerin genel sayısı 40.076.000 olup, yalnız 2.626.000 Türk, müslüman değildir. Tabiî, burada şu gerçeği de unutmamak gerekir: Marksizm-Leninizm felsefesi ile idare edilen bir ülkede din hürriyeti oldukça kısıtlı olduğundan âileler çocuklarına diledikleri şekilde dinî eğitim verememekte, ayrıca ibadet yerlerinin kısıtlı olması, din adamlarının yetersizliği ve aralıksız yürütülen ateistik (Allahı ve dini inkâr) propaganda müslümanların İslâm dininin vecibelerini tam mânâsıyla yerine getirmelerine mani olmakta, hatta gelenek olarak İslâm dini üyesi olarak kabul edilenler arasın-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da da inançsızların sayısını arttırmaktadır. Buna rağmen inançsızlar bile kendilerinin hangi millete ait olduklarını belirtmektedirler. Kısacası Türklükle müslümanlık birbirine zıt düşmeyip, tersine birbirini tamamlayıcı unsur olmakta, kendini müslüman olarak kabul etmeyen bile bir Türk boyuna âit olduğunu belirtmektedir.

1979 yılına göre Türk nüfusunun dağılışı

Boy adı	Nüfus miktarı 1970 (Bin)	1979 (Bin)	Ana dillerini kendi millî dilleri olarak kabul edenlerin % 1970	1979	SSCB'nin başka bir dilini iyi bilenlerin % Rusça 70	79	Başka bir dil 70	79
Özbek	9.195	12.456	98.6	98.5	14.5	49.3	3.3	2.8
Kazak	5.299	6.556	98.0	97.5	41.8	52.3	1.8	2.1
Tatar	5.931	6.317	89.2	85.9	62.5	68.9	5.3	4.9
Azeri	4.380	5.477	98.2	97.9	16.6	29.5	2.5	2.0
Türkmen	1.525	2.028	98.9	98.7	15.4	25.5	1.3	1.6
Kırgız	1.452	1.906	98.8	97.9	19.1	29.4	3.3	4.1
Çuvaş	1.694	1.751	86.9	81.7	58.4	64.8	5.5	5.5
Başkurt	1.240	1.371	66.2	67.0	51.3	64.9	2.6	2.8
Kırım Tatarı	5	300	-	-	-	-	-	-
Gagauz	157	173	93.6	89.3	61.3	68.0	8.6	7.3
Yakut	296	328	96.3	95.3	41.7	55.6	1.1	1.1
Karakalpak	236	303	96.6	95.9	10.4	45.1	3.6	100.8
Uygur	173	211	88.5	86.1	35.6	52.1	9.3	9.0
Kumuk	189	228	98.4	98.2	57.4	72.6	1.2	0.8
Tuva	139	166	98.7	98.8	38.9	59.2	0.4	0.2
Karaçay	113	131	98.1	97.7	67.6	75.5	1.2	0.9
Nogay	79	93	92.3	84.7	21.4	46.4	31.2	22.3
Hakas	67	71	83.7	80.9	65.5	68.1	3.4	3.0
Balkar	60	66	97.2	96.9	71.5	77.4	2.5	1.4
Altay	56	60	87.2	86.4	54.9	68.7	3.2	2.4
Dağlı	52	60	89.8	90.3	68.5	75.6	1.1	1.4
Soy	16	16	73.5	61.2	59.8	52.6	5.9	6.3
Karaim	3	3	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	32.357	40.076						

Sovyetler Birliği'nde son dokuz yılda (1970-1979) en büyük nüfus artışı Özbekler'de olmuştur. (% 35,5) Özbekler son dokuz yılda Ruslara nazaran 5,5 misli daha fazla çoğalmışlardır. Başka

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sözlerle ifade edersek, SSCB'ndeki Türk boyları arasında Özbekler 12,5 milyon nüfusla birinci sırayı almışlardır. (6,5 milyon) Aynı şekilde Kazaklar'da da tabiî artış % 23,7 ile SSCB'i ortalamasından çok yukarı olmuştur (%8,4). Nüfus artış oranı bir hayli düşük olan (%6,5) Tatarlar 6.317.000 nüfus ile üçüncü sırayı almaktadırlar. Tatarlar arasında nüfus artışının düşük olmasına şehirleşme oranının diğer Türk boylarına nisbeten yüksek olmasıyla izah edilebilir. (Tatarların % 55'i şehirlerde yerleşmişlerdir). Aynı şekilde Tatarlarla aynı boydan olup, bilhassa Sovyet ihtilâlinden sonra ortak Tatar kültüründen koparılıp alınan Başkurtlarda da nüfus artışı başka Türk boylarından düşük olmuştur. Aynı şekilde Tatar-Başkurtlarla İdil-Ural bölgesinde yaşayan gayrı müslim Çavuşlar arasında ise nüfus artışı bir hayli düşük olmuştur (-% 3,2). Belli başlı Türk boylarından Azerî, Türkmen ve Kırgızlarda nüfus artışı Sovyetler Birliği ortalamasından çok yüksek olmuştur. Özbek, Kazak, Azerî Türkmen ve Kırgızlarda nüfus artışının çok yüksek olmasına bu boyların kendi millî Cumhuriyetlerinde çoğunluğu teşkil etmeleri (Kırgızlarla Kazaklar Hariç), büyük kısmının köylerde yaşaması ve büyük âilelerle sahip olmaları ve doğum oranının yüksek olmasıyla izah edilebilir. Meselâ, âile üye sayısı 7 veya daha fazla olanların toplam nüfusa oranı RSFSC'de 1,9 iken Özbekistan SSC'nde 32,2 Kazakıstan SSC'nde 11,8, Azerbaycan SC'nde 25,0, Kırgızıstan C'nde 20,2 (Tacikistan SSC'nde 35,5), Türkmenistan SSC'nde 32,4'tür.

SSCB'de Nüfusun Milletlere Göre Dağılımı

	(Bin olarak)			Artış yüzdesi	
SSCB'nin genel	1959	1970	1979	1959-70	1970-79
Nüfusu	208.827	241.720	262.085	15.8	8.4
Rus	114.114	129.051	137.397	13.1	6.5
Ukrain	37.253	40.753	42.347	9.4	3.9
ÖZBEK	6.015	9.195	12.456	52.9	35.5
Belorus	7.913	9.052	9.463	14.4	4.5
KAZAK	3.622	5.299	6.556	46.3	23.7
TATAR	4.968	5.931	6.317	19.4	6.5
AZERÎ	2.940	4.380	5.477	49.0	25.0
Ermeni	2.787	3.559	4.151	27.7	16.6
Gürcü	2.692	3.245	3.571	20.5	10.0
Moldov	2.214	2.698	2.968	21.9	10.0

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tacik	1.397	2.136	2.898	52.9	35.7
Litvan	2.326	2.665	2.851	14.6	7.0
TÜRKMEN	1.002	1.525	2.028	52.2	33.0
Alman	1.620	1.846	1.936	14.0	4.9
KIRGIZ	969	1.452	1.906	49.8	31.3
Yahudi	2.263	2.151	1.811	-5.2	-15.8
ÇUVAŞ	1.470	1.694	1.751	15.2	3.4
Leton	1.400	1.430	1.439	2.1	0.6
BAŞKURT	989	1.240	1.371	25.4	10.6
Mordva	1.285	1.263	1.192	-1.7	-5.6
Leh	1.380	1.167	1.151	-15.4	-1.4
Eston	89	1.007	1.020	1.8	1.3

Not : Nüfusları bir milyonun aşağısında bulunanlar burada gösterilmiştir.

Türklerin SSCB İttifak Cumhuriyetlerindeki Dağılışı
(1979)

	Bin olarak	Cumhuriyetteki yüzdesi
RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti)	137.410	100
(Rus)	113.552	82,6
Tatar	5.011	3,6
(Ukrain)	3.658	2,7
Çuvaş	1.690	1,2
Başkurt	1.291	0,9
Kazak	518	0,4
Yakut	327	0,2
Tuva	165	0,1
Azerî	152	0,1
Karaçay	126	0,1
Hakas	69	0,05
Balkar	62	0,04
Altay	59	0,04
ÖZBEKİSTAN SSC	15.389	100
Özbek	10.569	68,7
Karakalpak	298	1,9
(Rus)	1.666	10,8
Tatar	649	4,2
Kazak	620	4,0
Kırgız	142	0,9

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAZAKİSTAN SSC	14.684	100
Türkmen	92	0,6
Kazak	5.289	36,0
(Rus)	5.991	40,8
(Ukrain)	898	6,1
Tatar	313	2,1
Özbek	263	1,8
Uygur	148	1,0
Azerî	73	0,5
GÜRCÜSTAN SSC	4.993	100
(Gürcü)	3.433	68,8
Azerî	256	5,1
AZERBAYCAN SSC	6.027	100
Azerî	4.709	78,1
(Rus)	475	7,9
Tatar	31	0,5
MOLDAVYA SSC	3.951	100
(Moldavyalı)	2.526	63,9
Gagauz	138	3,5
KIRGIZISTAN SSC	3.523	100
Kırgız	1.687	47,9
(Rus)	912	25,9
Özbek	426	12,1
Tatar	72	2,0
Uygur	30	0,8
Kazak	27	0,8
TACİKİSTAN SSC	3.806	100
(Tacik)	2.237	58,8
Özbek	873	22,9
(Rus)	395	10,4
Kırgız	48	1,3
Türkmen	14	0,4
ERMENİSTAN SSC	3.637	100
(Ermeni)	2.725	89,7
Azerî	161	5,3
(Rus)	70	2,5
TÜRKMENİSTAN SSC	2.765	100
Türkmen	1.892	68,4
(Rus)	349	12,6
Özbek	234	8,5
Kazak	80	2,9
Tatar	40	1,5
Azerî	24	0,9

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SSCB'nin 15 İttifak Cumhuriyetinden 5'i Türk Cumhuriyeti olup (Tatarıstan, Başkurdıstan ve Çuvaşıstan Muhtar Cumhuriyetleri RSFSC'ye dahildir), sadece üçüncü (Özbekistan, Azerbaycan ve Türkmenistan) yerli Türk halkı millî Cumhuriyetin toplam nüfusunun % 50'sinden fazlasını teşkil etmektedir. Kırgızıstan'da Kırgızlar başka Türk boylarıyla birlikte millî Cumhuriyetlerinin nüfus çoğunluğunu elde etmektedirler. Kazakıstan'da ise Ruslarla Ukrainler Kazak ve başka Türk boylarını sayıca geçmektedirler. Türk boylarındaki hızlı nüfus artışı süratini koruduğu takdirde, bazı tahminlere göre, 2000 yılında 150 milyon Rus nüfusu karşısında 100 milyonluk bir Türk-İslâm topluluğu olacaktır.

Tabii ki, Sovyetler Birliği'ndeki bu Türk topluluğunun kendi benliğini, dilini, edebiyatını kısacası maddî-manevî kültürünü muhafaza etmediği takdirde sayıca artması SSCB'nin geleceğinde etkili olmayacaktır. Zaten bu durumu göz önünde bulunduran Sovyet yöneticileri bilhassa millî azınlıklar arasında Rus dilini ve kültürünü yayarak onları Ruslaştırma faaliyetine hız vermişlerdir. İdarî, eğitim, askerî yönetim, hukuk kısacası devlet dili Rusça olduğu için Rusça bilmek, öğrenmek kendiliğinden bir zaruret haline gelmiştir. Ayrıca alınan resmî tedbirler Rusça bilenlerin sayısını her geçen gün daha da arttırmaktadır. Son dokuz yılda Rusça eğitimi en fazla Özbekler arasında muvaffak oluşma benzemektedir. 1970 yılında 9.195.000 Özbeğin % 14,5'i yani 1.333.275'i Rusçayı iyi bildiklerini ifade ederken, 1979'da 12.456.000 kişinin % 49,3'ü yani 6.140.808 Özbek Rusçayı iyi bildiklerini ifade etmişlerdir. Aynı şekilde başka Türk boylarında da Rusç bilenlerin sayısı bir hayli artmış bulunmaktadır. Tabii ki, devlet dilini iyi bilmek daha doğrusu yabancı bir dili bilmek ana dilinin yerini almadığı müddetçe o dili bilen şahsa da bir takım faydalar sağlamaktadır. Fakat SSCB'nde yapılan Rusça dil eğitimini herhangi bir ülkede okutulan yabancı dil ile karşılaştırmak mümkün değildir. Çünkü Rusça dil eğitimi devlet dilini öğretmek gayesinden ileri gitmekte, yerli halkı Ruslaştırmayı göz önünde tutmaktadır. Resmî politikada Ruslaştırmanın adı «Sovyet halkı» meydana getirmektir. Millî Cumhuriyetlerde kreşlerde, ana okullarında Rus dili kullanılmakta, herhangi bir azınlığın dilinde eğitim yapan ilk ve orta okullarda dahi yüklü Rus dili edebiyatı dersleri verilmektedir. Ayrıca radyo, televizyon, gazete, mecmua gibi basın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yayın organları da Rus dilini, kültürünü öğretme, yayma faaliyetlerine büyük katkıda bulunmaktadır. Bu yüzden de son dokuz yılda Türk boyları arasında Rusça bilenlrin sayısında büyük artış olduğu gibi, ana dilini kendi dili olarak göstermeyenlerin sayısında da artış olmuştur.

Ekseriyeti Sovyetler Birliği'nin Avrupa bölümünde ve Rusların yoğun olduğu bölgelerde yaşayan Tatarların % 14,1'i kendi millî dili olarak ana dilini göstermemişlerdir. Çuvaşlarda bu oran daha da yüksek olup, % 18,3'tür. Başkurtların % 67'sinin Başkurtçayı kendi ana dili olarak göstermeleri, aslında onların Tatarcayı ana dili olarak kabul etmediklerinden ileri gelmektedir. Çünkü Başkurt şivesinde eğitim ancak Sovyet İhtilâlinden sonra başlamış olup, daha önce eğitim Tatar şivesinde yapılmakta idi. Burada şu hususa da dikkat etmemiz gerekir: İdil (Volga)-Ural bölgesi (Tatar, Başkurt Çuvaş ve çeşitli Fin boylarının yaşadığı bölge) 1552'de Kazan Hanlığının yıkılmasıyla Rusların eline geçmiş olup, buradaki Rus te'sirinin mazisi 4,5 asra ulaşmıştır. Orta Asya'daki Türk ülkeleri ise ancak bir asırdır Rus hakimiyeti altındadır.

Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanlar : SSCB'nde Türk soyundan olmayan müslümanların sayısı 6.569.000'e ulaşmış bulunmaktadır. En büyük müslüman topluluğunu Tacikler teşkil etmekte ve ekseriyeti müslüman örf adetleri nisbeten muhafaza edilen Tacikistan SSCB'nde yaşamaktadırlar (2.237.000). Taciklerin umum nüfusu ise 2.898.000'dir. Tacikistan'daki en büyük Türk topluluğunu Özbekler teşkil etmektedirler (873.000). Bu iki ırkı İslâm birleştirmektedir. SSCB'nin başka müslüman boyları bilhassa Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'da yaşamakta olup, bunların belli başlılarını Ossetin, Çeçen, Avar, Lezgin, Kabardin vb. teşkil etmektedir. 1979 nüfus sayımı neticesine göre müslümanların büyük çoğunluğu kendi ana dillerinde konuştuklarını ifade etmişler ve Taciklerin dışında bütün müslüman boyları Rusçayı iyi bildiklerini belirtmişlerdir (ortalama % 60'tan yukarı). Buna onların az sayıda ve dağınık yaşamaları sebep olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1979 yılına göre müslüman nüfusunun (gayri Türk) dağılımı

1979 yılına göre müslüman nüfusun(gayri Türk) dağılımı

	Nüfus miktarı 1970 – 1979 (Bin)		Artış %	Ana dillerini kendi millî dilleri olarak kabul edenlerin% 1970 – 1979		SSCB'nin başka bir dilini iyi bilenlerin % Rusça 70 – 79		Başka bir dil 70 – 79	
FARSÇA KONUŞANLAR									
Tacik	2.136	2.898	35.7	98.5	97.8	15.4	29.6	12.0	10.6
Osetin	488	542	11.1	88.6	88.2	58.6	64.9	10.7	12.2
Kürt	89	116	30.3	87.6	83.6	19.9	25.4	36.2	40.7
Fars	28	31	10.7	36.9	30.7	33.9	57.1	12.7	10.6
Tat	17	22	29.4	72.6	67.4	57.7	61.3	15.3	13.5
Beluci	13	–	–	–	–	–	–	–	–
Afgan	4	–	–	–	–	–	–	–	–
KAFKASYALILAR									
Çeçen	613	756	23.3	98.7	98.6	66.7	76.0	1.0	0.7
Kabardin	280	322	15.0	98.0	97.9	73.4	76.7	0.8	0.6
İnguş	158	186	17.7	97.4	97.4	71.2	79.6	0.9	0.6
Adige	100	109	9.0	96.5	95.5	67.9	76.7	1.4	1.3
Çerkez	40	46	15.0	92.0	91.4	70.0	69.6	2.5	2.3
Abhaz	83	91	9.6	95.9	94.3	59.2	73.3	2.8	3.0
Abaza	25	29	16.0	96.1	95.3	69.5	75.4	6.1	4.6
DAĞISTANLILAR									
Avar	396	483	22.0	97.2	97.7	37.8	59.3	5.7	6.0
Lezgin	324	383	18.2	93.9	90.9	31.6	47.6	23.3	21.3
Dargin	231	287	24.2	98.3	98.3	43.0	64.1	2.8	2.0
Lake	86	100	16.3	95.6	95.0	56.0	73.0	3.5	2.5
Tabasaran	55	75	36.4	98.9	97.4	31.9	59.0	10.2	7.8
Rutul	12	15	25.0	98.9	99.1	30.7	51.0	18.8	12.3
Tsahur	11	14	27.3	96.5	96.2	12.2	21.4	43.5	48.7
Agul	8.8	12	36.4	99.4	98.3	39.8	62.9	9.6	8.0
Dungan(Çin müslümanları)	39	52	33.3	94.3	94.8	48.0	62.8	5.7	3.9
TOPLAM	5.336	6.569	25.5	25.5					

Not : 1979 nüfus sayımı neticelerine Beluci ve Afganlar ayrı olarak alınmamıştır.

Sovyetler Birliği'ndeki nüfus incelendiğinde (1959-1979) müslüman nüfusun hızla, buna mukabil Slav nüfusun (Ruslar dahil) yavaş arttığı müşahade edilmektedir. Ayrıca savaş sonrası yapılan her iki nüfus sayımında da (1970 ve 1979) etkin Rusların oranında ağır bir düşüş kaydedilmektedir. Ruslar, hâlâ çoğunluktadırlar fakat bu ço

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

günluk az bir farkladır. Aynı eğilim devam ettiği takdirde bir gün Ruslar SSCB'de azınlık haline geleckler. Bu da hiçbir şey olmadığı takdirde bile psikolojik yönden çok mühim bir gelişme olacaktır.

RUSLARIN DAĞILIMI

Etnik Ruslara Sovyetler Birliği'nin her yerinde rastlamak mümkündür. Fakat dağılımı eşit değildir. Bazı Cumhuriyetlerde hatta yerli halktan daha yüksek bir oranı teşkil ederken (msl. Kazakıstan) bazılarında Ruslar küçük bir azınlığı oluştururlar (msl. Ermenistan). Aşağıdaki tablo bu durumu daha açıkça ortaya koymaktadır.

Cumhuriyetin adı	Yerli Halk (%)	Rus (%)
RSFSC	82,6	—
Ukrayna	73,6	21,1
Belorusya	79,4	11,9
Özbekistan	68,7	10,8
Kazakıstan	36,0	40,8
Gürcüstan	68,8	7,4
Azerbaycan	78,1	7,9
Litvanya	80,0	8,9
Moldavya	63,9	12,8
Letonya	53,7	32,8
Kırgızıstan	47,9	25,9
Tacikistan	58,8	10,4
Ermenistan	89,7	2,3
Türkmenistan	68,4	12,6
Estonya	64,7	27,9

Böyle bir gelişmenin politik sistemi sarması mümkündür veya çok milletli Sovyet devletinin bakasına bir tehlike doğurur mu? Şüphesiz İslâm tehditi hususundaki görüşler abartılmış fikirlerdir. Çünkü nüfus sayımları sonuçları müslüman halkların Sovyetler Birliği'nde çoğunluk haline gelmeyeceklerini göstermemektedir. En kuvvetli ihtimalle SSCB azınlıklardan müteşekkil bir cemiyet haline dönüşecek ve Ruslar artık çoğunluğu teşkil etmeseler de en büyük etnik gurup olarak kalacaklardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Demografik gelişmenin sebeplerini bulmak esasında zor değildir. Genelde müslüman halkalar daha kırsal ve büyük âileye yüksek değer verilen ananevî kültürün yaşadığı bölgelerde yaşamaktadırlar, SSCB'nin Rus bölgelerinde, her batı ülkesinde olduğu gibi şehirleşme ve endüstrileşme düşük doğum oranına, yüksek boşanma oranına ve küçük âilelerin teşekkülüne yol açmıştır. Aynı eğilime Baltık Cumhuriyetlerinde de rastlamak mümkündür.

Rejimin uzun müddetli politikası, halkı yüksek doğum oranına teşvik idi. Bu politika uygulanan sosyal programlarda kendi ifadesini bulmaktadır. Üç çocuktan sonra büyük âilelere ek ödemeler yapılmakta, doğum ve lohusa izinleri verilmekte ve büyük âilelerin anneleri «SSCB'nin kahraman annesi» ünvanı ile mükafatlandırılmakta idi. Fakat bu politika Avrupa kökenli (Ruslar da dahil) âilelerde yüksek doğum oranına sebep olmadı.

Yayınlanan Sovyet kaynakları bazı etnik Rusların demografik problem ile ilgili endişelerini dile getirmektedir. Bu endişeler şu şekilde özetlenebilmektedir :

1. Sovyet bütçesi azınlık milletleri tercih etmektedir. Neticede küçük Cumhuriytler Rusya Cumhuriyetinin (RSFSC) zararına daha fazla pay almaktadırlar.

2. Orta Asya'daki zirai alanlar RSFSC'nin bu nevî alanlarından daha iyi temin edilmektedirler.

3. Aile politikası bütün SSCB'nde eşit doğum oranını meydana getirmeye yönelik olmalıdır. Ve Orta Asya nüfusunun Rus nüfusundan daha hızlı artmasını değiştirmelidir. Ruslar değişik bir uygulama ile Slav nüfusta da yüksek doğumun teşvik edilebileceğini iddia etmekteler ve âile yardımının ilk çocuktan itibaren verilmesinin talep etmekteler.

Bir Kazak demoğraf ise, bu konuda tarafsız politika uygulanmasını talep etmekte ve bütün halkların, politikacıların müdahelesini gerekmeksizin belli bir nüfus doyumuna ulaşacaklarını iddia etmektedir.

Değişik fikirlerin tartışılmasından sonra hükümet 1981'de ilk çocuk için bir sefere mahsus olmak üzere 50 Ruble ve bundan sonrakiler için 100'er Ruble vermeyi kararlaştırdı. Ancak uygulamada eşitlik prensibi kaldırıldı. Buna göre :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. RSFSC'nin doğum oranı düşük olan bölgelerinde bu uygulamaya hemen;

2. RSFSC'nin ve Ukranya, Belorusya, Moldavya ve Baltık Cumhuriyetlerinde bir yıl sonra;

3. Kafkasya ile Orta Asya ise iki yıldan sonra uygulamaya konuldu.

1 OCAK 1987'YE GÖRE NÜFUS GELİŞİMİ TAHMİNİ

Resmî Sovyet verilerine göre 1979 ile 1987 yılları arasında yâni son sekiz yılda SSCB'nin genel nüfusu 19.240.000 artarak 281.667.000 (1979: 262.436.000)'e ulaşmıştır. Bu veriye göre Sovyetler Birliği'nde son sekiz yılda genel nüfus ortalama olarak % 7,4 artmıştır. Artış her bölgede eşit olmayıp, geçen dönemlerdeki gibi değişiklikler arz etmektedir. Milliyetlere göre istatistiki bilgiler ilân edilmemiş olmakla birlikte esasen Türklerin yaşadığı bölge ve Cumhuriyetlerde geçen nüfus sayımı döneminde (1970-1979) olduğu gibi Sovyet ortalamasının çok üstünde nüfus artışı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu seferki nüfus artışı geçen dönemdekinden düşük olmuştur.

Cumhuriyet adı	1979 nüfusu (bin)	1987 nüfusu (bin)	Artışmiktarı (bin)	Artış oranı (%)
SSCB	262.436	281.677	19.240	7,4
RSFSC	137.551	145.320	7.769	5,6
Ukrain SSC	49.755	51.211	1.456	2,9
Belorus SSC	9.560	10.560	522	5,4
ÖZBEK SSC	15.391	19.013	3.622	23,5
KAZAK SSC	14.684	16.227	836	10,5
Gürcü SSC	5.015	5.272	257	5,1
AZERBAYCAN SSC	6.028	6.808	780	12,9
Litvanya SSC	3.398	3.641	243	7,1
Moldavya SSC	3.947	4.190	243	6,1
Letonya SSC	2.521	2.648	127	5,0
KIRGIZ SSC	3.529	4.141	612	17,3
Tacik SSC	3.801	4.805	1.004	26,4
Ermeni SSC	3.031	3.410	379	12,5
TÜRKMEN SSC	2.759	3.352	593	21,4
Estonya SSC	1.466	1.557	91	6,2

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türk ve müslüman Cumhuriyetlerinde nüfus artışının geçen nüfus sayımı dönemin (1970-1979) nazaran daha düşük olmasına, yukarıda bahsini ettiğimiz yönetimin başta RSFSC'de uygulamaya başladığı doğumu teşvik uygulaması ve genelde Orta Asya Cumhuriyetlerinde sağlık hizmetlerinin iyi organize edilmemiş olması dolayısıyla bebek ölüm oranının diğer Cumhuriyetlere nazaran yüksek olması da belli bir oranda rol oynamaktadır. Orta Asya Cumhuriyetlerinde ve Azerbaycan'da bebek ölüm oranının Sovyet genel ortalamasından bazı hallerde 100 % oranında fazla olmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere en düşük bebek ölümü oranı SSCB'nin en gelişmiş bölgesi kabul edilen Baltık boyu Cumhuriyeti Litvanya'da ve en yükseği ise Türkmenistan'dadır.

SSCB'de Cumhuriyetlere göre bebek ölümü
(Bir yılda her 100 çocukta ölenlerin sayısı)

	1970	1980	1985	1986
PSFSC	23,0	22,1	20,7	19,3
Ukraina SSC	17,2	16,6	15,7	14,8
Belorusya SSC	18,8	16,3	14,5	13,4
Özbek SSC	31,0	47,0	45,3	46,2
Kazak SSC	25,9	32,7	30,1	29,0
Gürcü SSC	25,3	25,4	24,0	25,5
Azerbaycan SSC	34,8	30,4	29,4	30,5
Litvanya SSC	19,4	14,5	14,2	11,6
Moldavya	23,3	35,0	30,9	26,4
Letonya SSC	17,9	15,4	13,0	13,0
Kırgız SSC	45,4	43,3	41,9	38,2
Tacik SSC	45,9	58,1	46,8	46,7
Ermeni SSC	25,3	26,2	24,8	23,6
Türkmen SSC	46,1	53,6	52,4	58,2
Eston SSC	17,8	17,1	14,0	16,0
SSCB Genel	24,7	27,3	26,0	25,4

Bebek ölümünün Türk Cumhuriyetlerinde yüksek olmasına rağmen bu Cumhuriyetlerdeki nüfus artışı Sovyet genelinin 3-4 misli üzerinde olmuştur. Milliyetlere göre istatistiki bilgiler verilmemiş olmasına rağmen geçen nüfus sayımındaki (1970-1979) artış oranlarından hareketle ve bu oranları düşürmek şartıyla da Türk nüfusun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

daki artış hakkında bir tahmin yürütmemiz mümkündür. İşte bu tahmini aşağıdaki tabloda sunuyoruz :

Topluluğun adı	1979 nüfusu (bin)	1970-79 artış oranı	1979-87 tahmini	1987 tahmini artış oranı %	1979-87 fark (bin)
Özbek	12.456	35,5	30	16.192	3.736
Tatar	6.317	6,5	5	6.633	316
Azeri	5.477	25,0	20	6.572	1.095
Türkmen	2.028	33,0	30	2.636	608
Kırgız	1.906	31,3	30	2.477	571
Çuvaş	1.751	3,4	2	1.786	35
Başkurt	1.371	10,6	7	1.467	96
Yakut	328	10,8	10	361	33
Karakalpak	303	28,4	25	379	76
Uygur	211	22,0	20	253	42
Kumuk	228	20,6	20	274	46
Gagauz	190	10,2	10	173	17
Tuva	166	19,4	15	191	25
Karaçay	131	20	20	157	26
Meshet	93	17,7	15	107	14
Hakas	71	6,0	5	75	4
Halkar	66	10,0	10	73	7
Altay	60	7,1	5	63	7
Nogay	60	19,4	10	66	6
Şor	16	—	—	16	—
Karaim	5	—	—	5	—
Dolgan	3	—	—	3	—
Kırım Tatarı	5300	35,5	30	390	90
TOPLAM	40.076			48.233	8.157

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Sovyetler Birliği'ndeki Türkler'de 1979-1987 yılları arasındaki dönemde nüfusun, nüfus artış oranlarında geçen nüfus sayımı döneminde (1970-1979) nazaran bir düşüş olduğu gerçeğini de göz önünde tutarak yaptığımız hesap neticesinde 8 milyondan fazla bir nüfus artışına ulaştığını tahmin ediyoruz. Böylece Türklerin genel nüfusu 50 milyona yaklaşmış ol maktadır. Gayrı Türk fakat Türklerin ekseriyeti gibi aynı inancı paylaşan diğer müslümanlardaki nüfus artışını da hesaplamakta fayda vardır kanaatındayız. İşte başta Tacikler olmak üzere bilhas

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sa Kafkasya'da yaşayan müslümanların nüfusu hakkında ise aşağıdaki tahmini yapabilmekteyiz.

Topluluğun adı	1979 nüfusu (bin)	1970-79 artış oranı	1979-87 tahmini	1987 tahmini artış oranı %	1979-87 fark (bin)
Tacik	2.898	35,7	30	3.767	869
Diğer müsl.	3.671	25,0	20	4.405	734
TOPLAM	6.569			8.172	1.603

SSCB'nde Türk ve müslümanlar arasında nüfus artışının yüksek olduğunu göz önünde bulundurursak, bilhassa SSCB'nde Türklerin memleketin geleceğinde, kendi millî benliklerini muhafaza etmek şartıyla, te'sirli rol oynayacaklarını tahmin edebiliriz. Türkler arasında tahsil derecesi, SSCB'ndeki genel duruma bağlı olarak, yükselmektedir. 1970 yılında yüksek tahsillilerin sayısı 8,3 milyon iken, 1979'da 14,8 milyon olmuştur. Aynı şekilde orta tahsil de 23,4 milyondan 1979 yılında 45,1 milyona yükselmiştir. Emeklilerin sayısı da 32,6'dan 40,1 milyona yükselmiştir. Türk boylarında doğum oranının yüksek olduğu nazarı itibara alınırsa SSCB'ndeki Türklerin genç nüfusa sahip oldukları ortaya çıkar. Bu gençlerin Sovyet eğitim çarkında artış oranı nisbetinde, yüksek tahsilden yararlanmaları ve buna bağlı olarak mühim mevkilere geçmeleri beklenebilir. İmkânları kısıtlandığı takdirde de aldıkları yüksek tahsilin bir neticesi olarak aydın Türk sınıfını teşkil edecek gençlerimizin Sovyet cemiyetinin yapısında ve buna bağlı olarak iç ve dış politikada Türkler lehine rol oynamaya çalışmaları muhtemeldir.

NOTLAR

1 A. Bennigsen, P. B. Henze, M. McNally, Broxup, S. E. Wimbush, «Central Asia in the 1980's: Strategic Dynamics in the Decade Ahead», *Foreign Area Research* FAR/NA-1001, Temmuz 1984.

2 N. Devlet, «Dış Türkler'de Büyük Nüfus Artışı», *TDA*, I, sayı 6 (1980), s. 41-51.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3 E. Fuller-E. Teague, «Aliev Takes Early Retirement», *RL* 435/87 (23 Ekim 1987).

4 D. P. Hammer, *The USSR. The Politics of Oligarchy*, 2. bsk., Boulder-London 1986.

5 Hartwich, Horn, Grosser, Scheffler, *Politik im 20. Jahrhundert*, 2. bsk., Braunschweig 1972.

6 J. Kehan, «Prestroika Hits the KGB», *T*, sayı 42 (Ekim 1988), s. 13.

7 H. Kraus (derl.), «The Goverment of the USSR», *RLR*, sayı 24 (11 Haziran 1986).

8 H. Kraus-A. Rahr, «The Composition of the Soviet Goverment», *RLR*, 44 (3509), (2 Kasım 1988), s. 1-18.

9 *LB*, (8 Mart 1986).

10 A. R. Lopatkin, *The Soviet Union: Sixty - Five Years 1922-1987)*, Novosti PA 1987.

11 N. Lubin, *Labour-Nationality in Soviet Central Asia*, Hong Kong 1984.

12 B. Meissner, «Parteiführung, Parteriorganisation und Soziale Struktur der KPdSU», *O*, sayı 9 (1981), s. 732-768.

13 *Narodnoye Hozyaystvo SSSR 1922-1982*, Moskova 1982.

14 *Narodnoye Hozyastvo SSSR v 1985 g. Statistiçeskiy ejegodnik*, Moskova 1986.

15 G. Popov, «Time for resolute action», *NT*, sayı 41 (Ekim 1988), s. 5-7.

16 A. Rahr, «Restructing of the Kremlin Leadership», *RLR* 423/88 (4 Ekim 1988).

17 ————————, «Gorbachev Changes Party Structure», *RLR*, 519/88 (30 Kasım 1988).

18 A. Sheehy, «Non-Russian Representation in the Politburo and Secretariat», *RLR* 439/87 (29 Ekim 1987).

19 ————————, «The Final Text of the Law on Amendments to the Constitution Republican Rights», *RLR*, 52 (3517), (28 Aralık 1988).

20 *ST* (7 Mart 1986).

21 R. F. Staar, «Weltkommunismus 1981/82», *O*, sayı 6 (1982), s. 489-500.

22 V. Tolz, «The USSR This Week», *RLR* 47 (3512), (22 Kasım 1988).

23 *TS S U SSSR Itogi vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1970 goda*, IV, Moskova 1973.

24 *TS S U SSSR Çistennost i sostav naseleniya SSSR, Po dannim Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1979 goda*, Moskova 1984.

25 S. Voronitsyn, «Restuructring of Supreme Organs of State Power», *Report on the USSR*, sayı 2 (13 Ocak 1988), s. 16-18.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SOVYETLER BİRLİĞİNDE TÜRKLERİN YAŞADIKLARI COĞRAFÎ BÖLGELER

Sovyetler Birliği'ndeki değişik Türk boylarını; nüfus kesafetine, coğrafî, alfabe sırasına vb. değişik kriterlere göre incelemek mümkündür. Tabiî çevrenin özellikleri, değişik tabiî veya siyasî sınırların orada yaşayan yerli halka etkile'inin mühim bir faktör olduğu göz önünde tutulursa, değişik adlardaki Türk soyluları coğrafî bölgelerde incelemek ve sonradan ayrı ayrı onların potansiyelleri hakkında fikir yürütmek kanaatımızca en uygun metod olacaktı'. Dolayısıyla da biz Sovyetler Birliği'ndeki Türkleri bulundukları coğrafî bölgelere göre inceleyeceğiz. Kabaca bir tasnif yaparsak SSCB'ndeki Türkler birbirine komşu olan dört coğ'afî bölgede yaşamaktadırlar :

1. İdil-Ural
2. Kafkasya
3. Sovyet Orta Asyası ve Kazakıstan (Batı Türkistan)
4. Sibirya

İdil (Volga)-Ural bölgesinde başlıca Tatar, Başkurt ve Çuvaşlar; Kafkasya'da Azeriler, Orta Asya'da Kazak, Türkmen, Özbek, Kırgız, Karakalpaklar; Sibirya'da da Ykut, Tuva ve Altaylar yaşamaktadır.

Genel tarihçe : XVI. yy'dan bu yana bir taraftan Türklük tarihinin en güçlü ve uzun ömürlü devleti Osmanlı İmparatorluğu (1299-1920) en parlak devrini yaşarken diğer yandan kuzeydeki diğer Türkler Rusların ağına düşüyordu. Altın Ordu İmparatorluğunun (1240-1502) yıkılması ile bu bölgede Kazan (1437-1552), Kırım (1460-1783), Astırahan/Ejdarhan (Hacı Tarhan) (1466-1556), Kasım (1445-1661) ve Sibir (1220-1596) gibi hanlıklar kurulmuştu. Bir hanlıklar önceleri Rus knezlerine korkulu vakit geçirtmişlerdi. Fakat iç mücadelelerini sona erdiren Ruslar, batının tekniğinden, Türk hanlıkları arasındaki kavgalardan ve her han-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lığın kendi içindeki entrikalarından iyice faydalanmasını bildiler. Neticede ilk olarak 1552 yılında Kazan Hanlığı çar IV. İvan tarafından ele geçirildi. Böylece Rusya tarihinde yeni devir açılmış oldu. Kazan Hanlığı uzun zaman Rusların İdil (Volga) boyunca Hazar Denizine doğru ilerlemelerini ve aşağı Ural sahasında yaylmalarına en büyük engeli teşkil etmişti. Kazan'ın düşmesi ile Rusların geniş ölçüde Türk illerini istilâsı imkân dahiline girdi. Rusya'nın yalnız Rus halkından müteşekkil bir devlet olmaktan çıkıp çeşitli miletlere hakim bir imparatorluk haline gelmesi Kazan Hanlığının zaptı ile mümkün olmuştur. Kazan'ın düşmesi Rus devlet sınırlarının pek kısa zaman içinde Hazar Denizi kıyılarına ve Kafkasya'ya kadar dayanmasını sağladığı gibi Ural sahasının da Rusların eline geçmesiyle, Sibir ve Türkistan istikametinde Rus yayılışına geniş imkânlar açılmış oldu. Rusların Osmanlı Devleti ile sınırdaş olmaları yine Kazan Hanlığının düşmesinin bir neticesi idi; çünkü Kazan alındıktan sonra 1556'da Astırahan Hanlığı da Moskova'nın eline geçmiş, az sonra da Rusların bir taraftan Kafkaslarda Terek nehri boyuna, diğer yandan Azak kalesine yakın sahaya kadar sokulmuşlardı. 1558-1582 yılları arasında yapılan silahlı mücadelelerin neticesinde ise Sibir Hanlığının bağımsızlığı sona erdi ve 1598'de tamamen Rusların eline geçti. XVI. yy'dan beri Sibirya üzerinden Çin'e, Türkistan üzerinden Hindistan'a ve Kafkasya üzerinden İran ve Türkiye'ye ulaşmak isteyen, fakat XVII. yy'ın başına kadar Türkistan'a doğrudan doğruya askerî bir saldırıda bulunamayan Ruslar, uğradıkları çeşitli yenilgilere ve karşılaştıkları direnmelere rağmen nüfuzlarını Türk illeri aleyhine devamlı, süratle genişlettiler. 1593-1604 yılları arasında Sibirya tamamen Rusların line geçti. 1604'te Astırahan ile Kırım arasında yaşayan Nogay uruğları Rus hakimiyeti altına alındı. 1628'de Yukarı Yenisey boyundaki Kırgızlar Rus idaresini tanıdılar; 1731'de Türk Kazak topluluğundan küçük cüz (ordu) Rusya'ya bağlandı; 1783'te Kırım ilhak edildi. 1859'da Kuzey Kafkasya, 1865'te de Taşkent şehri Ruslar tarafından zapt edildi; 1868'de Buhârâ Hanlığı Rus hakimiyetine girdi, 1873'te Hive Hanlığı, 1876'da Hokand Hanlığı aynı akibete uğradılar; 1860-1864'te Türkmenistan'ın Rusların tarafından zapt edilmesi ile başlıca Uygurların yaşadığı Doğu Türkistan hariç, Türk ülkelerinin hepsi Rusların eline geçmiş oldu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NOTLAR

1 R. R. Arat, Kazan Hanlığı, *İA*, VI, s. 505-522.

2 R. R. Arat, Astırahan Hanlığı, *İA*, I, s. 680-682.

3 R. R. Arat, Kasım Hanlığı, *İA*, VI, s. 281-286.

4 R. R. Arat, Sibir Hanlığı, *İA*, VI, s. 1071-1074, Küçüm Han, *İA*, VI, s. 1071-74.

5 M. Bala, Buhârâ Hanlığı, *İA*, II, s. 968-771.

6 M. Bala, Hokand Hanlığı, *İA*, V/1, s. 556-559.

7 H. Baymirza, *Turkestan zwischen Russland und China*, Amsterdam 1971.

8 H. İnalcık, Kırım Hanlığı, *İA*, VI, s. 746-756.

9 A. N. Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1948.

10 Hive Hanlığı, *BSE*, XXXVI, s. 132.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İDİL - URAL

Bu ad hem siyasî, hem coğrafî tabir olarak kullanılmaktadır. Bunun siyasî yönü bugün ehemmiyetini kaybetmiştir. Çünkü kısa bir süre kullanılmış olup bugünkü siyasî gerçekleri ifadeden uzak kalmaktadır. 1917 yılında Ufa'da toplanan «İç Rusya ve Sibirya Müslümanları Millet Meclisi» tarafından İdil-Ural Devletini kurmak üzere çalışmalar yürütülmüş ise de bu bölgede Bolşeviklerin hakimiyeti ele geçirmeleri üzerine bu proje gerçekleşmemiştir ve bu tabir siyasî ehemmiyetini kaybetmiştir. Fakat İdil-Ural adı coğrafî tabir olarak bugün de ehemmiyetini korumaktadır. İdil-Ural bölgesi eski Türk İdil boyu Bulgar devleti (VIII-XIV. yy) ve onun varisi Kazan Hanlığı (1437-1552) sahasını kaplamakta olup, bu bölge başlıca Türk, Fin kavimleri ve Ruslarla meskûndur. İşte bu coğrafî bölge bugün SSCB federasyonunun en büyük cumhuriyeti olan RSFSC (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti) dahil olup, burada Türk Cumhuriyetleri, üç Fin Cumhuriyeti, Mari, Udmurt ve Mordva MSSC'leri ve 10 idarî bölge (oslast) bulunmaktadır. İleride de göreceğimiz üzere bu taksimatlar tamamen siyasî gayelere göre yapılmış, yani ortak Türk ülkesinin parçalanması göz önünde tutulmuştur.

TATARİSTAN MUHTAR SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Tatar adı : Bu Türk Cumhuriyetinin siyasî konumu hakkında bilgi vermeden önce, «Tatar» adını açıklamakta fayda vardır. Bugün Tatar adı ancak iki Türk boyu için : genelde Volga boyunda yaşayan Kazanlılar (Kazan Tatarı) ve başlıca Özbekistan'daki sürgün yerinde yaşayan Kırımlılar (Kırım Tatarı) için resmî ad olarak kullanılmaktadır. Çarlık Rusyası devrinde hemen hemen bütün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkler için Tatar adı kullanılmışsa da, şimdi bundan vazgeçilmiştir. «Tatar» adının esasta bir Moğol boyunun adı olduğu için bilhassa Türkiye'de bu isme karşı bir antipati mevcut olmakla birlikte, bu mesele bir ilmî münakaşa konusudur. Fakat gerçek şudur ki, bugün Kazanlılar ve Kırımlılar kendilerine Tatar demekte ve Tatar milletinin mensubu olarak saymaktadırlar. Ancak Kırımlılar kendilerini Kazanlılardan ayırmak için «Kırım Tatarı» tabirini kullanmaktalarsa da, sayıca çok üstün olan Kazanlılar Kazan Tatarı demeyi gerek görmeden ancak kendilerini Tatar diye adlandırmaktadırlar.

Kısa tarihçe : Bugünkü Kazan (veya İdil) Tatarları İdil-Kama Bulgarları ile XIII. yy'da Orta Asya'dan bu bölgeye gelen Kıpçak (Kuman) Türklerinin torunlarıdır. Bir Türk boyu olan Bulgarlar VII. yy'da bu bölgeye yerleşmeye başlayıp, IX. yy'da bir devlet kurmuşlardı. 922 yılında resmen İslâmiyeti kabul ettiler. 1220'lerde Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın istilâsı neticesinde Bulgar Devleti yıkıldı ve burada kurulan Altın Ordu (1236-1502) Devletinde çoğunluğu teşkil eden Türkler Moğol unsurdan fazla olduklarından gene idareyi kendi ellerine aldılar. XV. yy'ın ikinci yarısında Altın Ordu Devletinin çözülme devrinde İdil-Ural ve Altın Ordu'nun hakim olduğu bölgelerde Kazan (1437-1552), Kırım (1460-1783), Kasım (1445-1681), Astırahan (1466--1556), Sibir (1220-1598) Hanlıkları ve bağımsız Nogay üruğları meydana geldi. Kazan Hanlığının sınırları içinde gene bir Türk boyu olan Çuvaşlar, batıda yaşayan Başkurtlar. Fin kavimleri Udmurt (Vot veya Votiak), Marî (Çirmiş) ve Mordvinler bulunuyordu. Bu halklar aynı şekilde eski Bulgar Devletinin de sakinleri idi. Uzun mücadelelerden sonra Moskova knezliğinin güçlenmesi neticesinde Kazan Hanlığı (1552) düştü. Böylece Rusların doğuya doğru ilerlemesi için herhangi bir tabiî engel kalmamış oldu.

Kazan Hanlığının sukutundan sonraki iki yüzyılda müslüman Tatarlar büyük siyasî, iktisadî ve dinî takibatların kurbanı oldular ve yerlerini yurtlarını terk ederek daha doğuya bugünkü Başkurdistana, Urallara ve ötesine göç etmek zorunda kaldılar. Bir kısmı ise güneyde aşağı Volga bölgesine hicret ettiler. Durumları 1774'teki Pugaçev isyanından sonra bir nebze düzelmeye başladı. Pugaçev'in komutasındaki isyan ordularının ekseriyetini Tatar, Başkurt

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve Çuvaşların teşkil etmesine ve isyanın sonunda bastırılmış olmasına rağmen, bu isyan Tatarlara Rus hükümetinin bir takım dinî ve iktisadî tavizler vermesine yol açtı. 1788'de ilân edilen bir kararnâme ile Orenburg'da müftülük kuruldu ve İslâm resmen tanınmış oldu ve 1792'de Tatar tüccarlarına Türkistan, İran ve Çin'le ticaret yapma müsadesi verildi. Tatarlar bilhassa Orta Asya'daki tüccarlarla aynı dinden olduklarından ve aynı Türk dilini konuştuklarından kısa zamanda Rusya'nın doğu ile olan ticaretini kendi kontrolleri altına aldılar. Bu şekilde bir Rus-Tatar işbirliği ancak yarım yüzyıl sürdü ve 1860'larda Tatarlar tekrar devletin desteğindeki hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırmanın kurbanı oldular. Tatarlar, Rus hükümetinin bu keyfî hareketine ufak çaptaki isyanlarla cevap verdiler, bir kısmı yeniden başka bölgelere ve Türkiye'ye göçtüler, fakat İslâmiyetten vazgeçmediler.

Aynı zamanda Rusya'nın Türkistan'ı istilâ faaliyeti tamamlanmış ve Tatarlar hasıl olan bu yeni politik duruma kendilerini uydurma gereğini sezmeye başladılar. Neticede Ruslarla eşit duruma gelmenin ancak Batılılaşma ile mümkün olacağını kavrayan Şihabeddin Mercanî (1818-1889), Hüseyin Feyizhanî (1821-1866) ve Kayyum Nasırî (1825-1902) gibi şahıslar dinde ve eğitimde reform fikrini ortaya attılar ve bunu yaymaya başladılar. Bundan sonra Paris'te eğitim gören Bahçesaraylı Kırım Tatarı İsmail Gaspıralı (1851-1914)'nın «Dilde, fikirde, işte birlik» şiarını ortaya atarak Rusya İmparatorluğundaki Türkleri birleştirme ve onları Avrupaî metodlarla eğitmeyi propagandaladı.

1905 Rus ihtilâli söz, toplantı vb. gibi hürriyetler getirince başta Kazan, Kırım Tatarları ve Azerbaycanlılar siyasî ve kültürel faaliyetlere giriştiler. Tatar aydınlarının teşebbüsü ile 1906'da «Müslüman İttifakı» adlı bir siyasî teşekkül kuruldu. Bu arada Tatar gazete ve dergileri mantar gibi yerden bitmeye başladı. Bunlar başlıca Kazan, Ufa, Orenburg, Astırahan, Troisk ve Uralsk gibi merkezlerde yayınlanıyordu. Rusya müslümanlarının şahsî ve siyasî hürriyet ve sosyal ve iktisadî değişiklikler için yapılan mücadelesinde Tatarlar başı çektiler.

1917 Şubat ihtilâli (Ekim ihtilâli ile karıştırılmasın) Rusya'da çarlığın devrilmesine ve geniş politik faaliyetlere yol açmıştı. İşte bu atmosferde Moskova'da 1-11 1917 tarihleri arasında «Bütün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rusya müslümanlarının kurultayı» düzenlendi ve ilk defa çar'ın tayin etmediği bir müftü seçildi (Alimcan Barudî). Bunun dışında bu kongre siyasî, askerî, işçi hakları ve maarifle ilgili bir takım kararlar aldı.

1917 Haziran'ında Kazan'da toplanan kurultay ise «İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının» medenî muhtariyetini ilân etti. Bu siyasî teşkilatın başına Paris'te yüksek eğitim görmüş olan Sadri Maksudî (Arsal) getirildi. Kasım ayında bu teşkilat Ufa'ya taşındı ve çeşitli görüşteki insanların katıldığı serbest seçimlerle 120 kişi adı geçen Millet Meclisine seçildi. Bu meclis 29 Kasım 1917'de İdil-Ural Devletini ilân etti. Bu devlet 1918'e kadar, yani Bolşeviklerin Millet Meclisini dağıtmalarına kadar hükümranlığını korudu. 23 Mart 1918'de ise Bolşevikler Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyetini (İdil-Ural devletinin Sovyet şeklini) kurduklarını ilân etmişlerdi. Bu kararnâme birhayli Tatar aydınını Bolşeviklerin safına çekmeye yararlı oldu, fakat Rus komünistleri bu kararnâmeye karşı çıktılar. Tatar-Başkurt Cumhuriyetinin, bu bölgede süren iç savaş sebebiyle gecikti ve Bolşevikler iç savaşı kendi lehlerine bitirince, bu plandan vaz geçerek, 23 Mart 1919'da Başkurt ve 27 Mayıs 1920'de de Muhtar Tatar Cumhuriyetini ilân ettiler. Böylece İdil-Ural ufak idarî bölgelere parçalanmış oldu. Vadedilen Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyeti yerine iki ufak muhtar Cumhuriyetin kurulması Türk birliğinin parçalanmasına sebeb oldu. SSCB'deki nüfus oranına göre altıncı sıradaki bir etnik gurup olan Tatarlara bu şekilde siyasî-idarî statü verilmesi, sayıca kendilerinden ufak olan etnik guruplardan bile daha az haklara sahip olmalarına yol açtı.

Bu durum 1917'de Bolşevikler safına katılan Tatar-Başkurt aydınlarında ve hatta en ön saftaki komünist liderlerinde huzursuzluk yarattı. Bunun üzerine Tatar-Başkurt komünistlerinin lideri Mirsait Sultangali (ev) kaybedilmiş hakları geri almak için faaliyete girişti. Bu faaliyetlerinden dolayı 1923'te Komünist Partisinden atıldı. O bunun üzerine Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Tacik, Çuvaş, Azerî gibi bütün Türk müslümanları içine alan «Turan Sosyalist Cumhuriyetini» kurma faaliyetlerine girişti. Fakat kısa bir süre sonra ortadan kaldırıldı ve 1930'larda Bolşevik-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerle işbirliği yapmış olan hemen hemen bütün aydınlar Stalin'in temizliklerinin kurbanı oldular.

Tatar-Başkurt millî hayatı ancak Stalin'in ölümünden ve 1956'da 20. Parti kongresinden sonra bir parça liberalleşti. Tatar klâsik eserlerinin baskısına müsaade edildi. Tatar MSSC'nde mühim pozisyonlara Tatarlar getirilmeye başlandı. Tataristan Cumhuriyeti muhtar olduğundan İttifak Cumhuriyeti statüsüne sahip olan başka milletlerden daha az millî hukuklara sahiptirler. Msl. 6 milyonluk Tatarlar, Milletler Sovyetine (Şurasına) ancak 11 milletvekili yollama hakkına sahipken, 1 milyon Eston veya 1 milyon Kırgız 32 milletvekili yollayabilmektedir. Bu ise SSCB'deki halklar arasındaki eşitsizliğin bariz bir simgesi olmaktadır.

Coğrafi : İşte bu Tatarların RSFSC içinde Tatarıstan adlı bir muhtar Cumhuriyetleri bulunmakta olup, başkenti Kazan'dır. 27 Mayıs 1920'de Bütün Rusya İcra Komitesi ile Halk Komiserleri Heyeti tarafından Rusya Federasyonuna dahil olarak ilân edilen Tatar MSSC, Orta İdil'in kuzeyinde, Avrupa'da ve SSCB'nin Avrupa bölümünde Kama ve İdil nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştur. Sınırları Çuvaşistan, Mari, Udmurt, Başkurtıstan Muhtar Cumhuriyetleri, Ulyanovsk, Kirov, Orenburg ve Kuybişev ülkeleri (oblast) ile çevrilidir. 53° 58'-56 39' kuzey enlemleri ile 47° 15'-54° 18' boylamı arasındadır. Yüzölçümü 68 bin km² olup komşudaki Başkurtıstan'dan küçüktür. Ahalisi 3,5 milyondur. Tasarlanan İdil-Ural Millî Devletinin yüzölçümü 220 bin km² iken ufak bir Tatarıstan yaratılarak, Tatarların büyük bir çoğunluğu bu cumhuriyetin sınırları dışında bırakılmış oldu.

Nüfus (Demoğrafi) : Tek bir Tatarlar için yaratılan bu özel durumu göz önünde tutarak Tatarların demografik durumuna bir göz atmakta yarar vardır. 1979 genel nüfus sayımına göre, SSCB'ndeki Tatarların toplam sayısı 6.317.468 idi. 1970 ile 1979 arasında nüfus artışı yılda 0,7 olarak tesbit edilmiş olduğuna göre, 1988 yılında Tatarların toplam sayısı 6.715.468 olması gerekir. Kendi adlarına kurulan Cumhuriyette Tatarların ancak % 25,9 (1970'e göre) dahil edildiği için Tatarlar Tatar MSSC'nde hiçbir zaman mutlak çoğunluğu sağlayamamak gibi bir garip durumla karşı karşıya bırakılmış oldular.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tatar MSSC'ndeki Tatarlar ve Ruslar

Yıllar	Tatarların %	Rusların %
1920	50	Beli değ
1924	51,1	40,9
1926	45	43
1939	50,4	41,8
1956	49,0	43
1959	47	43,9
1970	49,0	42,4
1979	47,6	44

1979 genel nüfus sayımına göre, Tatarıstan'ın nüfusu 3.445.412 olup, bunun 2.172.135'ini şehir 1.263.509'u veya başka bir ifade ile % 63'ünü şehir, % 37'sini köy halkı teşkil eder. Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyetin % 47,6'sını teşkil eden Tatarların Tatarıstandaki nüfusları 1.641.607, % 44'ü teşkil eden Rusların 1.516.023 % 4,3'ü teşkil eden Türk soyundan Çuvaşların 147.088 ve kalan % 4.1 diğer millet mensuplarının (Mari, Mordva vb) ise 140.876'dır. Yukarıdaki rakkamlardan Tatar MSSC'inde Tatarların ancak % 25,67'sinin yaşadığı, % 74,32'sinin yani 4.675.861'inin kendi Cumhuriyetlerinin dışında kalmış olduğunu görmekteyiz. 1979 genel nüfus sayımına göre Tatarların 5.011.000 RSFSC'de (% 78,65) kalanlarının ise yani 1.360.000 (% 21,35)'i aşağıdaki tabloda belirtildiği üzere SSCB'nin değişik Cumhuriyetlerine dağılmış olduğunu görürüz.

Değişik Cumhuriyetlerdeki Tatarlar

Cumhuriyetin adı	Nüfus	Adı geçen Cumhuriyetteki oranı %
Özbekistan	649.000	4,2
Kazakıstan	313.000	2,1
Azerbaycan	35.000	0,6
Kırgızıstan	72.000	2
Tacikistan	80.000	2,1
Türkmenistan	40.000	1,5
TOPLAM	1.189.000	

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1979 genel nüfus sayımında 1.360.000 Tatarın RSFSC'ın dışındaki Cumhuriyetlerde olduğu bunların yukarıda adı geçen Cumhuriyetlerde yaşadığı belirtildiği halde 171.000 kişilik bir nüfusun hangi bölgelerde olduğu belirtilmiştir. 1979 genel nüfus sayımına göre, Ukrayna'da 90.542, 1970 nüfus sayımına göre Belorusya'da 10,031, Litvanya'da 3.460, Letonya 2.688, Estonya'da 2.205 ve Moldovya'da 1.859, toplam 110.785 Tatar yaşamakta idi. Daha önce RSFSC'de yaşayan 5.011.000 Tatarın ancak 1.641.607'sinin kendi Cumhuriyetlerinde yaşadığını belirtmiştik. 1979 genel nüfus sayımına göre ise Tatarların RSFSC içindeki dağılışı da aşağıdaki gibidir.

Tatarlarda bölgelere göre nüfus dağılımı (1979)

Bölge	Nüfus	Oran (%)
Genel (SSCB)	5.930.670	100
RSFSC	5.010.922	80,2
Tatar MSSC	1.641.607	25,9
Başkurt KSSC	940.446	15,9
Udmurt MSSC	99.141	1,5
Mari MSSC	40.917	0,7
Mordva MSSC	44.955	0,8
Çuvaş MSSC	37.573	0,6
Komi MSSC	17.837	0,6
Yakut MSSC	10.980	
Ulyanovsk oblast	134.767	2,1
Kuybişev »	103.605	1,6
Orenburg »	151.384	2,5
Kirov »	44.900	0,8
Çelyabinsk »	219.744	3,7
Sverdlovsk »	179.347	3,0
Perm »	157.726	2,9
Moskova (şehri)*	109.293	1,8
Tümen oblast	136.757	1,7
Penza oblast	78.236	1,3
Gorkov oblast	68.637	1,2
Kemerov »	64.821	1,2
Astrahan »	70.781	1,1
Moskova »	52.151	0,8
Krasnoyarsk »	49.894	0,8
Omsk »	46.714	0,7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bölge	Nüfus	Oran(%)
Saratov »	47.948	0,7
İrkutsk »	41.474	0,7
Leningrad(şehir)*	32.861	0,6
Novosibirsk oblast	28.549	0,5
Kurgan »	23.507	0,4
Volgograd »	25.531	0,4
Primor »	19.464	0,3
Krasnodarsk »	26.072	0,3
Rostov » *	16.106	0,3
Tomsk	17.630	0,3

* 1970 nüfus sayımına göre

Tataristan Muhtar Cumhuriyeti kurulurken Tatarların yoğun şekilde yaşadıkları havalileri bu yeni Cumhuriyetin sınırları içine katılsaydı mutlaka değişik bir nüfus oranı ile karşılaşacaktık. Şöyle ki, bugünkü Tatar MSSC'ne sınırdaş olan Tatarların yoğun olduğu Başkurt Udmurt, Mari, Çuvaş Muhtar Cumhuriyetleri, Ulyanovsk, Orenburg, Kuybişev ve Kirov ülkeleri katılsa idi Tatarların toplam sayısı 3.051.367, ortak bir Tatar-Başkurt Cumhuriyeti kurulduğu halde ise bugünkü Başkurdistan'ın komşusu ve Tatarların yoğun bulunduğu Çelyabinsk, Sverdlovsk ve Perm ülkeleri de bu ortak Cumhuriyete katılacağından Tatar nüfusu 3.613.577'e yükselecekti. Bir adım daha ileri gidilerek, yani Tatarların yoğunluk derecesi göz önünde tutularak sınırları belirlenecek bir Cumhuriyette yukarıda adı geçen Ulyanovsk ülkesine komşu olan Penza ile Kuybişev ülkesine komşu Saratov'un Tatar nüfusu da dahil edildiği takdirde bu Cumhuriyetteki Tatarların sayısı 3.731.653'e ulaşacaktı. Böylece RSFSC'deki Tatarların %78,43, yani büyük bir çoğunluğu kendi Cumhuriyetlerinin sınırları içinde yaşama şansına ve bunun sağladığı imkânlardan faydalanma imkânına kavuşmuş olacaklardı. Bunun gerçekleşmesi için başta herhangi bir tabiî engel olmayan, teorimizi geliştirir ve 1917 yıllarında gerek milliyetçiler daha sonra yerli Bolşevikler tarafından planlanan İdil-Ural Devleti veya Tatar-Başkurt Cumhuriyeti kurulabilse idi, o zaman bu yöre Türklerinin (Çuvaşlar hariç) toplam sayısı 4.871.504'e ulaşmış olacaktı. Bu durumda adı geçen İdil-Ural Devleti sınırlarına Başkurtlarla Tatarların müştereken bulundukları (Başkurt MSSC, Çelyabinsk, Perm,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Orenburg, Sverdlovsk, Kurgan ve Kuybişev ülkeleri) yöreler ve bu yörelerin yerli halk olan Türkler ortak bir çatı altında toplanmış olacaklardı. Fakat bir takım siyasî kaygılarla asırlar boyunca birlikte yaşayan, çok az bir şive farkı ile aynı dili konuşan, aynı kültür ve edebiyatın varisi Tatar ve Başkurtları birbirlerinden kopardılar. Bolşevikler bununla da yetinmeyip bilhassa Tatarları değişik ufak Cumhuriyet ve idarî bölgelerde bölünmüş bir vaziyette bırakarak onları parçalamayı yeğlediler.

Fakat bugünkü gerçek şudur ki, SSCB'nin 15 İttifak Cumhuriyetinin en büyüğü olan (RSFSC) Rusya Federasyonuna dahil Tatar MSSC'i toplam Tatar halkının ancak % 25'ni içine alan yüzölçümü yönünden de, SSCB'ndeki başka Türk Cumhuriyetleri ile mukayese edildiğinde hukuken de ikinci-üçüncü plana atılmış bir kuruluş manzarasını arz etmektedir. İşte bu % 25'lik nüfusa sahip Tatar MSSC'i gerek kendine sınırdaş bölgelerde yaşayan, gerek başlıca Orta Asya Cumhuriyetlerinde bulunan % 75'lik Tatar nüfusu adına da millî kültürü yaşatma gibi zor bir görevi yüklenmiş bulunmaktadır.

Siyasî yapı : Tabii ki, Tatarıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetin de bir anayasası mevcut olup, bu anayasaya SSCB ve RSFSC anayasalarının örneğine göre hazırlanmış ve harfiyen kopyasıdır. Tatarıstan Cumhuriyetinin anayasasına göre en yüksek iktidar ve tek yasama organı Yüksek Sovyet (Şura)dır. Bu yüksek kurula seçilen mebuslar iki yılda bir kere Kazan'da 3-4 günlük bir oturuma davet edilir ve oturumlar Rusça yapılır. Tatarca yapılan konuşmalar Rusçaya çevrilir fakat tersi olmaz, herkesin Rusça bildiği kabul edilir. Bir şura Yüksek Şura Prezidiumunu seçer, Bakanlar Kurulunu kurar, Yüksek Mahkemeyi tayin eder, bütçeyi tasdik eder. Aslında anayasanın öngördüğü bu görevleri fiiliyatta SBKP'ne doğrudan doğruya bağlı olan Komünist Partisi Tatarıstan Ülke Komitesi gerçekleştirir. (Bu arada şu hususu da belirtmekte fayda vardır : İttfak Cumhuriyetlerin kendi ayrı Komünist Partileri bulunduğu halde Muhtar Cumhuriyetler bu haktan da yoksun edilmişlerdir). Tatarıstan Yüksek Şura Prezidiumu bir başkan, iki başkan yardımcısı ve 11 üyeden müteşekkildir. Tatarıstan Bakanlar Kurulu (Şurası) bir başkan, yardımcıları, kamu, içişleri, bayındırlık, sağlık, kültür, toprak ıslahı ve su ekonomisi, mahalli endüstri, gıda endüstrisi, eğitim, tarım, sosyal güvenlik, yakıt endüstrisi,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ticaret, maliye ve adalet bakanlarından ibaarettir. Görüleceği üzere millî savunma, dışişleri, dış ticaret gibi millî bağımsızlığın ölçüsü olan bakanlıklar mevcut değildir. Tatarıstan Bakanlar Kurulu fonksiyonlarını, SSCB-RSFSC ve kendi kanunlarına, SSCB ile RSFSC Bakanlar Kurullarının kararnâmelerine göre gerçekleştirmek zorundadır. Fakat daha önce de gördüğümüz üzere, ne Tatarıstan Yüksek Sovyeti Prezidiumunun ne de Tatarıstan Bakanlar Kurulunun SBKP'nin uzantısı olan SBKP Tatarıstan Ülke Komitesinin emir ve talimatlarının dışında kendi başlarına hareket kabiliyeti vardır. Başka şekilde ifade edersek, Parti Ülke Komitesi otoritesini, hukuk ve kanunlardan değil, SBKP Merkez Komitesi Politbürosunun ona verdiği yetkiden alır.

Ekonomi : Tatarıstan MSSC, Başkurdistan ve Kuybişev ülkesi ile beraber Orta İdil ekonomik bölgesine girer. Tatarıstan hem tarım, hem de endüstri ülkesidir. Tataristan'ın en büyük tabiî zenginliği petrol ve yeraltı tabiî gazı teşkil eder. Ortalama olarak 100 milyon ton petrol istihsal edilmekte olup, 1975 ve 1976 yıllarında 103 milyon ton petrol çıkarılmıştır. (Türkiye'de 2-3 milyon ton). Petrol ve tabiî gaz merkezleri Tatarıstan'ın Elmet, Leninogorsk, Alabuga, Mendelyevsk gibi şehirlerindedir. Burada çıkarılan petrol Başkurdıstan, Kuybişev, Gorkiy, Yaroslav, Rezan, Moskova ve Perm'deki rafinerilere ve «Dostluk petrol hattı» ile Polanya, Doğu Almanya, Macaristan ve Çekoslovakya'ya yollanmaktadır. Tatarıstan'da petrol toprağa basınçlı su verme metodu ile çıkarılmakta olup, bu metod istihsalin Sovyetler Birliği genelinden iki misli daha ucuza mal olmasına sebep olmaktadır. Tatarıstan'da 4 milli ard m^3 tabiî gaz çıkarılmaktadır. Tabiî ki, daha fazla petrol çıkatma Sovyetler Birliğini daha fazla zenginleştirme kaygısı çevrenin kirlenmesine, tarıma elverişli yerlerin de tahribine, yok olmasına yol açmaktadır. Tatarıstan'da bu petrol ve tabiî gaz endrüstrisinin yanında en mühim üçüncü endüstriyi kimya ve petro-kimya endüstrileri teşkil etmektedir. Kimya endüstrileri başlıca Kazan ile Tüben (aşağı) Kama şehirlerinde bulunmaktadır. Bu kimya fabrikalarının imâlatı SSCB genelinde de mühim yer tutmaktadır. Bu fabrikalarda polietilen, aseton, sentetik kauçuk, film gibi 4 binden fazla kimyevî madde imâl edilmektedir. Kazan Uçak Fabrikasında İL-62 tipindeki uçaklar imâl edilmektedir. Tatarıstan'ın başkenti Kazan'da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SSCB'nin en büyük bilgisayar ve optik aletler fabrikaları bulunmaktadır. Amerikan ve Avrupa teknolojisi ile Neberejni Çelni (Tüben Çallı)'de kurulan SSCB'nin en büyük kamyon fabrikası (KAMAZ) 1976'da imâlata geçmiş olup, 150 bin ağır evsaflı kamyon ve 250 bin dizel motoru imâl etmektedir. Bu büyük endüstri komleksinde 120 bin kişi çalışmakta olup, işçilerin : 46'sını Tatarlar, % 44'ünü Ruslar teşkil etmektedir. Bunun dışında hafif endüstri dalında dericilik ve kürkçülük mühim yer tutar.

Tatarıstan'da tarım faaliyetleri SSCB'nin başka bölümlerinde de olduğu gibi Sovhoz (devlet çiftliği) ve Kolhoz (kollektif çiftlik) lar tarafından yürütülür. Tatarıstan'da başlıca çavdar, buğday, mısır, burçak, keten, şeker pancarı yetiştirilir. Bunun dışıda sebzecilik ve meyvacılık da gelişmiştir. Tatarıstan'ın SSCB genelinde iktisadî rolünü bariz şekilde göstermek için aşağıdaki istatistiki rakkamları vermeyi uygun bulduk :

Üretilenin cinsi	TMSSC'de	SSCB'de
Elektrik enerjisi (milyar KW-saat)	18,8	357
Petrol (milyon ton)	103,3	449,4
Tabii gaz (milyon m³)	4.236	221.286
Kol saati (milyon adet)	3,3	24,6
Tahıl (1000 ton)	2.558	13.633
Süt (1000 ton)	1.089,5	15.023

Tatarıstan ancak 68 bin km²lik bir yüzölçümüne sahip olmasına rağmen, endüstri ve köy ekonomisi yönünden SSCB genelinde (yüzölçümü : 22.402.000 km²) ağırlığını hissettirmekte, Sovyetler Birliği'nin en ileri ve zengin ülkelerinden biri derecesindedir. Bütün bunlara rağmen asıl zenginlik Cumhuriyette kalmamakta merkeze akmaktadır. Buna da Tatarıstan ekonomisinin üçlü kategoriye bölünmesi :

1. SSCB merkez hükümetine bağlı iktisadî kuruluşları ;
2. RSFSC hükümetine bağlı iktisadî kuruluşlar ;
3. Tatarıstan'a bağlı iktisadî kuruluşlar olmak üzere bir bölünmeye tabi tutulması sebep olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böylece 1. ve 2. kategoriye giren iktisadî kuruluşlar doğrudan doğruya Sovyet Devletinin mülkü sayılmaktadır. Tatarıstan'ın petrol, tabiî gaz ve rafinerileri, kimya, makina gibi mühim sanayi kolları SSCB veya RSFSC'ye bağlıdır. Buna göre, bu nevî endüstri projeleri için Moskova yatırım yapmakta ve bu projelerden sağlanan bütün geliri kendisine almaktadır. Başka bir ifade ile yeraltı ve yerüstü zenginlikleri Tatarıstan'ın olduğu halde bundan buranın yerli ahalisi yararlanamamakta ve GSMH'da az bir pay, SSCB ortalamasından da düşük bir pay kalmakta, endüstri yönünden gelişmiş olmasına rağmen bundan faydalanamamaktadır.

Kültür ve Eğitim : Tatarıstan'da eğitim Rusça ve Tatarca yapılmaktadır. Fakat Tatarca eğitim ancak ilk ve orta öğretimde kullanılmakta olup, bütün yüksek okullarda eğitim dili Rusça'dır. Genelde SSCB'nde okuma-yazma problemi çözülmüş olup, Tatarıstan'da da okuma-yazma bilmeyen kalmamıştır. 1917 ihtilâlinden önce Tatarlar genelde ana dilinde eğitim yapan mektep ve medreselerde eğitim görmekteler idi. Bolşevik hakimiyetinden sonra bu sistem tamamen değiştirildi. Okul sisteminin dışında iki defa alfabenin değiştirilmesi de nesiller arasında bir hayli zorluk yarattı. 1925-26 yıllarına kadar Arap harfleri kullanılırken bu tarihten sonra Latin harflerine geçildi. Latin harfleri 15 sene kadar kullanıldı kullanılmadı 1940'ta Kril (Rus) harfleri kullanma mecburiyeti getirildi. Bu kadar kısa sürelerle yapılan alfabe değişikliği, bir nesli üç alfabeyi öğrenmeye veya öğrenmemeye itti. Değişik alfabelerle okuma yazma öğrenenler kendilerinden önceki alfabelerle yazılan eserleri okuyamaz duruma geldiler ve ister istemez bir kültür kopukluğu meydana geldi.

Tatarıstan'da üç çeşit ilk (orta) okul bulunmaktadır :

a) Millî (Tatar)

b) Karma (Rus-Tatar)

c) Rus okulları

Tatar MSSC'inde 1970'te 3236 ilk (orta) okul mevcut olup, bunların 1480'i millî ve karma 130'u Çuvaş ve karma (Rus-Çuvaş), 36 Udmurt, 20 Mari ve 2 Mordva okulu idi. Tatar MSSC'nin dışındaki Tatarlar içinde başta Başkurdıstan olmak üzere (1225) takriben 2 bin Millî (Tatar) okulu mevcuttu. Fakat RSFSC'nin dışındaki Cum-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

huriyetlerdeki Tatarlar için millî okullar açılamamaktadır. Burada Rusçanın eğitimdeki ağırlığını belirtmek yönünden şu hususu da açıklamakta fayda vardır. Millî okullar denilen Tatar okullarında dahi Rusça dil eğitimi yapılmakta olup, bu okullarda Rus dili ve edebiyatına ayrılan ders saatleri ana dili ve edebiyatına ayrılan saatlerden daha fazla Rus dilinde eğitim yapan okullarda yerli halkın çocuklarına ana dili derslerinin okutulması şartı ancak 1957/58 ders yılında konulmuş olup, uygulaması ihtiyârîdir. Bu durumda Rus okulunun müdürü kendi okulunda ana dili dersleri koyup koymamakta serbest bırakılmaktadır. Şehirlerde yaşayan Türk çocuklarının % 90-95'nin Rus veya karma okulların Rusça sınıflarına gittikleri düşünülürse bu problemin ciddiyeti bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Çocuklarının yüksek tahsil yapmasını arzulayan ebeveyinler oğul veya kızlarını Rus okullarına verme eğilimindedirler, çünkü yüksek tahsil Rusça yapılmakta olup, millî okullardan gelenler Rusça'da yeterlilik imtihanına girme mecburiyetinde kalmaktadırlar.

1970 yılında Tatarıstan'daki 3236 okulda 732.000 talebe bulunmakta idi. 420 bini ilk ve orta okullarda, 52 bini liselerde, 47 bini özel orta okul denilen teknik okullarda okumakta idiler. Tatarıstan'da 12 yüksek okul bulunmakta olup, bunun 60 bin küsur talebesi mevcuttur. 1804'te kurulan Kazan Üniversitesinin 8 fakültesi, 60 bölümü ve 10 bine yakın talebesi mevcuttur. Tatarıstan Cumhuriyetinde toplam olarak 11.600 Tatar öğretmeni bulunmaktadır. Üniversite ve yüksek okullardaki 3028 öğretim üyesinin 121'i ilimler doktoru ve 867'si ilimler doktoru üyesidir. Kazan'da havacılık, kimya-teknoloji ve jeoloji enstitüleri Sovyetler Birliği çapında enstitüler olmaktadır. Kazan Üniversitesi ise eskiden beri Şarkiyat ve Türkoloji araştırmalarının mühim merkezlerinden biri sayılmaktadır. Millî kültür hayatında SSCB İlimler Akademisine bağlı G. İbrahimov dil, edebiyat ve tarih enstitüsünün faaliyetleri kayda değer. Burada şu hususu kaydetmekte de yarar vardır. İttifak Cumhuriyetlerin kendi ayrı İlimler Akademileri mevcut olduğu halde muhtar Cumhuriyetlerde ancak SSCB İlimler Akademisinin bölümleri açılabilmektedir.

Tatar âlimleri kendi Cumhuriyetlerinde çalışmayı tercih etmektedirler. Böylece SSCB'nin değişik yerlerinde dünya çapında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başarıya ulaşmış olan âlimlerle karşılaşmaktayız. Mesela fizik-matematik doktoru Sağdi(yev) Novosibirsk İlimler Akademisinin üyesi ve plazma teorisinin mütehassısıdır. Aynı şekilde fizik-matematik doktoru Şerif Şeref Leningrad Üniversitesinde «teorik astronomi» kürsüsünün başkanı olarak görev yapmaktadır. O 1965 yılında «Plüton'un hareket teorisini» ortaya atarak dünya âlimlerinin dikkatini çekti. Daha sonra onun teorisinden hareketle Amerikan âlimleri «güneş sistemi teorisini» geliştirdiler. Bunların dışında gene Tatar âlimlerinden fizik-matematik doktoru Rakip(ov) uzay fiziği ve fizik-matematik doktoru Müşteri, İlimler doktoru Ahmer(ov), astronom Habibull(in), biolog Gizatull(in), geolog Yusup(ov), arkeolog Halik(ov) gibi isim yapmış şahıslara rastlamaktayız.

Millî kültürün, daha doğrusu ana dilin, edebiyatın yaşaması, tanıtılması, canlanması ve geliştirilmesi için edebiyatçı (şair ve yazar) tarihçi, tenkitçi vb. gibi sosyal ilim ve sanatlarla uğraşan bir kadronun mevcudiyeti ve en mühimi de bunların eser ve çalışmalarını neşr edecekleri bir organın gazete, dergi, kitap, film vb. araçlara ihtiyaç vardır. Sovyetler Birliği gibi merkeziyetçi, totaliter, hür teşebbüse yer verilmeyen bir rejimde bütün bu ihtiyaçların devlet tarafından karşılanması gerekmektedir. Bunun için de biz Sovyetler Birliğinin «millî politikası» diye bir tabir kullanmak imkânını bulmaktayız. Bu tabirin ışığında incelediğimizde Tatarlar'ın millî kültür hayatını yaşatmak için sağlanan imkânları kısaca şöyle izah edebiliriz :

Kazan Tatarları bazı kısıtlamalara rağmen nisbeten basın yayına izin verilen 1905-1917 yılları arası dönemde değişik görüş ve eğilimleri temsil eden, çıkarmak istediklerinin 20 tanesi yasaklanmış olmasına rağmen, ana dilde 36 gazete ve 31 dergi ayrıca Rusça ve Arapça olmak üzere de 13 gazete neşr etmişlerdi. Bugün ise Tatarıstan Muhtar Cumhuriyetinde kayda değer, günlük tirajı 175 bin olan «*Sovyet Tatarıstanı*» adlı bir gazete yayınlanmaktadır. Çeşitli istatistikler Tatarıstan'da yüz kadar gazetenin neşr edildiğini kaydetmektedirler, fakat bunlar mahallî gazeteler olup, yalnız bulundukları yerde dağıldıklarından etkili değillerdir.

Sovyet Tatarıstanı gazetesinin dışında, *Sosyalistik Tatarıstan*, *Tatarıstan Yeşleri (Gençleri)* ve *Yeş Leninci* (Genç Leninci) gazeteleri de kayda değer. Fakat bunların hiçbiri ne ittifak Cumhuri-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yetlere ne de yurt dışına çıkarılmaktadır. Kısacası gazete neşriyatı yönünden durum, 6,5 milyon Tatarı tatmin etmekten uzaktır. Dergilere geldiğimizde Tatarıstan Yazarlar Birliğinin yayın organı olan edebî, siyasî «*Kazan Utları*» (Alevleri), ve kalanları SBKP Tatarıstan ülke komitesinin neşriyatları olan kadın dergisi «*Azat Hatun*», çocuk dergisi «*Yalkın*» eğitim dergisi «*Sovet Mektebi*», mizah dergisi «*Çayan* (Çıyan)» ve ideoloji dergisi «*Tatarıstan Kömünisti*» dir. Bu dergilerden «*Çayan*» hariç hepsi ayda bir kere çıkar. Ve bu dergilerden ancak «*Kazan Utları*» Türklerin edebî, ilmî ve kültürel yönden gelişmesinde mühim bir hizmet vermektedir. «*Kazan Utları*» 1974 ile 1979 yılları arasında sahifelerinde 11 roman, 46 uzun hikaye ve 11 manzum esere yer verebilmişti. Tatarıstan'da ise eserlerini bastırmaya çırpınan 700 kadar edip ve şair bulunmakta olup onların gençler için bir mecmua çıkartma arzusu yıllardan beri reddedile gelmektedir. «*Kazan Utları*» dergisinin 1981'deki tirajı bin idi. Bu en mühim edebî derginin tirajı başka ana dildeki dergilerle birlikte 1982'nin başında düşürüldü. 1982'de toplam olarak 135 bin nüsha daha az dergi neşr edilmeye başlandı. «*Kazan Utları*» ise 102 bin tirajdan 65 bine düşerek % 40 tiraj kaybına maruz bırakıldı. Böylece zaten kısıtlı olan ana dili neşriyatına büyük darbe vurulmuş oldu.

Ana dilinde kitap neşriyatında da Tatarlar, diğer Türk boyları ile mukayese edildiğinde diskriminasyona (aşağılanmaya) tabi tutulmaktadırlar. 1910 yılında İdil-Ural bölgesinde toplam tirajı 2.586.810 adet 418 kitap ve 13.851.365 değişik ebad ve sahifede kitapçık (broşür) yayınlanmış olup, bunların % 70'ini Kazan Türkçesinde olan yayınlar teşkil ediyordu. Sovyet devrinde ise Tatarca kitap neşriyatına büyük darbe vuruldu. 1965'te 230, 1970'te 195, 1975'te 179, 1980'nde ise baskı adedi 2.156.800 olan ancak 183 kitap ve broşür basılmıştı. Başka bir ifade ile 70 yıl önce, Tatarlar kendi kısıtlı imkânları ile yılına takriben 600 kitap neşr edebilirken ve Sovyet iddasına göre, tahsil oranının çok yükseldiği bu devirde, devletin geniş imkânlarına rağmen yılına 180 civarında yani % 65 daha az kitap yayınlanmaktadır. Zaten ana dilinde yayın altında rejimin ilk 40 yılında yayınlanan kitapların % 63'ünü Rusçadan, % 4,5'nu diğer dillerden yapılan tercümeler teşkil ediyordu. Ancak % 32,5'u telif eserlerdi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Din : Bir insanı, insanlar topluluğu olan milleti incelerken onun manevî desteği olan inancına gereken ehemmiyeti vermez isek yapacağımız tahlilde hatalı oluruz. Milleti millet yapan faktörler arasında dil faktörü başta gelmekle beraber, din faktörü de mühim yer tutar. İşte bu noktadan baktığımızda genelde Sovyetler Birliği'nde inanç hürriyetinin kısıtlanmış olduğunu görürüz. Tatarların asırlar boyu Ruslaşmasına büyük engel teşkil eden İslâmiyet 1917 ihtilâlinden sonra büyük darbeye uğradı. Gerçi bugün Sovyet anayasasında dindar olmak bir suç unsuru olarak kabul edilmemekle beraber, ateist ideoloji ve politikası ateizm propagandası için her türlü imkânı sağladığı halde dini yaşatma ve yaymayı tamamen kısıtlamıştır. 1917 yılında Tatarıstan'da 2.223 cami ve 3.683 resmî imam mevcuttu. 1931'de camilerin sayısı 2.000'e ve imamlar 3.600'e, 1941'de camilerin sayısı 980'e, imamların 625'e daha sonraki yıllarda camilerin sayısı 220'ye ve imamların 250'e indirildi. Bugün ise bütün Tatarıstan'da ancak 17 cami mevcuttur. Milyonluk başkent Kazan'da ise (bunların takriben % 50'sini Tatarlar teşkil eder) ancak bir cami ibadete açıktır. Rus yönetimi dört asır boyunca Kazan Tatar cemiyetinin ana dayanağı olan İslâmiyeti ortadan kaldırmak için akla gelen her türlü baskıyı uygulamasına rağmen Tatarlar müslüman olarak kalmak için olağanüstü bir kabiliyet geliştirdiler. Çarlık Rusya'sının Tatarları hıristiyanlaştırmak için yaptığı son teşebbüse (III. Aleksandr döneminde) Tatar aydınları «cedid» çilik (modernleştirme) hareketi ile cevap verdiler. Bu İslâmiyeti muhafaza için müslüman liderlerinin dinî ve teknik gelişmeyi desteklemeleri modern dünyada örneğin rastlanmayan bir hareketti. 1917 ihtilâlinden önce Tatarlar İslâm dünyasında eğitim ve ilâhiyat sahasında en ileri durumda idiler. Bu liberal islâmî cereyan 1930'lu yıllara kadar hayatiyetini muhafaza edebildi, ancak bundan sonra baskılara dayanamadı.

Gene de bugün İdil-Ural bölgesi halkları (Tatar-Başkurtlar) İslâmiyete bağlı kalmışlardır. 1970'lerde halkın % 50'si şöyle veya böyle İslâmiyete olan inancını belirtmişti. Bunların % 20'sini dinlerine çok sıkı bağlı olanlar teşkil ediyordu. İdil-Ural'da İslâmiyet Orta Asya'ya nazaran daha az şekilcidir, fakat şehirlerde bilhassa Slav üstünlüğünün olduğu yerlerde, İslâmiyet kaybolmaya yüz tutmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İslâmiyet resmî olarak «Sovyetler Birliği Avrupa Bölümü ve Sibirya Müslümanları Ruhanî İdaresi» kontrolü altındadır. Bu dinî idarenin merkezi Ufa olup, müftülüğünü Talat Taci yapmaktadır (1980'den beri), muavini Faizurrahman Sattar(ov)'dur. Yayın faaliyeti yoktur. Ancak 1984'te ihtilâlden sonra ilk defa olarak bir Kur'an basılabilmiştir (İhtilâlden önce genelde dinî yayınların hemen hepsi Kazan'da basılırdı). İbadete açık olan cami ve mescitlerin sayısı yüz civarında olması gerekir. Fakat ekserisi küçük köy mescitleridir. Müftülüğün idaresi altındaki bölgede 20'nin üstünde cami olduğu tahmin edilmektedir. Tesbit edilebilenler şunlardır : (1980'de) Moskova, Leningrad, Rostov, Kazan, Ufa, Gorkiy, Orenburg, Çilebi, Astrahan, Saratov, Omsk, Çistapol, İjevsk, İşimbay, Novosibirsk, Bügülme, İrkutsk, Magnitogorsk, Kuybişev, Tatarsk (Novosibirsk Oblast), Kargalı (Orenburg Oblast), Zelenodolsk (Tatar MSSC), Starye Urgarı (Tatar MSSC), Sterlitamak (Başkurt MSSC), Zagitiak (Başkurt MSSC) ve Oktyabirski köyü (Başkurt MSSC) camileri.

Din eğitimi için Tatarlar, Özbekistan'daki medreselere gitmek zorundadırlar. Buradaki talebelerin sayısı 15-20 arasındadır diye tahmin edilmektedir.

İhtilâlden önce Nakşıbendi tarikatı mühim rol oynamışsa da 1924'ten sonra kaybolmuşa benzemektedir. 1948 ile 1970 yılları arasında Tatarca 65 din aleyhtarı kitap yayınlanmıştır. SSCB'nin her yerinde olduğu gibi burada da her yıl çok sayıda din aleyhtarı konferanslar verilerek ateizm faaliyetleri yürütülmektedir.

Tabii ki, 70 yıllık Sovyet rejimi döneminde devlet dine karşı mücadelesinde başarılı olmuş, dindarların sayısı bir hayli azalmıştır. Fakat herşeye rağmen din faktörü Tatarlar'da mühim bir unsur olarak yaşamaktadır. Yuvalardan başlayarak tâ üniversite sıralarına kadar yapılan yoğun ateizm propagandası kendisini müslüman olarak belirtenlerin sayısını azaltmakta mühim başarılara ulaşmıştır. Fakat gene de, halkın % 40-50'si İslâmî şartlara göre yaşamasalar da, bütün farzları yerine getirmeseler de kendilerini müslüman olarak kabul etmektedirler. Dinî serbesti yeniden getirildiği halde bu oran mutlaka islâmiyetin lehine artacaktır.

Son yıllardaki gelişmeleri incelediğimizde İdil-Ural bölgesinde İslâmiyetin tekrar güçlenmeye başladığını gösteren bir takım ema-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

relere rastlamaktayız. Mesela, 1973 yılında Tatarıstan'da ancak 13 cami ibadete açıkken bu rakkam 1986'da 20'yi geçmişti. Sovyet döneminde ilk defa olarak *Kur'an*'ın Kazan'da basılması da rejimin İdil-Ural'daki dindarlara bir jesti olarak kabul edilebilir. Bundan önce *Kur'an* altı kere basılmış (1957, 1960, 1969, 1970, 1976 ve 1977), fakat baskılar hiçbir zaman Kazan'da gerçekleşmemiştir. İslâmiyetin tesirinin veya dindarların sessiz baskılarının arttığını gösteren diğer bir husus da belki şimdiye kadar bahsi edilmeyen son müftü Rizaeddin Fahreddin (1859-1936) hakkında yeniden neşriyata başlanması oldu.

Özetlersek İdil-Ural bölgesinin esas halklarından Tatarlar siyasî, ekonomi, kültürel ve dinî baskılara maruz kalmışlardır. İlk adım olarak Tatarların ancak % 25'ini alan bir bölge onlara Cumhuriyet olarak tahsis edilmiş ve bu Cumhuriyete Muhtar (özerk) statü verilerek SSCB'deki diğer (ittifak) Cumhuriyetlerden daha az hukuka sahip bir duruma getirilmişlerdir. Zengin endüstri ve tarım ülkesi olan bu Tatarıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinden Tatarlar elde edilen gelirden adil bir şekilde faydalandırılmamaktadırlar. Dil, edebiyat, tarih ve genelde kültürlerini yaşatma, yayma, geliştirme imkânları Sovyet devletinin millî politikası ile kısıtlanmıştır. Aynı şekilde manevî hayatın mühim bir unsuru olan dinî inancı yaşatma ve geliştirmeye de setler çekilmiştir. Bütün bu tedbirlerin Tatarları zaman aşımı içinde eritmeye, Ruslaştırmaya yönelik olduğu intibaı hasıl olmaktadır.

BAŞKURDISTAN MUHTAR SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Başkurtluk meselesi ve kısa tarihçe : Bu Türk Cumhuriyeti hakkında bilgi vermeden önce, kısaca «Başkurtluk» meselesi hakkında bilgi vermekte fayda vardır. 1917 Bolşevik İhtilâlinden önce İdil-Ural'da «Başkurtluk» meselesi diye bir problem yoktu. Çünkü Tatarlarla Başkurtlar arasındaki, (bu adların bin yıl önce bu yöre halkları için kullanılıp-kullanılmadığı kesin olarak bilinmemektedir) iktisadî ve siyasî temasları belki de bundan bin yıl önce başlamış

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olup, bu iki Türk boyu aynı hanlığın sınırları (Kazan Hanlığı) içinde yaşamış, Rus istilâsının acısını birlikte çekmişler, başta siyasî daha sonra ise sıkı içtimaî ve medenî sahalardaki işbirliği onların tamamen kaynaşmasına sebep olmuştu. 1552'de Kazan Hanlığının yıkılmasından sonra her iki Türk boyu müşterek düşmanları Rus'lara karşı birlikte ayaklanmışlardır. Başkurtların daha yoğun olduğu bölgelerde ayaklanmalar XVIII. yy'ın sonlarına kadar sürmüş olup, en büyük ayaklanma 1774'te vuku bulmuştur. Fakat sonunda güçsüz düşen Başkurtlar da hakimiyetine boyun eğmek zorunda kaldılar. Başka bir ifade ile müslüman Başkurt-Tatarlar hıristiyan Rusların hakimiyetini büyük karşı koymalardan, büyük kayıplardan sonra kabul etmek zorunda kaldılar. Fakat Sovyet tarihçileri bu gerçeği nedense görmemezlikten gelmekte, Tatarlar Başkurtlar da arzuları ile Rus devleti yönetimini kabul ettiler diye yazmakta ve hatta ilmî (?) sempozyumlar düzenlemektedirler. Rus tarihçileri bu nevî uydurma gerçekleri feth ettikleri başka ülke ve halkar için de kullanmaktan çekinmemektedirler. İlmî gerçeklerin bu şekilde tahrif edilmesi ancak rejimin arzuları ile izah edilebilir. İşte asırlar boyu kaynaşmış olan iki Türk topluluğu Tatar ve Başkurtları hem siyasî hem de kültürel yönden parçalamada da Sovyet yönetiminin arzuları, yani «böl ve idare et» prensibi yatmaktadır.

Çünkü en azından dört asırlık bir devirde Tatarlarla Başkurtlar birbirleriyle tamamen kaynaşmışlar, din, ahlak, tabiat, örf, adet, gelenek, dil ve kültür bakımından birbirine gereği gibi tesir etmişlerdi. Bu kaynaşma ve karşılıklı tesirler sonucunda müşterek yazı dili ve edebiyatı gelişmişti. Fikir ve bilim adamları medreselerde okuyanlar arasında yetişiyordu. Kazan ilindeki medreselerle, Başkurt ülkesindeki Orenburg, Kargalı, Ufa, Troyskiy, İsterlibaş vb. şehir ve kasabalardaki medreseler arasında eğitim ve öğretim usulleri bakımından hiçbir fark yoktu. İmamlar ve müderrisler arasında Kazanlılar bulunduğu gibi, birçok Başkurt da bulunuyordu. Bu hususta hiçbir türlü ayrılık-gayrılık ve yadırgama olmazdı. Bu gibi medreselerde okuyan bir Başkurt, hiçbir zaman Başkurt lehçesinde yazmazdı. Başkurtça ancak konuşma dili olarak yaşamıştı. Son devirlerin tanınmış yazar, tarihçi ve şairlerinden Habiünnecar Öteki, Zeki Velidî (Togan) ve Şeyhzade Babiç ve başkaları eserlerini Başkurt lehçesiyle değil, Kazan yazı dili ile kaleme almışlardır. Ancak Bolşevik İhtilâlinden (1917) sonra sunî olarak güney-batı Başkurt ağzı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yazı diline çevrildi ve ihtilâlden ancak 9 yıl sonra (1926) ilk Başkurtça kitap yayınlandı.

Coğrafi konum : Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyetini kurma projesi suya düşünce, 23 Mart 1919'da RSFSC'ye dahil bir Başkurt Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (MSSC) kuruldu. Başkenti Ufa olan bu Cumhuriyetin toplam nüfusu 3.280'dir. Yüzölçümü 143.600 km² dir. Başkurt MSSC'i güney Ural'dan batıya doğru Belaya (İşimbay) ve Kama nehirlerine kadar uzanır. Ülkenin batı kısmının yarısı vadilerle bölünmüş yaylalardan ibaret olup, bu bölüm verime «kara toprakla» örtülüdür ve burada başlıca buğday yetiştirilir. Bozkırlarda ise başlıca hayvancılık yapılır. Doğuya Ural'a doğru olan kısımlar ise sık ormanlıklarla kaplıdır.

Başkurdıstan Muhtar Sosyalist Cumhuriyetinin teşekkülü 1917'den, sınırlarının son şeklini aldığı 1925, daha doğrusu 1934 yılına kadar sürmüştür. Bu mücadele yıllarında milliyetçiler başarısız oldular ve 1934 yılında Argayaş kantonunun Başkurt MSSC'nden Çilebi ülkesine katılması ile Başkurdıstan'ın kuruluşu tamamlanmış oldu. Bugün Başkurdıstan idarî yönden 5 rayon (mahalle) ve 17 şehre şehire ayrılmıştır. (Ufa, Sterlitamak, Oktaybirski, Beloret, İşimbay, Salavat, Kümirtav, Sibay ve Belebey).

Nüfus (Demografi) : Başkurdıstan'ın sunî bir kuruluş olduğu Cumhuriyetteki nüfus dağılışından da anlaşılmaktadır. 1979 nüfus sayımına göre, genel Başkurt nüfusunun % 68,2'si (935.888) kendi Cumhuriyetinde yaşamasına rağmen, Cumhuriyet nüfusunun (3.844.280) ancak % 24,3'ü teşkil etmektedirler. Rusların oranı ise % 40,3 (1.547.893) ulaşmıştır. Başkurtlar, kendi Cumhuriyetlerinde İdil-Uralli diğer Türk boylarıyla yani Cumhuriyet nüfusunun % 24,5 (40,446)'ni teşkil eden Tatarlar ve % 3,2 (122.344)'ünü teşkil eden Çuvaşlarla birlikte, çoğunluğu (% 52) sağlamaktadırlar. Başkurtlar başlıca kendi Cumhuriyetlerinde ve ona komşu olan ülkelerde yaşamaktadırlar. Dağılışları ise aşağıdaki gibidir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Başkurtlarda bölgelere göre nüfus dağılışı (1979)

Bölge	Nüfus	Oran (%)
Genel (SSCB)	1.371.452	100
RSFSC	1.290.994	94,1
Başkurt MSSC	935.880	68,2
Çelyabinsk oblastı	133.682	9,7
Perm oblastı	48.752	3,5
Orenburg oblastı	43.269	3,1
Sverdlovsk oblastı	30.051	2,1
Kurgan oblastı	17.664	1,3
Kuybişev oblastı *	5.800	0,5
Kemerov oblastı	3.979	0,3
Kazak SSC	21.442	1,7
Özbek SSC	20.761	1,7
Tacik SSC	4.842	0,4
Ukrain SSC	3.672	0,3
Kırgız SSC	3.250	0,3

* Bundan sonraki rakkamlar 1970 nüfus sayımına göre.

Başkurdıstan'ın siyasi yapısı ve yönetimi de, diğer muhtar Cumhuriyetlerdeki gibi Tatarıstan'daki duruma aynen benzemektedir. Siyasî ve ekonomik kararlarda yerli halkın, yani Türklerin bir ağırlığı olmamaktadır.

Ekonomi : Bu Türk Cumuriyetinde de zaten petrol ve tabiî gaz yatakları mevcuttur. Tuymasi-Ufa-Omsk (Sibirya), İşimbay-Ufa ve Tuymasi-Şkapovo-Salavat arasında petrol hatları mevcuttur. Şkapova-İşimbay ile Magnitogo arasında ise tabiî gaz hatları geçmektedir. Rafineriler ve petro-kimya fabrikaları (Ufa-İşimbay-Salavat) Başkurdıstan'ın ana ekonomisini teşkil ederler. Güney'de Kuyurgas'ta kömür, Baymak'ta bakır, Novaya Priştina'da boaksit ve başka bölgelerde de altın, manganez, krom ocakları mevcuttur. Yılda takriben 40 mil. ton petrol, 3,5 mild. m^3 tabiî gaz elde edilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Başkurdıstan'da üretilen belli başlı madenler (1966)

Üretilen madenin cinsi	Ölçü birimi	Miktar
Petrol	milyon ton	43,4
Tabii gaz	milyon m³	3247
Demir-Çelik	bin ton	353
Kömür	»	6461
Briket	»	1850
Elektrik enerjisi	milyon kw	9275
Çimento	bin ton	979
Kağıt	bin ton	6,9
Şeker	bin ton	57,1

Yukarıdaki rakkamlardan da görüleceği üzere Başkurdıstan yeraltı zenginlikleri yönünden SSCB'nin mühim bölümlerinden birini teşkil etmektedir. Köy ekonomisi de hayli gelişmiştir. Tahıl üretimi Cumhuriyetteki (1966 yılına göre) 647 kolhoz (kollektif çiftlik) ve 95 sovhoz (devlet çiftliği) tarafından yapılmakta, bu üretimde 55 bin traktör, 13 bin kamyon, 28 bin değişik tarım makinaları ve 13 bin kamyon yardımcı olmaktadır. Başkurdıstan'da elde edilen başlıca tahıl ürünleri ise aşağıda sıralanmıştır.

Tahılın cinsi	Miktarı (bin kental)
Buğday	10.618
Çavdar	4.544
Darı	519
Baklagiller	1.296
Yulaf	571
Patates	1.138
Sebze	330

Kültür ve Eğitim : İhtilâlden önce, yukarıda da belirttiğimiz üzere, bütün Başkurtlar Tatarca eğitim görmekte idiler. Sovyet hakimiyetinden sonra 1920'lerde artık bu bölgede Türkler için iki ayrı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şivede eğitim başlatılmış oldu. 1966/67 ders yılında 7 ayrı dilde eğitim yapılmakta ve 762 Başkurt, 1070 Tatar ve 2085 Rus okulu mevcuttu. Sovyet yönetimi Başkurdıstan'da okuma-yazma probleminin çözüldüğünü belirterek okuma-yazma oranının Başkurtlarda % 98,9, Tatarlar'da 99,1 ve Ruslar'da 98,6 olduğunu belirtmektedir. Fakat burada ana dili eğitim hususunda dikkate değer bir noktaya değinmeden geçemeyeceğim.

1970 nüfus sayımında Başkurtların % 66,2'si Başkurtçayı kendi ana dili olarak belirtmiştir. Bu da Başkurtların % 33,8'inin başka bir dili, çok büyük ihtimalle Tatarcayı ana dili olarak kabul ettiğini göstermiştir.

Başka bir ifade ile Sovyetlerin birbirine kaynaşmış olan Türk toplulukları (Başkurt-Tatarları) dil ve kültür yönünden bölme gayreti beklenilen neticeyi vermemiş ve Başkurtların hâlâ 1/3'ü yapma bir kültür dilini benimsememişlerdir.

Fakat Başkurdıstan'da yöneticiler her fırsatta Tatar-Başkurt ayırımını yapmakta Cumhuriyetteki oranları hayli düşük olmasına rağmen onlardan daha fazla sayıda öğrenciyi yüksek okullara kabul etmekte, ilmî kadrolara getirmekte, Tatarlar ile Başkurtlar arasında haksız bir rekabet yaratarak, bu iki kardeş boyu birbirine düşürmeye çalışmaktadır. İlk ve orta öğretimde bu nevî bir ayırım yapmak hayli zorsa da yüksek tahsilde bunu uygulamak daha kolaylaşmaktadır. Aşağıdaki istatistik rakkamlar bu durumu daha bariz göze sereceklir :

Orta öğretimde öğrencilerin millî dağılımı
(Her 10 bin kişiye düşen öğrenci sayısı %'si)

Halkın adı	1927	1940	1966
Genel ortalama	13,1	47,8	148
Başkurt	13,7	37,3	95,7
Tatar	13,9	47	146,7
Rus	11,6	56,8	189,9
Başkalar	15,1	58,8	100,9

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yüksek okullardaki talebelerin milli dağılımı
Talebe sayısı

Yüksek okulun adı	Başkurt	Tatar	Rus	Başka	Toplam
Başkurt devlet üniv.	449	414	713	124	1700
Başkurt köy endüstrisi okulu	315	429	809	157	1710
Başkurt tıp enstitüsü	464	342	821	184	1811
Ufa petrol enstitüsü	245	212	642	106	1205
Ufa havacılık enstitüsü	81	64	485	111	741
Börü devlet pedagoji enstitüsü	130	176	296	42	644
Sterlitamak devlet pedegoji enstitüsü	155	133	19	45	528
Toplam	1839	1710	3961	769	8339

Talebeler arasındaki yukarıdaki oranı incelediğimizde Başkurtlara kendi nüfuslarından daha fazla oranda yüksek tahsil talebesine sahip olduğunu görmekteyiz. Fakat Başkurdıstan'daki Tatar ve Başkurtların toplamından daha az sayıya sahip olan Ruslara yüksek okullarda daha fazla yer verildiği de dikkatten kaçmamakta ve havacılık enstitüsü gibi stratejik ehemmiyeti olan bir meslek branjında ise büyük ağırlığı Rusların teşkil etmesi de ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Başkurdıstan'daki ilmî kadroların milli dağılışını incelediğimizde de durum yukarıda belirttiğimiz görüşleri teyid eder mahiyettedir. 1 Ocak 1967 tarihine göre Başkurdıstan'daki ilmî kadroların dağılışı aşağıdaki gibidir:

İlmî kadroların milli dağılışı

Açıklama	Toplam sayı	Başkurt	Tatar	Rus
Âlim, pedagog veya mütehassıs olarak çalışanlar	4550	569	818	2589
İlimler doktoru	54	10	10	25
İlimler doktoru adayı	777	145	184	336
İlmî görevlerde	2425	292	391	1413
İlimler doktoru	15	4	2	6
İlimler doktoru adayı	272	60	54	116
Pedagojik görevde	1959	259	406	1065
İlimler doktoru	39	6	8	19
İlimler doktoru adayı	497	79	129	219

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıda istatistik rakkamlardan da görüleceği üzere İlmî kadrolarda ne Başkurtların ne de Tatarların ağırlığı sezilmektedir, üstünlük ancak ve ancak Rusların elindedir. Bir Başkurt âlimin sözleri ile ifade etmek istersek, Cumhuriyet nüfusunun % 40'ndan fazlasını teşkil eden Ruslar, bütün RSFSC'de ve SSCB'nde olduğu gibi, Başkurdıstan'ın hayatında da mühim rol oynamaktadırlar. Kalan milletler onların etrafında birleşmektedir.

Başkurdıstan'da irili ufaklı Rusça 68, Başkurtça 21 ve Tatarca 5 gazete, Başkurtça 5, Rusça 3 ve Tatarca 1 dergi çıkmaktadır. Fakat bunlar Tatarıstan örneğinde de belirttiğimiz üzere mahalli gazete ve dergilerdir, kayda değer ehemmiyetleri yoktur. Dergiler arasında ancak üç tanesi kayda değer. İlki ve en mühimi Başkurdıstan Yazarlar Birliğinin yayın organı olan «*Agidil*» dir. Bu edebiyat, san'at, kültür ve politika dergisi Tatarıstan'daki «*Kazan Utları*» dergisinin muadili durumundadır. «*Agidil*» dışında «*Başkurdıstan Ukutısıhı*» (Okutucusu) adlı pedagojik dergi ile «*Henek* (*Yaba*)» adlı mizah Başkurdıstan'ın kültür hayatında mühim işgal ederler. 1966' da Başkurtça toplam tirajı 841 bin olan 141 kitap, toplam tirajı 1.350.000 beş dergi dergi basılmıştı. Ufa radyosu Rusça başta olmak üzere Başkurtça ve Tatarca yayınlar yapmaktadır. Başkurdıstan'da 4600 okulda toplam 800 bin öğrenci okuduğu Rusça, Başkurtça, Tatarcanın dışında Mari, Morda, Çuvaş ve Umdurt dillerinde de dersler verildiği belirtilmektedir. Cumhuriyetin 84 teknik okulunda tahsil görenlerin sayısı ise 33 bine ulaşmıştır. Başkurdıstan'ın yedi yüksek okulunda 1600 pedagog görevlendirilmiş olup, bunların 440'ı öğretim üyesidir.

Din : Başkurtlar Tatarlar gibi Rusların hıristiyan misyonerlerinin baskısına maruz kalmadılar. Ancak XVIII. yy'ın başında ortodoks kilisesinin Başkurtları hıristiyanlaştırma gayretleri neticesiz kaldı diyebiliriz. Bu teşebbüsün neticesinde sayıları çok az olan Nogaybek'ler meydana gelmiştir. Neticede Başkurtlar arasında İslâmiyet Tatarlarınkinden daha az müdafaa ve daha az aşırı olmuştur. Aynı şekilde bilhassa güney-doğudaki önceki göçebe Başkurtlar arasında daha az tesire sahip olmuştur.

Bugün Başkurdıstan MSSC'nin başkenti olan Ufa XVIII. yy'dan itibaren Rusya'nın Avrupa bölümündeki Türklerin dinî merkezi ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muştur. II. Katerina tarafından kurulan müftülük 1943 yılında tekrar organize edilmiştir. Bugün Ufa «Sovyetler Birliği Avrupa bölümü ve Sibriya müslümanlarının ruhanî idare»sinin merkezidir.

Dindarlık Başkurtlarda Tatarlarla mukayese edildiğinde oldukça düşüktür. Dolayısıyla din aleyhtarı propaganda da pek güçlü değildir. 1948 ile 1975 yılları arasında Başkurtça din aleyhtarı neşriyatın sayısı 24'tür. (Tatarca ise 65 idi).

Kısaca Başkurdıstan, bütün Başkurtların % 70'inin yaşadığı bir muhtar Cumhuriyeti olup, esasta bu Cumhuriyetin esas halkı olan Tatar ve Başkurtlar bir takım hakların dışında fazla söz hakkına sahip değildirler ve SSCB'nin ekonomisine büyük katkıda olduğu halde, dünya kamuoyundan tecrit edilmiş durumdadırlar.

ÇUVAŞISTAN MUHTAR SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Çuvaşları diğer Türk boylarından ayrılan en mühim özellikler olarak kullandıkları dil ve müslümanlıktan değişik bir din (putperestlik ve hıristiyanlık) gösterilebilinir. Çuvaşlar «r» Türkçesi denilen oldukça değişik bir Türkçe kullanırlar ve bu yüzden Çuvaşçayı anlamak mümkün değildir. Ancak dilciler Çuvaşların kullandıkları dilin Türk asıllı bir dil olduğunu söyleyebilirler.

Çuvaşlar X-XVI. yy'larda eski Türk kabilelerinin (İdil Bulgarlarının) karışmasından meydana gelmiş olup, İdil'in sağında (Çuvaş MSSC) Sura ile Sviyaga nehirlerinin arasında oldukça kapalı bir cemiyet halinde yaşarlar. Başlıca tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Bilhassa tahta oymacılığı eski sanatlarından biridir. Köylerde kadınlar hâlâ eski kılık-kıyafetlerini kısmen muhafaza etmektedirler. Çuvaş folklörü sanatta, musikide ve halk danslarında yaşamaktadır. Halk sanatı tahta oymacılığı ile örgüde kendini gösterir. Örgülerinde kullandıkları ana renk koyu kırmızı olup, örgülerin arasında yeşil, koyumavi, sarı renkler ve kenarlarında siyah bordüler hakimdir.

Coğrafi Konum : 24 Haziran 1920'de RSFSC'ye dahi bir muhtar oblast (bölge) iken 21 Nisan 1925'te Muhtar Sovyet Sosyalist

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cumhuriyeti haline sokulmuş olan Çuvaşıstan, orta Volga'nın sağ kıyısında ve onun kolları olan batıdaki Sura ve doğudaki Svigiya arasında yerleşmiştir, Yüzölçümü 18.300 km² dir. Başkent Çeboksarı'dır. Çuvaş Cumhuriyetinin güney ve doğusunda Volga'da Çuvaş platosu uzanmaktadır. Batı kısmı ise ormanlıktır ve kısmen bataklıktır. Ülkenin üçte biri ormanlarla kaplıdır. Güney doğusunda ise bozkırlar bulunmaktadır.

Nüfus : 1979 nüfus sayımına göre, Cumhuriyetin nüfusu 1.298.611'dir. Aynı nüfus sayımına göre, Çuvaşların toplam sayısı 1.751.366 idi. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere yalnız % 50'si kendi Cumhuriyetlerinde yaşamaktadır. Bu Cumhuriyetteki Rusların sayısı 338.150 olup, Cumhuriyet nüfusunun % 24,5'nu teşkil ederler.

1979 nüfus sayımına göre Çuvaşlar

Bölge adı	Nüfus	Nüfus oranı (%)
Genel	1.751.366	100
RSFSC	1.689.847	96,5
Çuvaş MSSC	887.738	50,7
Tatar MSSC	147.088	8,4
Mari MSSC	8.087	0,4
Başkurt MSSC	122.344	7,0
Kuybişev oblast	115.756	6,6
Ulyanovsk oblast	92.394	5,3
Kemerovsk oblast *	31.397	1,8
Krasyonarak kray *	28.565	1,6
Orenburg oblast	22.816	1,3
Saratov oblast	17.497	1,0
Tümen	19.337	1,1

* Kemerovsk ob. ve Krasnoyarsk Krayına ait rakkamlar 1970 yılına aittir.

Yukarıdaki rakkamlardan da görüleceği üzere Çuvaşların yaklaşık olarak % 50'si kendi Cumhuriyetinin dışındaki komşu Cumhu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

riyet veya bölgelerde yaşamaktadırlar. Çuvaş Cumhuriyetinin demografik yapısına bakıldığında bu durumun Çuvaşları tatmin ettiği söylenemez.

Ekonomi : Ülkenin yarısı tarıma elverişlidir. Tarım yapılan topraklarda buğday, çavdar, patates, şeker pancarı, baklagiller, şerbetçiotu (RSFSC'nin % 40'ı) yetiştirilir. 1970'de Çuvaş Cumhuriyetinde 431.000 baş sığır, 476.000 domuz, 551.000 koyun ve keçi mevcuttu. Çeboksarı, Alatır, Şumerlya, Kanaşa, Urmaraş, Koslovka, Burnau gibi merkezlerde et kombinaları, sütlü gıdaların imâl edildiği imalathaneler, makina inşa, elektronik kimya ve tekstil endüstrileri bulunmaktadır. Cumhuriyetin 397 km demiryolu, 886 km şose yolu mevcuttur. Volga üzerinde taşımacılık yapılmaktadır.

Çuvaşların ekseriyeti hıristiyan diye addedilirse de, eski dinî inançlarına sadık kalmışlardır. Çarlık devrinde hükümet onların arasında güçlü misyonerlik hareketi yürütmüştü. Zaten ta 1871'de Rus harfleri esasında Çuvaş alfabesi düzenlenmesinin gerçek gayesi de onların hıristiyanlaşmasını hızlandırmaktı. Bu misyonerlik hareketi Çuvaşların tepkisine sebep olmuş, daha önce putperest olmalarına rağmen, bir kısım Çavuş ilk hürriyet yıllarında (1905) İslâmiyeti kabul etmişlerdi. Kısacası Çuvaşlar dil ve din özellikleri yönünden genel Türklükten uzak gibi gözükmekle birlikte, İdil-Ural'daki diğer Türk boyları (Tatar-Başkurt) ile kardeşliklerinin şuurundadırlar ve bu şuur tahsil derecesinin ve millî kültüre verilen ehemmiyetin arttığı derecede artmaktadır.

İDİL-URAL (SONUÇ) : Genel olarak incelediğimizde İdil-Ural'da başlıca Tatar, Çuvaş, Başkurt Türk cumhuriyetleri ve bunlara komşu olan ülkelerde (RSFSC) toplam olarak (1979 nüfus sayımına göre) :

Başkurt	1.291.000
Çuvaş	1.690.000
Tatar	5.011.000
Toplam	7.992.000

Türk yaşamaktadır. Bu Türk boyları siysî bir takım tedbirlerle parçalanmış olmakla birlikte, bugün 10 milyona (1979-1988 arasındaki nüfus artışı da hesaplandığında) yaklaşan bu Türk topluluğu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

RSFSC'de mühim bir sosyal, ekonomik, demografik ve az da olsa belli bir politik potansiyele sahiptirler ve bu boyların aydın zümresi bunun şuurundadır. Başka bir ifade ile Moskova İdil-Ural'daki bu Türk faktörüne ehemmiyet vermek zorundadır. Sırf ekonomik bir faktör olarak bile incelendiğinde İdil-Ural yılda 150 milyon ton petrol üreten bir bölgedir.

SSCB'NİN AVRUPA BÖLÜMÜNDEKİ İKİ TÜRK BOYU

GAGAUZLAR : 1979 nüfus sayımına göre nüfusları 173 bin olan Gagauzların çoğunluğu (138.000) Romanyadan ilhak edilen Moldavya SSC'nde yaşamaktadırlar. Gagauzlar, Sovyetler Birliğinin Moldavya SSC'ndeki Çadır, Lungsk, Bulkanesta gibi bölgelerinde ve bir miktar da (25.000) Ukrayna SSC'nin Odesa Oblast-Zaporoje bölgesinde, bunun dışında az sayıda Kazakıstan SSC ile Kuzey Kafkasya'da bulunurlar. Sovyetler Birliğinin dışında ise kuzey-doğu Bulgaristan ile bilhassa Dobruca'da mevcutturlar. Gagauz şivesi Türkiye Türkçesine çok yakındır. Onları diğer Türklerden ayıran özellikler hıristiyan (ortodoks olmalarıdır. Türkiye'ye göçenlerin ekseriyeti ise İslâmiyeti kabul etmiştir. Eski Türk kavimi Uz (Oguz)'ların kalıntısı olduğu tahmin edilen bu Türk boyunun adı Gök-Oguz (bundan Gagauz) olduğu iddia edilmektedir. Deliorman Türkleri, Asparuh Bulgarları da denilen Gagauzlar çok geç tarihlerde alfabeye kavuşmuşlardır. 1895-1909 yıllarında Rus-Kril harfleri esasında bir alfabe düzenlenmişti. Romanyadakiler ise Romen-Latin harflerine dayanan alfabe kullanmışlardı. Sovyetler Birliğinde ise 1932-1957 yılları arasında Latin harfleri kullanan Gagauzlar bu tarihten sonra diğer Türk boyları gibi Kril esasına dayanan alfabe kullanmak zorunda bırakılmışlardır.

KARAİMLER : Çok eski bir Türk kavmi olan Hazarların ahvadından geldikleri kuvvetle muhtemel olan Karaimler takriben 15 bin kişiden ibarettirler. 1970 nüfus sayımında 6 bin kadar gösterilen Karaimlerin 1979 nüfus sayımı istatistiklerinde 3.341 olarak verilmiştir. Karaimlerin bir kısmı (1.500) Kırım'da (bilhassa Yev-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

patoria'da), bir kısmı Litvanya'da, (Trakay bölgesinde) ve Ukrayna'nın bazı bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bir miktar Karaim de Polanya'da mevcuttur. Diğer Türk boylarından Yahudi dinine yakın bir inanca sahip olmakla ayrılırlar.

KIRIM TÜRKLERİ (TATARLARI) : Bugün Ukrayna SSC'neye bağlı olan Kırım (eskiden RSFSC'ye bağlı Kırım MSSC) Oblastında 5-10 bin kadar Kırım Tatarı mevcuttur. Kırım Hanlığının varisleri olan bu Tatarlar 1944 yılının Mayıs'ında topyekün İdil-Ural, Sibirya ve Orta Asya Cumhuriyetlerine sürüldüler. Dolayısıyla da ana vatan Kırım'daki Kırım Tatarlarının sayısı hemen-hemen yok denecek kadar azdır. Bugün çok sayıda Özbekistan'da yaşayan Kırım Tatarları hakkında ileride teferruatlı olarak bahs edeceğiz.

NOTLAR

1 Abdullin-S.Batıev, *Tatarıstan ASSR : Çınbarlık hem burjuaz uydırmalar*, Kazan 1980.

2 K. Abubakirov-A. Yangurazov, *Pyatiletka Başkirii*, Ufa 1966.

3 «*Baschkirien*», *B*, s. 340.

4 G. Burbiel, *The Tatars and the Tatar ASSR Attitudes of Major Soviet Nationalities*, Massachusetts 1973.

5 N. Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985.

6 N. Devlet, «Ruslaştırmada Kazan Türkleri Örneği», *TDA*, sayı 21, s. 87-95.

7 N. Devlet, «Araştırmaların Işığında Tatarıstan'daki Sosyal Değişmeler», *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler III. Türk Tarihi I*, İstanbul 1986, s. 191.

8 N. Devlet, «The Situation of Islam in Tataristan after 70 years» (Basılmamış Tebliğ).

9 *İstoriçeskoe znaçenie dobrovolnogo prisoedineniya Başkirii Russkomu gosudarstvu*, Ufa 1982.

10 *İtogi vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1970 goda*, IV, Moskova 1973.

10a *Kazak ve Tatar Türkleri*, İstanbul 1976.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

11 *Narodnoe Hozyaystva Başkirskoy ASSR (1917-1967)*, Ufa 1967.

12 *Narodnoe Hozyaystva i kulturnoe stroitelstvo Başkirskoy ASSR*, Ufa 1964.

13 *Naselenie SSR. Po dannum Vsesoyuznoy perepisi naseleniy 1979 goda*, Moskova 1980.

14 N. P. Petrov, «Çuvaşskiy Alfavit», *Voprosı Soverşentstvovaniya Alfavitov Tyurkskih Yazıkov SSR*, Moskova 1972, s. 189-201.

14a A. A. Rorlich, *The Volga Tatars*, California 1986.

15 *Tatarıstan ASSR tarihi*, Kazan 1979.

16 A. Taymas, *Kazan Türkleri*, Ankara 1966.

17 E. Taysin, *Tatarıstan ASSR geografiyesi*, 8. bsk, Kazan 1981.

18 A. Temir, «İdil-Ural ve yöresi», *TDEK*, s. 1251-1271.

19 S. A. Tokarev, *Etnografiya Narodnov SSSR*, Moskova 1958.

20 *Tschuwaschische Autonome Sozialistische Sowjetrepublik*, XIX, Wiesbaden 1974.

21 «Tscuwaschen», *B*, XIX, 1974.

22 *TS S U SSSR İtogi vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1970 goda*, IV, Moskova.

23 B. Yuldaşbaev, *Başkort ASSR-ınıñ tözölöü*, Ufa 1959.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAFKASYA

Sovyetler Birliğinin İdil-Ural (RSFSC) bölgesinin dışında ikinci büyük Türk topluluğunun yaşadığı bölgeyi Kafkasya - ötesi teşkil eder. Kafkasya denilince başta akla Kuzey Azerbaycan gelmektedir. Bilindiği üzere Azerbaycan Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu yarılık sunî daha doğrusu politik olarak meydana gelmiştir. Azerbaycan'ın kuzeyi SSCB'ne, güneyi ise İran'a dahildir.

Bu bölümde SSCB'ne dahil olan Azerbaycan'ı, yani Kuzey Azerbaycan'ı inceleyeceğiz. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Azeriler, 28 Mayıs 1918'de kuzeyde bağımsız Azerbaycan Devletini kurabilmişlerse de bu bağımsızlık uzun sürmemiş, 1 yıl 11 aylık bir süreden sonra 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu işgaline uğrayarak tekrar Rusya'ya (Sovyetler Birliğine) dahil edilmiştir. İki yıla yakın bağımsız kalan millî Azerbaycan Cumhuriyeti 94.137 km² yüzölçümü ve 4.617.671 nüfusa sahipti. Fakat Bolşevikler Kuzey Azerbaycan'da iktidarı ele alınca Azerbaycan 10.000 km²'lik toprağını kaybetti. 28 Nisan'da Sovyetler Birliğine katılan Azerbaycan, 1922 ile 1936 yılları arasında Kafkasya-ötesi SFSR (Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti)'nin bir üyesi olmuş. 1936'dan sonra Azerbaycan SSC adını almıştır.

AZERBAYCAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Coğrafi konum : SSCB'nin 15 İttifak Cumhuriyetinden biri olan Azerbaycan'ın bugünkü yüzölçümü 86.600 km²'dir. Başkenti Baku'dur. Azerbaycan SSC (Kuzey Azerbaycan) güneyde İran Azerbaycanı (Güney Azerbaycan) ile sınırdaştır. İranla olan sınırı Aras (Araks) nehri belirler. Azerbaycanın batısında, Azerbaycan SSC'ne bağlı Nahçevan MSSC'ni kama gibi kesen Ermeni SSC bulunmak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tadır. Kuzey'de ise Azerbaycan, Dağıstan MSSC ve Gürcü SSC ile komşudur. Doğusunda Azerbaycana can veren Hazar Denizi bulunmaktadır. Arasın devamı olan Kura nehri buraya dökülür. Ülkenin % 40'ı ovalıktır. İklim bölgeye göre değişken olmakla birlikte, genelde subtropikaldir. Azerbaycanın en yüksek dağı Bazar Cusi'dir (4.480 m.)

Nüfus (Demografi) : 1979 nüfus sayımına göre Azerbaycan SSC'nin toplam nüfusu 6.028.000 (Nahçevan MSSC : 239.000 ; Nogorno-Karabağ Muhtar Oblastı : 161.000) idi. Sovyetler Birliğindeki Azerbaycanhların toplam nüfusu ise 5.477.000 olup, başlıca aşağıda belirtilen yerlerde yerleşmişlerdir :

Yerleşim Yeri	Nüfus (bin)	Bulundukları Cum. içindeki oranları (%)
Azerbaycan SSC	4.709	78,1
Gürcistan SSC	256	5,1
RSFSC	165	0,1
Ermenistan SSC	161	5,3
Türkmenistan SSC	24	0,9
Kazakıstan SSC	73	0,5

Azerilerin % 86'sı kendi Cumhuriyetlerinde, sonra sırasıyla Gürcü SSC (255 bin % 4,7), Ermeni SSC (160; % 2,9), RSFSC (152 bin; % 2,8) Kazak SSC (73 bin; % 1,3) ve SSC (60; % 1,1) gibi Cumhuriyetlerde yaşamaktadırlar. Sovyetler Birliğindeki hiçbir Türk Cumhuriyetinde Türkler bu oranda mutlak çoğunluğa sahip değildirler. Sovyet Azerbaycanına verilen ehemmiyet onun stratejik ve konumundan ayrı olarak bu demografik özelliği de sebep olmuştur. Zaten Ali (yev)'in Politbüroya seçilmesinde de Azerbaycanın bu konumu mühim rol oynamıştır denilebilir.

Siyasî ve İdarî Yapı : Anayasaya göre en yüksek devlet organı Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetidir. Bu yüksek Sovyete dört yılda bir yapılan seçimlerle her onbin kişiye bir mebus seçilir (Bu sözde seçimler hakında bundan önce bilgi vermiştik) İşte bu Azerbaycanı yönetmekle görevli Yüksek Sovyet ,onun Prezidiumu ve Bakanlar Sovyeti (Kurulu) doğrudan doğruya SSCB'nin Yüksek Sovyeti Prezidiumu ve Bakanlar Sovyetinin yönetimi altındadırlar. Başka bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ifade ile kontrol Moskovanın elindedir. Azerbaycan Komünist Partisi de SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi)'nin bir şubesi durumundadır.

Azerbaycan SSC 60 rayon (mahalle), 45 şehir Nahçevan MSSC ve Nogonro (Dağlık)-Dağlık Karabağ Muhtar bölgelerinden ibarettir. Nahçevan MSSC Azerbaycandan Ermeni SSC ile sunî bir şekilde ayrılmıştır.

KARABAĞ OLAYLARI : Sovyetler Birliğindeki Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında kanlı olaylar meydana geldi. Bu olaylar son dönemlerde Kazak Türklerinin, Kırım Türklerinin ve Baltık Boyundaki halkların huzursuzluğuna eklenen olaylar zincirinin yeni halkasını teşkil etmekte olup, çok milletli Sovyetler Birliğinde bastırılan millî arzuların su yüzüne çıkması şeklinde yorumlanabilir. Ermeniler Karabağ nüfusunun % 75'ini (123.076) teşkil etmelerine karşılık, Azeriler % 25'lik bir orana sahiptirler. Bu nüfus çoğunluğundan yararlanmak isteyen Ermeniler «Büyük Ermenistan» yaratma hayaline kapılarak, ilk adımda Karabağı kendi Cumhuriyetleri içine katma planlarını gerçekleştirmek üzere faaliyete geçtiler. Ermeniler 1960'lı ve 1970'li yıllardan başlayarak Karabağın Ermenistana verilmesini talep ettiler. Mesela, tarihî romanları ile tanınan Ermeni yazar Sero Hanzadyan'ın 1977 yılının yazında o dönemin lideri Leonid Brejnev'e Karabağın Ermenistana devrini talep eden bir dilekçe yolladığı bilinmektedir. 1986'da ise Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi (SBKP MK) Politbürosu genel sekreteri Gorbaçev'de bu konuyla ilgili pek çok mektup almıştı. 1987 yılının 18 Ekiminde Erivan'da bin kadar kişi Karabağın Ermenistana verilmesini talep ederek gösteriler yaptılar. Bu göstericiler daha da ileri giderek Ermenilerin % 1,4 gibi bir oranı teşkil ettiği Nahçevanı da Ermenistana bağlamak talebinde bulundular. 11 Şubat 1988'de ise Nogorno-Karabağın Başkenti Stepanakert'te Ermeniler duvar ilânları asmaya ve açık mektuplar dağıtmaya başladılar. Bunun üzerine planlanmış gibi ertesi gün toplanan mahalle Sovyetlerinin (Şura) özel oturumunda bölgenin Ermeni SSC'ne katılmasına davet eden karar alındı.

Ermenistan'ın başkenti Erivan'da 18 Şubat 1988'de toplanan kalabalık başkentten uzak olmayan Abovyan kasabasında bir kim-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ya fabrikasının kurulmasını protesto ettiler. Bunun çevreyi aşırı derecede pisleteceğine inanıyorlardı. Çevre kirlenmesini protesto maksadıyla toplanan göstericiler bununla yetinmeyip bu sefer siyasî talep olarak Karabağ'ın Ermenistana verilmesini istediler. Bu arada Nogorno-Karabağ'dan bir ifadeye göre 75 bin imzalı dilekçe de Gorbaçev'e verilmek üzere SBKP MK sekreteri A. Yakovlev'e verilmişti. Erivan'daki gösterilere paralel olarak ertesi gün, yânî 22 Şubat 1988'de Nogorno-Karabağ Muhtar Oblastı Sovyeti (Şurası) 30 Azeri vekilin dışında toplanarak yediye karşı 110 oyla bölgenin Ermenistan SSC ile birleşmesini öngören kararı aldılar ve bu karar hemen yayınlandı. Aslında bu hareket merkezin rızası alınmadığından bir nevî başkaldırma olayı idi. Ancak Moskova taviz vermeye hazır değildi ve böyle bir hareketin «Ermenistan ve Azerbaycan işçilerinin menfaatlerine aykırı olacaktır» şeklindeki Politbüro kararı ilân edildi ve Politbüronun yedek üyeleri Razumovski ile Demiçev Stepanakerte giderek sınırların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğini Karabağın parti ileri gelenlerine izah ettiler. Politbüronun bu kararı hususundaki haber Erivana çok çabuk ulaşmıştı ve oradakiler de bunu bekledikleri için olsa gerek 50 binin üstünde insan Erivan sokaklarında protesto yürüyüşü yaptılar Neticede 22 Şubat 1988'de başlayan olaylar büyüyerek devam etti ve ilk defa kan döküldü. Ayın 23'ünde Erivan'da 100 binin üstünde toplanan göstericiler «Bir millet bir cumhuriyet» diye bağırarak Ermeni SSC Yüksek Sovyetinin toplanarak Nogorno-Karabağ meselesini gözden geçirmesini talep ettiler. Ertesi gün ise göstericilerin sayısı daha arttı ve 200 bine yaklaştı. Bu sefer görevler ve okul boykotları yapıldı. Bunun dışında Erivandakine benzer proteto yürüyüşleri Ermenistanın başka şehirlerinde de düzenlendi. 24 Nisan 1965'te sözde soykırımın 50. Yılı dolayısıyla yapılan gösterilerden sonraki en büyük gösteri idi. Moskova bunun üzerine Politbüro yedek üyesi Dolgih ve MK sekreteri Lukyanov'u başta Ermenistana sonra Azerbaycana yolladı. Halkı yatıştırma hususunda bir takım tedbirler düşünüldü. İlk uygulama olarak da Nogorno-Karabağ Oblast Parti Komitesinin birinci sekreteri Boris Kevorkov, Genrih Pogosyanla değiştirildi. Dolgih ile Lukyanov göstericilere hitap ederek onları sükûnete davet ettiler. 25 Şubat'ta ise Erivan'da 200 binin çok üstünde kişinin katıldığı protesto gösterileri oldu. Bazı haberlere göre çevre köylerden de bir hayli insan geldi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

Buna benzer Ermeni kilisesinin lideri Katolikos Vazgen I Gorbaçev'e bir telgraf yollayarak «Nogorno - Karabağ'daki Ermenilerin arzuları lehinde hareket» etmeye devam etti. 26 Şubatta ise belki de en büyük gösteri düzenlendi ve bazı tahminlere göre milyona yakın kişi protesto gösterileri yaptılar. Aynı günde Gorbaçev'in Ermeni ve Azeri halklarına müracaatı radyo ve televizyonda Erivan'da, Dolgih, Baku'da Razumovski tarafından okundu. Ermeni KP Merkezi SBKP MK'ni Nogorno-Karabağ Muhtar Oblastın geleceğini belirlemek üzere bir komisyon kurmaya davet eden kararını aldı. Bu toplantıdan sonra ise parti başkanı Demirciyan halkı gösterileri durdurmadıkları takdirde «mesele daha da kötüleşecek» diye tehdit eden konuşmasını yaptı. Aynı günde de gazeteci-yazar Zori Balayan ve dil konularındaki yazıları ile tanınan Silva Kaputikyan Moskova'ya giderek bir saat Gorbaçev ve iki saat de SBKP MK sekreteri Yakovlev ile görüştüler. İkisi 27'sinde Erivana dönerek görüşmelerini halka anlattılar. Neticede Ermeni SSC İlimler Akademisi gösterileri düzenleme komitesinin başkanı Viktor Ambartsumyan, Gorbaçev'in «adil bir çözüm bulunacak» mealindeki sözleri dolayısıyla herhangi bir gösteri düzenlememe kararı verdi. Fakat gene de Stepanakert'te gösterilerin devam ettiği haberi geldi. 28 Şubatta Ermeni Yazarlar Birliği merkezinde toplanan protesto hareketlerini düzenleyen 1800 kişi (organizatör) toplantısında başkanın aldığı karar tasdiklenerek protesto hareketlerini, gösterileri bir ay durdurma kararı alındı.

Bu arada ok yaydan çıkmış şimdiye kadar genelde Ermeni gösterilerini korku ile gözetmekte olan Azerbaycan Türkleri aleyhlerine artan gelişmeler neticesinde galeyana gelmişlerdi. Böylece 28 Şubat 1988'de Baku'nun kuzey-doğusundaki endüstri merkezlerinden Sumgait'te (nüfusu : 234.000) Azeri gençleri Ermenilere saldırmaya, resmî binaları tahribe başladılar. Kan dökülen bu çatışmalarda gayri resmi ifadelere göre 100'ün üstünde, Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Gerasimov'un bildirdiğine göre 32 kişi hayatını kaybetti. Olaylar üzerine Sumgait'te sıkı yönetim ilân edilirken Nogorno-Karabağ'da normal prosedürün aksine geniş kültürel haklar tanındı. Buna göre Ermeni televizyon yayınları Karabağ'da da gösterilmeye başlandı. Yerli okullar Ermeni SSC Eğitim Bakanlığının yönetimi altına verildi. Kısacası Azerbaycanın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kuzeyindeki Kirovabad (nüfusu : 270,000), Kirovabad'ın kuzey-batısında Şamhir'de ve başka yerlerde irili ufaklı hadiseler vuku buldu. Bunun üzerine Moskova çok sayıda asker ve tank sevkederek durumu kontrol altına aldı. Halkı yatıştırmak için yayınlar yapıldı. Hatta Kafkasya-ötesi müslümanları ruhanî idaresi Şeyhülislam Allahşükür Paşa, Baku radyosunun Ermenice yayınında Azeri ve Ermeni halklarını sükûna davet etti. Bütün bu yatıştırma gayretlerine rağmen sükûna kavuşmayan Ermeniler 8 Mart 1988'de Erivan'da 300 bin kadar kişiyi toplayarak Sumgait kurbanlarını anma ve protesto gösterisi yaptılar. Aynı zamanda gösterileri merkeze de yaymak isteyen bir gurup Ermeni, Moskova'daki Ermeni mezarlığında toplanarak yabancı gazetecilerin dikkatini celp ettiler. Aslında batı basınının olayları Ermeniler lehinde yorumlaması da dış ülkelerdeki güçlü Ermeni lobilerinin ve Moskova'daki gösterilerin bir neticesi idi. Moskova'daki Ermeniler tek bir gösteri ile yetinmeyip 13 Martta tekrar mezarlıkta bir gösteri düzenlediler. Bu gösteriler esnasında «Sumgait Pan-Türkizmin müdahalesidir» şeklinde pankart taşımaları bütün Türk dünyasına olan nefretlerini simgeliyordu.

Ermenistan'da yapılan gösterilerin SBKP'nin yayın organı olan Pravda gazetesi de, iyi şekilde planlanmış olduğunu ifade etmişti. Göstericiler bir merkezden idare edildiler, protesto hareketleri belli bir düzende ve disiplinli olarak yürütüldü, kullanılacak sloganlar bile tesbit edilmişti, göstericiler için önceden yiyecek-içecek hazırlanmıştı, Tabii ki, bazı göstericiler Moskova'nın tutumunu beğenmedikleri için bazı anti Sovyet hareketlerde de bulundular. Meselâ, Karabağ komitesinin üyesi 30 yaşındaki iktisatçı İgor Muradyan'ın «Nagorno-Karabağ Ermenileri Moskova'ya da SBKP Merkezi Komitesine de, yüksek adalete de, Ruslara da ve başka şeylere de inançları kalmadı» şeklindeki ifadelerini hükümet organı İzvestiya (22 Mart 1988) nakl etmişti. Karabağ'daki Ermeniler Sovyet yöneticilerine nota da vererek dış ülkelerden yardım talep etmekle Moskovayı tehdide bile yeltendiler. Baku'da Rusça yayınlanmakta olan *Bakinski raboçi*'de bu konuyla ilgili olarak makaleler yayınladı, bunların birinde çıkan olaylar için yabancı ülkelerin radyo yayınları sorumludur gibi inandırıcı olmayan görüş de ileri sürdü. Azerice yayınlanmakta olan *Azerbaycan Gençleri* de Nagorno-Karabağ'ın Erme-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nistan'a verilmeyeceğini belirtti. Fakat Nagorno-Karabağ Muh-Oblastının parti yönetimi 17 Martta tekrar bölgeyi Ermenistan'a katmak hususunda karar aldıklarını Baku'ya bildirdiler. Ancak 23 Martta SSCB Yüksek Sovyeti Prezidiumu «Sınırları değiştirmek için bir gurubun devleti baskı yaymaya kalkması kabul edilemez» şeklinde bir kararnameyi ilân etti. Politbüro da Karabağ sakinlerinin hayat şartlarını geliştirmek üzere geniş tedbirler paketini kabul etmekle yetindi. Kısacası Sovyet yönetimi sınırları değiştirme konusuna yanaşmadığını ancak ekonomik ve sosyal hakları artırmaya hazır olduğunu ifade etmiş oldu. Rejimin bu tutumu Ermenileri şüphesiz pek tatmin etmemiştir. Son aylardaki gelişmeler Ermenilerin maksatlarına erişmek için yakın müttefikleri olan Sovyet yönetimine de karşı çıkmayı dahi göze aldıklarını göstermektedir. Bu olayların ardında Ermeni resmî şahıslarının, ilim adamlarının, yazarların gazetecilerin ve din adamlarının topyekûn bir halde durduğu, ideolojiye ve Sovyet devletinin menfaatlerinden ziyade kendi millî hayallerinin peşinden koştukları ve bundan sonra da böyle hareket edecekleri anlaşılmaktadır. Ermenilerin ancak Karabağla yetinmeyip Nehçevanı da talep edecekleri aşikardır.

Son gelişmeler :

15.1.1989 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti Prezidiumunun kararnamesi ile Dağlık Karabağ Muhtar Bölgesi özel bir komisyon tarafından idare edilmek üzere Azerbaycan SSC'nin sorumluluğundan alınarak merkezi idreye bağlandı. Her nekadar bu karar Ermenilerin arzuladığı bir çözüm değilse de bu kararın Ermenileri gayelerine bir hayli adım yaklaştırdığı bir gerçektir. Bu gelişmeyi başka türlü yorumlamak zannımızca mümkün değildir.

Ekonomi : Tarım başlıca sulama ile (% 65) yapılmakta olup, Kura havzasında pamuk üretilir. 273.000 ton pamuk üretimi ile Azerbaycan SSCB'de dördüncü durumdadır. Bunun dışında tütüncülük gelişmiş olup, çok eski devirlerden beri ipekçilik yapılmaktadır. Üretilen tahıllar arasında buğday, çavdar, Mısır ve pirinç mühim yer alırlar. Pirinç bilhassa Lenkeran'da elde edilir. Bu bölgede ayrıca çay ve turunçgiller yetiştirilir. Azerbaycan'da hayvan-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cılık da gelişmiş olup, 1,5 milyon sığır ve 5 milyon koyun mevcuttur. Süt ve sütlü gıda maddeleri köy ekonomisinin mühim ürünlerindendir.

Yeraltı zenginliklerinden petrol ve tabii gaz birinci safta gelmektedir. Eskiden Rusya'nın ilk ve en meşhur petrol merkezi olan Azerbaycan'da bugün petrol üretimi takriben 20 milyon ton civarındadır. Eski ehemmiyetini kaybetmiştir. Buna rağmen Baku ve civarında üretilen petrol SSCB'nin % 10'unu teşkil eder (1963'de SSCB'nin petrol üretimi 206 milyon ton idi).

Dağıstan'a komşu bölgelerde demir cevheri (Kidabek) ile (Çiragodbor)'da bakır ve kükürt yatakları bulunmaktadır. Bunun dışında kurşun, çinko, kobalt ve tuz yatakları da mevcuttur. Elektrik enerjisi başlıca Baku ve Kirovabad'taki termo elektrik santrallerinden temin edilmektedir. Mingeçevir ve Varvarinsk termo elektrik santralleri Kafkasya-ötesinin en büyük santrallerinden sayılır.

Ülkenin ana ekonomisini Baku ve çevresinde yerleşmiş olan petrokimya endüstrisi teşkil eder. Bunun dışında çelik, aliminyum, makina inşa (SSCB'ndeki petrol arama cihazlarının % 45'i Baku'da imal edilir) gemi inşaa, lastik, tekstil, halıcılık, konserve (meyva, balık ve şarap) endüstrileri bulunmaktadır.

Kültür ve Eğitim : Azerbaycan'da devlet üniversitesi (Baku) ve 18 yüksek okul ve özel enstitü mevcuttur. 1945'te kurulan Azerbaycan SSC İlimler Akademisinin 16 ilmî araştırma merkezi bulunmaktadır. 1957'de Azerbaycan'da orta okul sayısı 3.596, öğrenci sayısı 378.500 iken 1960'da bütün dallardaki öğrenci sayısı 744.000 idi. Sovyet devrinde sahne oyunu yazarı C. Cabbarlı (1899-1934), şair ve dramatur S. Vurgun (1906-1956), roman yazarı M. Hüseyin (1909-1965), şair R. Rıza (1910-) gibi edebî şahıslar ün kazanmışlardı. Bunun dışında Azerbaycan'da türkoloji (Türklük) araştırmaları çok gelişmiş olup, bütün Sovyet türkologlarının ortak dergisi olan «Sovyetskaya Türkologiya (Sovyet Türkolojisi)» adlı ilmî dergi de Baku'da yayınlanmaktadır.

21 Ağustos 1956'da Azerî dili Azerbaycan Cumhuriyetinin resmî dili olarak ilân edilmişti. 1980'lerde Brejnev anayasası diye bilinen son Sovyet anayasasının projesinde (cumhuriyetlerin anayasaları da bu genel Sovyet anayasasına göre düzenlendi üç Kafkasya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ötesi ülkenin anayasalarından (Ermeni, Gürcü ve Azeri) resmî dille ilgili maddeler çıkarılınca bu üç cumhuriyette büyük protestolar düzenlendi. Bu madde projeye yeniden eklendi ve böylece bu Cumhuriyetler resmî dillerini muhafaza edebildiler. Yani, Azeri dili hâlen Azerbaycan SSC'nin resmî dili olarak kabul edilmektedir. Moskova'nın bu tavizine Azerbaycan'ın stratejik bir bölgede bulunması da sebep olmuştur diye düşünülebilir.

Din : Baku, din hayatında da mühim rol oynamaktadır. Sovyetler Birliğin'deki 4 dinî merkezden biri olan, Kafkasya müslümanlarının müftülüğü (Kafkasya-ötesi-Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan müslümanları ruhanî idaresi) olan Baku'da yerleşmiştir. Bu dinî liderin başkanı-müftüsü Şiî olan Şeyh Allahşükur Paşazade'dir. Azerbaycan'ın dinî liderinin muavinliği ise Sünnî olan İsmail Ahmed(ov) yapmaktadır. Paşazade Azerbaycan'ın dini lideri sıfatında dış ülkelere de (Türkiye ve İran) gitmiştir. Devletin yürüttüğü güçlü ateistik propagandaya rağmen halkın dine ilgisinin son zamanlarda arttığını gösteren en kuvvetli delillerden birini gayri resmî Kur'an kurslarının artmasında görmekteyiz. Milyonluk bir şehir olan ve Azerilerin çoğunluğu teşkil ettikleri başkent Baku'da ancak 6 tane cami ibadete açıktır. Yürürlükteki kanunlara göre, 20 müslüman biraraya gelerek yeni bir cami inşasının yapılmasını isteyebilmektedirler. Fakat bu nevi bir dilekçe verme cesaretini gösterenlerin sayısının fazla olmadığı anlaşılmaktadır, çünkü Azerbaycan'daki bütün camilerin toplam sayısı 20'yi geçmemiştir.

Azerbaycan SSC'nin dinî durumunu gösteren istatistiki bilgi mevcut ancak son tahminlere göre halkın % 70-75'i Şiî, % 25-30'u Sünnî olup Hanefî mezhebindedir. Çok az sayıda da Ali İllah'larla Bahailer mevcuttur. 1970'lerde Azerilerin 2.700.000 ile Tat'ların 5 binini Şiî; Azerilerin 1 milyonunu, Dağıstanlıların 177 binini, Tatarların 32 bini ve Kürtlerin 5 bini Sünnî oldukları tahmin edilmektedir.

Şiîlik bilhassa Azerbaycan'ın güney batısı (Nahçevan MSSC) ile İran'a komşu olan bütün bölgelerde (Zangelan, Cebrail, Fuzuli, İsimli, Astahan-Bazar, Salianı, Lerik, Lenkoran, Astara, Yardımlı) yaygındır. Şiîlik bunun dışında Baku şehrinde Kirovabad, Uyar, Gökçay, Kazah, Taus, Aydam ve Berda'da mevcuttur. Sünnîlik ise ülkenin kuzey bölümlerinde Huha, Zakatalı, Kah, Balahanı, Gusar,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Haçmas, Şemahı ve Kuba'da hakimdir. Batı ve merkezi Azerbeycan'da ise Şiilik ağır basmakla birlikte Sünnîler de bulunmaktadır.

Kafkasya-ötesi müslümanları merkezi Baku'dan bulunan Kafkas-ötesi müslümanları ruhânî idaresi tarafından yönetilmektedirler. Bu ruhanî idarede Şiîlerin ve Sünnîlerin de temsilcileri bulunmaktadır. Halihazırda Şeyhülislamlık görevini Şiî Hacı Allah-Şükür Paşa (yev) yapmaktadır. Muavini ise bin Sünnîdir. 1978'de ruhanî idare Milletlerarası münasebetler müdürlüğü tesis etmiştir müdürü Sabri Hasan), Kafkas-ötsi müslümanları ruhanî idaresi Sovyetler Birliğindeki bütün Şiîler (Azerî, Tat, Talış, Orta Asya İranlıları, bazı Kürtler) ve Kafkasya-ötesindeki Sünnîler (Sünnî Azeriler). Acarlar, İgiol'leri Müslüman Abhazlar, Kürtler ve Meshet Türkleri) temsil eder.

1917 ihtilâlinden önce tek bir Azerbaycan'da 2 bin cami ve 786 medrese mevcuttu. 1928'de bile 969 Şiî ve 400 Sünnî camii ibadete açıktı. Bugün ise ibadete açık olan camilerin sayısı 16'ya düşmüştür. (14'ü Şii, ikisi Sünnî). Tesbit edilebilen camiler şunlardır :

Baku'da Taze Pir ve Adaberk camileri, Baku'ya komşu Maştaga köyünde; Kirovabad (Gence)'ta Şah Abbas ve Kazaklar camileri; Haçmas, Sabirabad, Salianı, Kuba, Astara, Gökçay, Şeki, Nahçevah, Sumgait civarında Meçet-Aga köyünde, Buzovna (Baku'dan 40 km), Zakatala ve Gök İmam köylerinde (Kirovabad civarında) birer cami mevcuttur. Bunların dışında Gürcistan (Tiflis ve Batumî) ile Ermenistan'da (Erivan) birer cami bulunmaktadır. Resmen imamlık görevi görenlerin sayısı 50 ile 70 arasında tahmin edilmektedir. Genelde bütün camiler hem Sünnîlere hem de Şiîlere hizmet etmektedirler. İmam sayısının kifayetsiz olması hasebiyle aynı imamın hem Şiîleri hem de Sünnîleri namaza kaldırması olağan görüntü haline gelmiş ve bu da iki mezhep arasındaki dayanışmaya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Fakat mezarlıklar ayrıdır. Kafkasya'da eğitim yapılamadığından Şiî din adamları da Sovyetler Birliğindeki diğer din adamları gibi Taşkent ve Buhara'daki medreselerde tahsil görmektedirler.

Sovyet kaynakları bin kadar gizli ibadet yerinden ve 300 kadar kutsal yerden bahsetmektedirler. Azerbaycan'daki kutsal yerleri ziyaret edenlerin sayısı Orta Asya'dakilerden daha fazladır. Buna

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

belki de Şiîliğin mistik havası sebep olmaktadır. Şiîler arasında Sovyet kaynaklarının yaşayan peygamberler diye adlandırdıkları Seyid'ler (peygamberlerin varisleri) halk arasında büyük hürmete sahiptirler. Sünnîler arasında ise Nakşibendî tarikatının faaliyetleri söz konusudur.

Azerbaycan SSC'ndeki Şiîliğin 1928 yılından sonra Irak ve İran'daki büyük dinî merkezlerle olan alâkası tamamen kesilmiştir. Hiyerarşik bir kuruluşa bağlı olan Şiîlik merkeze bağlı olmayan Sünnîliğe nazaran dış baskıdan daha çok etkilenmiştir. Bugün İran'daki Ayetullahların muadili olabilecek herhangi bir dinî lider yoktur. 1917 ihtilâlinden sonra Sünnîlerle Şiîler arasında kendine göre bir ateşkes sağlanmış ve işbirliğine gidilmiştir. II. Dünya savaşından sonra Şiîliğin Caferilik akımını beşinci mezhep olarak kabul etme eğilimleri kuvvet kazanmıştır. Fakat Sünnîlerin çoğunlukta olduğu kuzey Azerbaycan'da sünnîlerle şiîler arasında sürtüşme sezilmektedir. Aralarında evlilikler pek olmamaktadır. İki akım arasındaki farklılık Şiîlerin bilhassa kendilerine has adlar alması (msl. Ali, Hüseyin, Hasan, Zeynel Gafer, Sadık ve Rıza) ile su yüzüne çıkmaktadır.

Dinî bayramlar, bilhassa Aşure Bayramı (10 Muharrem) dindarlar arasında olduğu kadar inançsızlar arasında da çok popülerdir. Bu aslında bu bayramın ancak dinî değil, millî bir bayram olarak da yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Milliyetle dinin sıkı münasebeti arasında çok yaygın olan şu aşağıdaki deyimle ifadesini bulmaktadır : «Sünnet olmayan müslüman olamaz, müslüman olmayan da Azerî olamaz».

Azerbaycan'da din aleyhtarı propaganda bilhassa Şiîliğe karşı yöneltilmektedir. 1948 ile 1975 yılları arasında Azerice 96 din aleyhtarı kitap neşredilmiştir. Buna göre Azerîler ateizm propagandasına maruz kalanlar arasında dördüncü sırayı (ilk üç : Özbekler, Dağıstanlılar ve Kazaklar) almaktadırlar. Kirovabad ile Nahçevan'da birer ateist üniversitesi mevcuttur ve her yıl din aleyhtarı 15 bin konferans verilmektedir.

İran-Azerbaycan Münasebetleri : Kuzey Azerbaycan denilince akla Baku gelir. Bu şehir de eskiden beri bir endüstri, kültür ve din merkezi olmuş bugün de bu özelliğini korumaktadır. Bugün Baku

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kendine göre bir politik merkeze dönüşmüştür. Baku'nun bu rolü bilhassa İran'daki ihtilalden sonra daha da artmıştır. Şu anda Baku'da üç yabancı ülkenin Kabul, Irak ve İran'ın konsoloslukları bulunmaktadır. Başka ittifak Cumhuriyetlerin dış işleri bakanlarının adları duyulmazken Azerbaycan dış işleri bakanı Tahire Tahir(ova) ve onun selefi Elmira Kafar(ova)'nın adları dış haberler ajanslarının dikkatini çekmektedir.

Azerbaycan SSC ile İran arasındaki ekonomik münasebetler Şah devrine nazaran daha gelişmektedir. İki Azerbaycan arasında Aras üzerinde hidroelektrik santralı inşa edilmektedir. Tabii ki, gaz bağlantısı (İran'dan SSCB'ne) İran'daki teokratik ihtilâlden sonra kesilmiş olmasına rağmen iki ülke arasında Hazar üzerinden yapılan ticaret gelişmektedir.

Azerbaycan'ın Sovyet liderleri İran'ın «müşterek müslüman devleti» kurmak için (TV ve radyo aracılığı ile) yaptıkları propagandalardan şikayet etmektedirler. İran bu propagandalarında Azerilerin çoğunluğunun Şiî olmasından faydalanarak onların dinî hislerini istismara çalışmaktadır. Azerbaycan'ın bu nevi propagandalara karşı ne gibi tedbirler aldığı pek belli değildir. Fakat İran ihtilalinden kaçarak Azerbaycan SSC'ne sığınmak isteyenler, bunlar İran'da yasaklanan komünist partisi Tudeh'in üyeleri olsalar dahi, çok büyük güçlerle vize verilmesi, Sovyet yöneticilerinin Humeynînin ajanlarının sızmasından çok çekindiğini göstermektedir.

Kısacası Azerbaycan SSC, cumhuriyetteki Azerilerin oranının çok yüksek olması (% 80), İran'a (Güney Azerbaycan) komşu olması, ekonomik potansiyeli ve Azerilerde millî şuurun artması Moskova'nın ciddî şekilde başını ağırtmaktadır. Azerî asıllı Sovyet yöneticiler arasında sık-sık yapılan değişiklikler bu baş ağrısının aksülâmeli olarak kolaylıkla yorumlanabilir.

KAFKASYA TÜRKLERİ

Kafkasya, tarih boyunca kavimler göçüne sahne olmuş bir geçit bölgesi idi. Dolayısıyla burada Türk kavimlerinden Hun, Avar,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hazar, Peçenek, Uz, Selçuk ve Osmanlıların izleri mevcuttur. İşte bu değişik Türk boylarından bu bölgede kalan ve bugüne kadar millî varlıklarını muhafaza eden belli başlı Türk boyları şunlardır :

1. Kumuk
2. Karaçay
3. Balkar
4. Nogay
5. Kafkasya (Stavropol) Türkmeni

Bu değişik adlardaki Türk boyları Kafkasya'da başlıca Krasnodarsk ve Stavropolsk Krayları, Karaçay-Çerkez Muhtar Oblastı, Kabardin-Balkar MSSC, Severo (Kuzey)-Osetin, MSSC, Çeçen-İnguş MSSC ve Dağıstan MSSC gibi Sovyet idarî bölgelerinde yaşarlar. Bu Türk boyları hakkında bilgi vermeden önce Kafkasya'nın idarî taksimatına bir göz atmakta fayda vardır. Bu bölgedeki idarî taksimatta gerek yüzölçümü ve gerek nüfus olarak en büyük bölgeyi Dağıstan MSSC teşkil eder. Başkenti Mahaçkala olan Dağıstan 20 Ocak 1921'de teşkil edilmiş olup, yüzölçümü 50.300 km² ve nüfusu 1.628.000 (1979)'dir ve 39 rayon'u (mahalle) bulunmaktadır. Dağıstan MSSC'de irili ufaklı değişik 30'dan fazla halk mevcuttur. Önceleri bütün Dağıstanlılara topluca yanlış olarak Lezgin denirdi. Aslında Lezginler (Lezgi) Dağıstan halklarından ancak bir tanesini teşkil ederler. Dağıstanlıları dil yapılarına göre kabaca

a) Yafet (Kafkas)

b) Türk ve

c) İran olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Buna göre Türkçe konuşan boylar sırasıyla Kumuklar (takriben 100.000), Nogaylar ve Azerbaycanlılardır (Derbent Türkleri veya Tatarları).

Türklerin yoğun bulunduğu ikinci bölgeyi Kabardin-Balkar MSSC teşkil eder. Başkenti Nalçik'tir. Yüzölçümü 12.500 km² olup, nüfusu 674.000 (1979)'dur. Kabardin-Balkar MSSC'nin sekiz rayonu bulunmaktadır. 1 Eylül 1921'de Kabardin Muhtar Oblastı olarak ilân edilmiş, daha sonra 5 Aralık 1936'da Kabardin-Balkar MSSC ad ve statüsünü almıştır.

Bu bölgedeki Türklerin yoğun bulunduğu üçüncü idarî bölgeyi Stavropolsk krayına bağlı olan Karaçay-Çerkez Muhtar Oblastı teş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kil eder. Merkezi Çerkesk olan bu oblastın yüzölçümü 14.100 km² ve nüfusu 368.000 (1979)'dir.

KUMUKLAR : Kafkasya'da Azerî Türklerinin dışında en kalabalık Türk topluluğunu Kumuklar teşkil eder. Resmî istatistiklere göre, 1979'da sayıları 228.000 idi. Kumukların % 90'ı aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Dağıstan MSSC'nde yaşamaktadırlar :

	(1970 nüfus sayımına göre)	
Genel	188.792	98,9
RSFSC	186.690	98,9
Dağıstan MSSC	169.019	89,5
Çeçen-İnguş MSSC	7.218	3,8
Severo-Osetin MSSC	6.363	3,4

Kitleler halinde yerleştikleri sahalar Hasanyurt, Babayurt, Kızılyurt, Buynak, Kayakent ve Kaytak ile Mahaçkala çevresindedir.

Millî geleneklerine bağlı olan Kumuklar hiçbir vakit yabancı idarenin nimetlerine kapılmamış şive ve kültürlerini bütünüyle muhafazaya çalışmışlardır. Aralarında «Çop Bulğa» adını verdikleri imece türünden içtimaî yardımlaşma usulü hâlâ bugün bile yeşermektedir. Daha önceleri bütün Türk boyları gibi Arap harflerini kullanan Kumuklar, Sovyetler Birliğinde yapılan alfabe reformu neticesinde 1928 ile 1939 yılları arasında her bir Türk boyuna ortak olan Latin harflerini kullanmışlar, sonradan kendilerine has olan Kril harflerini kullanmak zorunda bırakılmışlardır. Eskiden Kumukça Kafkasya'da anlaşma dili idi.

KARAÇAYLAR : 1944'te Kırım Tatarları, Çeçen-İnguşlar gibi sürgüne uğrayan Karaçay-Balkarlar Çeçen-İnguşlarla birlikte aklanarak 1950'lerden sonra büyük kayıplar, vererek tekrar eski yurtlarına dönebildiler. Tabii ki bu sürgün onların sayıca birhayli eksilmesine sebep oldu.

Karaçaylarla Balkarlar ortak dil kullandıkları halde ortak bir idarî bölgeyi paylaşamamaktadırlar. Karaçaylar, Stavropol Krayına bağlı Karaçay-Çerkez Muhtar Oblastında, Balkarlar ise RSFSC'ye dahil Kabardin-Balkar MSSC'ye dahil edilmişlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karaçaylar, 1979 nüfus sayımına göre 131.000 nüfusa sahip olup, % 60'dan fazlası (100.000) Karaçay-Çerkez Muhtar Oblastında yaşamaktadır. Bu merkezi kuzey-doğu Kafkasya'daki Karaçaylar bilhassa Kuban nehri yakınlarında Uçkulan, Teberde ve Zelençuk mevkilerinde yoğun halde bulunmaktadırlar. Menşe itibarı ile Kumanlardan geldikleri iddia edilmektedirler. 1920-1924 yıllarında Arap harfleri kullanan Karaçay-Balkarlar 1924 ile 1936 yıllarında Latin daha sonra ise Kril harflerini kullanmaya başladılar. Bu Kril harfleri de 1961 ve 1964'te olmak üzere iki defa ufak değişikliklere maruz kalmıştır.

BALKARLAR : Balkarlar ise Karaçayların doğusundaki Çerek, Çegem, Baksan, Malki ve Terek civarında yoğun halde bulunmaktadırlar. Kendilerine «Taulı (Dağlı) da diyen Balkarlar 1979 nüfus sayımına göre 66 bin kişiden ibaret olup, % 87'si (52.000) Kabardin-Balkar MSSC'nde yaşamaktadır. Bir iddiaya göre Bulgar Türklerinden, diğer bir iddiaya göre Hazar Türklerinden gelmektedirler. Bugün Balkarlar 1. Bezengiy veya Bizingi, 2. Hulamlı, 3. Çegemli, 4. Urusbeyli ve 5. Baksanlı gibi kollara ayrılırlar.

Karaçay-Balkarlar'da Din : Karaçay Balkarlara islâmiyet oldukça geç XVIII. yy ikinci yarısında Kabardin'ler tarafından getirildi. Fakat buna rağmen islâmiyet onlarda kısa zamanda derin kök saldı. Karaçay ve Balkarlar çevrelerindeki Çerkez kabilelerinden çok daha fazla dindar olarak kabul edilirler. Buna rağmen bütün onların ibadete açık olan camilerinin sayısı birkaçı geçmez. Kafkasya Türklerindeki dine olan sıkı bağlılıkta Kadiriye tarikatının kuvvetli tesiri olması muhtemeldir.

Kafkasya Türkleri Ruslarla yapılan silahlı mücadelelere 1920-21 yıllarındaki Dağıstan-Çerkez ayaklanmsına da aktif olarak katılmamışlardı. Ayrıca onların II. Dünya Harbi esnasında herhangi bir ciddî sorun çıkardıklarına dair delil de bulunmamaktadır. Buna rağmen Karaçay-Balkarlar, Çeçen-İnguş ve bazı müslüman Osetinlerle birlikte topyekün sürgüne tabî tutulmuşlardır.

NOGAYLAR : 1979 nüfus sayımına göre 60 bin olan Nogaylar aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere başlıca Dağıstan MSSC ile Stavropolsk Krayında yoğun haldedirler :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

	(1979 nüfus sayımına göre)	%
Genel	51.784	100
RSFSC	51.159	98,9
Dağıstan MSSC	21.750	42
Stavlopolsk Kray	22.402	43,3
Çeçen-İnguş MSSC	5.374	10,7
Kabardin-Balkar MSSC	380	0,7

Bir siyasî kavim adı olan Nogay adı Cengiz Hanın torunu Nogay'dan gelir. Büyükçe bir Türk topluluğu bu ad altında toplanmıştır. Tarihte Altın Ordu Devletinin yıkılmasından sonra kurulan hanlıklar arasında da adı geçen Nogay, yanlış olarak Tatarlar için de kullanılmıştır. Fakat Kazaklar Tatarlara Nogay derler. Dağıstan'ın kuzey kısımlarında, bilhassa Terek havzasında yaşayanlarına Ak-Nogaylar denir. İlk Nogayca alfabe 1928'de Latin harfleri esasına göre düzenlenmişti. Diğer Türk alfabeleri gibi bu da 1938'de Kril harfleri ile değiştirildi ve 1944'de yapılan değişikliklerle bugünkü halini aldı.

KUNDUR VE KAFKASYA TÜRKMENİ : Yukarıda saydığımız boyların dışında Kafkasya bölgesinde Kafkasya (Stavropol) Türkmeni ve Kundur adlı iki Türk boyu daha mevcuttur. Daha doğrusu Kundurlar değişik sebeplerden Kafkasyadan İdil Deltasına göç edip orada yerleşmiş Nogay'lara pek yakın bir Türk boyudur.

Kafkasya Türkmenleri ise XVIII. yy'da büyük Türkmen boyundan kopma bir topluluktur. Sayıları 15 bin civarındadır. Çavdur, Sönçhacı ve Iğdır gibi uruğlara ayrılırlar.

Bu bölgede bir de Türk boyu olmakla birlikte son devirlerde büyük çoğunluğu Azerbaycanlılaşmış TAT'lar mevcuttur. Bunlar Şii mezhebindendirler. Kuzey-doğu Azerbaycan'da ve bilhassa Kuba'da ve bir miktar da Dağıstan'da yaşarlar. 1926'da 70 bin kişi Tatça (İran dili) konuştuğu halde ancak ancak 30 bini kendini Tat olarak kabul etmişti. 1979 verilerine göre ise Tatların sayısı 22 bindir.

Özetlersek Kafkasya'da Azerilerin dışında Kumuk, Karaçay-Balkar, Nogay, Kafkasya Türkmeni gibi değişik adlardaki yerli Türk boyları yaşamakta olup, bunların toplam nüfusu yarım milyonu (500,000) aşmaktadır. Mutlaka bu Türkler Azerilerle birlikte ayrı soya mensup oldukları, aynı dili konuştukları, aynı dinî inançları ve aynı kaderi paylaştıkları için değişik din, dil, soya mensup ve dolayısıyla da çeşitli sürtüşmeler içinde olan diğer Kafkasya halkları arasında mühim bir potansiyeli teşkil ederler.

NOTLAR

1 A. Caferoğlu, «Kuzey Azerbaycan», *TDEK*, s. 1104-1153.

1a N. Devlet, «Karabağ Olayları», *TE*, sayı 175 (Mayıs 1988), s. 32-35.

2 M. Frankland, «If looks could kill at the coctail party», *OB*, (30 Ekim 1983).

3 E. Fuller, «More personnel changes in Azerbaijan», *RLR*, (2 Ocak 1984).

4 P. Kamenka, «Between Mohammed als ein unheimlicher Nachbar», *FAZ*, (31 Aralık 1983).

5 Ş. Kuzgun, *Hazar ve Karaçay Türkleri*, Ankara 1985.

6 K. Oder, *Azerbaycan*, İstanbul 1982.

7 «Soviet Azerbaijan's southern headache», *R*, (10 Kasım 1983).

8 «Shiites in the Soviet Union», *AFP*, (27 Aralık 1983).

9 A. Tagiyev, «Questions and Answers. The language of lies and the truth about languages», *KD*, (25 Ocak 1984).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ORTA ASYA VE TÜRKİSTAN

Orta Asya tabiri dar ve geniş olmak üzere değişik şekillerde kullanılmaktadır. Sovyetler Birliğin'de Orta Asya Cumhuriyetleri denilince Türkmenistan, Kızgızıstan, Özbekistan ve Tacikistan belirtilmek istenir. Kazakıstan dahi Orta Asya'ya dahil edilemez. Aslında tarihçiler için olduğu kadar coğrafyacılar için de Orta Asya (ing. Central Asia, alm. Zentralasien) açık bir tabir değildir. Çarlık döneminde Orta Asya Bozkır ve Türkistan genel valiliğini (Hive ve Buhara hanlıkları hariç) içine alan bölgeye verilen addı. Geniş anlamda aldığımız zaman ise Orta Asya bugün Sovyetler Birliğinin beş cumhuriyeti (Kazakıstan, Kırgızıstan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan) Moğolistan Halk Cumhuriyeti (Dış Moğolistan), Çin Halk Cumhuriyetine dahil İç Moğolistan, Singiang-Uygur (Doğu Türkistan) ve Tibet muhtar bölgeleri ile Afganistan'ı içine alan coğrafî bölgedir.

Bugün resmî olarak mevcut olmayan Türkistan tabirine geldiğimizde ise şunu müşahede ediyoruz. Türkistan «Türklerin Ülkesi» anlamına gelmekle birlikte hiçbir zaman bütün Türkleri içine alan bir tabir olamamıştır. Çok eski devirlerde de kullanıldığı bilinen bu kelime resmî olarak XIX. yy'da çarlık döneminde yukarıda da bahs ettiğimiz üzere, bugünkü Özbek, Türkmen, Kırgız ve Tacik Cumhuriyetlerinin (Hive ve Buhara Hanlıkları hariç) bulunduğu bölgeyi belirtmek üzere, Türkistan Genel Valiliği şeklinde kullanılmıştır. Her ne kadar Türkistan Çin ve Sovyet (Orta Asya'daki) yönetimindeki Türk illeri için genel ad olarak kullanılmakta ise de Moskova ancak Çin yönetimi altındaki Şingiang-Uygur muhtar bölgesinden bahsederken Doğu Türkistan tabirini kullanmakta, fakat kendi hakimiyeti altındaki Orta Asya'daki Türk bölgelerine Batı Türkistan adını vermemektedir. Zaten Doğu Türkistan da 1884 yılından beri resmî olarak Singiang diye adlandırılmıştır.

Çarlık Rusyası Batı Türkistan'ı, biri kuzeyde Kazak bozkırlarının büyük kısmını içine alan Bozkır Genel Valiliği, diğeri tah-

minen Aral ve Balkaş gölleri güneyinde kalan Türkistan Genel Valiliği Akmolla (Akmolinsk), Semey (Yetitam-Semipalatinsk), Ural (Uralsk) ve Turgay (Turgaysk) vilayetlerine (oblast); Türkistan Genel Valiliği ise Sır Derya, Cetisu (Semireçie), Fergana, Semerkand ve Hazar-ötesi askerî valiliklerine bölünmüştü. Bolşevikler iktidara gelince 1918 yılında güneyde Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini ve 26 Ağustos 1920'de de kuzeyde Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurdular. (Çarlık döneminde yanlışlıkla Kazaklara Kırgız denilmekte idi, dolayısıyla da Kazak adı yerine Kırgız adı verilmişti). 1920 yılında ise Buhara ve Hive Hanlıkları ortadan kaldırılarak bunların yerine Buhara (25 Ocak 1920) ve Hive (6 Ekim 1920) Halk Cumhuriyetleri kuruldu. Görünüşte müstakil olan bu halk Cumhuriyetleri de kısa bir müddet sonra ortadan kaldırılarak (Buhara Halk Cumhuriyeti 20 Eylül 1924 ve Hive Halk Cumhuriyeti 29 Eylül 1924'te) Türkistan MSSC'ne dahil edildiler. 14 Ekim 1924'te ise Türkistan MSSC de ortadan kaldırılarak (27 Ekim) yerine Özbek ve Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ile Tacik Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Tacik MSSC'i 12 Haziran 1929'da ittifak Cumhuriyet statüsünü aldı. Kırgız MSSC'nin adı 15 Haziran 1925'te düzeltilerek Kazak MSSC ve 5 Aralık 1936'da ise ittifak Cumhuriyet statüsüne sahip oldu. 1 Şubat 1926'da ise Kırgız MSSC kuruldu. Bu muhtar Cumhuriyette aynen 5 Aralık 1936'da ittifak Cumhuriyet statüsünü kazandı. Bu şekilde Sovyet Orta Asyasında bugünkü idarî bölünmeler meydana geldi.

Kısa Tarihçe : M.Ö. VIII-VII yy'da Türkistan diye adlandırdığımız coğrafî bölge Doğu Türkistan (Kaşgar), Aral gölü, Hazar Denizi, Karadeniz'in kuzey kısmı ve Dnepr ile Tuna nehirlerine kadar olan geniş bölgeyi içine alan Saka imparatorluğuna dahildi. Yabancıların İskit dediği bu kabilenin adı Saka olup, büyük bir ihtimalle Türk idiler. Bugünkü Yakutların da kendilerine Saka demesi bu görüşü teyid eder mahiyettedir. Sakalardan sonra bu bölgenin en eski hakimlerinden biri olarak da Hunları görmekteyiz. M.Ö. 220'den M.S. 216 yıllarına kadar bu bölgeye hakim olan Hunlar 216'dan sonra gene bir Türk kavmi olması muhtemel olan Siyempi (Sie-yen-t'o)'lerin hakimiyeti altına girdiler. 394 yılına kadar hükümranlıklarını sürdüren Siyimpiler de iktidarı diğer bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türk boyu olan Avarlara bırakmak zorunda kaldılar. 552 ise Kök-Türklerin Batı Türkistana sahip olduklarını görmekteyiz. Ve bu bölge 745 yılına kadar Kök-Türk (veya Gök-Türk) hakimiyetinde kaldı. Daha sonra burası Çinlilerle birlikte Türgeş, Uygur, Kırgız ve Karluk gibi değişik Türk boylarının mücadele sahası oldu. Daha sonra burada (930 ila 1130 yıllarında) Karahanlılar hüküm sürdüler. Karahanlıların üçüncü hanı olan Satık Bugra Han 934'te İslâmiyeti resmen kabul ederek Türkistan'da yeni bir dinin ve kültürün yayılmasına önayak oldu. 1040 ile 1157 yılları arasında Büyük Selçuklu İmparatorluğunun bir parçası olan bu bölgede bu tarihten sonra kurulan Harezmşahlar devleti 1219'da üstün Mogol-Türk güçlerine dayanamayarak dağıldı ve bu bölge Çıngız Han'ın ve oğlu Çağatay'ın hakimiyeti altına girdi. Çağatay devletinin parçalanmasından sonra Türkistan tarihinde büyük bir şahsiyet olan Timur (1336-1405) Türkistan'da hakimiyetini kurdu. Timur yaptığı 18 seferle imparatorluğunun sınırlarını (1372-1403) Afganistan, İran, Irak, Kafkasya, Suriye, Anadolu ve Hindistan'a kadar yaymayı başardı. Bu geniş imparatorluğu tek elden idare etmek mümkün değildi. Ve Timur'un ölümünden sonra parçalandı. Torunu Muhammed (Timur'un büyük oğlu Cihangir'in oğlu) başkent Semerkand'ta tahta çıkarken, diğer torunları (Ömer, Şeyhin oğulları) Pir Muhammed ile İskender Fars ve Irak-ı Acem'de (Şiraz, İsfahan, Hemedan), üçüncü oğlu Miranşah Irak-ı Arap (Bağdad) ve Azerbaycan (Mugan)'da, en genç oğlu Şahruh ise Horasan'da yerleştiler.

Bunlar arasında Şahruh (1407-1447) Maveraünnehr de hakimiyetine alarak, (başkent Herat) devletini kurdu. 1421'de de Azerbaycan'ı kendine bağlamıştı. Tanınmış bir astronom olan oğlu Uluğ Beg (1447-1449) zamanında Maveraünnehir Özbeklerin hücumuna uğradı. Büyük mücadelelere sahne olan bu bölgede Timurlulardan yalnız Hüseyin Baykara (1469-1506) Horasan'da tutunabildi, devrinde Herat sayılı kültür merkezlerinden biri oldu. Şâir Ali Şir Nevaî burada yetişti. Baykara'nın oğlu Bedi-üz-Zaman devrinde Horasan Özbeklerin hücumuna uğradı. Şibanî Muhammed Heratı zaptetti. (1507) ve Timurlular ortadan kalktı. Aynı soydan gelen Zahir-üd-Din Babûr atalarının ülkesinde başarılı olamayınca Hindistan'a giderek Türk-Hind devletini kurdu (1514).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖZBEK HANLIĞI (1428-1599) : Altın Ordu Hanı Özbek'ten (1312-1340) dolayı bu adla anılan Orta Asya Türklerinin bir kısmı bu soydan gelen Ebu'l-Hayr (Batu'nun kardeşi) idaresinde toplandılar ve onu Sibir (Tobolsk yakınında) han ilân ettiler. Ebû'l-Hayr 1431'de Gürgenç dahil Harezm'i 1447'de Seyhun dolaylarındaki bütün bölgelere hakim oldu. 1457'de Oyratların (Moğol/Kalmuk) hücumuna uğrayan Özbeklerin bir kısmı Moğolistan'a çekildi (Kazaklar). Bu guruplar orada Kırgızlarla karışarak Kırgız-Kazaklar diye anılmaya başlandılar.

Ebû'l-Hayr'ın torunu Şibani Timurluları hakimiyeti altına aldı, fakat Merv'de Safevilerle yaptığı savaşta öldü (1510). Özbek Hanlığı yıkılmaktan Safeviler ve Timurilerle yaptığı uzun mücadelelerden sonra kurtulabildi. Fakat Abdullah Han II (1560-1598) Safevi hükümdarı Şah Abbasa yenilince Özbek Hanlığı parçalandı. Değişik ufak hanlıklar kuruldu (Buhara, Hive Hokand).

Kazaklar : Kalmukların (Oyrot) hücumundan sonra Kazak boyları Karay ve Cani Bek Hanların yönetiminde Moğolistana geri dönmüşlerdi. Karay'ın oğlu Burunduk Han (1489-1509) ve bilhassa Cani Bek'in oğlu Kasım Han (1509-1518) devrinde Kazak kabileleri Ebû'l-Hayr'in bölgesinde süratle yayıldılar. Bu devirden itibaren Kazak ve Özbek tabirleri değişik bir mânâ aldı. İlki Sır-Derya'nın kuzeyinde kalan kabileler, ikincisi ise Şeybanî'yi takip ederek Sır-Derya'nın güneyinde kalanlar için kullandı.

Kasım Han devrinde Kazaklar'da birlik mevcuttu. İcap ettiğinde 200 bin atlı kuvvet toplanabiliyordu. Kazaklara ne Oyratlardan ne de Nogay Ordasından tehlike mevcuttu. Aslında Kazak ülkesinde birlik güçlü değildi. Ülkenin yönetim başına Çıngız soyundan gelen hanlar geliyordu. Fakat asıl hakimiyet değişik boyların beyleri ve batırları elinde idi. Kasım Hanın ölümünden sonra Kazaklar Büyük (Ulu) Yedi-su bölgesi; Orta (Orta cüz) merkezi bozkır bölgesi ve Küçük (Kici Cüz), Ural nehrinin doğusundaki bölgeye sahip oradalara bölündü.

BUHARA HANLIĞI (1599-1785 -Mangıt Masum Şah Murad-1920) : Astrahan Hanı Yar Muhammed'in torunu (babası Can-Şibani annesi İskenderin kızı) Baki Muhammed kendini Buhara Hanı ilân etti. (Fergana : Kokand aHnlığı kurulana kadar; Belh :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1740'ta İran şahı Nâdir tarafından alınıncaya kadar Buhara'nın). XIX. yy. ikinci yarısında Rus himayesine girdi (1868) ve 1920'de Sovyetler tarafından ortadan kaldırıldı.

HİVE HANLIĞI (1710-1876) : Peygamber neslinden geldiğini iddia eden Hoca'lar nesli nüfuzuna giren Fergana'da Şibani soyundan gelen Şahruh merkez Hokand olmak üzere bir Hanlık kurdu (1710). Bir zamanlar Çin'in hakimiyetini tanıyan hanlık (1758) Taşkent, Yesi (Türkistan) şehirlerini alarak Baykaş gölüne kadar genişlemişti. 1868'de Rus himayesini kabul etti ve 1876'da ortadan kaldırıldı.

Rus Hakimiyeti Altındaki Kazak Bozkırları : Kazak bozkırlarının ve Kırgız sıradağlarının çok geniş arazisinin Rusya'ya bağlanması daha çok XVIII. yy.'ın başlarında Kazan Hanlığı üzerinde, Oyrotların baskınlarına karşı, bunlara Ruslar'dan destek sağlayacak olan esnek bir hâmilik kurulması ile başladı. Bunu XIX. yy.'ın ortalarında, önce sınırlarda ve sonraları steplerin ortasında tahkimat hatları ile kalelerin inşası izledi.

İşgallerin son tarihi olarak, Hanlığın iktidarının dört Ordu'ya bölünerek tasfiye edilmesi devirleri geçerlidir : 1822'de *«Orta Ordu»*, 1824'te *«Küçük Ordu»*, 1845'te *«Bükey Ordu»* ve 1848'de ise *«Büyük Ordu»* kuruldu. En sonunda da Ruslar, 1864'te Türkistan Emirliği'nin mülkiyetinde bulunan ve fakat nüfusunu Kazaklar'ın teşkil ettiği Sır-Derya bölgesini işgal etti.

Rus hâkimiyetinin tesisi, yavaş yavaş ve fakat akıllıca tatbik edildi. St. Petersburg'daki yönetim, Kazaklar'a vatandaş statüsünü vermedi. Bunlar daha ziyade *«Yabancı» («Inoraditsi»)* olarak kaldı. Askerlik hizmetlerinden muaf tutuldular ve kısmen kendi geleneksel hukuklarına bağlı kaldılar. Asilzâdeleri her ne kadar haklarından yoksun kılındılarsa da, taşra kısımlarında *«ihtiyarlar heyeti»* yoluyla kendi kendilerini idare etmeye devam ettiler. Rus, idaresi, Kazaklar'la olan münasebetlerinde, 1860 yılına kadar Kazan Tatarları'nı aracı olarak kullandı. Bunlar da, Kazaklar üzerinde siyasî ve iktisadî tesirlerde bulunmak ve göçebeler üzerinde islâmî inancını güçlendirmek suretiyle bundan istifade ettiler.

Bu arada, Ruslar'la Kazaklar arasındaki münasebetler çok çabuk bozuldu. XIX. yy.'da Ruslar ile Ukraynalılar tarafından ilk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarım kolonilerinin kurulması yüzünden işlenmemiş arazilerin gitgide azalması, göçebelerin sürülerinin hareketi bakımından hayati bir önem taşımaktaydı. Çabucak ve henüz doğrudan yönetimin kurulmasından önce, Ruslar'a karşı isyanlar başgösterdi. Bunların çoğu, artık mülklerinden yoksun edilen asiller tarafından yönetildi ve Hive ile Hokand Hanlıkları tarafından desteklendi. 1783 ile 1870 arasında, bir asırdan az bir zaman içerisinde çok önemli sekiz ayaklanma meydana geldi.

Çok büyük kayıp vererek kuvvetten düşmüş olan eski feodal asiller 1875'ten sonra, Rusların mevcudiyetine karşı artık daha fazla karşı koymak gücüne sahip değillerdi. Böylece, Kazaklar ülkesi, «passifize edilmiş» bir şekle sokuldu. Bununla birlikte Kazakların, Tatarlar tarafından yayılan «Türkbirliği» ile «İslâmbirliği» fikirlerinin etkisi altında artık bir aşiret veya boya değil, ayrıca da bir «Millet»e mensup olduklarını hissettikleri görülmektedir. Ruslar, bir yandan bu millî duygulardan huzursuzluk duyarken, diğer yandan da bundan yararlanmayı ümit ettiler ve 1870'de Tatarların etkilemelerini nötralize etmeyi amaçlıyan yeni bir politik uygulamaya geçtiler. Kazak öğretim müesseselerinde, Tatarlar'ın ders vermelerini önleyici tedbirler alındı. Buna karşılık olarak, Rus - Kazak okulları kuruldu. Bu okullar, Kazaklar'ı terakki yolunda ilerletmeyi sağlamak için yegâne imkânı, Ruslar'la işbirliğinde görecek olan «Batı zihniyetli» yeni münevverlerin yetişmesini sağlayacaktı. Şu üç büyük yazar bu yeni münevverlerin tipik temsilcileri idi: Rus ordusu subayı ve şarkiyatçı Çokan Velihan(ov) (1835-1865), etnograf ve pedagog İbray Altınsarı(n) 1841-1889) ve kabiliyetli bir filozof olup liberal fikirleri benimsemiş Abay Kunanbay(ev) (1845-1904). Asilzâde tabakasına mensup olup, Rus okullarında öğrenim gören Ali Bükeyhan(ov), *Ahmed Baytursun, Mir-Yakup Dulat*... v.b. gibi diğer münevverler ise, 20. yüzyılın başlarında, yukarda adı geçen üç Kazak fikir adamının izlerinden yürüdüler. Bunlar yoluyla, milliyetçilik akımı, tamamen «kazakçı» bir karakter kazandı ve artık «*pantürkçü*» değil, hattâ hattâ diğerleri meyanında Rusya'daki öbür müslümanların çabalarına ve özellikle de Tatarlar'a karşı vaziyet almaktaydı.

Ruslarla verimli bir işbirliği yapmak yönündeki umut, yine de bir hayâl idi. 1891-92 yıllarında, step bölgelerinin bâkirliğinin ca-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zibesine kapılmış olan muazzam bir koloniciler dalgası başladı. Rusya'dan bir milyondan fazla köylü buraya akın etti ve bunlar Turgay, Akmolinsk, Semipalatinsk ve Kırgızistan'a yerleştiler. Bu durum, hayvan sayısının azalmasına ve göçebelerde zaten çok düşük olan hayat seviyesinin bir facia şeklinde daha da düşmesine yol açtı. Bundan sonra, bozkırdaki hayat, Rus kolonicileri ile Kazaklar arasında her gün cereyan eden sürtüşmelerle şekillendi. Bir krizin çıkması, artık kaçınılmaz idi. Bu kriz, 1916'da muazzam bir şiddetle gelip çattı.

Kazak boylarının büyük isyanının dolaylı sebebi ekonomik güçlükler iken, doğrudan sebepleri ise, 25.6.1916 tarihinde «yabancıları harekete geçirme» kararnamesinin yayınlanmasında yer almaktaydı. Bu kararname, Kazaklar'ı askerlik hizmetiyle değil, çalışma hizmetiyle yükümlü kılmaktaydı. Başgösteren karışıklıklar, Özbekler, bölgesinde, Hoçent'te ve Çisak'ta başladı. Çabucak Kazakıstan ile Kırgızıstan'a yayıldı ve hemen millî bir isyan karakterini kazandı. Açlık ve hastalıklardan ölen çok sayıdaki insan dışında, binlerce sömürgeci ile on bin kadar da Kazak öldü. Ruslar'ın misilleme yapmasından korkan 300 000 göçebe Kazak, Çin'e sığındı. İsyân, her yerde görülmemiş bir gaddarlıkla bastırıldı. İhtilâlciler, sadece Turgay bölgesinde Amangeldi İman(ov) ve Alibiy Cangildi(n)'in yönetiminde, 1917 Şubat ihtilâline kadar dayanabildiler.

Çarlık hâkimiyetinin çöküşünden sonra Kazaklar'ın liderleri, «Alaş Orda» adı altında, liberal programlı millî bir parti kurdular. «Alaş-Orda», Ekim ihtilâlinden sonra, önce Orenburg ve Uralların antibolşevik Rus Kazak askerleriyle ittifak etti ve millî bir hükûmetin otoritesi, yalnızca isimde kaldı, Zira yeterli sayıda askere sahip değildi ve bozkırların kasıp kavuran iç savaşa engel olacak güçten yoksundu. Kendi faaliyetlerine karşı «Beyazlar»ın sistemli direnişleri yüzünden, «Alaş Orda»nın liderleri, Mart 1919'da «Kızıllara» katılma kararı alarak, Sovyet yönetimi ile bir anlaşma imzaladılar. Bu sayede Kazak milletinin menfaatlerini güven altına alacaklarını umuyorlardı. Sovyet yönetimi, iç savaş sonunda Kazaklar ile Kırgızlar'a mevzii bir muhtariyet verdi.

Eski liderleri, önceleri hükûmet içerisinde komünist partisinden daha etkili bir rol oynuyorlardı ve aşağı yukarı 1928'lere kadar iktidarda kalabildiler. Bunlar, ülkenin kültürel hayatına hâkim ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dular ve Kazakların kültürel birliğini sağlama ve özel karakterini muhafaza etmesine gayret ettiler. Bununla birlikte 1924'ten itibaren pek çok tartışmalı mesele üzerinde ve her şeyden önce de göçebelerin yerleşik hale sokulmasıyla ilgili problemlerde ve korumaya çalıştıkları zengin sınıfların imhâ edilmesi meselesinde, Rus komünistlerine karşı vaziyet aldılar. Bunlar, Nisan 1928'de «burjuva milliyetçileri» olarak itham edildiler ve hemen hemen istisnasız olarak tasfiyeye tâbi tutuldular.

Rus Hâkimiyeti Altındaki Türkistan :

Türkistan, Rus orduları tarafından ilk defa XIX. y.y.'ın altmışlı ve yetmişli yıllarında zaptedildi.

Türkistan'ın esas zaptı, ancak 1847'den sonra, yani 1837 ile 1847 yılları arasında Sır-Derya yolunu Rus kıt'alarına karşı kapalı tutan Kazak Hanı Kenesarı isyânının bastırılmasından sonra başlar. 1847'de Ruslar Sır-Derya'nın mansabı yakınında ve Hive sınırında ilk askerî istinat noktası olan Fort Raim'i inşa ettiler. 1855'te, Hokand Hanlığının Sır-Derya'nın ortalarındaki Ak-Mesçit kalesini ele geçirdiler ve bu ırmak boyunca hemen askerî tahkimat hatlarını kurmaya başladılar. Hiçbir kuvvet Ruslar'ın Türkistan'a doğru ilerlemesine karşı koyacak gibi değildi. Ülkenin aralarında paylaşıldığı üç beylik, yâni Hive, Buhara ve Hokand, iç mücadeleler ve göçebelerin isyanları yüzünden zayıf düşmüştü. Ayrıca da geri kalmış ekonomi ve zayıf kıt'aları ile iyi organize edilmiş Rus kuvvetlerine ciddî bir karşı koymayı rizikolu bir hale sokuyordu. Bununla birlikte zaptetme işi, Kırım Savaşı, Kazak boylarının başkaldırışları ve Kafkasya'daki savaş yüzünden gecikti. Bu iş, ancak İmam Şamil'in kesin yenilgisinden sonra, Dağıstan'a bağlanan kıt'aların serbest kalması üzerine sistemli olarak gerçekleştirildi. 1855'te General Çernyayesi komutasındaki bir ordu, Vyerni'yi terkederek bir Türkistan şehri olan Yesi'yi, Çimkent'i ve Mayıs 1856'da, o zamanlar Hokand Hanlığı'na ait olan Taşkent'i zaptetti. Ruslar, iki yıl sonra da Buhara'ya hücum ettiler. Mayıs 1868'de Semerkand'ı aldılar ve ayni yılın Haziran ayında eZrabulak savaşında Buhara kıt'alarını imha ettiler.

Daha sonra, 1875'te Hokand'a hücum edildi. Başşehir, 29 Ağustos'ta teslim oldu. 19 Şubat 1876'da, Rusya'nın Orta Asya'daki en

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tehlikeli hasmı olan Hanlık lağvedildi ve Türkistan Genel Valiliğine bağlandı. Türkistan'ın zaptı, 1873 ve 1874 yıllarında Türkmen bölgelerinin işgali ile tamamlandı. 1879'da Gök-Tepe vahası, General Skobelyev tarafından alındı ve 1884'te de Merv bölgesi işgal edildi.

Ruslar, müslüman halka karşı «*sömürgeci*» bir tutum takınmaya devam ettiler. Türklerden gaspettikleri diğer müslüman ülkelerde uyguladıkları tedbirlerin zıddına olarak, burada yerli halkı Ruslaştırmaya veya onları en azından Avrupa medeniyetiyle tanıştırmaya teşebbüs etmediler. Türkistanlılar, imparatorluğun vatandaşları olarak kabul edilmediler ve askerlik hizmetine sokulmadılar. Türkistan, İslâmî hukuka dayalı olan kendi mahallî yönetim tarzına sahipti. Rus makamları, kendini her çeşit dış tesire karşı kapamış aşırı İslâm muhafazakârlığının hâkim olduğu geleneksel bir cemiyet şeklini, muhafaza etmeye çalıştı. Ruslar, her şeyden önce Türkistanlılar ile Volga boylarındaki daha müterâkki din kardeşleri arasındaki her çeşit ilişkiye karşı geldiler ve Orenburg İslâm kongresinin içtihadları Türkistan'a yaygınlaştırılması hususundaki Tatar isteklerini reddettiler. Bütün bu sebeplerden, Türkistanlılardaki millî şuur, Asyadaki diğer müslümanlardan daha yavaş uyandı.

Türkistan, Kazak bozkırları ile Kırgız sıradağlarının zıddına, bir vaha ülkesi olarak Rus kolonizasyonuna pek uygun değildi. Başarıya ulaşanlar da, çok mütevazi sınırlar içinde kalmıştır. Ayrıca, işlenebilir arazi çok dar olduğu için, cüz'i miktarda da olsa gelen göçmen akını, Ruslarla yerli halk arasında çatışmalar çıkmasına yetiyordu. Diğer yandan demiryolu inşası ile bir dokuma endüstrisi kurulması, bir kısım Rus işçilerinin buraya akın etmesine yol açtı. Bütün bunların sonunda Türkistan şehirleri çabucak, içerisinde «yerlilerin eski şehri» ile «Avrupa mahalleleri»nin yan yana yer aldığı birer koloniyal şehir karakterini kazandı.

Ruslar'ın müstemlekeciliğine karşı koyma, XIX. y.y.'ın seksenli yıllarında başladı. Tek tek ferdî hareketler, sonunda dinî bir karaktere büründü. Bunlar, «*kâfirler*»e karşı bir «cihad» şekline dönüştü ve bu arada da eski Hokand Hanlığı'nın yeniden kurulması amaçlandı. liderlerin hemen hemen hepsi bir dinî ortamdan ve ekseriyetle de çeşitli tarikatlardan meydana çıkıyor ve taraftarları ise köylüler ile şehirli zanaatkârlardan teşekkül ediyordu. Bütün bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hareketler, aslında iyi organize edilmemiş ve kendiliğinden ortaya çıkmış şeylerdi. Bunlar, dışardan hiç bir destek almadıkları için, kolaylıkla önlenebiliyordu.

XX. y.y.'ın başlarında Rus makamlarının teyâkkuzu, isyana yönelik her çeşit eğilimi başarısızlığa uğrattı. Rus baskısına karşı gösterilen mukavemet, artık bundan sonra sadece reform hareketleri şeklinde kendini gösterebildi. Sansüre rağmen, 19. yüzyılın sonlarında Gaspralı İsmail Bey ile Kırım'daki öğrencilerinin şahsî gayretleri, 1905'ten itibaren Volga Tatarları'nın ve nihayet 1908'den itibaren de «Genç Türkler»in etkisiyle, reformcu ve pantürkçü fikirler Türkistan'a nüfuz etti. Japonya'nın Rusya'ya karşı galibiyeti ile Ruslar'la Türkistanlı'lar arasındaki münasebetlerde yeni bir devir başlar. Ruslar artık hiç de mağlûp edilemez gibi görünmemekte ve Türkistanlı'lar gitgide siyasî eserleri basan ve yayan bir kısım gizli veya yarı gizli siyasî cemiyetler kuruldu. Genç Buharalılar» ve «Genç Kief'liler» gibi diğer siyasî gruplar, kendilerini açıkca ihtilâlci faaliyetlere hasrettiler. 1917 Şubat ihtilâli, Türkistanlılara, isteklerini açıkça dile getirmek fırsatını verdi. Mart 1917'de Taşkent'te bir İslâm-Kongresi toplandı ve bir millî komite kuruldu. Ekim ihtilâli patlak verdiği zaman, millî komite iktidarı ele geçirmeğe girişti ve Hokand'da Türkistan için bir İslâmî-Hükûmet kurdu. Hokand'daki hükûmet, varlığını güven altına almayı sağlayabilecek ne bir idarî kadroya ve ne de özellikle bir askerî güce sahipti. Ocak 1918'de Taşkent'teki Rus Sovyeti, Rus işçilerinden teşekkül etmiş askerlerini Hokand'a sevketti. Şehir, 19 Şubat'ta teslim alındı ve yağma edildi.

Türkistan'daki Sovyet rejiminin ilk iki yılı, Taşkent'li Rus komünistlerinin yerli müslümanlar üzerinde tam bir hâkimiyet kurmalarıyla karakterize edilir. Beyazordu yüzünden Rusya'nın diğer bölgelerinden irtibatları kopmuş durumda bulunan Sovyet makamlarının ana kaygusunu, sadece vahşî bir güçle karşıt ihtilâlci düşmanlarıyla savaşmak değil, fakat daha çok müslüman ihtilalcilere karşı mesafelerini ayarlıyabilmek idi. Taşkent Sovyetinin liderlerinden birisi, bu tutumu şu formülle ifade etmişti : «İhtilâl, Ruslar tarafından yapılmıştır, sadece onlar bundan yararlanabilir».

1919'un sonunda Kızılordu, Volga'dan itibaren Orta asya'ya doğru sarktı. Kumandanlar, hemen Hive Hanlığı (Aralık 1919) ile

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Buhara Hanlığı'nın (Şubat 1920) ortadan kaldırılmasına giriştiler. Her iki Hanlık, Harezm ve Buhara Halk Cumhuriyetleri şekline dönüştürüldü.

Bu galibiyete rağmen Türkistan'daki Sovyet yönetiminin içinde bulunduğu durum zordu. Zira dıştan ve içten olmak üzere ikili bir tehdide karşı koymak zorundaydı. Bir yandan, sayıları 20 000' den fazla savaşçıdan oluşan ve Buhara'nın doğusundaki dağlık bölgede, yâni bugünkü Tacikistan'da tahkimât kurmuş müslüman gerillaların teşkil ettiği «Basmacılar»a karşı savaşmak gerekiyordu. Burda söz konusu olan şey, halkın hem Ruslar'a ve hem de komünistlere karşı yönelik ayaklanmasıdır. 1925 yılındaki bu hareket, iyi teçhiz edilmiş Rus kıt'alarının daha müdahale etmesinden önce tavsamaya başladı. Ele başlarında bir grup, Afganistan'a iltica etti, fakat diğer tek tek gruplar dağlarda 1936'ya kadar dayandılar. Diğer tehlike, eski reformcuların, 1920'den sonra komünist partisine girmeye karar vermiş olmalarıdır. Her nekadar bunlar komünist olmuşlarsa da, aynı zamanda da milliyetçi ve pantürkist idiler ve bir kaç yıl süresince Türkistan'ın siyasî hayatına hâkim oldular. Bunlar Ruslara karşı vaziyet almakta ve bir «müslüman» millî komünizm ile sınırları çok geniş bir Türk devleti kurmaya çaba göstermekteydiler. Bu devlet Türkistan, Kazakıstan, Kırgızıstan Başkurdıstan ve Tatarıstan'ı kapsayacaktı. Bu proje, ayni zamanda da Kazan'da Sultan Galiev tarafından geliştirilen «Turan Devleti» ne çok benzeyen bir devlet planı idi.

Ruslar önce, 1921'den itibaren yerli komünistleri önemli mevkilerden uzaklaştırmak suretiyle temkinli bir tepkide bulundular. 1924'te Türkistan yapılan son mukavemetlere rağmen belirli millî cumhûriyetlere, yani Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a bölündü. Bu olay, tek Türk devleti yönündeki hayale son verdi. Nihayet 1930'da Türkistan'da kütle halinde «temizleme haraketi başlatıldı ve fasılasız olarak 1938'e kadar sürdürüldü. Bu temizleme işinde, 1919'dan sonra komünist rejime katılmış olan yerli münevverlerin büyük bir kısmı öldürüldü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAZAKISTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Kazak adı :

Türkiye'de Kazak adı yanlış olarak kullanıldığı için bu konuya bir açıklık getirmekte yarar buluyoruz. Bilhassa Türkiye'de Türk olan Kazaklarla Rusya'da sınır boylarında bir nevî bekçilik yapan, çoğunluğunu Slavların teşkil ettiği yarı askerî guruplara verilen Kozak veya Kazaçi adı ile karıştırılmaktadır. İsimlerinin benzer olmasına rağmen bu iki topluluğun birbiri ile hiç bir âlâkası yoktur. Ancak Ruslar bu adı Kazak boyundan ödünç olarak almışlardır.

Kazaklar aş. yk. XV. y.y.'da geniş bozkırlarda göç eden Türk kavimlerinin bakiyelerinin bir araya gelmesi, Sibir kavimleri ile Moğolların da bir kısmını içine alarak meydana gelmiş bir Türk kavmidir.

Kazak adı aslında «hür, serbest, bekâr, merd, yiğit ve cesur» mânâsına gelir. Hatta Türkiye'de de «Kazak erkek» tabiri sertlik ifadesi olarak kullanılmaktadır. Daha sonraları bu tabir «derbeder serseri» gibi mânâlarda kullanılmışsa da Kazak halkının adı hiç şüphesiz ilk mânâsından ortaya çıkmıştır. Bu ad ilk mânâsıyla Slav dillerine de geçmiş ve bilhassa sınır boylarında bir nevî bekçi ve akıncı rolünü oynayan Slav guruplarına (msl. Don Kazakları) da verilmiştir.

Bunun dışında Kırgız, Kırgız-Kazak, Kırgız-Kaysak tabirleri de Ruslar tarafından yanlış olarak Kazaklar için kullanılmışsa da, Kazaklar hiçbir zaman kendilerini bu tabirlerle anmamışlardır.

Biz de Türk boyu Kazaklarla Rus Kazakları karıştırmamak için ya Kozak veya Rus Kozak tabirini kullanmayı uygun buluyoruz.

Kazakıstan Cumhuriyeti :

Çarlık döneminde Bozkır Genel Valiliğine dahil olan, Bolşeviklerin Orta Asya'da hakimiyeti ele geçirilmelerinden sonra 26 Ağustos 1920'de Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını alarak RSFSC dahil edilen, 15 Haziran 1925'te ise yanlış

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olarak konulmuş olan Kırgız adının değiştirilmesi ile Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve ancak 5 Aralık 1936'da bugünkü adını ve statüsünü alan Kazakıstan 46°-87° doğu enlemi ile 40°-56° kuzey boylamı arasında Orta Asya'nın geniş bozkırlarını ve civârındaki mıntıkaları içine almaktadır. Kuzey-batısında Volgograd (Stalingrad), Saratov, Orenburg, Çilebi (Çelyabinsk) vilâyetleri (oblast) kuzeyinde Omsk vilâyeti, kuzey-doğusunda Batı Sibirya bölgesi, doğusunda Doğu Türkistan (Sinkiang-Uygur Muhtar Bölgesi-Çin), güneyinde Türkmenistan, Özbekistan, Kırgıstan SSC ile Karakalpakıstan MSSC bulunmaktadır. Batıdan doğuya doğru Volga nehrinin aşağı mecrası ve Hazar denizinin doğu sahillerinden Doğu Türkistan'a kadar 2.500 km. uzunluğunda ve kuzeyden güneye doğru aş.-yk. 1.700 km. genişliğinde 2.853.300 km². (2.715.100 km²)'lik geniş bir sahaya yerleşmiştir. Kazakıstan SSC idarî yönden aşağıdaki 20 vilayete (oblast) bölünmüştür. Aktübe (Aktyubinsk), Alma Ata, Alma-Ata şehri, Cambul, Çimkent (Güney K.), Doğu Kazakıstan, Guryev, Karaganda, Kızıl Orda, Kokçetav, Kustanay, Kuzey Kazakıstan, Semipalatinsk, Cezkazgan, Mangışlak, Pavlodar, Taldı-Kurgan Turgay, Uralsk (Batı Kazakıstan), Tselinograd. Başkenti ülkenin güneydoğusunda yerleşmiş olan Alma-Atadır. Arazisi genellikle arızasız olup, ancak doğu ve güney-doğuda dağlıktır. İklimi kurak olup, kuraklık güney ve güney-batıya gittikçe artmaktadır. Belli başlı nehirleri İrtiş ile Obi Kuzey Buz denizine ulaşır, diğerleri ise memleket içindeki göllere dökülür (Hazar denizi, Aral, Balkaş gölleri v.b.).

1979 nüfus sayımına göre Kazakıstan'ın genel nüfusu 14.684.000' dir. Böylece Kazakıstan, SSCB'nde kapladığı arazî bakımından RSFSC'den sonra ikinci geniş araziye ve nüfus kesafeti yönündende ittifak Cumhuriyetler arasında dördüncü sırayı almaktadır. 1950 ile 1960 yıllarındaki Rus ve Ukraynalı göçmenlerin akını durmuş durumdadır. Son olarak Kazakıstan'a 1962 yılında Çin'den (Doğu Türkistan) 60-65.000 kadar Kazak ve Uygur göçmeni sığınmıştı. 1970 ile 1979 nüfus sayımları arasında cumhuriyetin nüfusunda % 13'lük bir artış kaydedilmiştir. Kazakıstan Cumhuriyetine adını veren yerli Türk halkı Kazakların % 80,7'si kendi Cumhuriyetinde yaşamasına rağmen genel nüfusun (14.684.000) ancak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

% 36'sını (5.289.000) teşkil etmektedirler. Ve bu oran hiçbir Türk ülkesinde bu kadar düşük değildir. Kazakıstan'da Ruslar 5.991.000 nüfus ile ülke nüfusunun % 40,8'ni teşkil etmektedirler. Kazakıstan nüfusunu incelediğimizde aşağıdaki tablo ile karşılaşırız :

1979 yılına göre Kazakıstan SSC nüfus dağılımı

	Nüfus (bin olarak)	Yüzde (%)
Genel	14.684	100
Rus	5.991	40,8
Kazak	5.289	3,6
Ukrain	898	6,1
Alman	858	
Tatar	313	2,1
Özbek	263	1,8
Belorus	181	1,2
Uygur	148	1,0
Kore	92	0,6
Azeri	73	0,5
Polonyalı	61	0,4
Mordva	34	0,23
Yahudi	28	0,19
Moldovyalı	26	0,18
Çuvaş	23	0,16
Dungan	22	0,15
Başkurt	21	0,14
Başka	363	2,5

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Kazaklar ülkedeki diğer Türk boyları ile birlikte bile (6.200.000) ancak Cumhuriyet genel nüfusunun % 42'sini teşkil ederek Rus nüfusuna karşı az bir üstünlük kazanmalarına rağmen, Kazakıstan nüfusunun % 48'ni (7.070.000) teşkil eden Slav (Rus, Ukraynalı-ve Belorus) nüfusu karşısında gene azınlıkta kalmaktadırlar. Kazakıstan'daki diğer Rus olmayan belli başlı azınlıkları ise Almanlar, Koreliler, ve Polonyalılar teşkil ederler. Diğer bir ifade ile Kazaklar kendi cumhuriyetlerinde nüfus yoğunluğuna dayanarak söz hakkı olmaktan uzaktırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1921 yılında bozkırlarda başgösteren korkunç açlık ve daha sonra göçebe Kazakları zorla yerleşik hayata geçirme, daha doğrusu savhoz ve kolhozlara yerleştirme politikası 1926 ila 1939 yılları arasında 1 milyon civarında Kazakın ölmesi ile sonuçlanmıştır. Bu da bugünkü günde Kazakların kendi cumhuriyetlerinde azınlıkta kalmalarının bir amili sayılabilir.

Kazakıstan'ın ekonomisi :

Başlıca tarım ve hayvancılık ülkesi olan Kazakıstan'ın en değerli bölümleri olarak kuzeydeki bozkırlar, güneydeki yaylalar ve doğudaki suni sulamaya tabi tutulan araziler sayılır. SBKP MK genel sekreteri Leonid Brajnev'in Kazakıstan komünist partisi birinci sekreteri olduğu dönemde 1954 yılında yüz binlerin çok ağır şartlarda gerçekleştirdikleri faaliyetler neticesinde Kazakıstan'ın 25 milyon hektarlık alanı tarlaya çevrilmişti. Önceki adı ile Akmolla'da yeni tarım alanları kazanıldıktan sonra 1961'de burasının adı Zeliograd olarak değiştirilmişti. İşte bugün bu Zeliograd'ta 158 çiftlik ortalama olarak 30.880 hektarlık alanda ekim yapmakta, her çiftlikte ortalama 4 bin sığır, 6 bin koyun, 180 traktör, 100 biçki makinası bulunmaktadır. Zeliograd'taki 827.000 kişinin % 40'ını Ruslar ve % 20'sini Kazaklar kalanını ise diğer halklar teşkil etmektedir. Kazakıstan'ın köy ekonomisi dört bölgede mütalaa edilebilir. 1. Yerleşik ziraî bölge bu bölgede bilhassa buğday, darı, ay çiçeği ve kocabaş hayvanlar yetiştirilir; 2. Geçiş bölgesi : başlıca darı yetiştirilir ve koyun beslenir; 3. Hayvan besleme bölgesi : bu bölgede de koyun beslenir, Ak Tübe'de ayrıca at ve deve de yetiştirilir; 4. Sunî sulama yapılan bölge : Burada ise sanaide kullanılan pamuk, pancar, tütün, kendir, yağlı tohumlar ve pirinç yetiştirilir.

Sovyetler Birliğinde tarım ürünleri istihsalinde üçüncü sırayı alan Kazakıstan'da başlıca buğday yetiştirilmekte olup, son yıllarda istihsal azalmaya yüz tutmuştur. Buna göre, 1976-1980 yıllarında yılına ortalama 16.340 milyon ton tahıl üreten Kazakıstan'da bu istihsal 1981'de 15.734 milyon tona, 1982'de ise 11.300 milyon tona düştü. Buna rağmen Kazakıstan Sovyetler Birliğinin mühim bir tahıl ambarın rolünü sürdürmektedir. Kazakıstan'da 500 kadar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kolhoz (kollektif çiftlik) ve 1.500'den fazla sovhoz (devlet çiftliği) bulunmakta bu çiftliklerde 35 milyona yakın koyun ve keçi, 8 milyona yakın sığır, 2 milyondan fazla domuz ve 1 milyondan fazla at beslenmektedir.

Kazakıstan yeraltı zenginlikleri yönünden de mühim bir yer almakta olup, bilhassa Karaganda bölgesinde zengin kömür yataklarına (rezerv 50 milyar ton tahmin ediliyor), kuzeyde Ural-Enba havzasında petrole rastlanmaktadır. Bunun dışında Kazakıstan'da çıkarılan bakır (rezerv 10 milyon ton) kurşun (bilhassa Altay, Kara-Tav, Ala-Tav, Tekeli'de) ve çinko (Alma Ata) SSSCB'nin ihtiyacının %50'sinden fazlasını karşılamaktadır. Bunların dışında demir (Karkaralı, Balhaç, Cez-Kazgan, Ata-Su) manganez, kalay, volfram, molibden, antimuan gibi madenler de sovyet ekonomisine mühim katkıda bulunurlar. Ayrıca ülkenin doğusundaki (başlıca Altay ve Tanrı dağları) 28 milyon hektarlık bir sahayı kaplayan ormanlar kağıt sanaine katkıda bulunur.

Çok geniş bir alanı kaplayan Kazakıstan'daki ulaşım 12 bin km. uzunluğundaki demiryolları ve 108 bin km. uzunluğundaki karayolları ile sağlanmakta olup (1967), bu geniş ülke için yeterli sayılmamaktadır. Havacılıkta, ulaşımda mühim bir yer tutar. Kazakıstan daha ziyade Sovyetler Birliğini tahıl ürünleri ve yer altı zenginlikleri, yâni ham madde ile temin eden bir ülke görünümündedir. Zaten çarlık döneminden beri Kazakıstan Rus ve Ukraynalı köylülerinin bir sömürgesi olarak kullanılmış, 1893'te kurulan muhacere bürosu vasıtasıyla milyonlarca göçmen mümbit Kazak bozkırlarına getirilip yerleştirilmiş ve 1914 yılına kadar 44,7 milyon hektarlık arazi yeni sömürgecilerin hakimiyeti altına gitmişti. Bu politika sovyet döneminde de devam etmiş ve 1952 yılına kadar buraya Rus muhacirleri getirilmişti. Şimdilik bu göçmen akımı durmuş gibi gözükmektedir.

Tabii ki, Kazakıstan'da hiçbir endüstri yoktur demek doğru olmaz. Kazakıstan'ın en mühim endüstri merkezi olarak maden ocaklarının, makina inşa, tekstil ve gıda endüstirisinin bulunduğu Karganda'yı görmekteyiz. Bunun dışında Temir-Tau'da demir döküm ve kimya endüstrisi, Cez-Kazgan ve Balkaş'ta bakır döküm atelyeleri, kuzey-batıda Kustanay ve Aktübe'de demir-çelik fabri-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaları, kuzeyde Petropavlovsk (Kızılyar), Zeliograd (Akmolla) ve Pavlodar ve güney doğuda gıda endüstrisi gelişmiştir.

Kültür ve eğitim :

1917 ihtilâli öncesi halkın çoğunluğu konar-göçer bir hayat yaşadığından Kazaklarda eğitim faaliyetleri pek güçlü olmayıp ya halkın bir kısmı eski (usul-ü kadîm) ya da yeni (usul-ü cedîd) metodla çalışan medreselerde veya çar hükûmetinin kurdurmuş olduğu Rus-Kazak okullarında eğitim-öğretim görmekte idi. Bunun dışında Tatar mola ve müderrislerinin de Kazaklar arasında eğitim faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Fakat hiç şüphesiz Kazak halkının büyük çoğunluğu elverişsiz şartlar sebebiyle yeterince eğitim alamıyordu. Ancak 1917 ihtilâlinden sonra Kazakıstan'da da Moskova'ya bağlı merkezi sistemin yerleşmesiyle eğitim meseleleri de merkezileştirildi ve Sovyet eğitim sistemi yerleştirildi. İlk ve orta öğretim Kazakça yapılmakla birlikte Kazakıstan' da ne yuvalar da ne de Yüksek okullarda Kazakça eğitim-öğretim yapılmamaktadır. Bu da Kazak gençlerini Rusça eğitime itmektedir. Neticede Ekim ihtilâlinden önce Rusçayı hemen hemen hiç bilmeyen Kazakların 1970'te % 41,6'sı 1979'da ise % 50,5'sı Rusçayı iyi bir şekilde bilir dereceye geldiler.

Kazakıstan'da ilk üniversite 1934'te Kirov'da kuruldu. 1948 yılında ise Kazak İlimler Akademisi teşkil edildi. Bu akademinin 35' ten fazla enstitüsü bulunmakta olup, 2500'den fazla ilim adamı bu enstitülerde görev yapmaktadır. Ayrıca 40 kadar yüksek okul mev cut olup, bu yüksek okullara bağlı 160'tan fazla araştırma enstitüsü mevcuttur. Kısacası Kazakıstan'daki eğitim müesseseleri genel Sovyet örneğine göre faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Kazaklar kendi cumhuriyetlerinde azınlıkta olmalarına rağmen bir takım kültürel faaliyetler yürütme imkânına sahip olmuşlar ve eğitim seviyesinin yükselmesi ile de millî kültürel ilgileri artmıştır. Diğer Türk illerinde olduğu gibi Kazakıstan'da da millî şâir ve ediplerî belli yıldönümlerinde anmak, onlarla ilgili eserler yayınlanmak, heykellerini dikmek bir adet hâline gelmiştir. Bu şekilde millî benlik canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Gerçi bu anma merasimlerinde hatta bütün Türklere ortak olan büyük şahsiyeler bile tek bir Türk boyuna mâl edilmekle birlikte (msl. Ali Şir Nevaî özbek şâiri olarak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lanse edilmektedir) her ne şekilde olursa olsun bir Türk büyüklüğünün yad edilmesi millî ruhun canlanmasına, Türklerin kendi geçmiş tariklerine olan ilgisi artırmada mühim rol oynamaktadırlar.

Kazakıstan'da Sır-Derya'da Dede Korkut (Korkut Ata) bir anıt dikildi. 1960'larda Abay Kunanbay'ın 125. ve el-Farabi'nın 1100. yılı kutlandı. Kazakıstan Komünist Partisi 1. sekreteri Kunay (ev)'in de bu merasimlere katılması aslında Kazakların millî mirasa olan ilgilerinin bir belirtisi idi. Kazaklarda millî ruhun canlanması na mühim Kazak edip ve tenkitçisi Muhtar Avez(ov) ta dikkati çekmektedir. Onun belirttiğine göre geçmişe karşı artan ilgi Kazak millî şuurunun canlandığına en iyi işaret olmaktadır. Tarihe ilginin artışı bilhassa Kazak şairi Olcası Süleyman(ov)'un eserlerinde müşahade etmekteyiz. Olcas'ın dışında Yesenberli(n)' ile Alimcan(ov)'un tarihi romanları, Murzali(ev) ile Süleyman(ov)'un şiir derlemeleri, Kekilbay(ev), Sanbay(ev), Doscan(ov), Smatay(ev)'in kısa hikayeleri ve Bekhozin(a)'nın tiyatro eserleri bu akımın ürünleridir. Geçmişin mühim vak'a ve şahısları Kazaklar arasında birlik ruhunu meydana getirmek, millî gururu canlandırmak için kullanılmaktadırlar.

Geçmişe, tarihe olan ilgi tabii ki, yalnız Kazaklar arasında değil Özbek, Tatar gibi başka Türk boylarında da artmıştır. Bu bilhassa Stalinizm döneminden sonra bir parça meydana gelen serbesti neticesinde mümkün olmuştur ve Sovyet Türk âlimleri de geçmişteki kültürel ve siyâsî hareketler hakkında daha açık yazma şansına kavuşmuşlardır.

Fakat her şeye, yânî Kazaklar arasında belli ölçüde bir millî şuurun gelişmesine rağmen Kazaklar kültürel yönden dahi umduklarına kavuşamamışlardır. Buna ekonomik, demografik sebeplerin yanında Moskova'nın yürüttüğü kültür politikası da sebep olmaktadır. Meselâ son yıllarda Kazak âlimleri dilde Rusçanın tesirinin artmasına şikayet etmeye başladılar. Stalin döneminde Kazakçadan Arap ve Fars kelimeleri çıkarılmış, bunların yerine Rusça karşılıkarı konulmuştu. Şimdi ise hatta karşılığı Kazakçada bulunan kelimeler için Rusça kelimler kullanılmaya başlamıştır. Böylece Kazakça gün be gün Rusçanın tesiri altında kalma tehlikesi ile başbaşadır. Tabii ki bunun doğrudan-doğruya Moskova'nın zorlaması ile yapıldığını düşünmek pek doğru olmaz, fakat Kazakça'daki bu eğilim için hiç şüphesiz Moskova'nın uyguladığı politika sebeptir. Çünkü kendi dilini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

iyi bir şekilde öğrenmeyen Kazak aydınları yâ şuurlu ya da ekseri şuursuz olarak yazılarında Rusça kullanmaktadırlar. Bu aslında Kazakça dil eğitiminin yetersizliğinden kaynaklanan bir sorundur. Soyetler Birliğinde ana dilin ikinci plana itilerek yerine Rusça kullanılması aslında bütün gayr-ı Rus milletler için geçerlidir.

Kazaklarda din : İslâmiyet Kazakıstan'ın yerleşik veya yarı yerleşik halkının yaşadığı güney bölümlerine (Kızıl-Orda, Cambul ve Çimkent) XI. y.y.'da girmeye başladı. Bugün buralar Kazakıstan'ın en dindar yöreleri sayılır ve en çok cami de Cambul, Kızıl-Orda, Türkistan, Çimkent ve Alma-Ata gibi şehirlerinde bulunur.

Kazakıstan'ın batı, merkezi ve kuzey kısımlarındaki bozkırlarına İslâmiyet çok daha geç devirlerde XIV. y.y.'da girmiştir. İslâmiyete olan inançta ancak üstün körü olmuş ancak feodal aristokrat sınıfı islâmî kaideleri uygulamışlar, göçebe halk daha ziyade geleneksel olarak şamanizme bağlı kalmıştır. Ancak XV. ve XVI. y.y.'larda başta Yesevi sonra Nakşibendi tarikatlerinin dervişlerinin tesiri ile İslâmiyetin yeni dalgası yayılmıştır. Fakat İslâmiyet geniş halk kütlelerinde kök salması ancak Kazakıstan'ın XVIII. y.y.'ın sonlarında Rusya'nın hakimiyeti altına girmesinden sonra olmuştur. Bu dönemden sonra İdil boyu Tatar tüccarları Kazaklar arasında camiler inşa etmişler ve Kuran okulları açmışlar ve böylece İslâmiyetin yayılmasına hizmet etmişlerdi.

XI. XX. y.y.'ın sonuna doğru ise güney Kazakıstan'a İslâmiyetin üçüncü dalgası ulaşmıştı. Bu sefer İslâmiyet Buhara ve Hive'ren Özbek tüccarları tarafından getirilmişti.

İşin ilginç yönü islâmiyet Sovyet döneminde yeni bir itici güç kazanmıştır. 1916 yılındaki ayaklanma ve Rusların ayaklananları katletmesi; 1930'lardı başlatılan kolhozlaştırma, göçebeleri zorla yerleşik hayata geçirmek için yürütülen kampanya ve bunun neticesinde Kazak halkının üçte birinin helk olması ve en son olarak ta ikinci dünya savaşından sonra Kazakıstan'a Çeçen ve İnguşların topyekûn sürgün edilmesi ve onların iyi organize edilmiş Kadiriye tarikatını halka tanıtmaları bütün bunlar islâmiyetin daha fazla güç kazanmasına yol açan faktörler olmuşlardır.

Kazakıstan'da bugün 30-40 kadar cami ve mescit ibadete açıktır. Tesbit edilebilen 20 adet cami şu aşağıdaki şehirlerde bulun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maktadır; Alma-Ata, Türkistan (Ahmed Yesevi'nin mezarı: Orta Asya'daki en kutsal yerlerden biri sayılmaktadır), Semipalatinsk, Cambul, Kızıl-Orda, Kazalinsk, Aktübinsk, Kargalı, Karaganda, Novokazalinsk, Çeltar, Kentan, Tselinograd, Guryev, Uralsk, Petropavlovsk (Kızılyar), Mergen, Abay, Çimkent ve Pavlodar. Gayrı resmî islâmî faaliyetlere bilhassa güney Kazakıstan'da rastlanmaktadır. Burada Yesevi, Nakşibendi ve Kadiriye tarikatlerinin faaliyetleri sezilmektedir.

Dindarlık derecesi bölgelere göre değişmektedir. Özel olarak Kazakların, genel olarak müslümanların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde (güney ve batıda) dinî inanç daha güçlü olup Kazakların azınlık duruma düştüğü bölgelerde (kuzey ve merkezi Kazakıstan) dinî inanç zayıftır. Müslümanların çoğulukta bulunduğu bölgelerde İslâmî ve millî adet-örfler hâlâ canlı olarak muhafaza edilmektedir. Din aleyhtarı propoganda çok güçlü yürütülmekte olup, Kazakıstan'da 1948 ile 1975 yılları arasında Kazakça 126 din aleyhtarı kitap yayınlanmıştır. Müslümanlar topluluklar arasında dillerinde din aleyhtarı kitaplar neşr edilen halklar arasında Kazaklar üçüncü sırayı almaktadırlar. (Özbekçe 177 kitap; Dağıstan dillerinde 140 kitap).

KAZAKISTAN OLAYLARI

Olayların Siyâsî Cephesi :

SSCB'nin 15 ittifak cumhuriyetinden biri olan ve esas halkını Kazak Türklerinin teşkil ettiği Kazakıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetindeki huzursuzluk 16 Aralık 1986'da verilen siyâsî bir kararla su yüzüne çıkmıştı. Belirtilen tarihte Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Merkezi Komitesi sekreteri Razumovsky'nin de bulunduğu Kazakıstan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin olağanüstü toplantısında Dinmuhammed Kunay (ev) emekliliği sebebiyle 1. sekreterlik görevinden alınmış, yerine ise Gennadıy Kolbin seçilmişti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşin ilginç tarafı bugüne kadar hiç bir Kazak lideri Kunay(ev)'in eriştiği bu yüksek mevkiye ulaşamamıştı. Tabii ki, Kunay'ev)in Kazakıstan Komünist Partisi Merkezi Komitesi 1. sekreterliğinden uzaklaştırılması, ancak Gorbacev'un Brejnev yanlıları temizlemesi şeklinde değerlendirme eksik bir yorum olacaktır. Çünkü Kunay(ev) sırf bu gaye ile uzaklaştırılmış olsa idi, yerine başka bir Kazak getirilirdi. Gorbaçev alışılan prosedürün tersine, yâni millî Cumhuriyetlerin Komünist partilerinin liderlerini o halka mensup bir şahıstan seçilmesi yerine bir Rus asıllıyı 1. sekreterliğe getirmekle bu konuda başka plânların olduğunu da göstermektedir. Moskova, Sovyetler Birliğinin buğday anbarı ve müstakbel petrol ülkesi Kazakıstan'daki gelişmelerden hiç de memnun değildir. Rejimin memnuniyetsizliğinde haklı olduğu Kazakıstan'da çıkan olaylardan da anlaşılmaktadır.

Moskova, Gorbaçev tarafından başlatılan yeni siyâsî stil «açıklık (Glasnost) politikası» nedeni ile mi veya aldığı kararı halk karşısında aklamak gayesi ile mi, Kazakıstan'da olaylar çıktığını yayın organları vasıtası ile halka duyurmuştur, bu konuda ancak tahmin yürütebiliriz. Fakat millî huzursuzluk ayaklanmalar şeklinde kendini gösterince yönetim Kazakıstan Komünist Partisi Merkezi Komitesi 2. sekreterliğine bir Kazak'ı getirmek durumunda kalmış ve böylece az da olsa bir taviz vermiştir. TASS'ın bildirdiğine göre, 10 Ocak 1987'de toplanan Merkezi Komite 2. sekreterlik görevine Saidullah Kubaş(ev)'i seçmiştir. Onun yerinde bulunan Rus asıllı Oleg Semjonoviç Miroşkin ise meçhul bir göreve nakledilmiştir. 60 yaşındaki Kubaş(ev)'in aslen Kazak olup olmadığı bilinmemekte ise de onun Türk asıllı olduğuna şüphe yoktur. Veteriner olan Kubaş(ev) besicilik ile ilgili sorumlu mevkilerde bulunmuşken son görev aldığı Kızıl Ordu'da son zamanlarda inşaat ve başka sektörlerde yolsuzluk olduğuna dair haberler dağılmıştı. Kubaş(ev)'in bu şaibelere rağmen Kazakıstan Komünist Partisi Merkezi Komitesi 2. sekreterliği görevine getirilmesi onun bu yolsuzluklara karışmamış olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Olaylar Hakkında Rejimin Görüşü :

Kazakıstan'daki yolsuzluk söylentileri ve suçlamaları daha eski tarihlere dayanmakta olup, hatta geçen yılın Ağustosunda Cumhu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

riyetin ulaşım bakanı Anatoli Karavayev tevkif edilmişti. Ayrıca Kazakıstan'ın liderleri köy ekonomisindeki gerileme için sorumlu tutulmuşlar, 1985 yılında ise Kazakıstan Politbirosunun üç üyesi vazifelerinden uzaklaştırılmıştı. Alma Ata'nın tersini bildirmesine rağmen takriben son on yılda Kazakıstan'da sosyal ve ekonomik kalkınma plânları gerçekleştirilememiştir. 5. Kazakıstan SSC Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) Nazarbay(ev)'in de belirttiği üzere ülkedeki bir hayli iş yeri verimli çalışmakta, çok düşük evsafta mal üretilmekte, bu mallar tüketicileri tatminden uzak olmaktadır. Ayrıca köy ekonomisi de en problemli sektörlerden birini teşkil etmektedir. 1986 yılında patates, şeker pancarı ve pamuk üretimi düşük oldu. Aynı şekilde besicilikte de gerileme oldu. Tarım ürünleri, nakliye ve ambarlamadaki hatalar dolayısıyle kayıplara uğramaktadır. Bunun dışında konut inşaatında ciddi eksiklikler bulunmakta, inşaat plânları zamanında gerçekleşmemektedir. Bunun dışında halkın günlük ihtiyaçları gereğince karşılanamamakta, sağlık konusunda da bir hayli problemleri çıkmaktadır. Kısacası başbakanın bu itiraflarından ülkede halkın ekonomik ve sosyal hizmetler yönünden bir hayli sıkıntıya maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat Kazakıstan'daki huzursuzluğu rejimin göstermek istediği gibi ancak milliyet farkı gözetmeksizin herkesi rahatsız eden bu ekonomik ve sosyal eksikliklerle izah etmek acaba ne kadar doğru olur. Moskova'nın da itiraf ettiği üzere çıkan olaylarda millî huzursuzluk daha ağır basmaktadır.

Olayların Gelişmesi Hakkında Resmî Bilgiler :

Kazakıstan'daki olayların dünya kamu oyuna duyurulması ile Sovyetler Birliğinde belki de son 25 yılda ilk defa olarak rejimin karşı bir protesto hareketinin düzenlendiği ilân edilmiş oldu. Rejimin bunu duyurmaya neden ihtiyaç hissettiği hakkında ancak tahmin yürütmek mümkün Gorbaçov'un «Glasnost» (açıklık politikasının bir gereği veya olayların ciddi boyutlara ulaşması dolayısıyla alınacak sert tedbirleri aklamak için yapılmış olabilir.

Kazakıstan'daki resmî Sovyet haber ajansı APN'in muhabiri ilk olarak Alma-Ata'daki öğrencilerin protestosu hakkında haber verdiyesi de bu haber daha sonraki Batıya ulaştı. Muhabir Valeri Novikov'un bildirdiğine göre, bir sürü bozguncu üniversiteye girerek ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lebeleri protesto mitingleri düzenlemeye zorladılar, karşı koynaları ise tehdit ettiler. Bazılarının elinde tahta veya demir soplar bulunan protestocular «Kazakıstan ancak Kazaklarındır» şeklinde sloganlar atarak masum insanlara saldırdılar, evlerin camların kırdılar, içki dükkânlrını yağmaladılar, arabaları tahrib ettiler. Şehrin ileri gelenleri bu grub meseleleri tartışarak çözüm çağrısında bulunduklarında ise onlara milliyetçi sloganlarla hücum ettiler.

Olaylar Hakkında Gayrı Resmi Haberler :

Gayrı resmî haberler ise Alma-Ata'daki olayların ciddiyeti hakkında daha açık fikir vermektedir. Bu haberlere göre 200'den fazla kişi bu gösterilerde yaralanmış olup hastahanelerde bulunmakta ve sarhoşları enterne etmek için kullanılan iki hapishane boşaltılarak buraya olaylar esnasında yakalanan binden fazla kişi hapsedilmiştir. Alma-Ata sokaklarına dağılan protestocular milliyetçi sloganlar atarak ellerinde «Muhtariyet», «Kazakıstan'a Birleşmiş Milletlerde vekillik verilsin», «Çin'e katılmak istiyoruz», «Amerika bizimle, Ruslar bize karşı», «Kolbin Rusya'ya geri dön», «Kazakıstan Kazaklarındır» yazılı plakatlar taşıyorlardı. Şehir radyosu olayların ikin gününde dahi Rusların sokağa çıkmamalarını tavsiye ediyordu. Bazı yüksek öğretim kuruluşlarında barikatlar kurulmuştu. Bazı görgü şahitlerine göre, Kazaklar şehrin dışından otobüslerle olay yerine getirilmekte idi. Protestocuları otobüslerine almayan şoförlerin bir kısmı ise katledildiler Protesto gösterilerinin ilk gününde (Çarşamba 17 Aralık 1986) 10 binden fazla kişi Komünist Partisinin merkezine yürüyerek binaya üç noktadan saldırmış ve bazı ofis bürolarını tahrîp etmişlerdir. Bir başka habere göre, Rus aleyhtarları gösterilere 300 bin kişi katılmıştır. Güvenlik kuvvetleri ile protestocular arasında çıkan çatışmalar neticesinde en azından 15 talebe ve 7 polisin öldüğü haberi dolaşmaktadır. Olaylar esnasında iki hapishane de göstericilerin eline geçmiş olup, buradaki mahkumlar serbest bırakılmıştır. Bu olaylar neticesinde şehirde yiyecek sıkıntısı da baş göstermiştir. Olayların bu safhaya ulaşmasından ve şehirdeki kolluk güçlerinin olaylarla baş edememesi üzerine bölgedeki 70 binlik bir kuvvet şehre sevk edilmiş ve Moskova'dan da 15 uçak dolusu yetkili Alma-Ata'ya göndermiş bulunmaktadır. Yukarıdaki haberlerden de anlaşılacağı üzere olaylar çok vahim boyutlara ulaşmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kazakıstan Olaylarının İçyüzü :

Kazakıstan'daki olaylar Kunay(ev)'in yerinden uzaklaştırılması neticesinde patlak vermiş olmasına rağmen bunun sebepleri hiç şüphesiz daha derinlerde yatmaktadır. Bazı gözlemciler yeni parti lideri Kolbin'in yapacağı politik temizlikler neticesinde kendi pozisyonlarını kaybetmek endişesine düşen Kunay(ev) taraftarlarının bu olayları başlatmış olması ihtimalinden de bahsetmektedirler. Bazı gözlemciler Kunay(ev)'in belli bir Kazak uruğu üyesi olduğunu ve partinin mühim mevkilerine, kendi uruğuna mensup olan şahısları doldurduğunu, başka bir ifade ile bunların «güney mafyası diye adlandırılan bir menfaat zincirini meydana getirdiklerini ve son siyasî temizlik hareketinden aşırı derecede etkilenerek bu olayların başlamasında rol oynadıklarına işaret etmektedirler. Bu yürütülen tahminlerde de şüphesiz kendine göre bir hakikat payı bulunmaktadır. Çünkü XXVII. SBKP Kurultayı'ndan önce (Mart 1986) Kazakıstan'da 500 kadar ileri gelen partili lider görevlerinden uzaklaştırılmıştı. Fakat sayıları birkaç yüzü geçmeyen bu kişileri Kazak Üniversite gençliğini harekete geçirecek, daha doğrusu gayrı kanunî protesto hareketlerine sevk edecek kadar halkta büyük tesire sahip kimseler diye yorumlamak pek gerçekçi olmaz. Çünkü Kazak ve Rus sürtüşmesi aslında tarihin derinliklerinde yatmaktadır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nde esas yönetimi elinde tutan Ruslarla diğer milletler arasındaki sürtüşmeler zaman zaman sosyal patlamalar şeklinde kendini gösterdiği de bilinen bir gerçektir. 1959'da Kazakıstan'ın Temir Tau kentindeki demir çelik fabrikasında işçilerin olaylar çıkardığı bilinmektedir. Bu ayaklanmada millî faktörlerden ziyade kötü çalışma şartları ana rolü oynamıştı. 1963 yılında Güney Rusya'da meydana gelen olaylarda ise halkın üstüne yollanan tanklar 120 kişinin ölümüne sebep olmuştu. 1970'lerde ise Gürcüstan'da milliyetçi ruhta protestolar düzenlenmişti. Daha sonraları Litvanya ve Estonya'da da Rus aleyhtarı olayların meydana geldiği haberleri yayıldı. 1982'de de Alma-Ata'da bazı olayların meydana geldiği bilirtilmişti. Sovyet basını geçen yıl da Sibirya'da Yakutlarla Ruslar arasında millî çatışmalar çıktığını ve Belorusya'da eğitim bakanlığına hücum edildiğini dolaylı bir şekilde ifade etmişti. Yukarda bahsedilen olayların hiçbiri resmî olarak Sovyet basınına aksettirilmemişti, dış basın tarafından haber edil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mişti. Kazakıstan'daki son olayların resmî olarak halka duyurulması bir istisna olup Gorbaçev'in yeni yönetim tarzının gereği olsa gerek. Fakat Alma-Ata'daki olaylar ne şekilde duyurulmuş olursa olsun Sovyetler Birliği'nde Ruslarla gayrı Ruslar arasında sürtüşmelerin ciddî bir şekil aldığına işaret etmektedirler.

Daha önce de belirtildiği üzere bu sürtüşmelerin kökleri derinlerde yatmaktadır. Rusya dünyada sınırlarını komşuları aleyhine genişletmiş olan ve bu hususiyetleri ile de diğer koloniyalist ülkelerden ayrılan bir ülkedir. Bugün yeryüzünde başka bir milletin topraklarını kendi hakimiyeti altında tutan hemen hiçbir ülke kalmadığından SSCB bu yönüyle de olağanüstü bir örneği teşkil eder. Rusya'nın Türk ülkeleri aleyhine genişlemeye başlaması tâ 1552 yılına dayanır. Bu tarihte Rusya, Kazan Hanlığını ele geçirerek millî devletten koloniyal bir devlete dönüşmüş ve İkinci Dünya savaşından sonra da bu genişlemesini sürdürmüştür. Afganistan'daki gelişmelerin ne olacağı şimdilik meçhul olmakla beraber Moskova en azından kendi himayesi altında bir hükümetle burasını da tesir sahası içine dahil etmeyi planlamaktadır.

İşte tarihinin her döneminde topraklarına yeni topraklar katan Rus yönetimi, her işgal ettiği ülkede kendi hakimiyetini kurmak ve sağlamlaştırmak için çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin ilki askerî ise diğerleri ve daha kalıcı olanları siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel olmuştur.

Şubat ihtilâline kadar Sibirya ile Türkistan'a 6,5 milyon Rus ve Ukraynalı göçmen yerleştirilmişti. Bunun yaklaşık olarak üçte biri Bozkır Genel Valiliğine isabet ediyordu. Bu şekilde rejim Avrupa Rusyasındaki topraksız köylüyü topraklı hâle getirmiş ve Avrupa bölgesindeki huzursuzluğu azaltmış oluyordu. 1897 ile 1916 yılları arasında Kazakıstan'daki Rus göçmenlerin sayısı 1.257.952 kişiye yükselirken Kazak nüfusu ancak 351.051 artmıştı. 1916 yılında göçmenler eyalet nüfusunun % 35'ni teşkil ediyorlardı. Bilhassa hayvancılıkla geçinen Kazakların topraklarının büyük bir kısmı Ruslara devredilmiş ve Kazaklar büyük sıkıntıya düşmüşlerdi. 1916 yılının Haziran'ında Çar Orta Asya'daki azınlıklardan da ordu hizmetine yardımcı güçler toplanacağını ilân edince çeşitli isyanlar çıkmış ve bilhassa Bozkır Eyâletinin Tugay oblastındaki Kıpçak, Argun ve Nayman uruğları Rus ordusu ile silahlı mücade-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leye girişmişlerdi. Rus ordusunun modern gücüne dayanamayan bu Kazaklar kısa zamanda bertaraf edildi ve üçyüz bin kadar Kazak Çin'e kaçmak zorunda kaldı. İsyana katılanlar ise şiddetle cezalandırıldı. 1916 ile 1920 yılları arasında Kazakıstan'da, başta Birinci Dünya harbi, daha sonra Bolşevikler ile Beyaz Ruslar arasındaki hakimiyet için süren mücadelelerde ve bundan sonra meydana gelen açlık yıllarında (1921-1922) takriben 1 milyon Kazak açlıktan öldü. 1927'lere doğru ülke kendini biraz toparlamaya başladıysa da 1927 ile 1936 yılları arasında konar-göçer Kazakları devlet zoru ile devlet çiftliklerine (Sovhoz) ve kollektif çiftliklere (kolhoz) yerleştirme ise Kazakların kalan üçte birinin ölmesine yol açtı. Rus düşmanlığı için tarihi sebepler işte zihinlerde yaşayan bu katliamlarda yatmaktadır. Kazakları kendi ülkelerinde yabancılaşma korkusuna iten diğer gelişmeleri ise şöyle özetleyebiliriz. Stalin döneminde Kazakıstan'ın kuzey-batısında kurulan sanayii buralara çok sayıda yeni Rus göçmeninin gelip yerleşmesine yol açtı. Daha sonra ise Hrusçov döneminde Brejnev'in marifeti ile «bâkir toprakları» tarım alanlarına çevirme faaliyetleri de büyük bir miktar yabancının gelmesine yol açtı. Demografik durumun yukarda bahsettiğimiz sebepler dolayısıyla Kazaklar aleyhine gelişmesi de Kazaklaları rahatsız eden hususlardan birini teşkil etmekte idi.

Kazaklar 1924 yılında komünist partisi üyelerinin ancak % 8'ni teşkil ederlerken, 1965 yılında bu oran % 40'a ulaşmıştı (450 bin üye). Aynı şekilde Kazaklar, Kazakıstan Yüksek Sovyetinde (parlamento) nüfuslarına oranla daha fazla temsilci bulundurmaktadırlar (% 40). 1955 ile 1964 yılları arasındaki Kazakıstan Komünist Partisinin yapısını inceleyen bir araştırmaya göre, Parti üst düzey yöneticileri arasındaki Kazak oranı da nüfuslarına oranla yüksek idi. Obkom (Bölge komitesi), Gorkom (Şehir komitesi) ve Raykom (Mahalle komitesi) sekreterlerinin yarısını Kazaklar teşkil ediyordu. Kazaklar gerek komünist partisinde ve gerek hükûmet organlarında kendi nüfuslarından daha fazla oranda yüksek mevkilere sahiptirler.

Kunay(ev) için ne kadar Ruslaşmış derlerse desinler onun döneminde mühim mevkilerin bir haylisine Kazak asıllılar tayin ediliyordu. Mesela birkaç yıl öncesine kadar Kazakıstan KGB başkanı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bile bir Kazaktı. Bu durum Rusların kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak görmelerine bile yol açmıştı. Kazak SSC'nden göçenlerin bildirdiğine göre Kazaklar cumhuriyetteki en iyi işleri ve resmî mevkileri ellerine geçirmekte idiler.

Hiç şüphesiz Kazaklarda millî şuur tahsilin arttığı oranda artmakta idi. Dolayısıyla da bilhassa Kazak aydınları kendi cumhuriyetlerinde üstünlüğe sahip olmaları gerektiği görüşünü savunmaktadırlar. 1983 yılında Kazakıstan Yazarlar Birliği başkanlığına seçilmiş olan tanınmış Kazak yazarı Olcas Süleyman(ov) millî meselelere eğilmekte ve Kazakların geçmişini incelemek gerektiğini vurgulamaktadır. O, geçen yıl Moskova'da SSCB Yazarlar Birliği'nin toplantısında yaptığı konuşmada Kazaklara Stalin dönemindeki kolhozlaştırma (zorla devlet çiftliklerine yerleştirme) hakkında yazma hürriyetinden yoksun edilmesini tenkit etti. Bilindiği üzere Sovyet yönetimi, Rusların geçmişi, çarlık dönemi Rus tarihi hakkında gururla yazmaya imkanlar tanımaya başladı. Fakat gayri Ruslar ancak mutluluklarını Rusların kolları arasında bulduklarını ifade etmek zorundadırlar. Başka bir ifade ile gayrı Ruslar tarihi gerçekleri yansıtmaktan mahrum edilmektedirler. Bu durum bilhassa gayrı Rus aydınlarda büyük hoşnutsuzluklara sebep olmaktadırlar. Son yıllarda Kazak basınında dil açısından ana dilin muhafazasının ehemmiyeti ve gelişmesi, tarihî açıdan ise cedlerinin olmalarına rağmen Rusların hakimiyetine girmeden önce de yüksek kültürel değerlere sahip olduklarını işleyen bir hayli makale yayınlanmaktadır. Dinmuhammed Kunay(ev)'in kardeşi Kazakıstan İlimler Akademisi başkanı Askar Kunay(ev) de Kazak millî tarihinin ortaya çıkarılmasında mühim rol oynamıştır. Bu yüzden hatta 1986 yılının Şubat'ında Kazak halkının tarihî geçmişini inceleyen eserleri yayınlamaya ağırlık vermekle suçlanmıştı ve Nisan ayında bu mevkiden uzaklaştırıldı. Kısacası son yıllarda Kazak millî şuuru imkânları elverdiğince canlanmış ve Kazaklar geçmişleri ile haklı olarak gururlanmaya başlamışlardır.

Genel olarak gayrı Ruslara ve özellikle Türklere karşı yönetimin uyguladığı politikada ana hedef Sovyetler Birliğini birbirine kaynaşmış, kenetlenmiş bir topluluk haline getirmeye yöneliktir. Bu da millet, milliyet ve ana dili gibi insanları bir topluluğa ruhen bağlayan unsurların ortadan kalkmasıyla, yâni Rus sosyalizminin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ideali olan «sovyet insanı»nı meydana getirmekle mümkün olacaktır. Bu «sovyet insanı» aynı şekilde düşünecek ve en önemlisi aynı dili «milletlerin dostluk ve işbirliği dili» olan Rusça konuşacaktır. Rejimin bu beklentilerinin henüz bu günkü şartlarda gerçekleşmesi biraz hayal gibi gözükmektedir. Kazakıstan olaylarında olduğu gibi hoşnutsuzluk rejimin inandırmak istediği gibi ancak ekonomik faktörlerden kaynaklanmamakta, millî duygular, milliyetçilik büyük rol oynamaktadır. Zorlamalar arttığı takdirde bu nevî sosyal patlamaların diğer gayrı Rus sovyet bölgelerinde de olması muhtemeldir. Kısacası yeni sovyet lideri Gorbaçov ekonomiyi canlandırma kampanyasında gayrı Rusların bu meyanda Türklerin pek sınırlı olan haklarını da ellerinden almaya çalışırsa bu kampanyasında başarılı olamayacaktır. Genel olarak Sovyetler Birliği'ndeki Türkler, nüfuslarının hızla arttığı oranda olmasa bile millî şuura da hızla kavuşmaktadırlar. Bu da onların kazanılmış olan kültürel haklarından çok zor fedakârlık edeceklerini göstermektedir. Tabii ki rejim çeşitli metodlarla millî şuuru yok etmeye gayret edecek ve Türkler de o nisbette açık veya daha ziyade gizli olarak karşı koyacaklardır. Bu gizli mücadele hiç şüphesiz zaman-zaman Kazakıstan'da olduğu gibi su yüzüne çıkacaktır. Kazakıstan'da kamu oyuna yansıyan olaylar aslında buz dağının görülebilen zirvesidir. Esas kütle çok derinlerde, tarihte, kültürde ve adet-örflerde yatmaktadır.

Özetlersek Kazaklar kendi cumhuriyetlerinde azınlık durumunda olup, bunun da getirdiği bir takım problemleri üstlenmek zorundadırlar. Kendi kültürlerini yaşatmak ve yaymak için bir takım imkânlara sahip olmalarına rağmen azınlıkta olma sebebiyle diğer topluluklar, bilhassa Rusların te'siri altında kalarak, ana dil ve kültürden uzaklaşma tehlikesi ile de karşıkarşıyadırlar.

ÖZBEKİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ :

SSCB Merkezi Komitesinin 27 Ekim 1924 tarihli kararı ile kurulan Özbekistan SSC'nin yüzölçümü bugünkü günde 449.600 km². dir. Pek büyük bir sahayı kaplamamakla birlikte Amu-Derya ile

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sır-Derya arasındaki tarihi Buhâra, Semerkand, Hive, Hokand, Endican, Urgenç, Taşkent ve Hockent gibi şehirleri içine almıştır. Başta Semerkand olan başkent 1930'tan sonra Taşkent'e taşınmıştır. Bu seçime bu şehrin daha merkezi olması ve çar döneminden kalma idareci Rusların burada yaşamaları sebep olmuştur.

Özbekistan'ın teşekkülü esnasında Tacikistan Muhtar Sovyet Sosyalit Cumhuriyeti Özbekistan'a dahil edilmiş idi. Dolayısıyla da o tarihlerde Özbekistan'ın sınırları Pamir'den Amu-Derya ile Sır-Derya'ya ve Fergana vadisinin Endican şehrine kadar uzanıyordu. 1929'da ise Tacikistan'a ittifak cumhuriyet statüsü verildi ve böylece Tacikistan Özbekistan'dan ayrılmış oldu. Ayrıca Hocent bölgesi de Tacikistan'a devredildi. 1936 yılında ise Karakalpakıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Özbekistan'a devredilerek, Özbek SSC bugünkü sınırlarına ulaştı.

Bugünkü günde Özbek SSC sovyet cumhuriyetleri Kazakıstan, Kırgızıstan, Tacikistan, Türkmenistan ve güneyde Afganıstan ile sınırdaştır. Özbekistan'da bir hayli dağ silsilesi mevcut olmakla birlikte ülkenin % 80'i ovalıktır. Özbekistan kuzeyde Tanrı dağlarının uçlarından güneyde Hissar ve Altay dağlarına kadar uzanır. Ülkede irili-ufaklı 600 kadar nehir bulunur ve bunlardan en mühimleri hiç şüphesiz Amu-Derya ile Sır-Derya'dır. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde 80'den fazla şehir mevcut olup, idari yönden aşağıda belirtilen 12 vilayete (oblast) ayrılmaktadır :

Andican, Buhara, Cizak, Kaşkadar, Namangan, Semerkand, Surhandar, Sırdarya, Taşkent, Fergana, Horezm ve Navoi oblastları.

Navoi oblastı Özbek SSC Yüksek Sovyeti Prezidiumunun 20 Nisan 1982 tarihli kararı ile ülkenin 12. vilâyeti olarak teşekkül ettirilmiştir. Bu yeni teşekkül ettirilen bölge Sovyetler Birliğinin en mühim altın ve uranyum istihsal eden bölgesi olup, muhtemelen bu bölgenin geliştirilmesi için Buhara oblastından ayrılmıştır. Yeni Navoi (Nevaî) vilâyetinin merkezi de gene aynı addaki Navoi'dir. Bu yeni oblasta Navoi, Zarafşan ve Üçkuduk adlı belli başlı üç şehir bulunmaktadır. Navoi oblastı Buhara oblastının altı rayonu (mahallesi) (Kanimek, Kızıltepa, Navoi, Navbahor, Tamdu ve Üçkuduk) ve Semerkand oblastının iki rayonundan (Hatırcı ve Nura-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ta) teşkil edilmiştir. Bölgenin en büyük bölümünü ise Kızıl Kum çölü kaplamaktadır. Aslında 1950'li yıllarda zengin tabiî gaz, altın ve uranyum yataklarına rastlanması bu bölgenin süratle gelişmesine ve bölgenin merkezi durumundaki Navoi (1958'e kadar Kermine) şehrinin çabuk büyümesine yol açmıştı. 1960'lı yıllardan itibaren burada gelişmeyi teşvik maksadıyla çimento fabrikası, daha sonra ise büyük kimya sanayi ve elektrik santralı kuruldu. Modern bir sovyet şehri görünümünü kazanan Navoi'nin 1981'de nüfusu 50 binin üzerinde idi. İşte bu bölgenin diğer mühim şehri Zarafşan'daki Muruntau'da ise bin metre kadar derinlikte altın madenine rastlandı ve tahminlere göre yılda 80 ton kadar altın çıkarılmakta olup, bu miktar dünyadaki en büyük altın ocaklarının istihsalinden çok fazladır. Üçkuduk'ta ise uranyum istihsali yapılmakta olup, ocaklarda bilhassa mahkumlar kullanılmaktadır. Üçkuduk'taki stratejik bir madde olan uranyum istihsali hakkındaki herhangi bir istatistik mevcut değildir. Üçkuduk'ta çıkarılan uranyum ve Zarafşan'da çıkarılan altın tren yoluyla merkez Navoi'ye sevkedilmektedir.

Bugünkü günde Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent, 1865'te Rus hâkimiyeti altına girmiş olup, daha ziyade bir Ruş şehri görünümündedir. Aslında şehir Türk-İslâm görüntüsündeki eski ve modern yapılardan müteşekkil yeni şehir bölümünden ibarettir. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere kozmopolit bir şehir görünümünde olan Taşkent'in nüfusunun çoğunluğunu Ruslar teşkil ederken, bu durum son yıllarda Özbekler lehine değişmiştir :

Yıl	Özbek nüfusu	%	Rus nüfusu	%	Toplam nüfus
1959	311.000	33,6	409.000	44,1	927.000
1970	512.962	37.1	564.584	40.8	1.384.509
1979	718.477	40.8	676.219	38,4	1.759.419

Nüfus : Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin genel nüfusu 15.391.000 olup, bunun % 41'ni (6.348.000) şehir, % 59'nu (9.043.000) köy halkı teşkil eder. Sovyetler Birliğindeki Özbeklerin genel sayısı 12.456.000 olup, 10.569.000'i, yani % 84,8'i kendi cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar ve Özbekistan SSC'deki genel nüfusun % 68,7'sini teşkil ederler. 1959 nüfus sayımı ile 1979 nüfus sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yımı arasında geçen yirmi yılda Özbekler 6.015.000'den 12.456.000'a yükselerek nüfuslarını iki misline artırmışlardır. Özbeklerdeki nüfus artışı 1959 ile 1970 yılları arasında % 52,9, 1970 ile 1979 yılları arasında % 35,5 olmuştur. Aynı şekilde Özbekistan cumhuriyetindeki Özbeklerin cumhuriyetin genel ortalamasındaki oranı da 1959' da % 62,1 iken, 1979'da % 68,7 olmuştur. Sovyetler Birliğindeki Türk cumhuriyetleri arasında yerli halkın en yüksek nüfus oranına sahip olduğu ikinci ülke Azerbaycan'dan sonra (% 80) Özbekistan' dır. Özbeklerin % 15,2'si ise aşağıda belirtildiği gibi komşu cumhuriyetlerde yaşamaktadırlar.

Sovyet cumhuriyetinin adı	Nüfus (bin)	Cumhuriyetdeki oran %
Kazakıstan	263	1.8
Kırgızıstan	426	12,1
Tacikistan	873	22,9
Türkmenistan	234	8,5

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Özbeklerin ancak 91.000'nin nerede olduğu kesin belirtilmemiştir. Özbekistan'da Özbeklerden sonra en büyük azınlık olarak cumhuriyet nüfusun % 10,8' ni teşkil eden (1.666.000) Ruslar görünmektedir. Ruslar genellikle Özbekistan'ın Taşkent şehri (% 38,4), Taşkent oblastı (% 17,5), Surhandar oblastı (% 14,9) ve Endican oblastı (% 10,8) gibi idarî ve sınaî bölgelerde yoğun halde bulunan Özbekistan'ın diğer vilâyetlerinde mühim bir yüzde (% 2 ile % 7,6) teşkil etmezler. Özbekistan'daki genel Türk ve müslüman nüfusu incelediğimizde ise şu tablo ile karşılaşırız :

Türk boyunun adı	Özbekistan'daki nüfusu (bin)	Özbekistan'daki oranı (%)
Özbek	10.569	68,7
Tatar	649	4,2
Kazak	620	4,0
Tacik	595	3,9
Karakalpak	298	1,9
Kırgız	142	0,9
Türkmen	92	0,6
TOPLAM	12.965	84,2

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Özbekistan genel nüfusunun büyük çoğunluğunu Türk ve müslüman nüfus teşkil etmektedir. Özbekistan'da yukarıda belirtilen halkların dışında Koreliler (163.062), Ukraynalılar (113.826) ve Yahudiler de (99.908) mevcuttur. Özbekistan'daki Türk boyları arasında büyük miktarda Kırım Tatarının yaşadığı bilinmekle birlikte bunların sayısı istatistiklerde gösterilmemiştir. (Kırım Tatarları ile ilgili bahis bu bölümün sonunda) Özbekistan'daki mühim bir Türk boyunu da Karakalpaklar teşkil etmektedir. Çünkü bunların kendi adında bir muhtar cumhuriyetleri mevcuttur.

Özbekistan'da demografik gelişme :

1960'lı yılların başında Özbekistan ahalisinin sentez ve miktarında iki esaslı değişiklik oldu. İlk olarak genel nüfusta artış kaydedildi ve ikinci olarak bu nüfusta yerli halkın oranında büyük bir artış gözlendi. Bu gelişmeye yerli halktaki tabî büyüme oranın yüksek ve yer değiştirme olayının ise düşük olması sebep olmuştu. Slavlarda ise doğurganlık düşük, fakat yer değiştirme, göç yüksek olmuştu. Gerçi 1970'li yıllarda yerli halkın nüfusunda bir düşüş sezilmekle beraber bu düşüş artış eğilimi durduracak kadar hızlı olmadı. Dolayısıyla 1980'li yılların başında Özbekistan'ın demografik yapısı yakın geleceğe kadar genel artışın devam edeceğine işaret etmektedir.

Sovyetler Birliği genel olarak iki dünya savaşı, açlık, zorla kollektifleştirme, siyasî temizlikler ve başka demografik felâketler neticesinde nüfus kaybına uğrarken Özbekistan demografik anlamda bu olaylardan etkilenmemişe benzedi. Tersine yaş ve cinsiyet yapısı yüksek ölçüde nüfus artışını gerçekleştirecek yapıya kavuştu ve ölüm oranı düşmeye başladı ve neticede Özbekistan'ın nüfusu arttı. 1960'lı ile 1970'li yıllarda Özbekistan'ın genel nüfusu ondan önceki 20 yıl ile mukayese edildiğinde neredeyse üç misli daha hızlı artmıştı. 1939'dan 1959'a kadarki yirmi yıllık dönemde Özbekistan'ın genel nüfusu % 28 (6.300.000'den 8.100.000'e) artarken 1959 ile 1979 arasındaki ondan sonraki yirmi yılda 8.100.000'den 15.400.000'e arttı. Bu artışta sovyet genelinin çok üstünde idi. Sovyetler Birliği genel nüfusu 1959 ile 1970 arasında takriben % 16 ve 1970 ile 1979 yıl-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ları arasında ise takriben % 9 artarken, Özbekistanın aynı dönemlerdeki nüfus artışı % 45 ile% 30 olmuştu.

Özbekistan'daki millî yapıya baktığımızda ise bu genel nüfus artışında yerli halkın, yâni Özbeklerin cumhuriyetteki Slav ve diğer milletlere nazaran çok daha fazla olduğu görünmektedir. Bu durum aşağıdaki tabloda daha açık görünmektedir.

Özbekistan SSC'nin millî yapısı (1959, 1970 ve 1979)

Millet	Nüfus(Bin) 1959	1970	1979	Genelin yüzdesi (%) 1959	1970	1979
Özbek	5.038	7.725	10.569	62.1	65.5	68.7
Karakalpak	168	230	298	2.1	2.0	1.9
Rus	1.092	1.473	1.666	13.5	12.5	10.8
Tatar	445	574	649	5.5	4.9	4.2
Kazak	343	476	620	4.2	4.0	4.0
Tacik	331	449	595	3.8	3.8	3,9
Koreli	138	148	163	1.7	1.3	1.1
Ukraynalı	88	112	114	1.1	0.9	0.7
Kırgız	93	111	142	1.1	0.9	0.9
Yahudi	94	103	100	1.2	0.9	0.6
Türkmen	55	71	92	0.7	0.6	0.6
Diğer	254	328	381	3.0	2.7	2.6

Diğer : Bunların arasında Azeri, Başkurt, Çuvaş, Uygur gibi Türkler ve Belorus, Ermeni, Gürcü, Moldovyalı, Osetin, Dağıstanlılar ve Çingeneler bulunmaktadır.

Özbekistan'da yerli halkta nüfus artışının en mühim sebebi doğum oranının yüksek olması ile izah edilmektedir. İstatistiklere göre 1970'li yıllarda Özbeklerdeki nüfus artışı Ruslara nazaran neredeyse 2,5 mislinden fazla idi. Bu durum büyük aile geleneğinin sürdürülmesine de yol açmaktadır ve Özbeklerde büyük aile oranı da artmıştır. Meselâ 1959'da Özbekistan'da aile fertlerine göre ortalama % 4,6 iken 1979'da bu 5,5 kişiye yükselmiştir. Özbeklerde ise aile fertlerine göre ortalama 6,2 olmuş ve Özbek ailelerin % 43 yedi veya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

daha fazla üyeden müteşekkil idi. Bu durum aşağıdaki tablodan daha iyi incelenebilir :

SSCB'nde milliyetlere göre aile yapısı (1979 - Bin aile)

Ailede fert sayısı	Özbek Sayı	Yüzde(%)	Rus Sayı	Yüzde(%)	SSCB Ortalaması Sayı	Yüzde(%)
2	164	9.1	11.031	33.5	19.664	29.7
3	172	9.5	10.662	32.4	19.128	28.8
4	217	12.0	7.592	23.1	15.239	23.0
5	228	12.7	2.534	7.7	6.321	9.5
6	239	13.3	758	2.3	2.741	4.1
7 ve üstü	780	43.2	343	1.0	3.224	4.9
Ailelerin toplam sayısı	1.802	100.0	32.920	100.0	66,307	100.0
Aile fertleri ortalaması	6.2		3.2		3.5	

Daha da önce ifade ettiğimiz gibi Özbekistan'ın nüfus artışında ve milletler oranının değişmesinde yer değiştirmenin, yâni bu cumhuriyete göç edenlerin veya buradan başka cumhuriyetlere gidenlerin de tesiri olmuştur.

İhtilâli müteakip yıllarda yerli halkta tabiî nüfus artışı çok yüksek olmakla birlikte Avrupalı (başlıca Slav) nüfus ta iç göç dolayısıyla hayli artmıştır. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Özbekistan'da yeni Sovyet rejimini sağlamlaştırmak, yeni okullar kurmak ve bunlarla birlikte yeni kültürle ve siyasi kuruluşları kadrolarla doldurmak veya ülkenin tabiî yeraltı ve yerüstü zenginliklerini işlemek ve bunları sömürmek, ayrıca kollektifleştirmek için çok sayıda insan Özbekistan'a yollanmış veya kendileri göç etmişti. İkinci dünya savaşında Avrupa kısımındaki fabrikaların sökülerek personeli ile birlikte Özbekistan'a yerleştirilmesi ikinci defa Avrupalı nüfusunun artışına yol açmıştı. Ancak 1950'li ve 1960 yıllarda Özbekistan'a iç göç çok azalmaya başladı. Bu durum aşağıdaki tabloda daha açık görünmektedir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Özbekistan'ın tabii nüfus artışına ve iç göçe göre nüfus artışı (bin)

	Yerli halk	Yabancı	Toplam	Yüzde (%)
Nüfus(17 Ocak 1939)	5.133	1.204	6.336	
Nüfus(15 Ocak 1959)	6.039	2.067	8.106	
1939-59 genel artış	907	863	1.770	100.0
Tabii nüfus artışına göre	907	115	1.022	57.7
Diğer cumhuriyetlerden göçe göre	-	748	748	42.3
Nüfus(15 Ocak 1970)	9.255	2.705	11.960	
1959-70 genel artış	3.216	683	3.854	100.0
Tabii nüfus artışına göre	3.216	218	3.434	89.1
Diğer cumhuriyetlerden göçe göre	-	420	420	10.9

Kısacası tabiî nüfus artışı ve iç göçle birlikte hesaplandığı takdirde Özbekistan'ın nüfusu en düşük tahminle 2000 yılında 26 milyona, en yüksek tahminle 30 milyona ulaşacaktır. Ayrıca bu nüfus genç bir nüfus olacaktır.

Özbeklerin endüstri dallarındaki durumu :

Ağır endüstride genelde çoğunluğu Ruslar alırken, Orta Asyalıların ekseriyeti hafif endüstride, yiyecek ve yerli endüstrilerinde bulunmaktadırlar. Aşağıdaki istatistik rakkamlar bu durumu daha açık göz önüne serecektir :

Özbekistan'ın bazı işyerlerinde yerli halk yüzdesi

Endüstriyel kuruluşun adı	Yıl	Özbeklerin yüzdesi (%)
Çırçık Tarım Aletleri Fabrikası		
Memurlar	1978	3,5
İşçiler	1978	2
Taşkent Tarım Aletleri Fabrikası	1975	10
Taşkent Tekstil Makinaları Fabrikası	1971	12,8
Taşkent Traktör Fabrikası	1971	7,8
Özbek Kimya Makinaları Fabrikası	1971	5,5
Navoi Kimya Kombinası	1971	14,5
Özbek Metal Kombinesi	1975	13,7
Taşkent Tekstil Kombinası	1975	15
Fergana Tekstil Kombinası	1975	27
Kokand Mobilya Fabrikası	1979	59
Andican Dikiş Fabrikası	1979	85

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yerli halk arasından işçi yetiştirmek hususunda bazı başarılara ulaşılmışsa da, yerli halktan olan işçilerin -bilhassa endüstriel ve teknik sektörlerde- sayısının artışı çok ağır olmaktadır. Sovyetler Birliğinde iş gücü genelde işçiler, memurlar ve kolhoz işçileri olarak genelde üç kısımda mütalaa edilir. Memurlar ise gene üç kısımda mütalaa edilir: mühendis ve Teknik personel (injinerniye-tehniçeskie rabotniki) ve bu guruba ayrıca yönetim personeli, bazı teknik personel (âlim, tıp personeli, mühendisler, teknisyenler v.b.); maaşlı memurlar (slujaşçie) ki bunlara büro memurları dahildir üçüncü kategoride ise üretimle doğrudan-doğu alâkası olmayan personel, şöfor kapıcı v.s. gibiler dahildir.

Orta Asyalı yerli halkların seviyelerinin yükseltilmeye çalışılmasına rağmen ihtisas gerektiren görevlerin ekseriyetini SSCB'nin diğer bölgelerinden gelenler elde etmektedirler. Genel olarak incelediğimizde Özbekistan ekonomisinde yerli milletler endüstriel olmayan sektörlerdeki pozisyonlarda üstünlüğe sahipken endüstriel sahalarda düşük seviyeli işlere sahiptirler. Entelektüel görevlerde de aynı durum söz konusudur. Aşağıdaki tablo bunu ortaya koymaktadır:

Özbek ve Rus aydınlarının meslek yapısı
(Her onbin kişide olmak üzere)

Milliyet	İdari görev		Produktif görev		İlmî görev		Artistik görev		Basın görevi		Genel Aydın	
	1939-	1970	1939-	1970	1939-	1970	1939-	1970	1939-	1970	1939-	1970
Özbek	173	181	63	357	2	45	20	20	189	641	447	1241
Rus	261	269	493	1160	10	71	23	35	304	640	1091	2175

Endüstriel kuruluşlarda gerek düşük gerek yüksek mevkilerde Ruslar hakimdirler. Bilhassa yönetici pozisyonundakilerde Ruslar ezici çoğunluğa sahiptirler. Bu durum aşağıdaki rakkamlarda kendini daha açık göstermektedir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çırçık Tarım Aletleri Fabrikası (Çirçikselmaş). Görevlerin milliyete göre tasnifi (1979)

Bölüm ve görev	Milliyet
Müdür	Rus
Baş mühendis	Rus
Baş mühendis muavini	Rus
Personel: 19 kişi	Rus (19)
Ana motor mütehassısı	Yahudi
Ana motor mütehassısı muavini	Rus
Personel: 15 kişi	Rus (14)
	Özbek (1)
Ana imal bölümü müdürü	Rus
Ana imal bölümü müdürü muavini	Rus
Personel: 8 kişi	Rus (7)
	Özbek (1)
Levazım müdür muavini	Yahudi
Baş muhasebeci	Rus
Muhasebe be bölümü: 40 kişi	Rus (39)
	Özbek (1)
Bölüm müdürleri: 11 Bölüm	Rus (11)
Motor mütehassısları: 11 kişi	Rus (10)
	Özbek (1)
İşçiler: Takriben 15 bin	Rus (% 98)
Güvenlik personeli: Müdür	Rus
Personel: 20 kişi	Rus (10)
	Özbek (10)
İmal ve Tamir bölümü Müdür	Yahudi
Müdür yardımcısı	Yahudi
Baş mühendis	Rus
Teknik imalat bölümü müdürü	Rus
Baş muhasebeci	Rus
Personel işleri: 18 kişi	Rus (17)
	Özbek (1)
İşçi: 160 kişi	Rus (% 85)
	Özbek (% 15)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karakalpak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti :

Aslında Kazaklara yakın olan Karakalpak Türk boyunun yaşadığı bölge olan Karakalpakıstan 1925 yılının Nisanında o devirdeki Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin bir muhtar bölgesi durumunda idi. Ancak bu muhtar bölge 20 Temmuz 1930'da RSFSC' ye devredildi iki yıl sonra (20 Mart 1932) Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü kazandı ve Aralık 1936'da Özbek SSC'ne dahil edildi. Böylece bir zamanlar Kazak Cumhuriyetine dahil olan Karakalpakıstan bugün Özbekistan'a aittir.

Karakalpak MSSC'nin yüzölçümü 165.000 km². olup, başkenti Nukus'tur. 1979 nüfus sayımına göre Karakalpak MSSC'nin nüfusu 904.000 idi. Karakalpakların SSCB'ndeki genel sayısı 303.000 olup, büyük çoğunluğu (298.000) Özbekistan'da ve bilhassa kendi muhtar cumhuriyetlerinde (285.000) yaşamaktadırlar ve muhtar cumhuriyetteki genel nüfusun % 31,5'nu teşkil etmektedirler.

Karakalpaklarda din: Karakalpak MSSC Sovyetler Birliğinin en dindar bölgesi addedilmektedir. 1914'te bu bölgede 553 cami mevcuttu. Bugün bu bölgedeki resmî dinî faaliyetler Taşkent'teki müftülüğün kontrolü altındadır. İbadete açık olan camilerin sayısı hakkında her hangi bir bilgi mevcut olmamakla birlikte, ondan fazla olmadığı tahmin edilmektedir. Nukus, Turtkul, Hoceyli ve Çimbay'da beş cami tesbit edilebilmiştir.

Sünniliğin Hanefi mezhebine mensup olan Karakalpaklar arasında İslâmiyet çok canlı olarak kendini muhafaza etmektedir. Karakalpak MSSC'nin, bilhassa kuzey kısmı Orta Asya sufizminin belli başlı merkezlerinden biridir. Burada dört tarikatın faal olduğunu görürüz: Nakşıbendi (sessiz zikir), Kubrevî (sesli zikir: merkezi Horzem); Yesevî (sesli zikir: merkezi güney Kazakıstan) ve Kalenderî.

Sovyet araştırmacısı J. Bazarbaev (Oput otsiologiçeskogo izuçeniya Karakalpakii, Nukus 1973) yaptığı sosyolojik araştırmasında Karakalpak cemiyetini dini inanç yönünden aşağıdaki kategorilere bölmektedir:

— Katı inançlılar, «hoşgörüşü olmayan fanatikler», 11,4.
— Aileden (gelenekten) dindar olanlar % 14,4.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Müteredidler, İslâm'ın ancak dış görünüşü ile ilgileneler ve onun kurallarını millî bir gelenek olduğu için yerine getirenler % 13,6.
— Lakayıtlar, sünnet, namaz ve oruç gibi bazı İslâmi adetleri yerine getirenler % 39,1.
— Ateistler % 21,5.

18 ile 30 yaşındaki gençler (42-54 yaşları arasındakilerde ateistler %13, 2, 54 yaşın yukarısındakilerde % 6,8 iken gençlerde bu oran % 47, 8 idi), aydınlar (tahsilsizler arasında ateistlerin oranı % 4,3 iken entelektüeller arasında % 89) ve erkekler (kadınlarda % 20,3 iken erkeklerde % 23,4) arasında ateistlerin oranı daha yüksek olmaktadır. Fakat, ateistlerin ekseriyeti erkek çocuklarını sünnet ettirmekte ve ölülerini cenaze namazı kıldırarak müslüman mezarlıklarına gömdürmektedirler.

Karakalpak MSSC'nde din aleyhtarı neşriyat halk oranına göre incelendiğinde çok yüksektir. 1948 ile 1975 yılları arasında ana dilde 11 din aleyhtarı kitap yayınlanmıştır. (1970'de 236 binlik bir nüfus için). Başka bir ifadeyle bu binde 21 bir oran teşkil eder (Tacikler için binde 30, Türkmenler için binde 34 ve Özbekler için % 51).

Özbekistan'ın ekonomisi :

Özbekistan'da endüstriden ziyade köy ekonomisinin geliştirilmesine chemmiyet verildiğine şahit olmaktayız. Başka bir ifade ile Özbekistan SSC gelirini başlıca köy ekonomisinin ürünleri ile temin eden bir ülke durumundadır. Köy ekonomisinin % 75'ni de toprağa bağlı ekincilik ve başta da pamukçuluk teşkil eder. Sovyetler Birliğinde yetiştirilen pamuğun 2/3'ü Özbekistan'da üretilmekte olup, son yıllarda pamuk istihsali yılda 8 milyon tonu geçmiştir. «Beyaz altın» diye adlandırılan pamuğun bir tonundan 3 bin metre pamuklu kumaş, 100 litre yağ, 200-250 kg. hayvan yemi ve başka değişik mahsuller elde edildiğinden pamuk çok mühim bir sınaî ham maddedir. Sovyet yönetimi de bu değerli ham maddenin üretimi arttırmak için tahıl ekilen arazileri de pamuk tarlasına çevirmekle meşgüldür. Böylece Özbekistan'da tahıl üretimi her geçen yıl azalmaktadır.

Özbekistan'da pamuk üretiminin dışında en mühim ürün olarak pirince rastlamaktayız. Pirinç üretimi genel sovyet üretiminin tak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rıben % 50'ni karşılamaktadır diye tahmin edilmektedir. Bunun dışında sebze, mısır, tütün ve şeftali, kayısı, inci, elma gibi değişik meyvalar yetiştirilmektedir. Özbekistan'da sunî sulamaya ehemmiyet verilmekte olup, takriben 3.500.000 ha yer sulanmakta ve buralarda ekim yapılmaktadır. (*)Özbekistan'ın en mühim ürünlerinden birini de ipek teşkil eder. Fergana ve Zeravşan vadilerinde yetiştirilen ipek genel sovyet istihsalinin % 50'sini teşkil eder.

Ülkede tarımın dışında besiciliğe de büyük yer verilmekte, 200 milyon ha.'lık kıraç alanlarda koyun yetiştirilmektedir. 1907'lerde 8 milyon kadar olan koyunun 5 milyonunu meşhur «Karakul» koyunu teşkil ediyordu. Bunun dışında 3 milyon kadar sığır (bunun 1.200.000'i sağlam) 500 bin keçi, 350 bin kadar da domuz bulunmaktadır.

Özbekistan yer altı zenginlikleri yönünden de mühim bir ülkedir. Gazlı, Carkak, Mubarak'ta tabii gaz, Fergana vadisi ve Aşağı Surhan-Darya'da petrol, Angran'da kömür, Almalık ve Koytaş'ta bakır, çinko, kurşun, molibden ve Muruntau'da bol miktarda altın yk. bk. çıkarılmaktadır. 1971 yılındaki tabii gaz istihsali 33.6 milyar m^3 olmuş olup, o yılda bu miktar sovyet genelinin % 16'sını teşkil ediyordu.

Özbekistan'ın Sır Derya, Çırcık ve Zeravşan gibi şehirlerinde hidroelektrik santralleri mevcuttur. Ülkenin en gelişmiş sanayini traktör, tarım makinaları, pamuk toplama makinaları, motor, tabii gaz ve petrol âletleri fabrikaları teşkil eder. Görüleceği üzere sanayi de tarıma yöneliktir. Bu fabrikalar Taşkent, Çırçık, Endican, Semerkand, Katta Kurgan gibi şehirlerde yerleşmiştir. Bebabad (eski Begovat) şehrinde bir de çelik fabrikası mevcuttur. Bunun dışında Taşkent, Buhara ve Margelan'da gıda sanayii mevcuttur. Tabii gaz Gazlı'dan Buhara'ya ve Gazlı-Taşkent-Fergana vadisi-Saratov ve Çelyabinsk olmak üzere başlıca iki hat üzerinden nakledilmektedir.

Özbekistanda ulaşım başlıca Taşkent-Semerkand-Buhara-Çarçuy ve Fergana arasındaki 3 bin km'lik demiryolu, 21500 km.'lik şose ve Amu Derya üzerindeki 1.200 km'lik su yolu üzerinden yapılmaktadır. Tabii ki ulaşımda hava yolları da mühim bir rol oynamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sovyet hükümeti son on yılda az nüfusa sahip köy ve mezarları birleştirme politikasını uygulamaya başlamıştır. Bu plana göre, 38 bin mezra ve ufak yerleşim yeri 3.500 merkezi köy içinde birleştirilmiştir. Bu yeni merkezlere halkı cezp etmek için de buralarda sosyal tesisler, okullar kurulmakta ve tabiî gaz getirilmektedir. Bu tedbirler bir yerde dağınık şekilde yaşayan köy halkının hayat standartını yükseltmek için alındığı tahmin edilmekle birlikte bu adımın dağınık şekilde yaşayan ahaliin merkezi tarafından kontrolünü kolaylaştırmak ve bu halkı sovyet ekonominin planlarına göre tarımcılıkta kullanmak için de atılmış olduğu düşünülebilir.

Özbekistan'da köy ekonomisinin dışında plan ekonomisinin pek başarılı olduğu söylenemez. Mesela onuncu 5 yıllık (1976-1980) planda Özbekistan'da gayri safi milli hasıla (GSMH) % 31,7 artması gerekirken ancak % 23 (1976-1979) olarak gerçekleşmişti. Aynı şekilde endüstri istihsalinde de artış % 36 olması gerekirken bu da % 20 (1976-1979) dolaylarında gerçekleşti. Başka bir ifade ile Özbekistan bir tarım ülkesi olarak kalmaya devam etmektedir.

Orta Asya'nın genel ekonomik durumu

Kollektifleştirme ve neticeleri

İhtilâlin patlak vermesi ile Orta Asya ekonomisi tamamen karma-karışık bir durum arz etmeye başladı. Bir hayli bölgede üretim ihtilâl öncesi üretimin % 20'sine indi. Fakat «Yeni Ekonomik Politika (NEP)» diye adlandırılan liberal yönetim «Basmacı» ayaklanmalarına rağmen yeniden canlandı. Sovyet rejiminin yerleşmesinden sonra iki toprak reformu yapıldı. İlk olarak yerli *bey*'lere ait olan araziler müsadere edildi ve su kullanma hakları ellerinden alındı ve bunlar *dehkan*'lara (köylülere) dağıtıldı. 1921'de başlayan bu reformlar, 1925-27'de tekrar genişletildi, fakat beklenen neticeyi vermedi. Çünkü yerli halk bu değişiklikleri benimsememişti. Çiftçi kooperatifler veya *Kuşçu* Birlikleri 1927'de teşkil edilmeye başlandı ve köylülerin % 60'şı buraya dahil edildi. Bu kooperatifler köylülere gerekli tarım aletlerini almada ve ürünlerini pazarlamada yardımcı oldular. Fakat bu gelişmeler 1929'da başlayan kollektifleştirme hareketi sosyal ve ekonomik ihtilâle dönüştü. Yerleşik köylüler kollektifleşmeye zorlandı, göçebeler ise yerleşik ha-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yata geçmeye ve kollektif çiftliklere katılmaya zorlandı. Bu zorla kollektifleştirme devrinde milyonlarca hayvan, köylüler ve göçebeler tarafından kesilmiş, milyonlarcası işe çıkan düzensizlikler esnasında yok olmuştu. Kollektirleştirme öncesi mevcut olan davar miktarına ancak Hruşcov döneminde ulaşıldı :

Orta Asya'daki sürüler (bin)

	1929	1932-33	1941	1960	1981
Kazakıstan	36.000	5.029	11.488	33.633	44.774
Orta Asya	23.151	9.120	16.167	24.623	33.687
Toplam	59.151	14.149	27.655	58.256	78.461

Aynı zamanda Kazakıstan'da genel'de hektar başına 285 ila 315 kg. ürün alınırken 1931'de 200 ve 1932'de 220 kg. olmuştu. Hakimiyetler bu gerileme için beyleri, Basmacıları ve başka şahısları suçladılar. Yerli komünistler beceriksizlik ve ihmâlde suçlanarak mevkiilerinden uzaklaştırıldılar. Diğerleri ise kollektifleştirmeye karşı çıktıkları için «burjuva milliyetçilikte» suçlanarak idam edildiler. Rejim bütün zorluklara rağmen bütün toprakları kollektifleştirdi. 1942'de önceki göçebe hayvan besleyicilerine eski hayat tarzlarına dönme imkânı verildi.

Pamuk ve tahıl üetim politikası

Orta Asya ihtilâlden önce de ve sonra da SSCB'nin pamuk üretiminin takriben % 90'nını karşılayan bir bölge olmuştu. Pamuk sulama yapılan arazilerde, vadilerde ve vahalarda yetiştirilir. Bu ülkede pamuk yetiştirilen esas merkez Fergana vadisidir. Lenin çarlığı, İngilizlerin Mısır'a yaptığı gibi, Orta Asya'yı bir pamuk ülkesi hâline çevirmekle suçlamıştı. Fakat sovyet hükûmeti de aynı siyâseti devam ettirdi. Bu durum aşağıdaki tablodan daha açık anlaşılmaktadır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Özbekistan'da tahıl ve pamuk ekili tarlalar (1.000 hektar)

	1913	1938	1950	1961	1978
Pamuk	423.5	917.2	955	1.549.9	1.824.0
Diğer Tahıllar	1.521	1.452.7	1.371	1.252.6	1.194.5
Yalnız pirinç	161	80.4	52.8	55.3	94.2

Orta Asya'da pamuk ve tahıl üretimi (1.000 ton)

Tahıl	1913	1940	1961	1971-75 Ortalama	1976-78
Kazakıstan	2.162	2.516	14.672	21.662	25.142
Diğer bölg.	1.822	1.637	1.242	2.494	3.142
Pamuk					
Kazakıstan	15	93	216	305	298
Diğer bölg.	646	1.864	4.029	6.921	7.667

Pamuk ekim alanları tahıl ve bilhassa halkın ana yiyeceği olan pirinç ekim alanlarının aleyhine geliştirilmektedir. Özbek hükûmetinin eski başkanı Fayzullah Hoca (ev) pamuk ekim alanlarını artırma politikasına karşı çıktığı için Stalin dönemi siyasi temizliklerinden ortadan kaldırılmıştı. 1970'li yollarda Özbekistan'da üretilen pamuğun ancak çok ehemmiyetsiz bir kısmı ülkede işlenmekte (% 4-5), kalan hepsi Rusya'daki tekstil fabrikalarına yollanmakta idi.

Sovyet Orta Asya'sında pamuk üretimi tahıl üretimi aleyhine artırılırken Kuzey Kazakıstan'da Sibirya tipi, kara toprakta yetiştirilen buğday üretimine ehemmiyet verilmekte idi. Bilhassa Hruşcov döneminde yüzbinlerce parti üyesi ve komsomollar ağır iklim şartlarında yeni açılan tarlalarda çalışmaya yollanmışlardı.

İktisadî kalkınma

Orta Asya'nın endüstriel kalkınması henüz çok yenidir. Ekim 1917 ihtilâline kadar bu bölge tamamen tarım ürünleri üreten ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hayvan besleyen bir ülke idi ve çok az sayıda çırçık ve ipek imâlathaneleri mevcuttu. Sovyet beş yıl planları, ikinci dünya savaşı esnâsında bu bölgeye birkaç mühim endüstri kuruluşunun nakl edilmesi ve savaştan sonra endüstrileşme Orta Asya'da endüstri devrini başlattı. Bu gelişme aşağıdaki tablodan da anlaşılmakatdır:

Orta Asya'daki Endüstriel Üretim

	1913		1940		1976	
	1.000 ton	SB genelî %	1.000 ton	SB genelî%	1.000 ton	SB genelî %
Çelik	-	0	11	0.06	4.010	4.15
Kömür	131	0.45	1.689	1.02	104.182	14.64
Petrol	260	2.52	1.433	4.61	38.364	7.68
Çimento	-	0	267	4.6	13.662	11
Sunî gübre	-	0	2	0.06	13.834	13.35(1980)
Elektr.enerj. (milyon kwH)	7	0.35	1.310	2.7	124.900	9.64(1980)

Fakat su kaynaklarının az olması, Sovyetler Birliğinin ana endüstri merkezinden uzaklığı, sosyo-ekonomik yetersizlikler burada endüstrinin istenen seviyeye ulaşmasına manî teşkil etmektedirler. Bu yetersizliklerin sebepleri yerli müslüman halkın endüstri işçisi olmayı arzulamamasında, iş veriminin düşük performansta gerçekleşmesinde, teknik eğitimden ziyade sosyal eğitime alâkanın fazla olmasında, başka endüstri ülkelerine göç etmeye direnmede, kadınların endüstriye ilgi göstermemesinde v.b. aranabilir.

Yerli işçi sınıfı

Orta Asya'daki endüstriel gelişme şehirlerde büyük bir işçi sınıfının meydana gelmesine yol açtı. Orta Asya'da köy ekonomisi dışında çalışan işçilerin çoğunluğunu yerli halktan olmayanlar teşkil etmektedir. Fabrika müdürleri, endüstrideki teknik kadro, memurlar ve vâsıflı işçiler arasında ekseriyeti gene yabancılar teşkil eder. Yerliler ise tüketim maddeleri imâl eden kuruluşlarda ve kooperatiflerde yönetici kadrosunda lokal endüstrilerde sürücü ve el gücü ile çalışan işçiler olarak üstünlüğü ellerinde tutarlar. Fakat gene de tarım aletlerini kullananlar arasında yerli halk temsilcileri azınlığı teşkil ederler. 1959'da onların oranı % 4,3 ile 1970'te ancak % 6,7 yükselmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Özel teşebbüste Özbekistan örneği

Orta Asya'da özel arazilerden ve aile başına elde edilen gelir RSFSC kollektif çiftliklerinde çalışanların gelirlerinden yüksektir. Özbekistan ziraî üretiminde özel arazilerin rolü artmaktadır. Resmî rakkamlar toplam ziraî üretimini 1965'te % 15,2'si, 1970'te % 18,8'i ve 1978'de % 20,9'nun özel arazilerde elde edildiğini belirtiyorlar. Fakat daha gerçekçi sovyet Özbek tahminleri bunu % 26 ile 28,8 arasında olduğunu belirtmektedirler.

Özel teşebbüsün diğer bir dalını kollektif çiftliklerin (kolhoz) serbest pazarda yaptıkları ticaret teşkil eder. 1965 ile 1974 yılları arasında büyük Özbek kentlerinde satılan et, sebze ve meyvanın miktarı iki misline çıkmıştır. Bilhassa Taşkent şehrinde «ikinci elden eşyalarla» yapılan ticaret özel sektörün başka bir kazancını teşkil eder ve bu istatistikçilerin gözünden kaçmaktadır.

Buna ilâveten 1974'te Özbekistan kolhozlarında ödenen ücret RSFSC'da ödenen ücretten yüksekti (% 3) ve geçim giderleri % 16,8 daha azdı. Özbekistan sebze ve meyvaya zengin ülke olup, ılıman iklim şartları hava, az giyecek ve daha az ısınma gerektirdiği için masraflar da azalmaktadır.

1977 yılından itibaren kolhoz çiftçilerine özel bir ev inşası için on yılda geri ödemek kaydıyla 1.500 Ruble kredi verilmeye başlandı. Bugün Orta Asya'da SSCB'nin diğer bölgelerine nazaran şehirde şahıs başına düşen özel ikâmet alanı daha geniştir. Bu durum aşağıdaki tablodan daha açık anlaşılmaktdır :

İskânda özel sektör

Cumhuriyetler	Şehirlerde özel iskân yüzdesi (%)	Özel ev inşası yüzdesi (1980)	Ev inşası için özel yatırım şahıs başına (Ruble olarak)
RSFSC	16,9	12,2	2,74
Ukrayna	35,6	29,9	9,37
Belorusya	23,7	21,4	5,72
Litvanya	22,8	34,2	13,16
Letonya	19,0	23,5	4,74

Estonya	20,5	20,6	4,75
Moldovya	31,7	44,6	14,87
Gürcistan	38,8	33,3	11,50
Ermenistan	25,7	21,9	6,83
Azerbaycan	27,6	35,8	7,69
Kazakıstan	25,6	11,6	3,85
Özbekistan	34,1	42,4	13,86
Türkmenistan	26,7	51,4	15,53
Kırgızıstan	36,6	47,2	11,77
Tacikistan	27,4	47,2	9,98

Kırsal kesimde özel mülkiyet (veya SSCB'ndeki tabiri ile «şahsi mülkiyet») hususunda en iyi durumda olan gene Orta Asya cumhuriyetleridir. Orta Asya'da kendi «şahsî» evlerinde yaşayan kolhoz işçileri özel arazilerinden ortalama olarak daha iyi gelir elde etmektedirler.

Özbekistan'da özel arazilerde ziraat
(1978)

	Özel mülkiyet yüzdesi (%)	
	Özbekistan	SSCB Geneli
Çiftlik hayvanları	52,9	20,2
Büyükbaş	68,1	30,9
Küçükbaş	26,0	19,7
Tahıl	5	1
Patates	35	61
Meyva	63	58
Üzüm	31	22
Sebze	49	29
Et	49	29
Süt	62	29
Yumurta	41	34
Yün	45	19
Ekili alanlarda özel arazilerin yüzdesi (%)	3,02	2,77

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eğitim ve kültür :

Sovyet yönetimi Özbeklere eğitim konusunda diğer Türk boylarından daha fazla ehemmiyet vermektedir. Bilhassa yerli halktan tahsilli insan yetiştirme konusu eğitimde mühim bir yer işgal etmektedir. Özbek öğretmeni yeni ile eski arasında köprü vazifesini oynamakta, Ruslarla Özbekler arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmaya çalışarak yeni tip sovyet insanı meydana getirmeye büyük katkıda bulunmaktadır.

Özbekistan'a ve Özbeklere rejim tarafından verilen ehemmiyet Taşkent'in beynelmilel bir şehre çevrilmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Bu şehir hemen her sene bir milletler arası veya sovyet çapındaki ilmî, dinî veya kültürel bir toplantıya sahne olmaktadır. Taşkent uluslararası filim festivali buna bir örnek teşkil eder. Bunun dışında Sovyetler Birliğindeki dört dinî idarenin birisi ve belki de en önemlisi olan «Orta Asya ve Kazakıstan dinî idaresi» de buradadır ve dolayısıyla Taşkent çeşitli İslâm ülkelerinin dinî temsilcilerinin ziyaretgâhı durumuna gelmiştir. 1986 yılında gene Taşkent'te gerçekleştirilen 28. Milletler arası Altayisler Konferansı (PIAC) da ilmi toplantılara bir örnek teşkil etmektedir. Bunun dışında Buhara, Semerkand ve Taşkent'in de Sovyetler Birliğinde turistlere açık olan az yerlerden olduğunu da hatırda tutmak gerekir. Kısacası Özbekistan ve onun başkenti Taşkent Orta Asya'nın merkezi durumuna getirilmiştir. Özbekistan'a ve Özbeklere tanınan bu haklar ve verilen ehemmiyet aslında Moskova'nın bu ülkeyi ve insanlarını Sovyetler Birliğinin İslâm ülkeleri ve 3. dünya ülkeleri ile olan münasâbetlerinde aracı rolünü yüklenmesinden kaynaklanmaktadır. Bir zamanlar çarlık Rusyası, Tatarları kendi kültürel, politik ve askerî tesirini yaymak ve hatta başka ülkeleri işgal etmek için kullanmışsa, bugün de sovyet yönetimi Özbeklere aynı rolü yüklemiştir. İşte bu sebepten de Moskova, Özbekistan'ın ekonomik alanda tek yönlü gelişmesini sağlayarak kendine daha fazla bağlamakta ve tam manasıyla kendine muhtaç durumda bırakmakta ve diğer yönden ise yeni bir sovyet-Özbek topluluğu meydana getirilerek bunları kendi menfaati doğrultusunda kullanmaya çalışmaktadır. Bu gayeye ulaşmak için ise ekonominin dışında değişik eğitim metodlarından faydalanılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Özbekistan'da okuma-yazma problemi Sovyetler Birliğinin diğer yörelerinde olduğu gibi hemen-hemen çözülmüştür. Meselâ 1970/71 ders yılında Özbekistan'da 9.353 ilkokul, 165 Orta okul ve 38 tane yüksek okul mevcuttu. Bunlarda sırasıyla 3.324.000, 165.000 ve 232.900 talebe okumakta idi. Her millî cumhuriyette olduğu gibi burada da ilk ve orta öğretimde genelde anadili kullanılmakta ise de Rusça ilk sınıflardan itibaren okutulmaktadır. Yanî çocuklar ufak yaştan itibaren iki dilli olarak yetişmeye başlamaktadırlar.

Rejimin Özbeklere sağladığı bir takım üstünlükler arasında Özbeklerden daha fazla sayıda yüksek tahsilli yetiştirmeye yönelik eğitim politikası da sayılabilir. Bu nevî bir politika ile Moskova kendine medyun bir aydın kadrosu yetiştireceği kanaatindedir. Bu politikayı rakkamlarla ifade edersek, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, Özbeklere, diğer halklara oranla, nüfuslarının çok üstünde yüksek tahsilli insana sahip olma imkânı verilmiştir :

Özbek SSC Yüksek tahsil talebelerinin millî yapısı (1958/59 ders yılı)

Millet adı	Miktarı	Talebelerin yüzdesi	Toplam nüfusa oranı
Özbek	41.001	46,5	62,2
Rus	23.261	24,4	13,5
Tatar	5.350	6,1	5,5
Kazak	4.354	4,9	4,1
Yahudi	3.076	3,5	1,2
Ukrain	2.038	2,3	1,1
Tacik	1.832	2,1	3,9
Karakalpak	1.798	2,0	2,1
Başka	5.450	6,2	6,4
Toplam	88.160	100,0	100,0

Özbekistan eğitiminde belki de en mühim problemlerden birini Özbek dili ve alfabesi teşkil etmektedir. Rus müsteşriki ve misyoneri Ostromuov bolşevik ihtilâlinden çok önce yayınlamaya başladığı «Türkistan vilayetini gazeti» (1887-1917) adlı yayın organı ile bir taraftan Rus menfaatlerini koruyacak şahıslar oluşturmaya çalışırken, diğer yandan da gazetede kullandığı «Sart dili» adını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

verdiği karmaşık bir dille yeni Özbek aydınını meydana getirmeyi ve kendi gazetisinde kullandığı dili de edebi dil seviyesine yükseltmeye uğraşıyordu. Fakat bolşevik ihtilâlinden sonra Özbekistan'ın yerli aydınları bilhassa Abdürrauf Fitrat'ın liderliğinde bütün Türkistanlıların ortak dili diye kabul edilebilecek eski Çağataycayı kullanmaya başladılar. Türk Birliğini yerleştirme fikrinden çıkarak uygulamaya konulan Çağatayca 1922'de yasaklandı ve sovyet yönetimi tarafından bugün kullanılan Özbek şivesi edebî dil olarak empoze edildi. Tabii ki ihtilâlden 65 yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra bu edebî dil artık yerini bulmuş ve bütün Özbek aydınları tarafından kullanılmaktadır. Fakat gene de dil konusunda bilhassa alfabe konusunda mühim bir problem hâlâ mevcuttur. Bugünkü Özbek yazı dili Türkçe'deki genel ses uyumundan mahrumdur. Yani yazı dilinde Türkçe'deki ses uyumu ifade edilememektedir. Tabii ki bu sovyetlerin yeni milletler ve yeni halklar yaratma politikası prnsiplerine göre yapıldı.

Başta Özbek aydınları yeni Özbekçe alfabede yapılan ciddi hatalara dikkati çekmişler, diğer Türk dilleri ile ortak bir alfabe yapılmasını talep etmişlerdi. Fakat 1940'larda değişik Türk boyları için Rus harfleri esasında yeni alfabeler kabul edilirken, Türkçede olup ta Rusçada olmayan harfler için her boya değişik işaretlere havi değişik harfler kabul edildi. Meselâ Özbekçe'de «c» harfi için müstakil bir harf bulunmamaktadır. Bu da Özbekçeyi yeni öğrenenlerin kelimeleri yanlış telaffuz etmesine yol açmaktadır. Bu problemi ortadan kaldırmak için bazen «dj» harfleri kullanılmaktadır. Arap harfleri kullanıldığı devirlerde her Türk boyu bir diğerininkini, şive farkları olmasına rağmen rahatlıkla okuyor ve anlıyordu. Bugün ise bu imkân tamamen ortadan kalkmış durumdadır.

Özbekçedeki bu gayr-ı müsbet gelişmeye rağmen Özbek edebiyatı süratle inkişaf etmektedir. Sovyet öncesi Çağatay edebiyatının, Alpamış, Köroğlu gibi destanların, Firdevsi'nin «Şehnâme» gibi eserlerinin te'siri ile edebî eserler getiren Furkat (1858-1909) ve Fıtrat (1886-1938) gibi edip, ve şairler büyük şöhret kazanmışlardı. Sovyet döneminde ise Hamza Hakimzade (1903-1966), Musa Aybek (1907-1968), Abdullah Kahhar (1907-1968) gibi yazarlar ve Kamil Yaşen gibi tiyatro eseri yazarları temayüz ettiler. Özbek kültürüne verilen ehemmiyeti 1917 ile 1980 yılları arasında 14 ciltte

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yayınlanan Özbek-Sovyet Ansiklopedisinde görmekteyiz. 50 bin tirajda ve toplam olarak 9.040 sahifede yayınlanan bu ansiklopedi Rus (BSE) modeline göre hazırlanmışsa da içinde bir hayli millî maddelerin bulunması yönünden ehemmiyete haizdir.

Son yıllarda genel olarak bütün Türk boylarında, ayrı olarak ise Özbek yazar ve şâirlerinde geçmişe, tarihe olan ilginin arttığını müşahede ediyoruz. Buna sovyet propogandasının Türklere herşeyi bize borçlusunuz, geçmişinizde hiçbir şey yok idi mealindeki propogandalarının da etkisi olmuş olabilir. Başka bir ifade ile Türkler geçmişlerini aramaya başladılar. Tabii ki bu arama rejimin müsaade ettiği oranda olmaktadır. Bu arayış kendini yazar ve ediplerin tarihi konuları işleyen eserlerinde sezilmektedir. Meselâ Özbek yazarlarından Aksad Muhtar, *Çinara* (Çınar) (Moskova, Sovyetskiy Pisatel Serisi, 1977) adlı eserinde bin yıllık bir Çınar'ı işliyor ve romanın kahramanı Akil «tarih ancak bugün başlamadı» diyerek geçmişi kötüleyenlere cevap veriyor. Başka bir Özbek yazarı Mirmuhşin, *Zodçiy* (Zatçı-Mimar) (Moskova, Sovyetski Pisateli Serisi, 1978) adlı tarihi romanında Timurlular devrini canlandırarak ortak Türk kültüründen bahsediyor. Diğer bir Özbek yazarı Mamadali Mahmud(ov) 1981 yılında «*Şark Yulduzi*» adlı edebi dergide yayınlanan romanında ise Orta Asya'nın Rus işgali altına girme devrini canlandırmıştı. Bu eser çok tutulunca tarihi gerçekleri tahrifle suçlandı. Diğer Türk boylarındaki tarihi roman akımlarına örnek olarak Kazak romancısı Olcas Süleyman(ov)'un «*Az i ya* (Az ve ben) (Alma Ata 1975), meşhur Kırgız yazarı Çıngız Aymat(ov)'un «*I dolşe veka dlitsya den* (Bir gün bir asırdan fazla sürer) (Frunze 1981) ve Tatar yazarı Nurihan Fettah «İtil suu aka torur,» (Kazan 1980) gösterebiliriz.

Tabii ki, sovyet Rus yöneticileri Türklerdeki bu millî şuur canlanmasından haberdardırlar ve her türlü metodla bu şuuru ortadan kaldırmaya gayret etmektedirler. Bu metodlar arasında baskının dışında kullanılan en yaygın metod Ruslaştırma metodudur. Ruslaştırma metodu ise önce Rus dilini çok yaygın hale getirmek şeklinde yürütülmektedir. Bu ise hemen her yaştaki kişiye Rusça öğretilmesi gerektiği fikri aşılanarak, bunun için yeni eğitim metodları geliştirilerek uygulamaya konulmaktadır. Meselâ 1979 yılının Mayısında «SSCB halklarının dostluk ve işbirliği dili-Rusça»nın öğre-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tilmesini geliştirmek için bir konferans Taşkent'te yapılmıştır. Yâni Taşkent gayr-ı Rusları Ruslaştırmak için de bir merkez olarak seçilmiştir.

Kısacası Özbekistan Türklerin çoğunluğu teşkil ettiği bir sovyet cumhuriyeti olmakla birlikte gerek ekonomik hayatı ve gerek kültürel hayatı Moskovanın arzu ve direktiflerine göre yönlendirilmekten kurtulamamıştır.

Özbeklerde din :

Sovyetler Birliğinde Özbekistan İslâmiyet meselesinde merkezi planda durmaktadır. Özbekistan'da Sovyetler Birliğinde mevcut olan iki medrese (Buhara'da Mir Arab ve Taşkent'te İsmail el-Buhari) ve en mühim müslüman dini idaresi «Orta Asya ve Kazakistan müslümanları Ruhani idaresi» (Taşkent) burada bulunmaktadır. Ayrıca Sovyetler Birliğinde basılarak yurt dışına dağıtılan tek dinî neşriyat ta bu dinî idare tarafından hazırlanmaktadır. *Sovyet Şarkı Müslümanları* adlı bu dergi beş ayrı dilde yayınlanmaktadır (Özbek, İngiliz, Fransız, Arap ve Urdu). Ayrıca Özbekistan'da diğer müslüman ülkelerinden daha fazla sayıda cami ibadete açıktır. En son olarak ta Taşkent Müftüsü gerek hükümet gerek yabancı ülkeler önünde Sovyetler Birliğindeki İslâmiyetin resmî lideri gibi hareket etmektedir. Kaide olarak Sovyetler Birliğini ziyaret eden müslüman delegasyonlar Taşkent müftüsü tarafından karşılanırlar. Milletlerarası İslâmî konferanslar, toplantılar da genel olarak Taşkent, Semerkand ve Buhara'da düzenlenir.

Özbeklerin ezici çoğunluğu Sünni ve Hanefi mezhebindendir. Buhara ve Semerkand civarında çok az bir Şiî topluluğu da mevcuttur.

İslâmiyet oldukça iyi organizasyona sahip olup takriben 150 cami ibadete açıktır. 1979'da sovyet kaynaklarının verdiği bilgilere göre (Müftü Ziyaüddin Babahan'ın 1 Nisan 1979'da Moskova radyosunun Arapça yayınında yaptığı konuşmasında) 12 cami ve yüz mescit ibadete açıktır. Adları bilinen camiler şunlardır : Tilla-Şeyh, Navas, Çapan-Ata, Mirza Yusuf, Şeyh Zeynutay, Yakka Saray, Barak Han, Allan ve Hoca Alambardar. İbadete açık olan camilerin ekserisi Fergana vadisinde bulunmaktadır. Bunun dışında Çizak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve Sır Derya'da da çok sayıda cami mevcuttur. Hiç şüphesiz her şehirde ibadete açık olan bir cami veya mescit mevcuttur.

İslâmiyet resmen güçlü bir duruma sahip olmakla birlikte bir hayli tarikatlerin de gayrı resmî olarak faaliyet yürüttükleri bilinmektedir. Bunlar sırasıyla şunlardır :

— Nakşibendi : (sessiz zikir) XIV. y.y.'da ortaya çıkan bu tarikatın merkezi Buhara olup, tesiri bütün Özbekistandadır.

— Kubrevî : (sesli zikir) Tarihi XII. y.y.'a dayanan bu tarikatın merkezi Horezm'dir ve Horezim oblastında, Karakalpak MSSC'nde ve Türkmenistan'ın Taşauz oblastında tesirlidir.

— Yesevî : (sesli zikir) XII. y.y.'a ait olan bu tarikatın merkezi güney Kazakıstan'dır ve son yıllarda zikirlere kadınların da katılmasına müsaade ederek kendini yenilemiştir ve bilhassa kuzey Özbekistan'da tesirlidir.

— Kadiriye : (sesli zikir) XII. y.y.'a ait bir tarikat olmakla birlikte Özbekistan'a 2. dünya harbinden sonra sürülen Çeçen-İnguşlar tarafından getirilmişti.

— Kalenderi : (Zikir yok) XVI-XVII. y.y.'larda Şeyh Safa Semerkandî tarafından kurulan bu tarikat bütün Özbekistan'da yaygındır.

Özbekistan'da kutsal addedilen bir hayli ziyaretgâh bulunmaktadır. Bazıları resmî dinî idarenin kontrolü altındadır (Hoca Ahrar, veya Nakşibendi şeyhi İsmail el-Buhari gibi). Bazı ziyaretgâhlar ise din aleyhtarı müzelere çevrilmişlerse de hâlâ hacıları celp etmektedir.

Sovyet araştırmalarına göre Orta Asya Müslümanları arasında en dindar olanlarını Özbekler (Bilhassa şehirdekiler) teşkil eder. Bunun dışında dinî ve millî adet-örfler en sıkı burada karışmıştır.

Resmî müslüman kuruluşları ile sovyet yöneticileri arasındaki münâsebetlerin çok iyi olmasına rağmen Özbekistan'da da çok güçlü bir din aleyhtarı propoganda yürütülmektedir. 1948 ila 1975 yılları arasında en azında 177 anti-islam kitap Özbekçe olarak yayınlanmıştır. 1935 yılında 66 bin din aleyhtarı konferans verilmişse, bu rakkam 1959'da 146.500'e yükselmişti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRKMENİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

27. 10. 1924'te kurulmuş olan Türkmenistan'ın yüzölçümü Belçika, Holanda, Danimarka, Portekiz, İsviçre, Avusturya, ve Yunanistan'ın toplam yüzölçümlerinden fazla olup 488. 100 km² dir. Fakat ülkenin 4/5'ni Karakum çölü (350.000 km²) kapladığından nüfusu buna nisbetle az olup 1979 nüfus sayımına göre ancak 2.759.000 idi. Başkenti Aşhabad olan Türkmenistan batıda Hazar denizi ve doğuda Amu Derya vadisi arasında yerleşmiştir. Doğudan batıya 1.100 km., güneyden kuzeye ise 650 km. uzunluğundaki bir alanı kaplayan Özbekistan sovyet cumhuriyetleri Kazakıstan ve Özbekistan, güneyde ise İran ve Afganistanla sınırdaştır. Kuzeyinden Kara-Boğaz Gölün kuzey sahilleri ile Ust-Urt platosunun Amu Derya'ya doğru olan güney kısmı geçer. Güneyinde ise Atrek nehri ve Kopet-Dag silsilesi İran'la olan sınırı belirler. Güney batıya doğru ise belirtilen istikamete doğru 600-100 m. yükselen Bacus ve Karapul yaylaları bulunmaktadır. Kuzey doğuda ise Kopet dağının devamını teşkil eden Küçük (772 m.) ve Büyük Balhan (1.880 m.) ile Krasnovodsk (308 m.) yaylası bulunur. Ülkenin en güney doğusunda ise 3.319 m. yükseklikte olan Kugintau sıradağları mevcuttur.

İklim sert ve karasal olup, genellikle yazları kuru ve sıcaktır, gece ile gündüz arasında büyük hararet farklılığı görülmektedir. Temmuz ortalaması 28-32°C (en yüksek 44-49°C), Ocak ortalaması ise, 4,8 ile -4,9°C arasındadır (en düşük - 8 ile -21°C). Türkmenistan çok az yağış almakta olup, ilkbahardaki yağışlarda kuzeybatı 80 mm, çöle yakın bölgeler 100-150 mm, güneybatıdaki yaylalar 200-300 mm yağış alırlar. Mevsim dönemlerinde ülke İran ve Afganistan yönünden esen kum fırtınalarına sahne olur. Türkmenistan coğrafî yapısından da anlaşılacağı üzere nehirleri çok azdır. Belli başlı nehirler Hazar'a dökülen Atrek (kolu Sumbar), Karakum çölünde kaybolan Tecen ile Murgap ve Türkmenistan'ın doğusunda bir kısmı geçen (Orta) Amu Derya'dır. Türkmenistan bu nehirlerin dışında su ihtiyacını 900 km. uzunluğundaki Lenin adlı Karakum (Türkmen) kanalından temin etmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ekonomi :

Türkmenistan'ın da ekonomisi başlıca köy ekonomisine dayanır. Köy ekonomisinde pamukçuluk mühim yer tutar, ayrıca kavun-karpuz yetiştirilmekte ve üzüm bağları bulunmaktadır. Ekili yerlerin 9/10 suni sulamadan yararlanmaktadırlar. Murgap, Tecen ve Kopet Dağ eteklerinde pamuk (1970'te 397.000 ha alanda, istihsal: 869.000 ton), kavun-karpuz ise bilhassa Çarcuy'da yetiştirilmekte olup, üzüm bağları da Aşhabad, Gök-Tepe ve Merv'de bulunmaktadır. Bunun dışında bir miktar buğday, arpa, mısır ve tütün de yetiştirilir. Köy ekonomisinde besicilik mühim bir yer işgal eder ve başlıca meşhur Karakul koyunları yetiştirilir. 1970'te Karakul mevcudu 4.300.000 adet idi. Koyun dışında sığır (440.000) ve tavuk beslenir. Bir miktarda domuz bulunmaktadır.

Türkmenistan yeraltı zenginlikleri yönünden oldukça mühim bir ülkedir. Çeleken yarımadasında, Nebit Dağ, Kum Dağ ve Okarem'de mühim bir miktarda petrol çıkmaktadır (msl. 1970'te 14.5 milyon ton) Burada elde edilen petrol borularla Krasnovodsk rafinerisine götürülmektedir. Aynı bölgelerde ve bunun dışında Karakum'da (Darvasa ile aByram Ali) çıkan tabii gaz (1970'te 13,1 milyar m^3) Buhara ve Ural'a sevk edilmektedir. Petrolün dışında kükürt, kurşun (Gaurdak), kalium, madeni tuz (Kara Boğaz Göl), iyod, brom gibi madenler de elde edilmektedir.

Türkmenistan'da başlıca tekstil endüstrisi gelişmiş olup, Aşhabad, Merv, Çarcuy, Taşauz ve Saya gibi fabrikalar mevcuttur. Bu fabrikalarda başta pamuk olmak üzere sırasıyla yün ve ipekli kumaşlar dokunur. Gıda sanayii ise Bayram Ali, Taşuz, Aşhbad ve Krasnovodsk'ta yerleşmiştir. Ufak bir makina inşa ve elektroteknik sanayii bulunmakta olup bunlar da gene Aşhabad, Çarcuy, Krasnovodsk gibi Türkmenistan'ın belli başlı şehirlerinde faaliyet göstermektedirler. Kimya endüstrisi ise Çeleken, Bekdaş, Çarcuy'da bulunmaktadır.

Ulaşım ancak belli başlı yerleşim noktalarında yapılmakta olup, tâ çarlık döneminde yapılmış olan Krasnovodsk-Çarcuy arasındaki Transkafkas (Kafkasötes) demiryolu ve Merv-Kuşka, Çarcuy-Kungrak ve Karşı-Ternes arasındaki demiryolları 1970'te toplam 2.110 km. idi. Bunun dışında 8.700 km'lik bir şose bağlantısı mev-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cut olup, bunun dışındaki ulaşım nehirlerde ve bilhassa Türkmen kanalında yapılır.

Nüfus :

Türkmenistan'ın genel nüfusu 2.970.000'dir (1982). Sovyetler Birliğinde son on yılda nüfus artışı çok yüksek olan cumhuriyetlerin ön sıralarında gelir. 1970 ile 1979 yılları arasında Türkmenistan'da nüfus artışı % 33 olmuştur (Sovyet ortalamasının 6,5 olduğu göz önünde tutulursa bu çok yüksek bir rakkamdır). Sovyetler Birliğindeki Türkmenlerin sayısı 2.027.000 idi (1979). Sovyetler Birliği dışındaki Türkmenler ise iki milyon kadardır ve dağılımları kabaca şöyledir : İran ve Afganistan'da yarımşar milyon, Irak'ta 200 bin, Türkiye ile diğer Yakın Doğu ülkelerinde 250-300 binden fazla.

Türkmenlerin Sovyetler Birliğindeki dağılıma geldiğimizde ise aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere kendi cumhuriyetinde büyük çoğunluğu teşkil ederler ve cumhuriyetteki diğer Türk boyları ile genel nüfusun % 85'ini teşkil ederler.

Türkmen SSC'nde nüfus dağılışı (1979)

Millet adı	Nüfus bin olarak)	Cümh. nüf. göre oran (%)
Toplam	2.765	100
Türkmen	1.892	68,4
Rus	349	12,6
Özbek	234	8,5
Kazak	80	2,9
Tatar	40	1,5
Azerî	24	0,9

Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkmenler kendi cumhuriyetlerinde çoğunluğu teşkil ettikleri gibi büyük çoğunluğu (% 93,4) kendi cumhuriyetinde yaşama mutluluğuna sahiptir. Ancak ufak bir kısmı kendi cumhuriyetinin dışında, komşu Özbekistan ve Tacikistan'da yaşamaktadırlar. Tabii ki yukarıda da belirttiğimiz gibi bu rakkamlara Türkmenistan SSC'ne komşu İran'ın kuzeyindeki

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Horasan vilâyetinde, Afganistan'ın kuzeyinde Türkiye ve Suriyedeki ufak Türkmen guruplar dahil değildir. Sovyetler Birliğindeki Türkmenlerin dağılışı ise aşağıdaki gibidir :

Cumhuriyet adı	Nüfus (bin)	Türkmen yüzdesi (%)
Türkmen SSC	1.892	93,4
Toplam	2.027	100
Özbek SSC	92	4,5
Tacik SSC	14	0,7
Başka	30	1,4

Aşhabad, Mari (Merv), Taşarcoy, Taşaus, Krasnovodsk (Kızıl Su) bölümlerine ayrılan Türkmenistan'da 21 rayon (mahalle) ve 14 şehir mevcuttur. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Türkmenler cumhuriyette çoğunluğu teşkil etmelerine rağmen başkentleri Aşhabad'ta azınlıktadırlar.

Aşhabad nüfusu (1970)

Milliyet	Nüfus	Oranı (%)
Toplam	253.118	100
Rus	108.144	42,7
Türkmen	96.752	38,2
Ermeni	11.722	4,6
Ukrain	10.994	4,3
Başka	25.506	10,2

Genelde bu durum bütün şehirler için geçerlidir. Çünkü Türkmenlerin % 65'i kırsal alanlarda yaşamaktadırlar.

Eğitim - Kültür :

Türkmenistan'da 1970/71 ders yılında 1.648 ilkokul, 29 ortaokul ve 5 yüksek okul ve bu okullarda sırasıyla 560.000, 28.700 ve 29.100 talebe okumakta idi. Türkmenistan İlimler Akademisi ise 1956'da kurulmuş olup 56 enstitüsü mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sovyet döneminde kitap basma işine ehemmiyet verilmektedir. Fakat gene de ana dilde neşriyat Türkmenlerin ümit ettikleri seviyeye ulaşamamıştır.

Msl. 1978 yılında Türkmenistan'da 8.865.000 tirajda 727 kitap yayınlanmış olmasına rağmen bunun az bir kısmı Türkmenceye ayrılmıştır. Türkmenistan komünist partisi 1. sekreteri Gapur(ov)'un 20 Temmuz 1979'da belirttiğine göre, Devlet Yayın Komitesi 1978 yılındaki planının ancak % 37,7'sini gerçekleştirebilmiştir. Buna göre «Türkmenistan» yayınevinin planladığı 162 kitaptan ancak 49'u, «Maarif» yayınevinin planladığı 160 kitaptan 73'ü ve planlanan 60 çocuk kitabından topu-topu dört tanesi yayınlanabilmiştir. Kısacası basın-yayında aksaklıklar göze çarpmakta ve bu bilhassa millî ana dilde edebiyatın aleyhinde olmaktadır.

Fakat herşeye rağmen modern Türkmen edebiyatı gelişmektedir. Bugünkü günde 1925'te kabul edilen Türkmen-Yomut ağzı edebî dil olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkmenlerin eski bir edebî gelenekleri mevcut olup, en meşhur örneği Köroğlu destanı teşkil eder. Bunun dışında Şahseven ve Garip destanları da kayda değer. Eski dönem yazarları arasında Mahdum Kulı (XVIII y.y.) ve onun eserini geliştiren Molla Nepes (XIX. y.y.) en meşhur ediplerdendir. Sovyet devrinde ise Berdi Kerbay(ev) 1894-1951), Aman Kekil(ov) (doğ. 1912) ve şâir Beki Seytek(ov) (doğ. 1914) en temayüz etmiş olanlardır.

Kısacası bugün çoğunluğu Sovyet Türkmenistan'ında, ülkenin tabiî ve sunî (Karakum kanalı) sulamaya müsait bölgelerinde yaşayan Türkmenler başlıca tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Ülkenin petrol, tabiî gaz gibi ekonomik projelerinde ise başlıca yabancılar, yânî Ruslarla Ukraynalılar çalışmaktadırlar.

Türkmenlerde din :

Sünni ve Hanefi mezhebindedirler. Şiîlik Türkmenistan'da buradaki Azeri göçmenler tarafından temsil edilmektedir. Türkmenistan'daki İslâmiyetin karakteri Orta Asya'nın diğer bölgelerine nazaran değişiklik arz eder. Buna Türkmen kabileleri arasına İslâmiyetin yayılmasında XII. ve XIV. y.y.'lar arasında bilhassa Yesevî ve Kubrevî tarikatları dervişlerinin oynadıkları rol sebep ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muştur. Bilindiği üzere Yesevî tarikatının kurucusu Ahmed Yesevî (ölm. 1166)'nin mezarı güney Kazakıstan'daki Türkistan şehrinde bulunmaktadır. Kubreviye tarikatının kurucusu Necmeddin Kübra (1145-1221)'in mezarı ise Kunay-Urgenç civarında, batı Horezm'de, Türkmen SSC'nin Taşauz oblastında bulunmaktadır. Üçüncü büyük tarikat olan ve merkezi Buhara'da bulunan Nakşibendi tarikatı Türkmenistan'da ancak XIX. y.y.'da tesirini göstermiştir.

Türkmenistan'ın Ruslar tarafından işgâlinden önce İslâmiyet Sünnilik, tarikatçılık, atalara tapma (bilhassa kabile yöneticileri arasında) ve değişik şamanist kalıntıların toplamı şeklinde kendini göstermekte idi. İşgâl tarikatların gücünü geçici olarak sarsmış ve Buhara'dan gelen Sünnilik canlanmıştı. 1899'da sayıları 105 olan tarikat şeyhleri ertesi yılda (1900) 45'e inmiş, bunun yerine 1896'ta sayıları ancak 161 olan camiler 1911 yılında 481'e yükselmişti.

Sovyet yönetimi 1928'de Türkmenler arasında İslâmiyeti tamamen bitirmek maksadıyla din aleyhtarı büyük bir kampanya başlatmışlardı. Bu Orta Asya'da yürütülen belki de en sert İslâm aleyhtarı kampanya idi ve 1941 yılına kadar sürmüştü. İkinci dünya harbi yıllarında bu kampanya durdurulmuşsa da 1948'de yeniden başlatıldı ve hâlen de devam etmektedir. Neticede resmî dinî makamlar zayıfladı, fakat gayrı resmî İslâmî hareketler güç kazandı.

Türkmenistan'da resmî olarak 30'dan az imam bulunmakta ve 1979 da ibadete açık camilerin sayısı dördü geçmemekte idi. Bu camilerin ikisi güney Türkmenistan'da Merv oblastında, ilki Bayram Ali köyündeki Hoca Yusuf Baba Hamadani'dir. Ahmed Yesevî'nin hocası olan bu zatın adına kurulan cami Orta Asya'daki en kutsal yerlerden biri sayılmaktadır. İkinci cami ise Yolatan köyündeki Talhatan Baba camiidir. Kuzey Türkmenistan'ın Taşauz oblastında da iki cami ibadete açıktır. Bunlar Taşauz şehrindeki Şalikar ile İliali şehrindeki Bilal Baba camileridir.

Son sovyet araştırmalarına göre dinî duygunun hâlen yaşamasına beş sebep mevcuttur.

— Tarikat dervişlerinin faaliyetlerinin artması;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Dinî ve millî özelliklerin bir-birine karışması (msl. Kurban Bayramı) ve dolaysıyla «müslüman» ve «Türkmen» tabirlerinin birbirine eş değer olması;

— Muhafazakâr topluluğun baskısı;

— Özbekistan'dan gelen te'sir. Bir sovyet sosyolojik araştırmasına göre, 1961 yılının Ramazanında Deynav (Çarcoy oblast) havalisinde Özbek mollaların tesiri ile oruç tutanların sayısı iki misline çıkmıştı;

— Bilhassa Gurcan radyosunun Türkmen dilinde yaptığı yayınlarla İran propogandasının tesiri, bütün bunlar Türkmenistan'da İslâmiyetin tesir ve güciinün artmasına sebep olmaktadır.

Son sosyolojik araştırmalara (1977, 1978, 1979) göre, sünnet yaptırma, cenaze namazı kıldırma ve büyük dini bayramları (Kurban gibi) kutlama Taşauz ve Çarcoy gibi oblastlarda (kuzey ve doğu Türkmenistan'da) neredeyse halkın % 100'ü tarafından uygulanmaktadır.

Türkmenistan'da tarikatlerin de hâlâ faal hâlde oldukları bilinmektedir. (Yesevi, Kubrevî ve Nakşıbendi). Türkmenistan kutsal yerleri, ziyaretgâhları yönünden çok zengindir. Bir sovyet araştırmasına göre 1978 yılında faal durumda bulunan 62 kutsal yer binlerce ziyaretçiyi (hacıyı) kendine celp etmişti. Türkmenistan'da sufism ısrarlı bir şamanist uygulama içindedir. Gerçi bu durum Sünni müslümanlar tarafından tenkit edilmekteyse de halk buna sıkıca bağlıdır. Sufi tarikatları bilhassa Kubrevi tarikatı mensupları ekseri şamanlar gibi hareket etmektedirler. 1948 ile 1975 yılları arasında Türkmenistan'da basılan din aleyhtarı kitapların ekseriyeti de işte bu sufi adetlerine karşı yöneltilmişti.

KIRGIZISTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Kırgızıstan'ın yüzölçümü 198.500 km² olup, 1979 nüfus sayımına göre nüfusu 3. 523. 000 idi. Başkenti Frunze (eski adı Pişpek)'tir. 1924 yılına kadar Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriye-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tine dahil olmuş, 1926'da Kara-Kırgız Muhtar Oblastı adını almış, 1925'te ise Kara-Kırgız adı Kırgız'la değiştirilmiş ve 1 Şubat 1926' da Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti diye adlandırılarak RSFSC'ye dahil edilmişti. Nihayet 5 Aralık 1936'da Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü kazanarak SSCB'nin 15 ittifak Cumhuriyetinden bir olmuştur.

Kırgızıstan'ın 1/2'sinden fazlası bin ile üç bin metre ve 1/4'i ise üç bin ile dört bin metre yüksekliktedir. Fergana vadisi, Tanrı ve Altay sıradağları silsilesi Kırgızıstan'ın coğrafî konumunu belirler. Güneydoğusunda Atbaşı sıradağları, Fergana sıradağları, güneyinde Susamırtau sıradağları, kuzeyinde Kırgız sıradağları (Tanrı dağlarının kuzey uzantısı), kuzey doğusunda Kunzey-Alatau sıradağları ve doğusunda ise Kırgızıstan'ın deniz seviyesinden en yüksek bölgesini teşkil eden Alatau bulunmakta olup, Pobedi (7439 m.) ve Han Tengri (6995 m.) zirveleri vardır. Bu sıradağlar birbirlerinden yüksek yayla ve vadilerle ayrılırlar. Bunların deniz seviyesinden en yükseğini merkezdeki Narın vadisi (1.300-3200 m. yükseklikte, 300 km. uzunlukta ve takriben 50 km. genişlikte), güneydeki Alay vadisi (2.500-3.000 m. yükseklikte, 100 km. uzunlukta ve takriben 20 km. genişlikte) ve kuzeydeki Susamır vadisi teşkil eder. Yüksek dağlardan çıkan nehirler düzensiz ve hızlı akıntılı olduğu için ulaşıma değil fakat elektrik enerjisi elde etmeye yaramaktadırlar. Bu elektrik enerjisi sağlamaya yarayan belli-başlı nehirler olarak şunları sayabiliriz : Narın (616 km.), Tar, Kurşab (Sır Derya'ya kavuşur), Kızılsu (Amu Derya'ya kavuşur), Sarıcas-Aksu, Aksay-Kokşul (Tarım'a akar) ve Mucun, Çu ve Talas (bunlar kum çölüne karışır)'tır. Bu nehirler üzerine kurulan hidroelektrik santrallerden yılda ortalama 165 milyar KW enerji elde edilir. Bu enerji Kırgıstan'ın ihtiyacını karşılamanın dışında Kazakıstan, Tacikistan ve Özbekistan'a da nakl edilir.

Dağlık bir yöreye yerleşmiş olan Kırgızıstan'da çeşitli göller de mevcuttur. Kırgızıstan'da dünyadaki ikinci en büyük krater gölü Issık Köl bulunmaktadır. Deniz seviyesinden 1.609 m. yükseklikte yerleşmiş olan Issık Köl 6.202 km²'lik bir alana sahil olup en derin yeri 702 m.'dir ve büyük bir su rezervuarıdır. Bunun dışında Son Köl ve Çatır Kırgızıstan'da kayda değer göllerdendir. Kırgızıstan'da hem iklimce hem de tabiat olarak en mükemmel yerleşim yeri Fer-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gana vadisidir (72.000 km. uzunluğunda ve ülkenin % 37,5'nu teşkil eder) ve halkın % 42'sinden fazlası bu bölgede yerleşmiştir.

Kırgıstan; Kazakıstan, Özbekistan, Tacikistan ve Çin Halk Cumhuriyeti (Doğu Türkistan) ile komşu olup, batıdan doğuya 900 km., kuzeyden güneye 410 km. uzunluğundadır. Ülkenin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 2.750 m. dir.

Kırgızıstan'da karasal bir iklim hüküm sürer. Yağış oldukça azdır. Batı ve kuzeydeki sıradağlar yılda ortalama 600-900 mm., güney etekleri 200-335 mm., yüksek vadiler ise 100-150 mm. yağış alırlar. Yaz ile kış, gece ile gündüz arasındaki ısı farkı çok fazladır. Yerleşime müsait ve ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü bölümlerde Temmuz ayı ortalaması 25°C ile 6°C arasında, Ocak ayı ortalaması ise -5°C ile -38°C arasında değişir. Bitki örtüsü iklim ve coğrafik yapıya göre çok değişkendir. Denizden 2.000 m. yükseklikte ormanlar ve otlar mevcuttur, 3200 m. civarında ise bozkır başlar. Ülkenin ancak % 6'sı ormanlarla kaplıdır.

Ekonomi :

Kırgızıstan'ın ekonomisi denilince akla köy ekonomisi gelir. Kayda değer ağır sanayii yoktur. Köy ekonomisi aslında becisiliğe dayalıdır. (1967) 8,5 milyon koyun ve keçi ve bir miktarda domuz mevcuttur. Tarım faaliyetleri pek kayda değer olmayıp, bir miktar buğday, pamuk, şeker pancarı, mısır, tütün yetiştirilir.

Ülkenin ulaşılabilen kuzey ve günebatıda Fergana vadisinde değişik maden ocakları bulunmakta olup, buralarda cıva, antimon (SSCB'nde il sırada), kömür, petrol, çinko, kükürt (bilhassa Issık Köl civarında) çıkarılır. Gıda sanayi oldukça gelişmiş olup, konservecilikte SSSR'nde dördüncü sırayı alır. Başlıca Frunze, Oş, Tokmak, Rıbaçiye, Prjevalsk gibi şehirlerde konserve fabrikaları mevcuttur.

Nehirler ulaşıma müsait olmayıp, bu demiryolu, kara yolu ve hava yolundan yapılır. Kırgızıstan'da 3 bin km.'lik bir şose yolu ve ancak 376 km.'lik demiryolu mevcuttur. Bu demiryolu da Frunze ile Oş'u, Oş ile Horog'u (Tacikistan'da) ve Frunze ile Ribatşiye'yi birbirine bağlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nüfus :

Kırgız adı Türkçe kır-gez'mekten gelir. 1979'da Sovyetler Birliğindeki Kırgızların toplam sayısı 1.906.00'dir. Sovyetler Birliğinin dışında Kırgızlar Çin (Doğu Türkistan) ve Afganistan'da mevcuttur. Eskiden yanlış olarak Kara-Kırgız denilen Kırgızlar (eskiden kendilerine hatalı olarak Kırgız denilen) Kazaklarla akrabadırlar. Kırgızlar çok eski tarihlerden beri adları Çin kayıtlarına geçen bir Türk boyudur. Çinliler onları M.Ö. 2. y.y.'dan önce de tanımışlardı. 840'ta diğer bir Türk boyu olan Uygurların Devletini yıkmışlardı. X. y.y.'da Yukarı Yenisey'den bugün yaşadıkları bölgelere gelip yerleştiler. Sol ve Ong (Sağ) guruplara ayrılan Kırgızlar daha sonra 1207 yılında Moğol hakimiyetine daha sonra Kalmuk ve Kazak ve en sonunda 1864'te Rus hakimiyeti altına girdiler.

Sovyetler Birliğindeki Kırgızların büyük çoğunluğu (% 88,5) kendi cumhuriyetinde, kalanları ise komşu Özbek SSC (142.182) ile Tacik SSR (48.376)'nda yaşarlar. Bunun dışında, yukarıda da belirttiğimiz üzere Çin (Doğu Türkistan) ile Afganistan'da da mevcuttur. Kırgızların % 90'nına yakını kendi cumhuriyetinde yaşamasına rağmen, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, çoğunluğu teşkil edememektedirler. 1982 yılında Kırgızıstan'ın nüfusu 3.724.000 idi. 1979 nüfus sayımına göre ise Kırgızıstan'daki nüfus dağılışı şöyleydi :

Millet adı	Nüfus	Cumhuriyetteki oran (%)
Toplam	3.522.832	100
Kırgız	1.687.382	47,9
Rus	911.703	25,9
Özbek	426.194	12,1
Ukrain	109.324	3,1
Alman	101.057	2,9
Tatar	72,018	2,0
Uygur	29.817	0,8
Kazak	27.442	0,8

Kırgızlar kendi cumhuriyetinde mutlak çoğunluğu elde edememekle birlikte diğer Türk boylarıyla (Özbek, Tatar, uygur ve Ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zak) yabancılara karşı (Rus, Ukrain, Alman v.b.) genel nüfusun % 63,6'sını teşkil ederek üstünlük sağlamaktadırlar.

Eğitim-kültür :

1934'ten sonra Kırgızıstan'da 7 yıllık okul bitirme mecburiyeti konuldu. Bütün kız çocuklarının okula yollanması ise ancak 1959' dan sonra gerçekleştirildi. Kırgızıstan'da 8 yüksek okul mevcut olup, Kırgızıstan İlimler Akademesi oldukça geç 1965 yılında kurulmuştur. Bugünkü günde 17 araştırma enstitüsü mevcuttur.

Her nekadar sovyet literatüründe Kırgızların ihtilâlden önce edipleri yoktu, yazlı edebiyatları yoktu şeklinde bilgiler mevcutsa da, bu pek doğru değildir. Çünkü 1911'de bir Kırgız yazarı olan Kılıç Manurkan'ın *Zelzele* adlı bir eseri yayınlanmıştı. 1913 yılına ise Esenkalı Arabay Kırgızlar için bir alfabe kaleme aldı. Aynı yılda Osmanlı Saduk'ın *Kırgız tarihi* adlı bir eseri yayınlandı. 1914'te ise Manap Sabdan'ın kitabı neşr edildi.

Kırgız halk edebiyatında Manas destanı çok mühim bir yer alır. Binlerce beyitten oluşan bu destan Manasçı tabir edilen halk şâirleri tarafından nesilden nesile aktarıla gelmiştir. Kırgız sovyet edebiyatının kurucusu olarak ise Toktogul Satılgan(ov) (1864-1933) kabul edilir. Kırgız edebiyatının en büyük şahsı ise dünyaca tanınmış, eserleri Rusça'nın dışında, Almanca, İngilizce gibi Avrupa dillerine çevrilmiş ve Türkçe'ye de aktarılmış olan Çıngız Aytmat(ov)'tur. En meşhur eserlerinden biri *Cemile* adlı romanıdır.

Kırgızıstan Çin'e komşu olduğu için ve Çin'de de bir miktar Kırgız bulunduğu için Moskova ve Pekin arasındaki sürtüşmeden de uzak kalmamaktadır. Çin Urumçi (Doğu Türkistan) radyosu vasıtasıyla Kırgızıstan'a yönelik yaptığı yayınlarında orada yaşayan Uygurlar ve aynı zamanda Kırgızları da celp etmeye çalışmaktadır. Çinliler Kırgızıstan'ın da dahil olduğu geniş bir sahayı, çarların Çin'in zayıflığından faydalanarak haksız antlaşmalarla gaspettikleri yer olarak mütalaa etmekte ve bu arazinin kendine devrini talep etmektedir. Bu talep ise Moskova'yı oldukça sinirlendirmekte ve Kırgızlar vasıtasıyla da bu iddianın geçersizliğini ispatlamaya çalışmaktadır. Tabii ki Kırgız âlim, yazar ve gazetecileri Moskova'nın bu talebini yerine getirirken. Kırgızlarla ilgili bazı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gerçekleri de gün ışığına çıkarmaktadırlar. Mesela «...Bu bölgeler tarihi yönden hiç bir zaman Çin'in olmadı. Ülkeye Türkistan, yani «Türklerin ülkesi» denilmesi de bunun apaçık delilidir» gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu şekilde Kırgızların da bu ortak Türk birliğine katılmış olduğu fikrinin işlenmesi sovyet yöneticileri tarafında milliyetçilik olarak değerlendirilmekte ve onları rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlığın açık delilini Kırgızistan komünist partisi 1. sekreteri Turdakun Usubali(ev)'in 19 Mayıs 1983'te yaptığı konuşmada da görmekteyiz. O meşhur Kırgız yazarı Tolögön Kasımbek'in *Sıngan* (kırık) *kılıç* adlı tarihî romanını ideolojik ve tarihî hatalarla dolu olmakla suçladı ve yazarın bu hataları tashih etmesi gerektiğini söyledi. Aslında bu tenkit çok geç yapılmış oluyordu. Çünkü eser 1966, 1971 ve 1979'da (40 bin nüsha) üç defa Kırgızca, ayrıca Kazakça, Türkmence, Rusça, Ukraince olarak basılmıştı. *Sıngan Kılıç* adlı tarihî roman Hokand Hanlığı dönemini işlemekte olup, Rusya'nın Orta Asya'yı işgâlini canlandırmakta idi. 1. Sekreter Usabali(ev) aynı konuşmasında bununla da yetinmeyerek Kırgız İlimler Akademisi Tarih enstitüsü başkanı Kuşbek Usenbay(ev)'in eserini de tenkit etti. Bu nevî tenkitler rejimin Kırgızlarda millî şuurun uyanmasından duydukları huzursuzluğu göstermektedir. Henüz liderler dünyaca meşhur Çıngız Aytmat(ov)'a dil uzatmaya cesaret edememektedirler. Çünkü böyle adım Aytmat(ov)'un da Soljenistsin gibi daha da meşhur olmasına yol açabilirdi.

Kısacası Çin sınırında bulunan Kırgızistan'da ufak çapta olsa dahi bir milliyetçiliğin söz konusu olduğu şüphesiz. Kırgızistan'da siyasî ortamın stabil olmadığı 1980 yılının Aralığında başbakan Sultan İbrahim(ov)'un öldürülmesinden de sezilmişti.

Kırgızlarda din :

Kırgızlar müslüman olup, Sünni ve Hanefî mezhebindendirler. İslamiyet bugünkü Kırgızistan'a XVI. y.y.'ın sonları ile XVII. y.y.'ın başlarında Fergana vadisinden girmeye başlamıştır. Merkezi ve kuzey Kırgıstan ancak XVIII. y.y.'ın başında müslüman olmuştur. Kırgızların İslâmiyeti kabulünde sufî tarikatları mühim rol oynamışlardır. Çünkü Kırgızlarda mevcut olan güçlü kabile sistemi tarikatlerin hareketlerini kolaylaştırmıştı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kırgızıstan'da geleneksel olarak dört tarikat vardı ve bugün de mevcuttur. Eski bir Buhara tarikatı olan Nakşibendilik bilhassa Kırgızıstan'da oldukça yaygındır. Bu tarikat Budist Oyrot'lara karış karış cihad hareketini organize etmiştir. İkinci eski tarikat ise Fergana vadisinde XVIII. y.y.'ın sonlarında ortaya çıkan ve ikinci dünya harbinden sonra buraya sürülen Kuzey Kafkasyalılar tarafından tekrar canlandırılan Kadiriye'dir. Üçüncü tarikat ise güney Kazakıstan'dan gelen Yeseviye ve dördüncü tarikat ta Horezim'den ithal edilen Kübreviye'dir. Bunun dışında XIX. yy.'ın sonlarında çıkan Laçi ve Çaçtuu İşander (Saçh İşanlar) tarikatleri mevcuttur.

Dinî yönden incelendiğinde Kırgızıstan iki ayrı bölgede mütalaa edilmelidir. İlki merkezi kuzey ve doğudaki dağlık yöreler (Issık-Köl) oblast ile Narın'ın doğu kısımları) olup, buradaki ahali fazla islamlaşmamış ve hâlâ eski şamanist adetler yaşamaktadır. Bu bölgelerde ibadete açık ancak dört cami tesbit edilebilmiştir: Frunze (Pişpek), Panfilov, Çolpan-Ata (Issık-köl) ve Prjevalsk ki bu sonuncusu Dungan camiidir (Çin müslümanlar). İkinci bölgeyi Kırgızıstan'ın güneyi teşkil eder (Oş oblastı ve Narın oblastının batı kısımları-Fergana vadisi). Buranın yerli ahalisi Kırgızlar ve Özbekler XVI. y.y.'da Hokand'ın tesiri ile müslümanlığı kabul etmiştir. Oş şehri ibadete açık dört camii ile Orta Asya'nın dini merkezlerinden biridir. Bu bölgede en azından yirmi cami tesbit edilebildi: Oş (dört), Koşkor-Ata (Narın), Suzak(Oş), Aleksandrovsk, (Oş), Palas (Narın), Kazarman (Narın), İski-Naukat(Oş), Uzgun (Oş), Yangi Bazar (Narın), Sulukta(Oş), Alay-Gulca(Oş), Raboçe-Dehanskoe(Oş), Kuşrab(Oş).

Kırgızıstan'da resmî makamların tahammül edemediği, fakat halkın kutsal diye kabul ettiği bir hayli yer mevcuttur. Buralara her zaman dinî seferler yapılmaktadır. Bu yerler bir nevî hac merkezleridir. Kırgızıstan'da dinî hayatın çok canlı olması Orta Asya Cumhuriyetleri içinde Özbekistan'ın dışında en çok Kırgızıstan'da din aleyhtarı(ateist) propogandanın yürütülmesine sebep olmaktadır. 1948 ile 1975 yılları arasında Frunze'de 69 İslâmiyet aleyhtarı kitap yayınlanmıştır. Aynı zamanda devamlı din aleyhtarı konferanslar verilmektedir. 1955 yılında Kırgızıstan'da bu nevî 17.200 ateist konferans verilmişse bunun sayısı 1975'te 45 bine yükselmiştir (aynı yılda Tacikistan'da 40.500 konferans verilmiştir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TACİKLER VE TACİKİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Aslında İran ırkandan olmalarına ve Farsçanın değişik bir şivesini konuşmalarına rağmen burada bir kaç satırla da olsa Tacikler den bahs etmeden geçmeyi doğru bulmadık. Çünkü Tacikler de diğer Türk boyları gibi ortak bir coğrafi bölgeyi-Türkistan-asırlardan beri müştereken paylaşa gelmektedirler. Bilhassa Özbeklerle sıkı temasları olan Taciklerin dilinde birhayli Türkçe kelime ve aynı şekilde Özbeklerin dilinde birhayli Farsça kelime bulunmaktadır. Özbeklerle Tacikler arasında aynı din ve mezhebe (Sünni-Hanefi) bağlı olduklarından kız alış verişi de olmuştur. Dolayısıyla ve müşterek bölgelerde Özbeklerin Tacikçe, Taciklerin Özbekçe konuşması normal addedilmektedir. Taciklerin Türkleşmiş olanlarına eskiden tüccar manasına gelen Sart tabiri kullanılırdı. Hatta Özbekler de bu adla tanımlanırdı. Fakat bugünü günde Sart tabiri (bir anlamda da hakaret addedildiği) için yasaklanmıştır. Şartlar Orta Asya'nın şehir halkını teşkil etmekte olup, bilhassa Buhara'da ve Fergana'da çokça idiler. Şimdi hepsi Özbek diye adlandırılmaktadırlar. Önceleri Özbekistana dahil olan Tacik MSSC: 5 Aralık 1929' da ittifak statüsünü alarak SB'nin 15 ittifak cumhuriyetinden biri oldu.

Taciklerin toplam sayısı dört milyon kadar tahmin edilmekte olup, bunların ancak 2.237.000'i (1979) Sovyetler Birliğinde yaşamaktadırlar. Kalanlar ise Afganistan'da, Çin'de, Pamir'de bulunurlar. Sovyetler Birliğinde Taciklerin büyük çoğunluğu kendi cumhuriyetinde sakindirler (Bk. aş. tablo) Tacikistan'ın yüzölçümü 143.100 km² olup, toplam nüfusu 3.806.000'dir. Başkenti Düşenbe (1929-1961 arasında Stalinabad)'tır.

Tacikistan SSC nüfusu (1979)

Millet adı	Nüfusu (bin)	Cumh. oranı (%)
Toplam	3.806	100
Tacik	2.237	58,8
Özbek	873	22,9
Rus	395	10,4
Tatar	80	2,1
Kırgız	48	1,3

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Taciklerin dağılımı

Sovyet cumh. adı.	Nüfus (bin)	Oran (%)
Tacik SSC	2.237	77,2
Özbek SSC	599	20,5
Kırgız	23	0,8
Diğer	43	1,5

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Tacikistan SSC'nin dışındaki Taciklerin büyük çoğunluğu Özbekistan'da yaşamaktadır, bir o kadar Özbek'te Tacikistan'da yerleşmiş bulunmaktadır.

Ekonomi :

Tacikistan'da da Özbekistanda olduğu gibi köy ekonomisi birinci planda gelir ve burada da en mühim ürün pamuktur. Pamuk yaklaşık olarak 250.000 ha yetiştirilir. Pamuk ekiminin yarısı sulama ile gerçekleştirilir. Pamukçuluğun dışında besicilik de mühim yer tutar. 3-4 milyon koyun ve keçi, 1 milyon kadar sığır ve az miktarda domuz beslenir. En mühim geçim kaynaklarından birini de ipekçilik teşkil eder (Leninabad). Bu arada giyim, tekstil sanayini ve halıcılığı da saymak gerekir. Tacikistan'da 642 km.'lik bir demiryolu ağı mevcuttur.

Eğitim :

3.088 ilk, 36 orta ve biri üniversite olmak üzere 7 yüksek okulu mevcuttur ve bunlar da sırasıyla 774.000, 35.300 ve 44.500 talebe okumaktadır. 1951'de Tacikistan İlimler Akademisi kurulmuş olup, bugün 18 enstitüsü mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NOTLAR

— R.R. Arat, «Kazakıstan», *İA*, VI, s. 494-505.

— R.R. Arat, «Kırgızıstan», *İA*, VI,

— E. Beckherrn, «A Deserted Kazakh Steppe Turned into a Granady» *DPA* (26 Kasım 1979).

— A. Bennigsen (çev. Kemal Aytaç), «Çarlık ve Sovyet hakimiyeti altındaki Türkler», *TDA*, sayı 41 (1986), s. 159-181.

— A. Bennigsen-S.E. Wimbush, *Muslims of the Soviet Empire*, İngiltere 1985.

— B. Brown, «Economic requests of the Central Asian republics and Kazakstan presented at USSR Supreme Soviet Session,» *RLR*, (19 Kasım 1980).

— B. Brown, «Uzbekistan and the Uzbeks in the USSR: Nationality and language aspects of census of 1979», *RLR* (28 Mart 1980).

— B. Brown, «First Secretary Gapurov Assesses Ideological Situation in Turkmenistan», *RLR*, (4 Eylül 1979).

Brown, «Tajikistan and the Tajiks in the USSR: Nationality and Language Aspects of Census of 1979, *RLR*, (16 Mayıs 1980).

— G.I. Broydo, *Vosstanie Kirgizi v 1916 g.* Moskova 1925.

— Carison/Oraltay, «Threat seen to the purity on the Kazak language», *RLR* (5 Mart 1982).

— N. Devlet, «Kazak Türklerinin Ayaklanması», *TDA*, sayı 48 (Haziran 1987 s. 151-162.

— K. Cirnius, «The draft recommendations to the Tashkent confrence: a new wave of russification», *RLR*, (19 Haziran 1979).

— B. Hayit, *Turkestan im Herzen Euroasiens*, Köln 1980.

— B. Hayit, *ayn. esr.*

— A. Helmanek, «National Renascence in Soviet Kazakhstan: The Brezhnev Era», *Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin*, Detroit 1977, s. 295-305.

— *Itogi vsesoyuznoy perepisi SSSR*, Moskova 1973.

— «Kazakhstan Grain Sale Down on Average», *R* (22 Ekim 1981).

— «Kasachen», *B*, IX (1970), s. 808-809.

— *Kazak ve Tatar Türkleri, İstanbul*, İstanbul 1976.

— Kırgızıstandan Tarihinin ayrım aspektleri Kıtaylık falsifikatorlordun tetiri bolmaloolorunda», *KM*, No. 37, (1983).

— «Kirgisen», *B*, (1970), s. 204.

— «Korkıt Ata Eskertkişi», *SK*, (19. 9. 1976).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— N. Lubin, *Labour and Nationality in Soviet Central Asia*, Hong Kong 1984.

— D.C. Matuszewski, «The Turkic Past in the Soviet Future», *PC*, sayı 4 (1982), s. 76-82.

— W.K. Medlin - W.M. Cave-Carpenter, *Education and Development in Central Asia*, Leiden 1971.

— «Modernizing rural Uzbekistan», *RLR*, (23 Mart 1977).

— A.B. Murat-G.W. Simnods, «Nationalism in Turkmenistan since 1964», *Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin*, s. 316-321.

— *Narodnoe Hozyaystvo SSSR v 1978*, Moskova 1979.

— *Narodnoe Hozyastvo SSSR 1922-1982*, Moskova 1982.

— *Narodnoe Hozyaystvo SSSR 1922-1982*, Moskova 1982.

— Nationalism in Kirghizia reported Worrying Officials», *R*, (26 Mayıs 1983).

— M. Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge-Soviet Central Asia*, New York 1983.

«Sarten», *B*, XVI, s. 476.

— T. Shabad, Etnic results of the 1979 census», *SG*, (Eylül 1980), s. 440-488.

— A. Sheey, «Demographic trends moving in Uzbeks favor», *RLR*, (20 Kasım 1980).

————, «New Oblast created in Uzbekistan», *RLR*, (19 Mayıs 1982).

————, «Uzbek Novel found ideoloqically unsound», *RLR*, (20 Ağustos 1982).

————, «New Agriculture Secretary in Uzbekistan: A Gorbachev Protge», *RLR*, (7 Eylül 1988).

— A. Sheey «Usubaliev Scros Kirghiz Historians and Cultural Figures for Nationalilistic Errors», *RLR*, (1 Haziran 1983).

— A Soviet Wiesdom Where two Worlds Clash», *US N WR*, (19 Temmuz 1982).

«Tadschiken», *B, XVIII, s. 422.*

— «Turkmenische Sozialistische Sowjetrepublik», *B*, XIX, (1974), s. 140 vd.

— «Turkmenen,» *B*, XIX, s. 141.

— Usbekische Sozialistische Sowjetrepublik», *B*, XIX (1974), s. 331 vd.

— Uygun, «Horzırgı uzbek imlosi hakida bazi mulohazalar», *ŞV*, sayı 10 (1982), s. 202-204.

— Ünlü Sovyet yazarı Cengiz Aykmatov konuğumuz..., *C*, 22.11.1983).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SİBİRYA TÜRKLERİ

Sovyetler Birliğinde dördüncü bölümde inceleyeceğimiz Türkleri toplu olarak «Sibirya Türkleri» diye adlandırıyoruz. Tabii ki bunlar kendi aralarında alt guruplara ayrılmaktadırlar.

XVI. y.y.'da Sibirya coğrafi adı Ural dağlarının doğusundaki Tobol, İrtiş, İşim, Obi ırmaklarını içine alarak Altay dağlarına kadar uzanan saha için kullanılırdı. XVI. y.y.'da başlayan Rus istilâsından sonra «Sibir» Rusya'nın Türkistan ve Kafsa sömürgelerinden başka Asya'daki bütün sömürgelerini ifâde eden coğrafî bir terim oldu.

Sibirya'nın Altay-Sayan dağlık bölgesinde, Ob-Abakan ve Yenisey kaynak ve havzalarında yaşayan muhtelif Türk boylarına da genel olarak Sibirya Türkleri denilebilirse de özel olarak «Altay Türkleri» de denir. Altay-Sayan dağları eski Türk yurdu idi ve burada proto-Türkler de yaşamışlardı. İşte bu bölgede yani Altay'da yaşayan halkları incelemek için şarkiyatın (orientaliştik) özel bir dalı olan Altaistik (Altai) ilim dalı meydana gelmiştir. Bu tabir artık genel olarak Asya kavimlerinin hepsini birden ifade için kullanmaya başlanmıştır. Fakat bizim için en doğrusu Türkoloji, yâni Türklük Bilmi olmalıdır. Çünkü Türkler yalnız Altay'da değil başka yerlerde de mevcuttur. Zaten M.Ö. VII. y.y.'dan itibaren proto-Türkler Altan-Sayan dağlarının batısındaki (Tuva, Minusinks, Abakan) bozkırlarını boşaltarak doğu ve batıya olmak üzere iki yöne göç etmişlerdi. Bugün biz İdil-Ural, Türkistan ve Kafkasya'nın dışında kalan bölgeye Sibirya ve buradaki Türkleri de genel adla Sibirya Türkleri diye adlandırıyoruz. Yukarıda da belirtiğimiz üzere ve Sibirya'nın Altay-Sayan dağlık bölgesinde (eski Türk yurduna yakın bölgede ve Ob, Abakan ve Yenisey kaynak ve havzalarında yaşayan muhtelif Türk boylarına ise «Altay Türkleri» demeyi uygun buluyoruz. İşte bu Altay Türklerinin işgal ettiği saha 45°-55° kuzey enlemi ile 93°-98° doğu boylamı arasındadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sibirya Türklerinin toplam sayısı 700 bin civarındadır ve nüfus yoğunluklarına göre, Yakut, Tuva, Hakas, Altay, Şor, Dolgan boylarına ve Sibirya Tatarları ile Sibirya Buharalılarına ayrılırlar.

YAKUTLAR VE YAKUT MSSC MUHTAR SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Kendilerine Saka veya Saha diyen Yakutlar kuzey-doğu Sibirya'da bilhassa yakut MSSC'nde yaşarlar.

Yakut Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti :

Yüzölçümü bakımından Sovyetler Birliğindeki en büyük muhtar cumhuriyeti olup, 3.103.000 km.²dir. Başkenti Yakutsk olan Yakutistan'ın genel nüfusu 839.000'dir (1979). Doğusunda orta Sibir dağları ve kuzey-batısında doğu Sibir dağları bulunmaktadır. Yakutistan'da Anabar, Olenek, Lena, Yana, İndigirka ve Koluma nehirleri bulunur. Ülkenin % 20'sinden fazla bölümü kuzey kutbundadır ve 2/3'ü dağlarla kaplıdır. Güneydeki göller yöresi hariç toprak tamamen buzlarla kaplıdır. Kış 180 ile 220 gün arası sürer. Ocak ayı ortalaması -34° ile -45° C (en fazla -68°C) derece arasındadır. Yaz çok kısa sürmekte olup, 85 ile 100 gün arasındadır. Temmuz ayı ortalaması 18° - 19° C'dir (en fazla 38°C).

Ülkenin 4/5'ni kutup bölgesine has iğne yapraklı ağaçlar kaplar ve Yakutistan'ın ancak % 1'i tarıma elverişlidir. Genellikle nehirlerde balıkçılık yapılır, ormanlara kürk hayvanları avlanır. Bunun dışında soğuğa dayanıklı Ren geyikleri ve at beslenir. Bu sert iklim şartlarına rağmen Yakutistan yeraltı madenleri yönünden zengin bir ülkedir. Aldan, İndigirka ve Koluma'da bol miktarda altın elde edilir. Bunun dışında Vilcuc ve Olenek'te elmas madenleri bulunmaktadır. Bu iki kıymetli madenin dışında kurşun, çinko, volfram, molibden de elde edilmektedir. Yakutistan'da 2.500 milyon tonluk çok zengin kömür rezervesinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Tabiat şartları çok elverişsiz olduğu için demiryolu ulaşımı olmadığı gibi diğer neviden ulaşımlar da zor yapılmaktadır. Halk bilhassa yaşamaya daha elverişli olan Orta Lena-Aldan ve Vilcuc havzalarında yerleşmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nüfus :

Yukarda da bahsettiğimiz üzere 1979 nüfus sayımına göre Yakut MSSC'nin nüfus 839 bin idi. 1970 nüfus sayımının neticelerinden de görüleceği üzere Yakutların büyük kısmı bu çok geniş ülkede yaşamaktadırlar.

Yakutların dağılım (1970)

Ülkenin adı	Nüfus	Oran %)
Toplam	296.244	100
RSFSR	295.223	99,7
Yakut ASSR	285.749	96,5
İrkutsk Oblast	1.751	0,6
Krasnoyarsk Kray	1.248	0,4
Habarovsk Kray	1.152	0,4
Magadansk Oblast	1.019	0,3

Yakutların büyük bir çoğunluğu kendi cumhuriyetinde yaşamasına rağmen aşağıdaki 1979 nüfus sayımının neticelerinden de görüleceği üzere kendi cumhuriyetlerinde çoğunluğu teşkil edememektedirler.

Yakut ASSR'ne nüfus dağılımı (1979)

Milletler	Nüfus	Oran (%)
Toplam	851.840	100
Yakut	313.917	36,8
Rus	429.588	50,4
Ukrain	46.326	5,4
Kuzey halk.	17.873	2,0
Tatar	10.980	1,3

Kültür :

Tarihi olarak Tuvacaya yakın olan Yakutça kuzeyde kendi içine kapalı olarak geliştiği için bugün diğer Türk şiveleri ile benzerliği yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla da Yakutça konuşan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

biri ile anlaşmak oldukça zordur. Dilin % 50'si eski Türkçe kelimeler ihtiva etmekle birlikte bir hayli kelime de komşularından, bilhassa Moğolcadan almıştır. XIX. y.y.'dan itibaren Kril harfleri ile yazılan Yakutça, 1920'den 1938'e kadar Latin harfleri ile yazılmış sonra bütün Türk şivelerinde olduğu gibi Krilce kullanılmaya başlanmıştır. Bugünkü günde Yakut edebiyatı bir hayli gelişmiş olup, sovyet döneminden önce A. Kulakoskay (1879-1926), A.I. Sofron(ov) (1886-1936), P. Oyun(ski) (1839-1939) gibi, sovyet döneminde ise S.P. Kulaç(ikov)-Elley (doğ. 1904), A. Künde-İvanov (1898-1954) gibi yazar ve A. Açugiya (Mordinov doğ. 1906) gibi şâirler yetişmiştir. Yukarıda adını belirttiğimiz P. Oyun(ski) 20 yıllık bir çalışma ile «Olongho» adı verilen, ekseri on-onbeş mısradan ibaret ve kahramanının adı ile anılan destanları toplamıştır. Yakut şair ve yazarları Türklerden bilhassa Kazak edip ve şairleri ile edebî temas halindedirler. Bu da her iki tarafın bir kökten geldiğinin şuuruna varmış olmanın bir örneğini teşkil eder. Bir hayli Kazak eseri Yakut okuyucusuna takdim edilmiştir. Gerek Yakutistan'da ve gerek Kazakıstan'da bir diğerinin «edebiyat günleri» kutlanmakta ve bu vesile ile her iki ülkenin edipleri bir araya gelmektedir. Buna benzer faaliyet 1980'nde Kazakıstan'da yapılmıştı. 1983 yılında ise Yakutistan'da «Kazak edebiyatı günleri» (24 Haziran - 4 Temmuz) düzenlendi. Kazak yazar ve şairleri Yakutistan'da pek büyük bir sevgi ve hürmetle Orta Asya Türk kültürünün ortak bir ürünü olan kımız (at sütü) kâseleri ile karşılandılar.

Kısacası diğer Türk boylarından hayli uzakta kalan Yakutlar sayıca fazla olmamakla birlikte bütün güçleri ile kendi kültürlerini, örf ve âdetlerini yaşamaktadırlar. Hatta bir Kazak yazarının ifadesine göre Yakutistan'ın Rusların büyük sayıda bulunduğu başkenti Yakuts'ta bile çocuklar Yakutça konuşmaktadırlar.

TUVALAR VE TUVA MUHTAR SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Tuva daha doğrusu Tuba adına Çin'in Su sülâlesinin (581-618) kayıtlarında rastlanmaktadır. Bu kayıtlara göre Tubalar Kırgızla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rın doğusunda, «Küçük Deniz»in (muhtemelen Baykal gölünün) güneyinde ve Uygurların kuzeyinde bulunmaktadırlar. Buna göre Çin kayıtlarında yazılış şekliyle Dubo/Tubalar Sayan dağlarının geniş vadilerinde ve güneyde Tannu-Ola'da meskun idiler. Bugün de Tuvaların oturdukları yerler eskisinden pek farklı değildir ve buraya Tannu-Tuva denilmektedir. Kullandıkları dil Sibir Türk dilinin bir kolu olup, Soyonca veya Uranhayca da denilmişti. Buların bir kolu olan Karagaslar ise bugün tamamen Tuvalılar içinde kaydedilmektedir. Karagaslar'a aynı zamanda Tofa'lar da denilmişti.

Tuva Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti :

1938 yılında Sovyetler Birliğin yüzölçümü 21.258.970 km² idi. 1945'ten sonra ise ve bugünde (Afganistan'ı dahil etmediğimiz takdirde) 22.402.200 km²'ye ulaşmıştı. Sovyetler Birliğinin ikinci dünya harbindeki bu toprak kazancı neredeyse bugün Fransa, İspanya ve Portekiz'in toplam yüzölçümlerine eşittir. Moskova'nın kazançları arasında bugünkü Tuva cumhuriyeti de dahildi.

Sovyetler Birliği henüz ikinci dünya savaşı devam ederken yarı bağımsız Tannu (yüksek dağ)-Tuva devletini işgal ederek bu ülkenin 170.500 km²'lik yerini kendi topraklarına katmıştı. Tannu-Tuva'nın zengin yeraltı zenginliklerine, ormanlara ve ekime çok elverişli topraklara sahip olmasına rağmen halkı çok az idi. Birinci dünya harbi yıllarında halkı 70 binden fazla olmayıp bunun 50 binin Tuvalılar kendileri ve 16 binini de Ruslar teşkil ediyordu. XVIII y.y.'ın ikinci yarısından itibaren Moğolistan'ın hakimiyeti altında bulunan Tuva daha sonralar Çin hakimiyetine geçmişti. 1860'ta Çin-Rus antlaşması gereğince Rus tüccar ve göçmenlerine, o günkü adı ile Uranhay-Uygurların ülkesi de yerleşme müsaadesi verilmiştir. Milliyetçi Tuva halkı nüfusunun azlığına bakmayarak, 1911'de Çin'de Sun Yat Sen liderliğinde yapılan ihtilali fırsat bilerek bağımsızlığını ilân etmişti. Fakat bu bağımsızlık uzun ömürlü olmadı ve 3 yıldan sonra Rusya'nın himayesini kabul etmek zorunda kaldı. Rusya'daki bolşevik ihtilâlinden sonra ise komünistlerin tesiri ile 1921'de Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti ilân edildi. İşte 1944'te kadar yarı bağımsız kalan bu Tannu-Tuva Halk cumhuriyeti tamamen Sovyetler Birliğine dahil edilerek kendisine RSFSC'ın bir muhtar bölgesi (Oto-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nom oblast) statüsü verildi. 1961'de bu statü değiştirilerek gene de RSFSC'ye bağlı olan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (MSSC) statüsü verildi.

Tuva MSSC'nin yüzölçümü 170.500 km² olup, 1979 nüfus sayımına göre 267.599'dur. Yenisey'in aşağı mecrasındaki Tuva MSSC'ni güneyde Sibirya, Batıda Sayan, Altay, Tannu-Ola, Sangilen ve doğu Tuva dağları çevreler. Kuzeyinde Krasnoyarsk Kray'ı, kuzeybatısında ise aynı kraya bağlı Hakas Muhtar Bölgesi (MOb.), Batısında Altay Kray'ı ve buna bağlı Gorno-Altay Muhtar Bölgesi, güneyinde Moğol Halk Cumhuriyeti ve doğusunda Buryat Muhtar SSC bulunmaktadır. Başkenti Kızıl (daha önce Kızıl Hoto, ondan da önce Hem Beldiri) olup, belli başlı Turan ve Ersin adlı iki şehir de mevcuttur.

İklimi çok sert olup karasaldır. Temmuz ayı ortalaması 17°-20° C arasında ve Ocak ortalaması ise - 250° ile35° C derece arasındadır. Vadiler yılda - 150 mm ile 300 mm arasında yağış alırken, dağ yamaçları 400 ile 600 mm yağış alırlar. Ülkenin yarısı ormanlarla kaplıdır.

Nüfus :

Tuvalıların toplam sayısı 166.082 (1979) olup, büyük çoğunluğu (% 97,5) kendi cumhuriyetinde yaşamaktadır. Bir miktar Tuvalı da komşudaki Moğol Halk Cumhuriyetinde mevcuttur. Tuva Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin genel nüfusu 267.599 olup, Tuvalılar aşağıda da görüleceği üzere kendi cumhuriyetlerinde % 60'dan fazlayı teşkil ederler.

Millet	Nüfus	Oran (%)
Toplam	267.599	100
Tuvalı	161.888	60,5
Rus	96.793	36.2
Hakas	2.193	0,8
Ukrain	1.729	0,6
Başka	4.996	1,9

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Tuva ülkesinde diğer bir Türk boyu olan Hakas'lardan da bir miktar mevcuttur.

Ekonomi :

Ekonomisi esasta köy ekonomisinde dayanmakta olup, başlıca besicilik yapılır. Koyun, sığır ve domuz gibi (1970'te 1,1 milyon koyun, 194 bin sığır ve 27 bin domuz) hayvanların dışında at, deve, yak ve Ren geyiğin beslenir. Ülkenin yarısının ormanlık olması buralarda vahşi kürk hayvanların avlanmasına müsaittir. Besiciliğin dışında bir miktar ziraat de yapılır. Başlıca buğday ve arpa üretilir. Yeraltı zenginlikleri yönünden mühim bir ülke olup başlıca asbest, kobalt, nikel, bakır, cıva, çinko, kurşun, demiş, taş kömürü ve madeni tuz çıkarılır. Başkent Kızıl'da ağaç, deri ve gıda sanayileri mevcuttur. 433 km.'lik bir şose yolu mevcut olup ana yollar Kızıl ile Abakan ve Teli ile Kızıl arasındadır.

Kültür :

Tuva dili bugün işlenmiş bir hâle gelmek üzeredir. 1930'da yazı dili Latin harfleri esasına göre düzenlenmişti, fakat 1941'de diğer Türk şivelerinde olduğu gibi Tuvaca için de Kril harfleri icat edildi. Zengin destanlara sahip olan Tuva halkının en meşhur destanı «Keser» olup, 1963 yılında neşr edilmiştir. (Kızıl). Diğer destanlarında olduğu gibi bu destanda da Tibet-Moğal te'siri kuvvetle sezilmektedir. Sovyet devri yazarları arasında Salçak Toka (doğ. 1901) en meşhurlarındandır. Tuvalılar eski Türkler gibi Şamanist idiler, sonraları Moğolistan'ın tesiri ile Lamaizm de girmişti.

Kısacası ufak bir Türk topluluğu olan Tuvalılar büyük topluluklarından uzak kendilerine has olan kültürlerini muhafaza etmeye gayret etmektedirler. Şu anda sayıları az olmakla birlikte Ruslar arasında erime tehlikesinden uzak gibi gözükmektedirler.

BATI SİBİRYA TATARLARI

Sibirya halkalarını 1. Ugro-Fin, 2. Türk, 3. Moğol, 4. Tunguz ve 5. Diğer olmak üzere beş gurupta inceliyoruz. Biz daha önce bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sibirya Türkleri arasından ikisini Yakutlarla Tuvalıları incelemiştik. Şimdi Batı Sibirya'da (Altay-Sayan) kalan (Sibirya) Tatar, Altay, Hakas, Şor ve Kuzey-doğu Sibirya'da kalan Dolganlar hakkında da birkaç satır yazmayı uygun bulduk.

Bu Tatarlar Obi ve İrtiş nehirlerinin vadilerinde yaşarlar. XV-XVI y.y.'dan beri siyasî varlıklarını hissettiren bu Tatarlar sayıca bilhassa Tobolsk, Tümen, Tomsk ve Baraba'da fazla olduklarından bu şehir adları ile de anılmışlardı. Meselâ Baraba Tatarları gibi, nüfuslarının 100 bin civarında olduğu tahmin edilen Sibirya Tatarları Kazan Tatarları ile de karışarak ve onların tesiri ile Kazan Tatarcasına çok yakın bir dil kullanmaktadırlar. Eskiden Togus, Kurdak, Yaskal, İştek, Turalı gibi kabilelere de ayrılırlardı. Fakat bugünkü günde bu sistem unutulmuştur. Bu bölgede ayrıca hangi tarihte geldikleri belli olmayan Buharalılar da mevcuttur. Bunlara Sibirya Buharalıları da denilmekte olup, 1929'da nüfusları 30 bin civarında idi. Bu bölge bilhassa Tümen çok zengin petrol ve tabii gaz madenlerine sahip olduğundan bir hayli yeni Rus göçmeninin istilasına da uğramaya başlamıştır.

Hakaslar ve Hakas Muhtar Oblastı :

1979 nüfus sayımına göre nüfusları 70.776 olan Hakaslar başlıca Krasnoyarsk Kray'ına bağlı olan Hakas Muhtar bölgesinde (oblast) yaşamaktadırlar. Hakasların Kırgız ve Sagay gibi iki mühim kolu bulunmaktadır. Çin kaynaklarında bu Kırgız boyuna «Heges» denildiği için aydınlar kendi ülkelerine dolayısıyla Hakas adını vermişlerdir. Meşhur müsteşrik Katan(ov), etnograflar Maynagaş(ov) ve Kızlas(ov) ta Hakas asıldırlar. Bunlardan Katan(ov)'un kütüphanesi Türkiye'ye getirilerek Türkiyat Enstitüsünün temelini teşkil etmiştir. Hakasca Uygur şivesine yakındır. Hakas halk edebiyatının ürünleri Kastren, Radloff ve Katanov tarafından toplanmıştır. Bugünkü günde yazı diline sahip olan Hakasların dil ve edebiyat enstitüleri mevcuttur.

Hakasların topluca yaşadıkları Krasnoyarsk Kray'ına bağlı Hakas Muhtar Bölgesi batıda Kemerovsk Oblastı, güney-batı ve güneyde-Altay Muhtar bölgesi ve Tuva MSSC ile sınırdaştır. Ülkenin 2/3 dağlıktır. Bu ülkenin yüzölçümü 64.400 km.² olup, idarî merkezi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Abakan'ın dışında Minusinsk adlı bir şehiri daha bulunmaktadır. Hakas Muhtar Bölgesinin toplam nüfusu 498.384 olup, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere burası bir Rus ülkesi görünümündedir. Hakaslar ancak % 11,5'u teşkil etmektedirler.

Hakas Muhtar Bölgesinde Nüfus Dağılımı (1979)

Millet	Nüfus	M.B.'deki oran (%)
Toplam	498.384	100
Rus	395.953	79,4
Hakas	57.281	11,5
Ukrain	10.398	2,6
Başka	34.752	7,0

Hakas Muhtar Bölgesinde yabancı olarak bir miktar Alman (11.130) bulunmakta kalanları ise değişik Türk boyları teşkil etmektedir. (1970) nüfus sayımına göre, Tatar: 3.648, Çuvaş: 3.316 ve Şor: 887). Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere 70.776 Hakas'ın % 80'9'u (57.281) kendi muhtar bölgesinde kalanları ise kendilerin komşu ülkelerde yaşamaktadırlar.

Altaylılar ve gorno-altay muhtar oblastı

Başlıca Altay Kray'ına bağlı Gorno (Dağlık)-Altay Muhtar Bölgesinde (oblast) yaşayan bu Türk boyunun 1979 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 60.015'tir. Şamanist inanca sahip olan Altaylılar dış görünüşte Ortodoksturlar. Bilhassa Ren geyiği, sığır besiciliği yaparlar. Bunun dışında balıkçılık, avcılık ve arıcılık da yapmaktadırlar.

1922-1947 yılları arasında Oyrot dili diye adlandırılan Altayca yazı dili bugün Altay Kiçi (Kiji) diyalektini esas olarak almıştır. Çok zengin masal, halk şarkıları ve destanları mevcut olup Altaylı yazar N. Ulagaş(ev) (1861-1946) bunları toplamaya çalışmıştır. Sovyet devri yazarlarında P. Kuciyak (1897-1943) te Altay halk edebiyatını derlemeye çalışan mühim şahıslardan biridir. T. Encin(ov) (doğ. 1914) tanınmış Altaylı yazarlardan biridir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Altay Kray'ına bağlı Gorno (Dağlık)-Altay Muhtar bölgesinin yüzölçümü 92.600 km² olup, Başkenti Gorno-Altaysk'tır (eski adı Ulala, 1948 kadar da Oyrat-Tura adını taşıdı). Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Altaylıların büyük çoğunluğu (% 83,6) kendi muhtar bölgelerinde yaşarlar.

Gorno-Altay M.B.'nda nüfus dağılımı (1979)

Millet	Nüfus	M.B.'deki oran (%)
Toplam	172.040	100
Rus	108.795	63,2
Altaylı	50.203	29,2
Kazak	8.677	5,0
Başka	4.365	2,5

Görüleceği üzere Altaylılar da Hakaslar gibi kendi muhtar bölgelerinde azınlıktadırlar ve Ruslar bu bölgede de üstünlüğe sahiptirler.

Gorno-Altay muhtar bölgesi Altayların en dağlık bölgesine yerleşmiştir. Kuzeyinde Kemerovsk oblastı, kuzey-batısında ve doğusunda Hakas muhtar bölgesi ile Tuva MSSC, güneyinde Moğolistan'la Çin, ve güney-batısında ise Kazakıstan bulunmaktadır.

Şorlar :

1979 nüfus sayımına göre nüfusları 16.033 olan Şorlar topluca Kemerov eyaletinde Novokuznetsk civarında yaşamaktadırlar. Şorlar çok eski zamandan beri demircilik san'atı ile meşhurdurlar. Yerleşik bir hayat sürmekte olup tarım ve hayvan beslemekle geçinirler.

Dolganlar :

1979 nüfus sayımında nüfusları ayrı olarak belirtilmeye gerek duyulmayacak kadar ufak bir Türk topluluğudur. 1970 nüfus sayımında 3 bin nüfusa sahiptirler diye belirtilmişti. Bugünkü sayıları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5 bini geçmiş olması gerekir. Çünkü Krasnoyarsk Kray'ına bağlı Taymır (Dolgan-Nenets) Milli Okrug (idarî bölüm)'de sayıları 4.338 olarak verilmektedir. Yakutların bir boyu olan Dolgan'lar kendilerine «Saha», yani Yakut demektedirler. Kuzey denizine açılan bu ülke doğuda Yakut MSSC ile güneyde Evenki Milli Okrugu batıda ise Tümen Oblastı ile sınırdaştır. Bu ülkenin yüzölçümü 820.00 km² olup, 1979 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 47.232'dir. Bu rakkamlardan da anlaşılacağı üzere çok geniş bir sahayı, yanî Türkiye'den daha geniş bir sahayı kapladığı hâlde insanların yerleşmesine müsait değildir. Yalnız burada zengin kömür yataklarının bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla ilerisi için mühim bir yakacak ve enerji rezervini ihtiva etmektedir.

Kısacası Sibirya Türklerini incelediğimiz zaman bu 700 bin kadar Türkün yaşamaya elverişli olmayan, fakat altında bir hayli tabiî zenginliklerin yattığı bir bölümde yerleşmiş olduğunu görürüz. Bu Türkler eski anavatanlarından uzaklaşmadan kalanların torunudurlar. Türkün geçmişi hakkında daha fazla bilgi edinmemiz hiç şüphesiz bu yöre Türk boylarının şivelerini ve kültürünü öğrenmekle mümkün olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NOTLAR

«Altaier, altai-sajanische Türkstaemme», *B*, I, (1966), s. 384.

Atlas SSSR, Moskova 1963.

Alfred Bohmann, «Tuwa, Süd-Sachalin und Kurilen (Die Gebietsgewinne der Sowjetunion in Zentral-und Ostasien)», *FAZ*, (25.9.1979).

— C. Carlson, «Kazak Writers Wistful about Greater Cultural Autonomy in Yakutia» *RLR* (16 Eylül 1983).

— A. İnan, «Sibirya Türkleri», *TDEK*, Ankara 1976, s. 1272-1282.

A. İnan, Sibirya Türkleri, *TDEK*, s. 1276 v.d. Tokarev, *Etnografya Narodov SSSR*, Moskova 1958.

Abdülkadir İnan, Sibirya Türkleri, *TDEK*, s. 1272-1282.

A. İnan, «Sibirya Türkleri», *TDEK*, s. 1273-1275.

— *Itogi vsesyuznoy*....., Moskova 1973.

Itogi perepisi.....

Itogi perepisi VS sayı 7, (1980).

— «Jakuten», *B*, IX, (1970), s. 369.

— Jakutische Autonome Sowjet Republik», *B*, IX, (1970), s. 369 vd.

«Karagassen Tofa Tofalaren», *B* X (1970), s. 744.

— M.F. Köprülü, «Altaylılar», *İA*, I, 1950.

Karl H. Menges, Die Türkische Sprachen Süd-Sibiriens», III: Tuba (Soyon und Karagas), *C.A.R.*, IV, (1958/59), s. 90-129.

Narodnoe Hozyaystvo SSSR 1922-1982. Moskova 1982. VS, sayı 7, (1980).

Naseleniya.....

«Schoren», *B* (1973), s. 820.

TSSU SSSR Itogi vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1970 goda, Moskova 1973.

S. A. Tokarev, *Etnografiya Narodov SSSR*, Moskova 1958.

Tokarev, *ayn.esr.*

«Tuwiner», *B*, XIX, (1974).

«Tuwinische Autonome Sozialistische Sowjetrepublik», *B*, XIX, (1974). *VS*, Sayı 7, (1980).

— VS, sayı 7, (1980).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KIRIM TATARLARI

Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkleri incelerken, şimdiye kadar belli-başlı üç tanesi hakkında bilgi vermedik. Bunlar sırasıyla Kırım Tatarları, Uygurlar ve Meskit (Mesbet) Türkleri idi. Bilgi vermediklerimizin başında gelen Kırım Tatarlarının çok müstesna bir durumu vardır. Nerdeyse sovyet literatüründe ikinci dünya harkinden sonra unuturulmaya çalışan bu Türk boyu 1944'te topyekün sürülmüş olup, bugün hâlâ sürgün yerlerinde yaşamaktadır. Bahsi edilmeyen ikinci Türk boyu ise aslında Sovyetler Birliğinin değil de, Çin Halk Cumhuriyetinin daha doğrusu Doğu Türkistan'ın yerli halkını teşkil eden Uygurlardır. Üçüncü Türk boyunu ise Sovyet literatüründe hiç bir şekilde adları geçmeyen Kırım Tatarları gibi sürgüne uğrayan Meskit Türkleri teşkil eder. Şimdi sırasıyla Sovyetler Birliğinde herhangi göstermelik olsa da müstakil toprağa veya idari bölüme sahip olmayan bu Türk boyları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Sovyet yönetimi ikinci dünya harbi başladıktan sonra, 1941 ile 1944 yılları arasında, ya düşmanla işbirliği yapma ihtimali var veya yaptılar gibi suçlamalarla, sekiz ayrı halkı yerlerinden yurtlarından koparark Orta Asya'ya ve Sibirya'ya sürmüştü. Bunlar sırasıyla Türk boylarından Kırım'ın sakinleri Kırım Tatarları, Kafkasya'da yaşayan Karaçay ve Balkarlar, güney Gürcistan'daki Meskitler (Mesket) ve gene birer Kafkas halkı olan Çeçenlerle İnguşlar, Volga boyunda sakin Almanlarla Kalmuklardı. Nüfusları toplam olarak bir buçuk milyonu geçen bu insanlar sürgün yerindeki değişik kamplara yerleştirilmişlerdi. İşte bu sürgün olayları ve bu halkların sürgün yerleri yıllar boyu devlet sırı olarak saklandı ve bu durum Stalin'in ölümüne (1954) hatta Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. kurultayına (1956) kadar devam etti. Ancak yeni genel sekreter Hruşçov kongrede yaptığı konuşmasında bu top yekün sürgünleri ilk defa olarak resmen teyid etmiş oldu. Bundan sonra 1957 yılında sürgüne uğrayan ancak 5 halkın hakları iade edildi ve kendi mem-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leketlerine dönebildiler. (Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Kalmuk). Kalan üçüne, yani Kırım Tatarlarına, Meskitlere ve Almanlara bu hak verilmedi. Bunun üzerine Kırım Tatarları sovyet yönetimini oldukça huzursuz edecek protesto hareketine giriştiler.

KIRIM MUHTAR SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

1774 yılında Rusya ile Osmanlılar arasında imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması neticesinde Kırım Hanlığı Osmanlı nimayesinden çıkıp, 1783'te Rusya'nın işgaline maruz kalınca Kırım Türkleri için esaret yılları başlamış oldu. Rus yönetimi de onlara karşı çok katı bir politika uygulayarak adeta Kırımlıları yeryüzünden silmeye çalıştı. Bu istibdad politikası Kırım Tatarlarını dalgalar hâlinde Türkiye'ye göç etmeye zorladı (En büyük göçler: 1792, 1860-63, 1874-75, 1891-1902). Neticede Kırım'da Rus yönetimin arzuladığı şekilde yerli halk Kırım Tatarlarının sayısı oldukça azaldı. 1897 nüfus sayımına göre, Kırım Türklerinin nüfusu ancak % 35'i (188.000) teşkil ediyordu. Kırım Hanlığını işgalinden XIX. y.y.'ın sonuna kadar buraya çok sayıda Rus, Ukrain, Alman ve Bulgar göçmenler yerleştirilmişti. Ancak çarlık Rusyasında 1917 ihtilâlinin patlak vermesi Kırım Tatarları için de bir takım imkânlar doğurdu ve Milli Fırka kurularak bağımsızlık için çalışmalar yapılmaya başlandı. Kırım aydınlarının gayreti ile bir anayasa hazırlanarak 13 Aralık 1917'de Millet Meclisi toplandı. Fakat bu nevî millî bağımsızlık çalışmaları bir kaç defa bolşevik ve Ak Rus müdahaleleri ile sekteye uğradıysa da, Kırım Tatarları hukuken istiklâllerini ilân etmişlerdi. Fakat 11 Kasım 1920'de Kırım tamamen bolşevik hakimiyeti altına girdi ve 18 Ekim 1921'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilân edildi.

Kırım MSSC döneminde 1926 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Kırım Tatarları Kırım'ın genel 714.000'lik nüfusunun ancak % 25'ni teşkil ediyorlardı (Ruslar % 42, Ukrainler % 10). Fakat buna rağmen Kırım Tatarcası 2. resmî dil olarak kabul ediliyor ve bu dilde eğitim yapılıyor ve kültür faaliyetleri yürütülüyordu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak Kırım MSSC 1941 yılının Aralığında Alman ordularının işgaline sahne oldu. Kırım'da 2,5 yıllık Alman işgali döneminde Almanlar da Kırım tarafına bir takım dini ve kültürle haklar tanındı. Bir kısım Kırımlılar Alman ordusuna yardımcı olmak üzere kurulan milis teşkilatına da katıldılar. Nisan ve Mayıs 1944'te yapılan savaşlar neticesinde Almanlar mağlup oldular ve Kırım tekrar sovyet işgali altında kaldı. Sovyetler Kırım'a yerleşir-yerleşmez Almanlarla işbirliği yapanları takip etmekle yetinmediler bütün halkı düşman diye damgaladılar ve 18 Mayıs 1944'te bir gece bütün Kırım Türkleri hayvan naklinde kullanılan katarlara yüklenerek günler hatta haftalar sürecek uzun bir yolculuğa yollandılar. Bu topyekün sürgünden hatta Sovyet ordusu veya dağlarda Almanlara karşı döğüşen çeteci Kırım Tatarları da kurtulamadı. Sürgün esnasında ve sürgünden sonra gayri insanı şartlar neticesinde sürgün edilen 238.500 kişinin % 46,2'si (109.956) telef oldu.

30 Temmuz 1945'te Kırım MSSC te resmen ortadan kaldırılarak RSFSC'ın bir eyâleti haline getirildi ve bu bölge 1954 yılında Ukrayna SSC'ne hediye edildi.

Sürgündeki Kırım Tatarları :

Daha da önce belirttiğimiz üzere 1957'de sürgüne uğrayan Karaçay, Balkar Çeçen, İnguş ve Kalmuklara hakları iade edilmişti. Kırım Tatarları, Meshet Türkleri ve Almanların ise adları belirtilmemiştir. Ancak 28 Nisan 1956'da Yüksek Sovyet Prezidiumunun bir kararı ile bu üç halka seyahat hürriyeti verildiği belirtilmişti. Fakat buna rağmen Kırımlıların büyük çoğunluğu Sovyet Kanunlarına göre Sovyetler Birliğinin içinde dahi seyahat imkânı için gerekli olan pasaporttan yoksundular.

Bunun üzerine Kırım Tatarları diğer affedilen halklar gibi siyasî yönden aklanmak ve anayurda dönmek için büyük bir mücâdele başlattılar. Sovyet kanunlarına mümkün olduğu kadar sadık kalarak başlatılan protesto hareketleri 1965-67 yıllarında, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XXVIII. kurultayına yollanan (Mart 1968) 130 bin imzalı dilekçe ile doruk noktasına ulaştı. Rejim bir yandan bu protestoculara karşı büyük tepki gösterdi, yâni çok kişiyi tevkif ettiyse de, diğer yandan bir takım tavizler vermeyi de uygun bul-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

du. Protesto hareketlerini bastırmak için bu hareketin başta Mustafa Cemil(ev) olmak üzere belli başlı liderleri tevkif edilerek, devlete karşı faaliyette bulunmak gibi asılsız suçlamalara hedef oldular. Baskı o kadar güçlü idi ki, avukatların işten atılmak korkusundan, kendilerini mahkemeler önünde savunacak avukatlardan bile mahrum oldular. Nihayet 5 Eylül 1967'de Kırım Tatarlarının haksız yere sürgün edildiği belirtilen bir ferman ilân edildi. Buna benzer bir ferman 29 Ağustos 1964'te Almanlar için de ilân edilmişti. Buna benzer başka bir ferman ise daha sonra (30 Haziran 1968)'de Meshet Türkleri için ilân edildi. Fakat bu aklama kararı da onların ülkelerine geri dönmelerine imkân sağlamıyordu. Buna rağmen 1968-1969 yıllarında bir miktar Kırım Tatarı Kırım'a (5-6 bin kadar) döndü. Bunlara bu arada çok büyük zorluklar çıkarıldı ve bir kısmı zorla geldikleri yere geri yollandılar. Kısacası anavatana dönmek için mücâdele bugün hâlâ devam etmekteyse de eski hararetini muhafaza etmemektedir. Bunda hiç şüphesiz sovyet yönetimin aldığı tedbirler muasır olmuştur. Moskova Kırım Tatarlarının Kırım'a dönmesine mani olmakla yetinmeyip, Kırım'ın Slav nüfusunu artırmak için de tedbirler almış olup, buradaki Slav nüfus her geçen yıl artmaktadır.

Özbekistan'daki Kırım Tatarları :

Resmi bir sovyet kaynağından sürgün esnasında en fazla sayıda Kırım Tatarının Özbekistan'a gelmiş olduğunu biliyoruz. Her ne kadar Kırımlılar Özbekistan'ın dışındaki diğer Orta Asya Türk cumhuriyetlerine de sürgün edilmişlerse de sürgünü ilk 2 yılından sonra Özbekistan'da 124.649 veya hayatta kalanların % 96.6'sının Özbekistan'da yerleşmiş olduğunu tahmin ediyoruz. Aynı sovyet kaynağının belirtiğine göre Özbekistan'a sürgün edilen Kırım Türklerinin % 17,7'si (26.775)'i helak olmasına rağmen gene de en fazla sayıda Kırım Türkü burada kalabilmiştir. Bu rakkamlardan diğer bölgeler arasından daha fazla kurban verilmiş olduğu neticesi çıkarılabilir. Bugün sovyet istatistik verilerinde Kırım Tatarları ayrı bir şekilde belirtilmedikleri için kat'î sayıları hakkında kesin bir şey söylememiz gayet zorsa da, bugün nüfusları 350-400 bine ulaşmış oldukları tahmin edebiliriz. Zaten anavatan'a dönmelerine müsaade edilmediği hâlde Özbekistan'da kendilerine bir takım kültürel hakla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rın tanınmış olması ancak bu nüfus gerçeği ile izah edilebilir. Kırım Tatarlarının Taşkent, Semerkand, Endican, Gülistan ve Çırçık gibi şehirlerde çok sayıda oldukları tahmin edilmektedir.

Kültür ve eğitim :

Özbekistan'da yaşayan Kırım Tatarlarına ancak 1957'den sonra bir takım kültürel haklar tanınmış olup, Kırım Tatar şivesinde bir gazete (Lenin Bayrağı) ve bir iki ayda çıkan bir dergi (Yıldız) neşr edilmektedir. Kırım Tatar şivesinde neşriyata izin verildikten sonra bugüne kadar 200 kadar da kitap yayınlanmıştır. Tabii ki bu haklar diğer Türk boylarına verilen haklar yanında çok azdır. Bu faaliyetlerin dışında halk musikisini, folklörünü yaşatmak için bir halk oyunları ve şarkıları topluluğu (Kaytarma) kurulmuştur. Buna benzer bir iki de amatör topluluk vardır.

Kırım Tatarlarının en büyük problemlerinden birini de ana dilinde eğitim meselesi teşkil etmektedir. Kırk yıldan fazla bir zaman sürgünde yaşayan genç nesil anadilini öğrenmekten mahrum olmuştur. Ancak son yıllarda, Kırım Tatar çocuklarının çok sayıda bulunduğu okullarda haftada ancak iki saat olmak üzere ana dili ve edebiyatı dersleri verilmeye başlanmıştır. Fakat bu eğitim çok kifayetsiz kalmaktadır. Ana dili mes'elesinin büyük bir problem teşkil ettiği *Lenin Bayrağı* gazetesinde ayrı bir sözlük kısımının basılmasından da anlaşılmaktadır. Bu nevi bir uygulama hiç bir dildeki gazetede rastlanmamaktadır. Dil probleminin olmasına rağmen genelde Kırım Tatarlarında milli şuurun öldüğü hükmünü çıkarmak doğru olmaz. Neden denilirse böyle bir şuurdan yoksun bir topluluk Sovyetler Birliği gibi katı rejimli bir ülkede kendi haklarına kavuşmak için bu kadar büyük mücâdele veremezdi.

Kısacası sovyet yönetimi Türkleri Kırım'dan sürerek Kırım'ı Türksüz bıraktı, fakat Kırım Tatarlarını tamamen yok olmasına erişemedi. Ve Kırımlar da sovyet gerçeğinde bir faktör olmakta devam etmektedirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NOTLAR

— İ. Çeneli, - E. August Gruber, *Krimtatarische Chrestomatia aus Gegenwartteten*, Wiesbaden 1980.

— N. Devlet, «Topyekün Sürgünün 40. yılı Kırım Türklerinin sürgünden sonraki faaliyetleri», *TDA*, sayı 24, s. 102-129.

— ayn. mlf., «Lenin Bayrağı» gazetesinin 25. yılı ve Kırım Türk Kültürünün bugünkü durumu, *E*, sayı 135 (1983), s. 231-239.

— ayn. mlf., Sovyet rejiminin eziyetlerine dayanamıyan Mustafa Cemiloğlu göç etmek istiyor, *E*, sayı 136 (Mayıs-Haziran 1983), s. 29-39.

— ayn. mlf., Nurfet Murahas'ın mahkûmiyeti-Kırım Türklerini ruslaştırmaya karşı mücadeleleri, *E*, sayı 137 (Temmuz-Ağustos 1983), s. 4-8.

— ayn. mlf., Kırım Türkleri İslâm Konferansı Teşkilâtına müracaat ettiler, *E*, sayı 139 (Kasım-Aralık 1985), s. 8-14.

— ayn. mlf., «Kırım Tatarlarında Çağdaş Gelişmeler», *TDA*, sayı 57 (Aralık 1988), s. 1-16.

— A. Fisher, *The Crimean Tatars*, Stanford 1978.

— E. Kırımal, *Der nationale Kampf der Krimtürken*, Emstedden 1952.

— G. Simon, *Die nationale Bewegung der Krimtataren* (Berichte des Bundesinstitus für ostwissentschaftliche und international Studien) Köln 1975.

— M. Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları*, İstanbul 1980.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MESHET TÜRKLERİ

Bu Türk boyu 1944'ten önce bugünkü Gürcistan SSC'nin Acar MSSC'nde, Meshet sıradağlarının bulunduğu yörelerde ve Türk sınırına komşu bölgelerde yaşamakta idiler. Bir tahmine göre bunlar bu bölgenin XVI. y.y.'da Osmanlı hakimiyeti altına girmesinden sonra İslâmiyeti kabul eden ve Türkleşen bir zümresini teşkil etmektedirler. Fakat bu görüş pek doğru olmasa gerek, çünkü aynı bölgede bulunan ve İslâmiyeti kabul eden Acarlar eskisi gibi Gürcü olarak kalmışlardır. Yani İslâmiyeti kabul etmek milliyeti unutmağa sebep olmamıştır. Bilhassa o dönemde milliyet faktörü mühim rol oynamadığı gibi Osmanlıların hakimiyetleri altına aldıkları bölgelerdeki yerli halkları Türkleştirmek gibi bir endişe ve programlarının olmadığı bilinen bir gerçektir. Bu duruma en iyi örneklerden birini bugünkü günde Yugoslav müslümanları teşkil eder. Meselâ Hırvat ve Sırpların bir kısmı ve Arnavutların çoğunluğu Osmanlı hakimiyeti altına girdikten sonra İslâmiyeti kabul etmiş olmalarına rağmen milliyetlerini unutarak Türkleşmemişlerdir. Dolayısıyla da Meshet Türkleri de ırkî yönden de Türk olmaları icap eder. Zaten kullandıkları dil Anadolu Türkçesine çok yakındır ve kendilerine değişik bir boy adı almamış olup doğrudan, doğru «Türküz» demektedirler. İşte bu Meshet Türkleri 1926 nüfus sayımında da Türk adı altında belirtilmiş olup, sayıları 137.921 idi. O devirde onlar Gürcistan cumhuriyetinin nüfusunun % 5,2'sini teşkil ediyorlardı. O devirde okuma-yazma oranları oldukça düşük olmasına rağmen Anadolu Türkçesinde eğitim görmeye başlamışlardı. Fakat 1935/36 yıllarında bilinmeyen sebeplerden dolayı Meshet Türklerine, Türk değil Azerbaycanlı denilmeye ve okullarda da ana dili eğitimi Azeri şivesi ile yapılmaya başlandı. 15 Aralık 1944'te top yekün sürgüne maruz tutuldukları gün ise aniden tekrar Türk diye adlandırıldılar.

Meshet Türklerinin dışında Meshi Türkleri, Karapapah, Kürt, Türkmen ve Hemşin gibi Gürcistan ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde yaşayan diğer ufak Türk gurupları da genel ola-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak toptan Türk adı altında sınıflandırıldılar ve Meshet Türkleri ile birlikte sürgün edildiler. Savaşın sona ereceği belli olduğu günlerde topyekün sürgüne duçar edilen bu Türklerin toplam sayısının 200 bin olduğu tahmin edilmektedir.

Meshet Türkleri 15 Kasım 1944'te Sovyetler Birliğinde sürgüne uğrayan halkların kervanına sonuncu olarak katılmak zorunda bırakıldılar. Diğer sürgün edilen halklar (Kırım Tatarları-Almanlar, Karaçay-Balkarlar, Çeçen-İnguşlar) müstevli Alman ordularıyla işbirliği yapmakta suçlanmışlardı. Fakat Meshet Türkleri bu nevî bir suçlamaya maruz tutulamadılar ve tutulmalarının imkânı da yoktu, çünkü onların bulunduğu bölge ile Almanların hiç bir şekilde teması olmamıştı. Sürgün edilmelerinin sebebi bugün de anlaşılmamışsa da, en büyük ihtimal bunların Türkiye'ye sınırdaş bir bölgede yaşayarak Türkiye'ye muhabetle bakmaları ve herhangi bir Türk müdahelesinde bu bölgede Türkiye'ye yardımcı olacak bir zümrenin ortadan kaldırılması ayrıca yüzyıllar boyu bu bölgeyi Türklerden temizlemek isteyen Ermenilerin Moskova'ya uyguladıkları baskı idi. Meselâ Kırım'ı Türksüz bırakmak kastıyla yapılan sürgün de Kırım'ın bir gün Türkiye'nin sıçrama tahtası olma ihtimali idi diye düşünülebilir. Kısacası sovyet yönetiminin Meshet Türklerini Almanlarla işbirliği yaptıklarından dolayı ibret ve cezalandırma için sürmedikleri kolaylıkla söyleyebiliriz, bu sürgünün ardında hiç şüphesiz başka sebepler gizlenmektedir.

Meshet Türkleri sürülürken onlara «sizleri Alman tehlikesinden korumak için başka yere naklediyoruz» gibi bir bahanenin öne sürüldüğü de bilinmektedir. Meshet Türkleri bundan sonra Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine (Kazakıstan ve Özbekistan) sürüldüler ve sürgün şartlarının gayrı insanî olması ve yerleştirildikleri yerdeki çok kötü şartlar neticesinde tek bir Özbekistan'daki Mesketlerin 50 bini açlık ve soğuktan öldüler. Başta kendilerinin Alman tehlikesi geçince anavatana döneceklerine dair söz verilmişse de Kırım Tatarı gibi özel kamplara yerleştirilerek, katı bir rejime tabi tutuldular. Hatta sovyet ordusu saflarında savaşan Meshet Türkleri terhis olduktan sonra yeni sürgün yerlerine yollandılar.

Sovyet rejimi 1945 ile 1968 yılları arasında Meshet Türkleri hakkındaki her çeşit malumata katı bir sansür uyguladı. Ancak Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Prezidimumunun 28 Nisan 1956 ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

31 Ekim 1957 tarihli yayınlanmamış kararları Kırım Tatarlarını kamp kontrolünden kurtardığı gibi Meshet Türklerini de kurtarmış olmalıdır. Meshet Türkleri ne diğer sürgüne uğrayan halklar gibi aklanmışlar ne de anavatana geri dönme ve tazminat alma hakkına kavuşmuşlardı. Bunun üzerine onlar da Kırım Tatarları gibi (1956-57) Moskova'ya kendi delegasyonlarını yollayarak uğradıkları haksızlığı sovyet yöneticileri önünde anlatmaya çalıştılar. Dünya kamu oyunun dikkati dışında kalan bu mücâdelenin bir neticesi olarak bir kısım Meshet Türküne Azerbaycan'daki yaşama şartları pek elverişsiz olan Saatlı adlı mevkiiye yerleşmelerine müsaade edildi. Fakat Gürcistan'a ulaşan bir kaç yüz âile ise Gürcü resmî şahıslarını büyük takibine uğradılar, kendilerine çok eziyet edildi. Bunun üzerine Orta Asya cumhuriyetlerinden ve Kafkasya'dan gelen Meshet Türklerinin 600 kişiden fazla bir delegasyonu 1964 yılının Şubatında Taşkent'te toplanarak «Milli hakları korumak için Türk Birliği» adlı bir komite teşkil ettiler. Bu hareketin liderliğine de savaş gazisi ve tarihçi Enver Odabaş(ev) getirildi. O bu görevinde 1971'de tevkif edilene kadar kaldı.

Bu arada, yapılan mücâdelelerin ve protestoların bir neticesi olsa gerek, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Prezidiumunun 30 Mayıs 1968 tarihli bir kararnaesi ile ilk defa olarak Meshet Türkleri resmi olarak dile alınmış oldu. Bu kararnâmede «daha önce Gürcistan'ın Acar MSSC ile Ahaltsih-Ahalkalahi, Adigeni, Aspindza ve Bogdanovka bölgelerinin sakinleri olan Türkler, Kürtler, Hemşinler ve Azerbaycanlılar ve bunların aileleri Sovyetler Birliğinin başka vatandaşları gibi, yürürlükteki istihdam ve yerleşme kanunlarına uygunluk sağlama şartıyla, Sovyetler Birliğinin her hangi bir yerinde yerleşebilirler» denilmekte idi. Fakat bu kararnâme «bu halklar sürgünde bulundukları yerlerde *kök saldıkları için onların milli menfaatlerini ve özelliklerini muhafaza için şartlar hasıl edilmesi gerekmektedir*» diye sonuçlanmakta idi. Bu kararnâmeden çıkarılacak hukukî sonuç ise şuydu: Bu halklar her ne kadar diledikleri yerde yerleşme hakkına sahiplerse de bulundukları yerde kalmaları sağlanmalıydı. Yani vatana dönmelerine böylece engelleniyordu. Ayrıca kararnâmede kullanılan Azerbaycanlılar tabiri Meshet Türklerini tekrar Azeri olarak adlandırmanın bir delili idi. Neticede bu kararnâme Meshet Türklerini tatmin etmemiş, tersine büyük tep-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kiye sebep olmuştu. Çünkü onlar sürgünde Türklüklerini muhafaza için bütün güçlerini kullanmışlar ve bundan vazgeçmeye hiç niyetleri yoktu. Bunun dışında atalarının yurduna yerleşmeyi de arzuluyorlardı. Neticede Meshetler daha büyük bir protesto kampanyasına giriştiler. Şayet kendilerine anayurtta yerleşme imkânı tanınmayacaksa Türkiye'ye göç etmek istediklerini belirttiler. 6 Nisan 1970'te Meshet Türklerinin M. Niyaz(ov), İ. Kerim(ov) ve T. İlyas(ov)'tan müteşekkil üç kişilik delegasyona Moskova'daki Türkiye Cumhuriyeti elçiliğine müracaatla toplu olarak Türkiye'ye göç etmek istediklerini resmen bildirdiler. 15 Mart 1971'de de Türkiye'ye göçe hazır olan Meshet'lerin listesi elçiliğe teslim edildi. Aynı zamanda Odabaş(ev)'in tevkifinden sonra Meshet Türklerinin liderliğine getirilen Reşit Seyfat(ov) SBKP genel sekreteri ve Devlet başkanı Brejnev'e, Birleşmiş Milletler Teşkilâtının o devirdeki genel sekreteri Waldheim'a ve devrin T.C. başbakanı Ferit Melen'e dilekçeler yollayarak Meshet Türklerinin bu arzusu tekrar dile getirildi. Ferit Melen'e yollanan dilekçede Meshet Türklerinin sayısı yarım milyona yaklaşmaktadır deniliyordu. Bugün Meshet Türklerinin mücadelesi, büyük baskılar neticesinde zayıflamış gibi gözükmektedir. Fakat bu onların arzu ve isteklerinden vazgeçtikleri anlamına gelmemektedir.

Sovyet yönetimi 1968'de Meshet Türklerini Azerbaycanlı diye adlandırmışsa da, daha sonradan bu fikrinden vazgeçmiş olmalıdır. Çünkü 1970 nüfus sayımının neticelerinde değil, fakat 1979 nüfus sayımının istatistiki ilk geçici sonuçlarında Türklerin 1970 yılında 78.513 olan nüfuslarının 1979'da 92.689'a yükseldiği gösterilmektedir. Hiç şüphesiz Meshet Türkleri hakkında verilen istatistik bilgiler gerçeği göstermekten çok uzaktır. Çünkü en azından Meshetlerin «millet» adı birkaç defa değiştirilmiş, bu da yeterince karışıklığa sebep olmuştur.

Kısacası Sovyetler Birliğinin Orta Asya Cumhuriyetlerinde Kırım Türklerinin dışında bir de Meshet Türkleri adıyla bilinen ikinci bir Türk boyu sürgünde yaşamaktadır ve bunların nüfusu da birkaç yüz binin üstündedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NOTLAR

R. Conquest (çev. E. Özbilen), «Kayıp bir halk: Rusya Mesketyalıları, *TDA*, sayı 50 (Ekim 1987)», s. 183-188.

S. Enders Wimbush-Ronald Wixman, «The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia», *CSP*, XVII, sayı 2-3, (1975), s. 320-340.

Ann Sheehy, «The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: Soviet Treatment of Some National Minorities», *MBÖR*, (1973), s. 31-35.

Ann Sheehy, «Tenth Anniversary of the Decree on the Meskhetians, *RLR*, (31 Mayıs 1978).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SOVYETLER BİRLİĞİNDEKİ UYGURLAR

Uygurların esas vatanı Çin Halk Cumhuriyetinin hâkimiyeti altında olan Doğu Türkistan'dadır. Bu bölge bugün resmî olarak «Şinciang-Uygur Muhtar Bölgesi» diye adlandırılmaktadır. Sovyetler Birliğinin başlıca Kazakıstan, bir miktar Özbekistan ile Kırgızıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde yaşayan Uygurlar bu bölgelere çeşitli zamanlarda göç etmişlerdir. Resmî sovyet istatistiklerine göre, 1979 yılında nüfusları 211.000 idi. Gene aynı istatistiklere göre 1970 yılında nüfusları 173.000 olan Uygurlar son dokuz yılda (1970-1979) % 22 (38.000) bir artış göstermişlerdir. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Sovyetler Birliğindeki Uygurların % 70,4 (148.300) Kazakıstan'ın belli başlı üç bölgesine yerleşmişlerdir.

Bölge adı	Nüfus (1979)	1970-79 arası artış
Toplam	210.612	22
Alma Ata Oblast	88.600	22
Alma Ata şeh.	34.900	83
Taldı Kurgan Oblast	24.800	15

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Sovyetler Birliğindeki Uygurların Alma Ata şehrindeki nüfusları son dokuz yılda % 83 gibi büyük bir artış göstermektedir. Bu tabiî, yani doğuma bağlı bir artış olmayıp, büyük bir kısmının bu şehre yerleştirilmesi şeklinde izah edilebilir. Zaten bu uygulamanın bir neticesi olarak da son dokuz yılda Uygurlarda Rusça bilenlerin sayısında da oldukça mühim bir artış olmuştur (1970'te % 35,6 1979'da % 52,1). Çünkü sovyet şehirlerinde Rusça dil eğitimine çok fazla ehemmiyet verilmekte ve bu hususta devlet hiç bir fedakârlıktan kaçınmamaktadır. Tabiî ki, bu arada anadilini unutan veya kullanma fırsatını bulamayan Uygurlara da rastlanmaktadır. 1979 nüfus sayımına göre Uy-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gurların % 86,1'i (181.337) anadili olarak Uygurcayı göstermişse de kalan % 13,9'u başta Rusça olmak üzere başka dilleri veya şiveleri göstermişlerdi. Meselâ Kazakıstan'da yaşayan Uygurlardan % 4,4 (6.173) ana dili olarak Rusça'yı % 1,3'ü (1.823) Kazakça'yı göstermiştir.

Sovyetler Birliğindeki Uygurların diğer Türk boylarından apayrı bir statüleri mevcuttur. Çünkü Moskova, aslında Doğu Türkistan'ın sakini olan bu Türk boyunu kendi politikası doğrultusunda Çin Halk Cumhuriyetine karşı kullanmayı planlamıştır. Bilindiği üzere 1949'da Çin'de komünistler hakimiyeti ele geçirince Pekin ile Moskova'nın münâsebetleri çok gelişmiş ve SSCB Çin Halk cumhuriyetinde rejimin oturması için çok yardımcı olmuştu. Fakat bu iyi münâsebetler bir on yıl kadar sürdükten sonra bozuldu. Çin çarlık Rusya'sı döneminde kendinden haksız olarak büyük bir arazinin gasp edildiği iddiasında bulunmaya başladı. Neticede ikili münâsebetler o derecede bozuldu ki 1962 yılında Doğu Türkistan'da bulunan beş sovyet konsolosluğu da kapatıldı. İki aradaki gerginlik bununla da sınırlanmadı 13 Ağustos 1969, Ağustos 1977 ve Temmuz 1979'da Çin-Sovyet sınırında askerî çatışmalar da oldu. Gerçi bugünkü günde iki aradaki gerginliği yumuşatmak için siyasî görüşmeler başlanmışsa da, bu görüşmelerden kısa bir zamanda müsbet bir sonuç alınması beklenmemektedir. Kısacası gerginlik eskisi gibi mevcuttur.

İşte Moskova da bu gerginlikte Çin'in, daha doğrusu Doğu Türkistan'ın yerli halkları olan Uygurlarla Kazakları kendi politikası doğrultusunda kullanmak için bazı tedbirler almıştır. Bilhassa Sovyetler Birliğindeki Uygurlar Çin'e karşı yürütülen propoganda savaşında kullanılmaktadır. Meselâ Alma-Ata radyosu Çin'e yönelik Uygurca ve Kazakça yayınlar yaparak Doğu Türkistan'ın yerli halkını Çin yönetimi aleyhine kışkırtmaktadır. Tanınmış Uygur yazarı Ziya Samedi yönetiminde «Doğu Türkistan'ı kurtarma şurası» kurdurulmuştur ve bu teşkilâtın silâhlı güçleri olduğu da söylenmektedir. Çin ile SSCB'nin aralarını bugüne nazaran daha gergin olduğu 1980 yılının Ocak ayında Alma-Ata şehrinde Uygurların bir gösterisi yapılmış ve bu gösteriye katılanlar kendi ülkelerini kurtarmak için sovyet yönetiminden yardım istemişlerdir. Totaliter bir rejimde bu nevî nümayişlerin izinsiz yapılamayacağını düşünmek hiç de

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zor değildir. Anlaşılan Moskova Çin'i istilâ için bir bahanenin provasını yaptırmıştır. Afganistan örneğinde de buna benzer bir bahane bulunduğu akıllardan henüz silinmemiştir.

Sovyet yönetimi işte ileriye matuf planlarında kullanmak gayesi ile Sovyetler Birliğinde yaşayan Uygurları diğer Türk boylarından daha özel bir münâsebet göstermekte, onların bir yerde gönlünü hoş tutmaya çalışmaktadır. Henüz 1970'lerde Sovyetler Birliğinde 60 okulda Uygurca tedrisat yapılmakta ve bu okullarda 3 bin ilk ve 15 bin orta okul talebesi bulunmakta idi. Bu uygur çocukları için 130 bin ders kitabının basılmış olmasının da, Uygurca eğitime verilen ehemmiyetin başka bir delilidir. 1970'de nüfusları 170-180 bin olan sovyet Uygurları için tek bir 1970 yılında anadilde 18 edebî eser basılmıştı. Bu Sovyetler Birliğinde bir hayli Türk boyunun hayal bile edemiyeceği bir durumdur. Bunun dışında 1949'da Kazak İlimler Akademisini bir şubesi olarak açılan Uygur-Tungan (Çin müslümanı) bölümünün Uygur şubesi 1963'te bir hayli genişletildi ve bu seksiyonda 20 den fazla âlim çalışmaya başladı. Bütün bunların dışında *Komünizm Tuğı* adlı Uygurca bir gazete de yayınlanmaktadır. Sovyet yönetimi kendi ülkesindeki Uygurları Çin'e karşı kullanmakla yetinmeyip, Türkiye, Pakistan, Suudi Arabistan v.b. gibi ülkelerdeki Uygurları da kendine celp etmek, Çin'e karşı uyguladığı politikayı benimsetmek maksadıyla 1979 yılında *Şarki Türkistan Avazı* (sesi) adıyla bir gazete yayınlamaya başladı. Yusuf Muhlisi tarafından çıkarılan bu gazetenin özelliği ise Arap harflerinin yayınlanması idi. Böylece bu gazetenin yanlız dış ülkelerdeki değil belki Doğu Tüskistan'dakilerin okuyabilmesi sağlanıyordu. Çünkü Sovyetler Birliğindeki Uygurlar Kril harflerini fakat Doğu Türkistan'dakiler ise Arap harflerini kullanıyorlar. Kısacası Sovyetler Birliğindeki Uygurlar er veya geç Moskova'nın Çin'i istilâ planlarının bir âleti olma tehlikesi ile karşı karşıyadırlar. Tabiî ki Uygurlar bunun şuurundadırlar, fakat Çin'le mücadelelerinde «düşmanımın düşmanı dostumdur» felsefesi ile hareket etme durumundadırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NOTLAR

Erkin Alptekin, *Uygur Türkleri*, İstanbul 1978.

Ernst Kux, «Sirkiang: Chinas Grenzgau im Westen, *NZZ*, (21 Mart 1981).

David Staats, «The Uighur Press and Sino-Soviet Conflict», *RLE*, (15 Haziran 1977).

Zunun Teyipov, «Azatlık ve milliy mustekillik üçün küreş», *KT*, (3 Ocak 1980).

M.E. Uighur, «Şerki Türkistan Evazı (The Voice of Eastern Turkestan)», *CAS*, I, sayı 2/3 (1982), s. 61.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SOVYETLER BİRLİĞİNDEKİ TÜRKLERE TOPLU BİR BAKIŞ

SSCB'ndeki mühim bir demografik ve buna bağlı olarak sosyal, politik, ekonomik ve hatta askerî faktör olan Türkleri incelediğimizde aşağıdaki genel hatları tesbit etmemiz mümkündür.

a. Soy Birliği:

Bugün değişik boy adları ile bilinen (Özbek, Kazak, Tatar, Azerî, Türkmen, Kırgız, Başkurt v.b.) Türklerin hepsinin bir soydan, bir kökten geldiği bilinmektedir. Bu gerçek ancak bir ilmî faraziye olmakla kalmamakta, genelde bir şuur olarak yerleşmiş durumdadır. Orta Asya'dan kopup gelen Türk ırkını bugünkü günde aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere beş ana gurupta mütalaa etmek mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b. Dil Birliği:

Bugünkü günde Sovyetler Birliğindeki Türklerin ortak bir edebî dili olduğunu iddia etmek pek doğru olmaz. Çünkü bilhassa bolşevik ihtilâlinden sonra ve hatta daha önce (XIX y.y.'ın sonlarından itibaren) değişik Türk şiveleri işlenmeye başlamış ve bu şivelerin birer edebî dil olarak teşekkül etmesi sağlanmıştır. Bugünkü günde bir Özbek, Kazak, Tatar veya Azerî edebiyatından bahs edilir olmuştur. Fakat bunların hiçbiri bütün problemlerini çözmüş mükemmel işlenmiş bir duruma getirilmemişlerdir. Dolayısıyla da Türk şiveleri veya Sovyetler Birliğinde kullanılan tabirle dilleri birbirinden tamamen ayrı diller olamamışlardır. Meselâ bugünkü günde aynı Slav ırkından olan bir Sırpla bir Rus'un veya aynı Germen ırkından olan bir Almanla bir Hollandalının anlaşması mümkün değildir, fakat Türkler için bu söylenemez, yani Kaşgar'daki bir Türkle İstanbul'daki bir Türk veya Kazan'daki bir Türkle Taşkent'teki bir Türk fazla zorluk çekmeden anlaşabilirler. Dolayısıyla da bir «Tarihî Ortak Türk Dili»nden bahsedebiliriz. Çünkü Türkler eski devirlerden beri bu «Tarihî Ortak Türk Dili»nde konuşmamış olsalardı, bugün aralarında bir hayli asırlık tarihî, coğrafî ve siyasî kopukluk olması sebebiyle hiçbir şekilde anlaşamazlardı. Fakat müşahadeler bunun tam aksini göstermektedirler. Başka bir ifade ile başka ülkelerdeki Türklerle olduğu kadar, Sovyetler Birliğindeki Türklerin kendi aralarında da dil hususunda da bir ortaklıktan bahsedebiliriz.

c. Ortak Tarih:

Bugün SSCB'nin siyasî sınırları içine dahil edilmiş olan değişik Türk boylarının yaşadıkları sahalar belki de M.Ö. V. - IV. y.y.'lardan itibaren irili-ufaklı siyasî kuruluşların teşekkülüne sahne olmuşlardır. Bu siyasî kuruluşları en bilineni ve mühimi hiç şüphesiz Hunlar idi. Bundan sonraki en büyük siyasî kuruluş olan Göktürk imparatorluğu Türklerin yaşadığı hemen-hemen bütün sahaları kaplamıştı. Daha sonra batıda (Avrupa) Batı Hunları, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar), Kıpçaklar, İdil ve Tuna Bulgarları bu sahalara Türkün damgasını vurmuşlardı. Cengiz Han'ın imparatorluğundan meydana gelen Altın Ordu devleti de bu sahalarda Türklüğün yaşamasını sağladılar. Kısacası Sovyetler Birliğinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bugünkü bölgeleri değişik Türk zümrelerinin hakimiyet sahası oldu. Bu durum 1552'de Kazan Hanlığının Ruslar tarafından yıkılmasına kadar devam etti. Çünkü bu olayla Ruslar artık Türk hakimiyetinden, tesirinden çıkmış ve kendileri büyük bir devlet olma yoluna adım atmış oldular. XVI. yüzyılda başlayan Rus istilâsı XIX. y.y.'da Çin sınırlarına dayandı. Böylece bu yörenin bütün Türkleri tekrar ortak bir tarihî kaderi, yani Rus (şimdi de sovyet) istilâsını paylaşmak durumunda kaldılar. Başta birinin başına gelen felâketin sonradan kendisine geleceği şuurunda olmayan çeşitli Türk boyları şimdi bu tedbirsizliğin bir neticesi olarak aynı kaderin yolcuları oldular.

ç. Din Birliği:

Gerek Türk Dünyasını ve gerek Sovyetler Birliğindeki Türkleri birleştiren mühim unsurlardan birini de din teşkil etmektedir. Çünkü Türklerin ezici çoğunluğu müslümandır ve Azerilerin (bir kısmı sünnî) dışında Sünnî ve Hanefi mezhebindendir. Türkler arasında ilk defa olarak İdil Bulgarları 922'de resmen İslâmiyeti kabul etmiş ve aynı yüzyılda da başka Türk boyları da hızla İslâmiyete geçmişlerdir. Yeni bir dünya görüşü getiren İslâmiyet Rus istilâsına karşı koymada ve ondan sonra millî benliği korumada da mühim bir faktör olmuştur. Bugün de İslâmiyet tarihî bir gelenek olarak yaşamakta ve hatta canlanmaktadır.

d. Kardeşlik Şuuru:

Bugünkü günde Sovyetler Birliğindeki Türkler, bilhassa aydınlar aynı soydan geldiklerini, aynı dili konuştuklarını, aynı ortak tarihi paylaştıklarını, aynı inançа bağlı olduklarını ve Rus milletinin hakimiyeti altında olduklarının şuurundadırlar. Tabiî ki bu şuur ancak katı sovyet rejiminin bir takım açıklıklarından faydalanılarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Türk aydınları Sovyetler Birliğinde yürütülen ve aslında Rus milletini diğer halklara benimsetmeyi öngören «SSCB halklarının dostluğu» adı altında yürütülen propoganda faaliyetlerinden yararlanmakta ve bir Türk boyunu diğer Türk boyuna tanıtmaya, doğrusu yakınlaştırmaya birbirlerine olan ilgiyi artırmaya çalışmaktadırlar.

Kısacası Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkleri soy, dil, din, tarih ve kader birliği birbirine pekiştirmiş durumdadır. Her ne kadar şartların tıpa tıp aynı olmamakla birlikte Sovyetler Birliğinde ve hatta bütün dünyada müşterek tarafları bu kadar fazla olan bir topluluk yoktur.

İşte bu oldukça mütecaniş Türk topluluğu kendisi ile birlikte sovyet rejimine bir takım problemleri de birlikte getirmektedir. Bu problemleri de şöylece özetleyebiliriz :

a. Demografik problem :

1926 ile 1939 yılları arasında Sovyetler Birliğindeki Slavlarda nüfus artışı % 47 iken, aynı yıllarda Türklerdeki nüfus artışı ancak % 41 olmuştu. Fakat İkinci Dünya Savaşının, hayat şartlarının değişmesi ve başka faktörler neticesinde bu durum tersine döndü. 1970 ile 1979 nüfus sayımları arasında Ruslar ancak % 6,5 artarken Türkler % 22'lik, bazı boylarda ise % 30'un üstünde bir artış kaydedildiği tesbit edildi. Son tahminlere göre Türk ve müslüman nüfus 2000 yılında en az 65 ve en fazla 100 milyon sınırına ulaşmış olacaktır.

Başka bir ifade ile her dört sovyet vatandaşından biri Türk olacaktır. Bu durumda sovyet yöneticilerini başlıca üç hususta endişelendirmeye ve düşündürmeye itmektedir. İlk olarak Orta Asya Cumhuriyetlerindeki iş gücü Slavlara nazaran hızla artacaktır ve bu yeni istihdam politikası gerektirecektir. Sovyet yöneticileri bu problemi çözmek için ya bu iş gücünü işçi sıkıntısı çekilen batı veya Sibirya'da kullanmak için tedbirler alacak veya işgücünün bol olduğu Orta Asya'da yeni endüstriler kurarak bunları burada kullanacaktır.

Türklerdeki hızlı nüfus artışı bilhassa Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki müslüman Türk nüfusunun «gençleşmesine» sebep olmaktadır. Slavlarda ise nüfus artışı fazla olmadığı için onlar gelecekte SSCB'nin «yaşlı» nüfusunu teşkil edeceklerdir. Bunun en mühim neticesi ise bir kaç on yıldan sonra sovyet ordusundaki Türk asıllı askerlerin oranının çok yükselmesinde kendini gösterecektir. Bu durumda sovyet yöneticileri şimdiden ordudaki Slav üstünlüğünü muhafaza için planlar yapmaya başlamışlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkler lehindeki demografik değişiklik belli başlı Türk ülke ve şehirlerindeki Rus çoğunluğunun azınlık haline düşmesine de yol açabilecektir. Bugüne kadar Slavların çoğunlukta bulunduğu Türk başkentleri Taşkent (Özbekistan), Aşhabad (Türkmenistan) ve Baku'da (Azerbaycan) çoğunluk Türklerin eline geçmiş bulunmaktadır.

b. Sınır ülkeler:

Sovyet Orta Asya'sının sınırları tamamen siyasî sınırlar olup, bu sınırlar tesbit edilirken etnik, dil, kültürel veya tarihî gerçekler göz önünde tutulmamıştır. Neticede sınır bölgelerindeki Türkler bazen iki hatta üç ülke arasında kalmışlardır. Bu durumu aşağıdaki tablo ile daha iyi izah edebiliriz :

Türk boyunun adı	SSCB'ndeki nüfusu	Komşu ülkedeki nüfusu	
Azeri	5.500.000	6.000.000	(İran ve Türkiye)
Türkmen	2.000.000	1.000.000	(İran, Afganistan, Türkiye, Irak)
Özbek	12.500.000	1.500.000	(Afganistan)
Kazak	6.500.000	1.000.000	(Çin-Doğu Türkistan)
Kırgız	2.000.000	100.000	(Çin-Doğu Türkistan)
Uygur	210.000	6.000.000	(Çin-Doğu Türkistan)

Tabii ki, bugünkü güçlü bir devlet olan Sovyetler Birliği için komşularındaki azınlıklar mühim bir problem olmaktan uzaktır. Belki tersine Moskova kendi topraklarındaki Türkleri komşularındaki Türklere tesir ederek o ülkeyi sarsmak için de kullanmatadır. Fakat Moskova Humeyni ihtilâlinin Sovyet Azerbeycan'ı da tesir etme ihtimalinden bir hayli endişelenmişti. Hernekadar Moskova kendi topraklarındaki Türkleri komşularındaki Türklere tesir için kullanmaya çalışsa da bunun aksi olması da muhtemeldir. Meselâ Sovyetler Birliğinin Afganistan'a yolladığı orduları içindeki Türk ve müslüman asıllı askerlerin (bir kısmı ırkdaşları) dindaşları Afgan mücahitlerine karşı savaşmayı pek arzu etmemeleri neticesinde bu askerleri değiştirmek zorunda kalması tatbik edilen planların her zaman gerçekleşmediğini göstermesi bakımından çok mühimdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c. Din problemi:

Takriben 70 yılda yakın bir zaman süre gelmekte olan resmi ateizm propoganda ve çalışmaları istenilen başarıya ulaşmamıştır. Dolayısıyla da bilhassa müslümanların yaşadıkları bölgelerde İslâmiyete karşı olan baskı Stalin ve ondan sonraki Hruşçov devrinde olduğu gibi şiddetli bir şekilde devam etmektedir. Fakat herşeye rağmen İslâm dini Sovyetler Birliğindeki Türklerin mühim bir özelliği olarak yaşamaktadır. Milleti millet yapan unsurlardan biri olan din Türklerin benliğini muhafazada da rol oynamaktadır. Sovyetler Birliğinde yapılan sosyolojik çalışmaların neticelerine göre, inançlıların, camiye gidenlerin ve dinî adet-örfleri yerine getirenlerin sayısında düşüş görülmektedir, fakat gene de bu oran Rusların kiliseyi ziyareti ile karşılaştırıldığında daha yüksektir.

İslâmiyet kendisi ile birlikte bir yaşayış ve düşünce felsefesini de birlikte getirmekte ve dolayısıyla da bu durum müslüman Türklerle başka inançtakiler bilhassa ortodoks Ruslarla münâsebetlerine de tesir etmektedir. Her ikisi arasında evlilikler çok az olmakta, iş yerinin dışında Ruslarla ahbaplık pek edilmemekte, İslâmın haram kıldığı domuz eti yenilmemekte, erkek çocukların büyük çoğunluğu sünnet ettirilmekte, dinî bayramlar kutlanmakta ve bilhassa ölüler dinî merasimle gömülmektedir. Bu hususa hatta tam anlamda ateist olmaları gereken komünist partisi üyeleri de dikkat etmektedirler. Ateist olduklarını bildiren şahısların bayram namazlarına katılmalarını tarihî-millî gelenekleri ile izah etmeleri dikkate şayandır. Sovyet kaynakları dahi Özbeklerin % 87'sinin kendi millî yemeklerini tercih ettiklerini, % 80'nin evliliklerini dinî nikahla da pekiştirdiklerini, şehir halkının % 88'nin köy halkının se % 92'sinin evliliklerde ebeveyinlerinin muvafakatini alamaları bu dinî ve millî hayatın ne kadar canlı olarak muhafaza edildiğine örnek teşkil etmektedirler. Tabîî ki Sovyetler Birliğinin şartlarında bugün çocuklara açıktan-açık dinî eğitim vermek, İslâmın bütün şartlarını yerine getirmek (msl.) günde 5 vakit namaz kılmak) mümkün değildir. Fakat bu engeller büyük sayıda Türkün kendini en azından kalben olsa da müslüman diye kabul etmesine manî olamamaktadırlar. Kısacası din faktörü, bilhassa Sovyetler Birliğinde millî faktörün güçlü bir unsurudur ve Türklerin kendinlerini başkalardan, bilhassa Ruslardan ayırmalarında mühim etken olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ç. Sovyet Türk aydınları:

Sovyet kaynakları akademikler, SBKP' üyeleri ve sovyet hükûmetinin temsilcileri, mühendisler, yazar ve şairler, ordu ve KGB subayları ve her türlü mütehassıslardan oluşan «yüksek ve orta sınıf millî kadrolara» aydın (inteligentsia) tabirini kullanmaktadır. Tabii ki bu entelektüellerin (aydın) büyük çoğunluğu Komünist Partisi üyesidir.

Burada eski Türk aydınları ile şimdiki Türk aydınlarını mukayese etmeyi yararlı buluyoruz. Bugünkü Sovyet Türk aydınlarının selefleri olan eski Türk aydınları Komünist Partisine 1920'lerde Rusya'da iç savaş sürerken girmişlerdi. 1930'larda bunların hepsi Stalin'in temizliklerinin kurbanı oldular. Bu gurup sayıca azdı ve ekseriyeti asil, burjuva veya memur sınıfından geliyordu. Aralarında işçi kökenli kimse yoktu. Ekseriyeti de en iyi Rus, Türk veya Avrupa yüksek okul ve üniversitelerinde eğitim görmüş, oldukça batılaşmışlardı. Çoğunluğunu da inanmış marksitler teşkil etmiyordu. Bugünkü Sovyet aydınları ise seleflerine hiç benzememekte, ekseriyetle köylü bir âileden gelmekteler ve 1930 ile 1940'larda Komünist Partisine dahil olmuşlardır. Hemen hepsi Stalin devrinde doğmuşlar, o devirde büyümüşler, eğitim görmüşler ve Stalininizm teröründen kurtulabilmişlerdir. Çoğunluğu kendi bulunduğu eğitim düzeyi pek yüksek olmayan üniversitelerde, az bir sayısı ise Moskova ve Leningrad gibi gelişmiş üniversitelerde eğitim görmüşler, fakat hiçbiri dış ülkelerde yüksek tahsil yapmamışlardır. Bu aydınların hepsi en azından iki dillidir: yânî Rusça onların ikinci «ana dili»dir. Bütün sovyet aydınları gibi bunlar hayat standartını yüksek tutmaya yönelik özel haklardan yararlanmaktadırlar. Fakat gene de Sovyet Türk aydınları ile Sovyet Rus aydınları arasında farklılıklar mevcuttur.

Bir sovyet Türk aydınının bir Rus meslekdaşı gibi yükselmesi kolay değildir. Bu durum gizli sürtüşmelere sebep olmaktadır. Orta Asya'daki bir Rus aydını yerli aydınlar tarafından daima bir yabancı olarak kabul edilmektedir.

Fakat buna rağmen Türk aydınları Rus aydınlarına açıktan açık karşı çıkamamaktadırlar. İlk olarak katı rejim buna müsâde etmemekte, ikinci faktör ise bilhassa Stalin terörünü yaşayanla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rın içlerine Rus korkusu sinmiştir. Bu korku belki yersiz de değildir. Çünkü 1930'larda Türk aydınları arasında yapılan temizlikler, ikinci dünya harbi esnasında 100 binlerce Türkün sürgün edilmesi gibi olaylar bilhassa yaşlıların hâlâ hatırlarındadır.

Bütün bunlara rağmen Türk aydını zamanın kendileri lehine çalıştığını sezmeye başlamıştır. Çünkü Türkler arasındaki nüfus artışı bugünkü hızı ile sürdüğü takdirde Türklerin ağırlığı daha da artacak ve Türk aydın ve yöneticilerinin pozisyonları daha da sağlamlaşacaktır.

c. Sovyet Ordusu:

Sovyetler Birliği belki de dünyanın en güçlü silâhlı kuvvetlerine sahip bir ülkedir. SSCB'nin dış politikasında da mühim bir faktör olan bu gücün oynadığı mühim rol son yıllarda kendini Afganistan olayında da çok bariz bir şekilde göstermiştir. SSCB, NATO gibi bir caydırıcı bloğa dahil olmayan Afganistan'ı askerî gücü ile yutmuştu*. Bir yerde bugün sovyet halkının çektiği ekonomik sıkıntılar sovyet ordusunu ve bu orduda kullanılan askerî teknolojiyi çok üstün derecede tutmak kaygusundan kaynaklanmaktadır. İşte bu muazzam askerî teşkilâtta hiç şüphesiz Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklerin de bir rolü bulunmaktadır. İşte bu Rus-Türk askeri işbirliği çok eski tarihlere dayanmaktadır.

İlk olarak Kazan Hanlığının yıkılmasında (1552) Kasım Hanlığının askerleri de Ruslar safında dövüşerek bir rol oynamışlardı. İdil-Ural bölgesinin Rus hakimiyeti altına girmesinden sonra bu yörenin yerli halkları olan Tatar ve Başkurtlar Rusların safında değişik savaşlara katılmışlardı. Ancak çarlığa bağlılıklarından şüphelenilen diğer Türkler (Kırım Tatarları ve Türkistanlılar) birinci dünya savaşının yarısına kadar Rus ordusu saflarına alınmadılar. Türkistanlılar 1916 yılının ikinci yarısından sonra geri hizmette kullanılmak kaydıyla orduya alınmak isteyince isyanlar çıktı, fakat bu isyanlar bastırıldı ve yarım milyon kadar Türk askerî hizmete alındı. Bolşevik ihtilâlinde 1918 ve 1919 yıllarında bir hayli Türk kendi

* Ancak son çağdaki en büyük malubiyetini alarak buradan çekilmek zorunda kaldı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

subaylarının yönetiminde Kızıl Ordu saflarında çarpıştı. 1925'te gayrı Rusların millî askerî bölüklerini oluşturmaya imkân verildi ve bunlar genel sovyet ordusunun takriben % 10'nu teşkil ediyorlardı. Fakat 1938'de bu uygulamadan vaz geçildi. İkinci dünya harbi esnasında da ufak çapta olmakla birlikte millî veya yarı millî askerî birlikler oluşturuldu. İkinci dünya harbi esnasında sovyet ordusundaki Türklerin sayısı hakkında çok kesin rakkamlar mevcut değildir. Fakat bir kaynak piyade birliklerindeki milletlerin oranı hakkında şu aşağıdaki rakkamları vermektedir ve oranlardan da bir takım sonuçlar çıkarmak mümkündür :

Piyade birliklerindeki milletlerin yüzdesi (%) (200'den fazla piyade birliği veya bir milyondan fazla asker)

Millet adı	1 Ocak 1943'e göre (%)	1939 yılında o milletin genel nüfusa oranı (%)
Rus	64,60	58,41
Urain	11,80	16,56
Belorus	1,90	3,11
Kazak	3,05	1,83
Tatar	2,69	2,54
Özbek	2,42	2,86
Azerî	1,75	1,34
Çuvaş	0,90	0,81
Başkurt	0,60	0,50
Kırgız	0,52	0,52
Türkmen	0,30	0,48
Balkar	0,07	0,13

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere sovyet piyade birliklerinde Türkler % 12,5'u veya 250 binden fazla kişiyi teşkil etmişlerdi. Tabiî ki bu rakkamlara başka askerî birliklerdeki Türklerin sayısı dahil değildir.

İkinci dünya savaşında Türklerin kaderi sırf sovyet ordusu saflarında savaşarak kurban olmakla sınırlanmamış harb esiri olarak düştükleri Alman ordusu saflarında da dövüşmek zorunda kalmışlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İkinci Dünya savaşının ilk yıllarında Almanların beklemedik başarıları neticesnde Almanlar SSCB topraklarını işgâle başlamışlar ve bir-kaç milyon sovyet askerini esir etmişlerdi. Stalin'in esir düşen sovyet askerlerini vatan haini olarak ilân etmesi neticesinde bu sovyet esirleri tamamen sahipsiz kalmışlar ve Almanların bu harp esirlerini gayrı insanî şartlarda muhafazası neticesinde savaşın ilk yıllarında esir düşenlerin 100 binlercesini ölümüne sebep olmuştu. Meselâ 1941'de Almanlara esir düşen 100 bin Türkün ancak 6 bini kışı sağ-salim atlatabilmişti. Aynı şekilde Polonya cephesinde esir olan 30 bin Türk'ün 2 bini hayatta kalmıştı. Savaşın beklenilenden uzun sürmesi, Alman genel kurmayının hesapladığından fazla kayıplar vermesi ve belki de 1941 yılının Ekiminde Hitler'le görüşen iki Türk generallinin tavsiyesiyle Türk asıllı harp esirlerinden millî birlikler kurma fikri ortaya atılmış ve 1943'te uygulamaya konulmaya başlanmıştır. İlk olarak Mayıs 1943'te bir Türk Tümeni (162. piyade tümeni) oluşturulmuştu. Bundan sonra Nazi partisinin askerî gücü olan SS (Sturmstaffel)'in bünyesinde Doğu Türk Askerî Birliği ve Kafkasya Askerî Birliği oluşturulmuştur. Bu birliklere başlıca gönüllülerden oluşan millî birlikler dahil edilmişti. Başka tahminen 250 bin Türkün katıldığı bu askerî birlikler Türkistan, İdil-Ural, Kafkasya ve Kırım Türk legionları diye bilinmekte olup, bunlarda sırasıyla 100-180 bin (Türkistan), 100-110 bin (Kafkasya), 35-40 bin (İdil-Ural), 20 bin (Kırım) kişiden müteşekkil idi. Savaşın son yıllarına doğru gerek Ruslar, (Vlasov ordusu), gerek Ermeni, Gürcü Kalmuk ve gerek Türklerden oluşan bu yabancı askerlerin sayısı bir milyonu geçiyordu. Başka bir tahmine göre bunların sayısı 600 bin ile 1 milyon 400 bin arasında idi. Doğu cephesindeki Alman ordusunun hiç bir zaman 3,5 milyonu aşamadığı düşününlürse, eski sovyet vatandaşlarından oluşan ordular % 20'ye yakın bir insan gücünü teşkil ediyorlardı. Fakat bu millî birliklere Almanlar ikinci sınıf muamele etmekte ve iyi techiz etmemekte idiler, bu yüzden de bu millî birlikler savaşlarda çok kayıp verdiler, Almanlar mağlup olunca da bu sefer müteffiklere (Amerikan, İngiliz, Fransız ve Rus) esir düşenler, ekseriyetinin geri dönmek istememesine rağmen, insan haklarına bir nebze bile dikkat edilmeyerek, zorla geri Sovyetler Birliğine yollandılar. Bu geriye yollanan askerlerin hemen hepsi kurşuna dizildi verilen en hafif ceza ise 10 yıl çalışma kampına mahkumiyet idi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bugün ise sovyet ordusunda millî bölükler yoktur, askerlik yaşına gelen Türk gençleri değişik birlikler içine dağıtılmaktadır. Türklerin sovyet ordusu içinde işgal ettikleri mevki ve oranları hakkında herhangi resmî bilgi mevcut değildir. Fakat Türklerdeki yüksek nüfus artışına denk olarak sovyet ordusundaki Türk asıllı askerlerin sayısı da hiç şüphesiz artmaktadır. 1970 ile 1979 nüfus sayımları arasında SSCB'nin Slav (Rus, Ukrain, Belorus) nüfusu % 19 artarken, aynı dönemde gayrı Rus ve bilhassa Türklerin (başta Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmen) nüfusu % 47 artmıştır. Başka bir ifade ile Slavlara oranla Türklerdeki artış % 100'e yakındır. 18 yaşına basmış olan Rus gençleri 1980 yılında % 50'ye yakını teşkil ederken 1995'te bu oran % 46'ya düşecektir. Toplam Slav nüfusunda ise bu oran % 67'den % 62'e düşecektir. 18 yaşını dolduran, yânî askerlik çağına gelen Türk gençleri ise 1980'nde % 23,5'u teşkil ederlerken bu oran 1995'te % 38,7'ye yükselecektir.

2000 yılına yaklaştığında Sovyet ordusununu en azından 1/4'i Türk asıllılardan oluşmak zorunda kalacaktır. Bu durum ise sovyet plancılarını şimdiden düşündürmeye başlamıştır. Tabiî ki sovyet ordusu millî azınlıklar diye adlandırılan gayrı Ruslara karşı itimatsızlığını sovyet ordusunu Rus ve Slav ağırlıklı bir ordu olarak muhafaza etmesinden de anlaşılmaktadır. Tahminlere göre ordudaki subayların % 80'ni Ruslar, % 10-15'ni Ukrain ve Beloruslar ve ancak % 5-10'nu diğer milletler teşkil etmektedir. Türklere gelişmiş silâların kullandırılmadığı, hava kuvvetlerinin ise ancak % 5 kadar gayrı Rus personele sahip olduğu hakkında iddialar mevcuttur. Sınır muhafaza birlikleri ise tamamen Slavlardan oluşmaktadır. Sovyet genel kurmayının bilhassa müslüman Türklere ittimatsızlığı Afganistan savaşında kendini belli etmiştir. Buraya yolalanan Türk asıllı askerler savaşın ilk yılında Slav ve Baltık boyundan getirilen askerlerle değiştirilmiştir.

Kısacası Türklerin nüfuslarının ve böylece ordudaki oranlarını son yıllarda artması dolaysıyla, geniş tedbirlerin alınmaya başlanması Türklerin sovyet ordusunda da mühim bir faktöre döndüğüne işaret etmektedir.

Hiç şüphesiz yukarıda sayılan problemler ve faktörler sovyet yöneticilerinin de dikkatinden kaçmamıştır ve problemlerin üstesinden gelmek için yoğun programlar ve çalışmalar yapılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Emperyalist SSCB devletinin ve daha doğrusu Rus milletinin bekasını sağlamak sovyet yöneticilerinin aldığı tedbirleri özel ve genel olmak üzere aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.

a. Siyasi tedbirleri:

Bu çalışmanın başında da kaydettiğimiz gibi soy ve dil birliğini parçalamak maksadıyla değişik hukuki statülere sahip muhtar oblastlar, muhtar cumhuriyetler ve ittifak cumhuriyetler meydana getirilmiştir. Bu sahada büyük değişiklikler 1945 yılına kadar sürmüş (msl. Kırım MSSC'nin ortadan kaldırılması) ve bugün de bazı ufak değişiklikler yapılmaya devam edilmektedir. Bu siyâsî uygulamaların hemen hepsinde bir ard niyet yatmaktadır. Meselâ İdil-Ural'da tek bir cumhuriyet yerine Tatar ve Başkurt cumhuriyetlerinin meydana getirilmesi ile iki kaynaşmış Türk topluluğu parçalanmıştır. Aynı şekilde tek bir Türkistan cumhuriyeti yerine 4-5 değişik cumhuriyet te'sisi de aynı maksatla yapılmıştır. Bunun dışında bazı Türk boylarına sayıları az olmasına rağmen daha fazla haklar tanıyan ittifak cumhuriyet statüsü verilmesi de boylar arasında husumet yaratmaya yöneliktir.

b. Kültürel tedbirler:

Bolşevikler iktidara geldiklerinde millî farklılıkları, bilhassa diller arasındaki farklılıkları birinin diğerine nazaran üstünlüğünü ortadan kaldırmayı vaad etmişlerdi. Bu vaadin ışığında hazırlanan programın neticesinde SSCB'nde 100'den fazla millet ve halk meydana getirildi, fakat milletler ve diller arasındaki eşitlik sağlanamadı. Bilhassa Türkler arasındaki birlik parçalanmış oldu. Moskova bununla da yetinmedi, çünkü her nekadar yeni diller meydana getirilmişse de, bir Kırgız da Arap harfleri kullanıyor bir Azeri de aynı harfle yazdığı ve esasta aynı dili kullandıkları için bir-birinin basının, anlıyordu. Mesele bununla da sınırlanmıyor, Sovyetler Birliğindeki Türk Türkiye'deki ve İran'daki Türkçe bir neşriyatı anlamak imkânına sahip oluyordu. İşte Moskova kendisindeki Türkleri dıştaki Türklerin etkisinden korumak gayesiyle olsa gerek (başta 1922 yılında Azerbaycan'da olmak üzere) 1926'da bütün Türkler için Latin harflerini kabul etti. Latin harfleri de aslında esas gayeye,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yâni Türkeleri Ruslaştırmaya hizmet etmiyordu ve ayrıca yeni yıllarda Türkiye'de de Latin harfleri kabul edilmişti. Yâni dış etki tehlikesi bertaraf edilememişti. Bu tehlikeyi bertaraf etmek ve en mühimi Türkleri Rusçaya yatkın hale getirmek ve aynı zamanda değişik Türk boylarının birbirlerini anlamasına set çekmek için bu sefer 1938'lerden başlayarak bütün Türkler için ve Türk boyu için hatta aynı sesleri ifade eden harfler için bile değişik harfler kullanılmak şartı ile yeni alfabeler icad edildi. Burada şu husus ta kayda değer, sovyet yöneticileri Türk boyları kendi alfabelerinde de Kril harflerini kullanarak Rusçayı daha iyi öğreneceklerdir gerekçesini kullanırken, Sovyetler Birliğinin diğer milletlerine (Ermeni, Gürcü, Eston, Letonyalı ve Estonyalılara) bu mecburiyeti getirmediler. Bu uygulamanın bir neticesi olarak da değişik Türkçe sözlüklerde Rusça kelimelerin oranı arttı.

1940'a kadar Altay, Azerî, Başkurt, Çuvaş, Hakas, Karaçay-Balkar, Karaim, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kırım Tatar, Kreşin Tatar, Kumuk, Nogaybak, Nogay, Özbek, Şor, Tatar, Türkmen Uygur ve Yakut olmak üzere 21 çeşit alfabe mevcut olduğu belirtilirse de, bunların büyük çoğunluğu 1928'lere kadar Arap harflerini kullanıyorlardı. 1928'den sonra ise hepsi Latin harflerine geçtiler. Bu Latin harfleri esasına göre düzenlenen yeni alfabelerde de şiveler arasında her hangi bir karışıklık olmuyordu. Çünkü esasta hepsi aynı harfleri kullanmış oluyorlardı. Ancak 1940'larda gerçekleştirilen uygulama ile, yâni her boy için Kril (Rus) harfleri esasına göre düzenlenen (ancak Karaim, Kreşin Tatar, Nogaybak ve Şorlar için yeni alfabe yapılmadı) alfabeler ve yeni yazım kaideleri bu boyları birbirlerinin yazılarını okuyamaz hale getirdi.

Yeni uygulama neticesinde meydana gelen değişiklikleri incelersek (sesli harflerde) bütün Türk boyları «ö» harfini Rusçada mevcut olan «o» harfi ile ifade ederlerken, Altaylar ve Kırgızlar bu harfi bildiğimiz «ö» harfi ile belirtmektedirler. Kumuklarla Nogaylar için icat edilen alfabeden «ö» harfi «o» şeklinde ifade edilmek zorundadır. «Ö»nün dışında diğer yuvarlak-ince «ü ve i» seslilerinde de aynı problem mevcuttu. Bunun dışında Türkiye Türkçesinde kullanılmayan fakat Kuzey Türklerinde mevcut olan, Arapçada «gayın» (غ) harfi ile ifade edilen harf te, aynı şekilde kaf (ق) ve sağır kef (ڭ) te bu problemle karşı karşıya kalmaktayız. Kısacası

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değişik Türk şivelerini doğru, akıcı bir şekilde okumak mümkün olmayıp, bu iş ihtisas sahiplerine kalmış durumdadır. Normal bir vatandaşın kendi şivesinin dışında diğer bir Türk boyunun şivesi ve alfabesi ile yazılan bir eseri rahatlıkla okuma imkânı ortadan kalkmıştır Böylece dil birliğimize sunî bir set çekilmiştir. Bunun dışında ihtilâlden sonra, hatta herhangi bir boyun şivesini yazıda kullananlar boyların dahi, edebî üslubu ve dili geliştirilmiş bulunmakta ve dolayısıyla eserler bir Türk şivesinden diğerine tercüme ettirilmek durumundadırlar. Buna ilâveten genel Türkçenin gerek Türkiye'de ve gerek diğer yerlerde hızlı değişime uğraması da boylar arasındaki kopukluğu daha da arttırmaktadır. Bu inkârı zor bir gerçektir.

Türklere karşı alınan kültürel tedbirler alfabe değiştirmekle sınırlanmadı eğitim, basın-yayın ve kültür hayatının başka yönlerine de teşmil edildi. Eğitim konusunda alınan tedbirler Tatarıstan bahsinde ele alındığı için burada tekrarlamayı gerekli bulmuyoruz. Moskova'nın uyguladığı basın-yayın politikasında, bütün halkların eşitliği prensibine pek fazla kulak asılmadığı, bu politikada başka gayelerin göz önünde tutulduğu Moskova'nın kendi verdiği rakkamlardan da anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere değişik Türk şivelerinde neşr edilen eserlerin sayısından da her bir boya karşı hemen-hemen değişik bir neşriyat politikasının uygulandığını göstermektedir.

Yayın dili	1913 Adet	1913 Tiraj(Bin)	1940 Adet	1940 Tiraj	1965 Adet	1965 Tiraj	1975 Adet	1975 Tiraj	1980 Adet	1980 Tiraj
Özbekçe	37	86	687	9509	1005	18863	1065	22604	980	22912
Kazakça	40	161	387	4244	572	8217	752	14429	760	13831
Tatarca	340	1671	329	4922	230	3365	179	2810	183	2156
Azerice	91	112	622	3968	1023	8524	827	9160	801	9429
Kırgızca	Yok	Yok	177	1015	422	2279	444	4309	484	3577
Türkmence	Yok	Yok	280	2015	352	3009	267	3758	313	5390
Başkurtça	Yok	Yok	187	914	131	1082	108	871	113	1013
Çuvaşça	56	93	125	1024	132	862	111	1059	84	730

Yukarıdaki tabloyu değerlendirdiğimiz takdirde bolşevik ihtilâlinden (1917) önce Kırgız, Türkmen ve Başkurtların yazılı edebiyatının olmadığı ve ancak sovyet döneminde yazı diline sahip oldukları neticesine varabiliriz. Fakat bu gerçeğin ancak bir yönüdür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çünkü böyle bir neticeye vardığımız takdirde bu Türk boylarının bolşevik ihtilâlinden önce okuma-yazma bilmediklerini bunların kara cahil olduklarını kabul etmemiz gerekir ki, bu gerçekle bağdaşmamaktadır. Bu Türk boyları ihtilâl öncesinde de tahsil almışlar, okumuşlar ve yazmışlardır. Meselâ Başkurtlar Tatarca tahsil görmüşler ve içlerinden bir hayli aydın yetişmiştir. Bugünkü günde Altayca, Balkarca, Kumukça, Karakalpakça, Nogayca, Tuvaca v.b. Türk şivelerinde de kitaplar yayınlanmaktadır. Bu Türk boyları da ihtilâl öncesi kendilerine en yakın dilde okuyup-yazmakta idiler ve bugünkü gibi bir keşmekeş mevcut değildi. Yani bugün hatta fazla yaygınlığı olmayan şive ve ağızları edebî dil derecesine getirmek, aslında Türk dil birliğini bozmaya yönelik bir tedbirden başka bir şey değildir şeklinde bir yorum getirebiliriz.

Yukarıdaki tablodan sovyet yayın politikası hakkındaki başka gerçekleri de ortaya çıkarmak mümkündür. Meselâ Tatarlar ihtilâl öncesi hem de kendi imkânları ile daha fazla sayıda kitap basmışken, merkezi sovyet neşriyatı, başka Türk boylarının şivelerindeki kitap sayısını arttırırken Tatarlarınkini % 50 kadar kısmıştır. Ayrıca son yıllarda yaklaşık olarak aynı nüfusa sahip olmalarına rağmen Kırgız kitapları ile Türkmen kitaplarının adedi arasında büyük farklar göze çarpmaktadır. Kazakça neşriyat 40 yıl içinde % 50 arttırılmışken, Özbekçe neşriyattaki artış çok daha düşük olmuştur.

Moskova'nın değişik Türk boylarına karşı uyguladığı milli politikasında da eşitlik prensibine dikkat edilmemektedir. Daha doğrusu her Türk boyuna tanıdığı haklarda değişik kriterler-ölçüler uygulamaktadır. Meselâ işin başından muhtar cumhuriyet statüsüne sahip boylar bir takım haklardan mahrum edilmişlerdir. Sovyetler Birliğinde 20 İlimler Akademisi mevcut olup, bunların ancak beşi (Özbek, Kazak, Kırgız, Azerbaycan, Türkmen) birer Türk cumhuriyetinin adını taşımaktadır, fakat msl. Tatar, Başkurt, Çuvaş v.b. boyların adını taşıyan İlimler Akademisi mevcut değildir. Tabiî ki birer Türk cumhuriyetinin adını taşıyan İlimler Akademileri arasında bu cumhuriyetlerin yerli halkının kendi malı sayılmamakla, yani bu ilmî müesseselerde mutlak çoğunluk ve mutlak idare o yerli halka ait olmamakla birlikte, gene de bir takım kültürel üstünlüklere sahip olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sovyetler Birliğindeki merkeziyetçi eğitim de her Türk boyuna karşı değişik maarif politikası uygulamaktadır. Yâni o Türk boyunun nüfusuna göre değil, Moskovanın o boya verdiği ehemmiyete veya uygulamak istediği politikaya uygun olarak yüksek veya özel orta okullara talebe kabul edilmektedir. Bu uygulama sovyet millî politikasının temelini oluşturur. Aşağıdaki tablolarda bu durum daha iyi bir şekilde gözlere serilmektedir.

Özel Orta Eğitim görenlerin sayısı
(1974/75 ders yılında)

Millet adı	Miktar (bin)	Millet adı	Miktar (bin)
Toplam	44,77,8	Tacik	20,8
		Letonyalı	20,5
Rus	2719,7	Başkurt	20,1
Ukrain	656,0	Mordva	18,5
Belorus	157,0	Kırgız	17,7
Tatar	114,1	Türkmen	16,4
Özbek	106,7	Eston	15,4
Kazak	86,0	Udmurt	10,1
Ermeni	66,9	Komi	9,3
Azerî	60,6	Buryat	8,1
Litvanyalı	59,4	Mari	8,0
Gürcü	44,8	Osetin	7,9
Yahudi	35,5	Çeçen	7,5
Moldovyalı	33,7	Yakut	6,1
Çuvaş	24,2	Karakalpak	5,3

Yukarıdaki tablonun incelenmesinden nüfusun millî eğitim politikasına nasıl uygulandığını iyi bir şekilde görebiliriz. Meselâ 4,1 milyonluk Ermenilerde 66.900 kişi özel orta eğitim görürken, 5,5 milyonluk Azerîlerden ancak 60.600 talebe aynı şekilde bir eğitim görebilmektedir. Yüksek eğitim politikasında bu uygulama rejimin tercihlerini daha bariz şekilde göstermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yüksek eğitim gören talebe sayısı
(1974/75 ders yılı)

Millet adı	Miktar (bin)	Millet adı	Miktar (bin)
Toplam	4751,1		
		Kırgız	29,2
Rus	2834,8	Türkmen	22,8
Ukrain	640,0	Çuvaş	18,9
Özbek	158,8	Eston	17,8
Belorus	141,2	Başkurt	17,2
Kazak	114,2	Buryat	13,2
Tatar	99,8	Mordva	12,5
Azerî	86,4	Udmurt	7,4
Gürcü	82,7	Yakut	6,6
Ermeni	79,7	Komi	6,2
Yahudi	76,2	Mari	6,1
Tacik	32,4	Çeçen	5,9
Moldovyalı	31,6	Kabardin	5,8

Yüksek ve özel orta eğitim gören talebe sayısı
(1980/81 ders yılı)

Millet adı	Yüksek Eğ. (bin)	Ö. Orta Eğ. (bin)	Millet adı	Yüksek Eğ. (bin)	Ö. Orta Eğ. (bin)
Toplam	52,35,2	4611,7	Litvanyalı	64,7	59,8
			Tacik	42,0	27,4
Rus	3016,4	2608,9	Kırgız	39,8	28,1
Ukrain	701,6	685,8	Moldovyalı	38,3	41,7
Özbek	199,6	159,5	Türkmen	29,7	25,2
Belorus	167,9	165,3	Letonyalı	25,6	20,5
Kazak	155,5	135,7	Çuvaş	23,9	30,9
Tatar	120,2	133,5	Başkurt	22,2	27,3
Azerî	102,0	72,8	Eston	20,4	14,8
Gürcü	90,0	50,0	Buryat	16,0	9,3
Ermeni	89,5	68,7	Mordva	15,3	20,6

Yukarıdaki tablolardan da görüleceği üzere sovyet rejiminin milletler bu meydanda Türk boyları ile ilgili tercihinde bir değişik-

lik olmamıştır. Ermeni ve Gürcüler sayıca fazla olmamalarına rağmen Kırgız, Türkmen, Çuvaş veya Başkurtlara nazaran daha fazla tercih edilmektedirler. Başka bir tabirle bu iki halka belki rejim haklı da olarak daha fazla güvenmekte ve dayanmaktadır. Bu durum aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, milletlere göre ilmî kadroların dağılımda daha bariz göze çarpmaktadır.

Milletlere göre ilmî kadrolar (1979)

Millet adı	Miktar	Millet adı	Miktar
Toplam	1.340.579	Kazak	14.087
		Litvanyalı	7.410
Rus	902.784	Letonyalı	12.319
Ukrain	149.527	Eston	5.760
Yahudi	69.374*	Moldovyalı	4.120
Belorus	30.398	Tacik	3.712
Ermeni	28.375	Kırgız	3.297
Gürcü	23.695	Türkmen	2.953
Özbek	18.925	Çuvaş	2.844
Tatar	18.244	Osetin	2.444
Azeri	17.560	Başkurt	2.287

* 1975'e göre.

SSCB'ni ilmî kadrosunun bel kemiğini hiç şüphesiz başta Ruslar olmak üzere Slav halkları teşkil etmektedir. Slavlardan sonra ise en mühim yeri nüfuslarının ancak 1.811.000 (1979) olmasına rağmen Yahudiler almaktadır.Bolşevik ihtilâlinde büyük rol oynayan Yahudiler son yıllarda Sovyetler Birliğinden göç etmiş olması ve büyük bir kısmının göç etmek istemesi yüzünden gözden düşmüşlerdir. Bu, son istatistiklerde onlarla ilgili bilgilerin verilmemeye başlaması ile de anlaşılmaktadır. Bunlara rağmen Slavlardan sonra en mühim ilmî kadroları ve idarî kadroları hâlâ onların işgal ettiği bir gerçektir. Çünkü yetişkin bir kadroyu bir-iki yıl içinde değiştirmek mümkün değildir. Buna rağmen Moskova'nın gözünden düşmeye başlayan Yahudilerin yerini Ermeni ve Gürcülerin aldığı yukarıdaki tablodan da kolaylıkla anlaşılmaktadır. Memleket ekonomisinde iş gücü dağılımında da aşağıdaki tablodan görüleceği üzere aynı durum vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Milli ekonomide yüksek ve özel orta eğitimlilerin dağılımı (1975)

Millet adı	Yüksek Eğ. mikt. (bin)	Ö. Orta Eğ. mikt. (bin)	Millet adı	Yüksek Eğ. mikt. (bin)	Ö. Orta Eğ. mikt. (bin)
Toplam	9.477,0	13.319,3	Letonyalı	53,9	73,4
Rus	5.570,4	8.477,1	Tacik	47,0	38,7
Ukrain	1.409,1	2.178,3	Eston	46,4	61,0
Yahudi	385,0	180,7	Türkmen	39,7	31,3
Belorus	287,7	470,3	Kırgız	39,4	33,8
Özbek	240,6	210,1	Çuvaş	35,0	61,5
Gürcü	195,6	142,0	Osetin	25,1	24,4
Ermeni	178,7	138,8	Başkurt	22,5	35,7
Tatar	160,1	251,3	Mordva	18,9	38,7
Kazak	152,1	160,4	Buryat	17,1	13,9
Azeri	150,1	137,8	Yakut	12,0	15,3
Litvanyalı	97,2	143,6	Udmurt	11,9	23,1
Moldovyalı	54,7	73,9	Komi	11,6	25,5

Sovyetler Birliğinde milli ekonomide uygulanan kadro politikasında da Türklerin ikinci planda bırakıldığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Tabii ki, toplam olarak alındığında Türkler gerek Yahudi, gerek Ermeni ve Gürcü ve diğer halklardan daha fazla bir kadroyu işgal etmektedirler, fakat gene de kadro politikasında nüfusları ile orantılı bir pozisyona sahip değildirler.

Kısacası Moskova'nın uyguladığı milli politika da eğitim, neşriyat, hususunda ilmî ve ekonomik kadrolarda bir ayrıcalık yapıldığını göstermektedir ve bu politikanın Türkler lehine olduğu söylenemez.

Başlıca iki noktada değerlendirdiğimiz Türklere karşı uygulanan bu siyasî ve kültürel tedbirlerin dışında bütün gayrı Ruslara karşı uygulanan diğer tedbirleri de iki ana başlıkta -Ruslaştırma ve ateizm- incelememiz mümkündür.

c. Ruslaştırma:

Çarlık döneminde gayrı Rusları daha doğrusu Türkleri eritme politikası onları başta zorla hıristiyanlaştırma ve daha sonraları

onlar arasında misyoner tedbirleri yürütme şeklinde kendini göstermişti. Ateist prensipler temeline oturtulan yeni Rus devleti bu yöntemi uygulamayacağı için değişik bir metod bulmak zorunda idi. Bu ise onları Rus kültürü içinde eritme şeklinde olabilirdi. Bunun için ise ilk olarak Türklerin Rus dilini iyi bir şekilde öğrenmelerini sağlayarak ulaşmak icap ediyordu. İşte bu kültür yoluyla başlatılan Ruslaştırma faaliyetleri, yukarıda da gördüğümüz gibi Türklerin kendi dillerini yazarken bile Kril harfleri kullanmaya itecek olan harf devrimi ile başlatıldı. Bundan sonra ise Rusça dil eğitimine büyük ehemmiyet verildi. Bugün ana okullarından başlayarak öğretilen Rus dili Türklerin ana dilini arka planda bırakmaya yöneliktir. Rus diline olan ilgiyi artırmak için son yıllarda «Rus Dili-SSCB halklarının dostluk ve işbirliği dilidir» şeklinde bir teori geliştirildi. 1979 Mayısında Taşkent'te yapılan ilmi bir kongreden sonra Rus dilini yayma hususunda tekrar bir hayli yeni tedbirler alındı. Sovyetler Birliğinde gayrı Rus unsurları Rustlaştırma politikası yeni «sovyet insanı» yaratma teorisi adı altında yürütülmektedir ki, genelsekreter Hruşçov tarafından ileri sürülmüş olup, halefi Brejnev tarafından da desteklenmişti. Zaten Lenin'in millî politikası sovyet halklarının bir birine yakınlaşmasını (sblijenie) ve son safhada Ruslar içinde asimile (erime-sliyanie) olmasını öngörüyordu. Rejimin temel felsefesi de bu esasta yattığından kültürel ve siyasî ve idarî faaliyetler bu politikayı destekler mahiyettedir. Bu politika istisnasız bütün gayrı Ruslara karşı uygulanmakla beraber kullanılan metod ve dozlar biraz değişmektedir. Biz burada konumuz olan Türkleri Ruslaştırmadan bahsetmeyi uygun buluyoruz. 1953 yılında Rusça «çok milletli Sovyet Devletinin haberleşme dili» diye ilân edilmişken, 1960'lı yıllarda Hruşçov bu dili «sovyet vatandaşlarının ikinci ana dili derecesine yükseltti.

13 Ekim 1973'te yüksek ve orta teknik eğitim bakanlığının kararı ile kabul edilen yeni eğitim programı Ruslaştırmanın ikinci basamağını teşkil etti. Bu yeni programa göre, Rus dilini öğretmede yeni uygulamaya geçilmiş ve şimdiye kadar millî ittifak, muhtar cumhuriyet ve bölgelerde ana dilde okutulan dersler de Rusça okutulmaya başlanmıştı. Ayrıca bu yeni eğitim programına göre, millî okulların 1-4. sınıfları ile şehirlerdeki okulların 4-10. sınıflarında anadiline ayrılan ders saatleri Rus dili ve edebiyatı dersleri lehine kısaltıldı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rus dilini öğretme ve yayma için atılan mühim adımlardan birini de Ekim 1975'te Taşkent'te toplanan «Rus dilini öğretmek için bütün cumhuriyetler konferansı» teşkil etti. Bu konferansın açılış konuşmasına yapan Özbekistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin birinci sekreteri Reşid(ov) «Rus dili, büyük Lenin'in... modern ilim, teknik ve kültürün dilidir.. Rusça-eşitlik, kardeşlik ve halkların dostluğa, barış ve sosyal gelişme adına onların gayretlerini birleştirmeye davet eden bir dildir» diyerek bu programı desteklemek zorunda kaldı.

Moskova Rus dilini yaymak için çalışmalarını büyük hızla sürdürmektedir. Msl. 21-23 Mayıs 1983 tarihlerinde Semerkand'ta «(Özbekistan) cumhuriyetindeki eğitim kuruluşlarında Rus dili eğitimini ve askere alınacak gençlere Rus dilini öğretme işini geliştirme» adlı bir konferans düzenlenmişti. Bu konferans ordu da Rusça bilmeyen bir hayli askerin bulunduğuna işaret etmektedir. Moskova Rus dili ve edebiyatına ilgiyi arttırmak için Türk illeri gelenlerini, belli başlı politikacı, gazeteci, yazar ve şairlerini de kullanmakta, onların ağzından bu işin ehemmiyetini duyurmaya ve yaymaya çalışmaktadır. Tabii ki, yabancı bir dil öğrenmekle fertler kendi benliklerini kaybetmeyeceklerdir. Fakat anadilini ikinci plana itecek bir yabancı dil tutkusu mutlaka milli kültür aleyhine olacaktır. Moskova bunun şuurunda olduğu için gayrı Rusları asimilede Rusçanın büyük rol oynayacağını bilmekte ve bu dili öğretmeye çalışmaktadır. Uygulanan bu politikanın başarısız olduğu söylenemez. Aşağıdaki rakkamlar da bu politikanın başarısını göstermektedirler.

Ana dili ve Rus dilini bilenler oranı

Türk boyunun adı	Ana dili (%)			2. dil olarak Rusça (%)	
	1959	1970	1979	1970	1979
Özbek	98,4	98,6	98,5	14,5	49,3
Kazak	98,4	98,0	97,5	41,8	52,3
Tatar	92,1	89,2	85,9	62,5	68,9
Azeri	97,6	98,2	97,9	16,6	29,5
Başkurt	61,9	66,2	67,0	53,3	64,9
Türkmen	98,7	98,8	97,9	19,1	29,4
Karakalpak	95,0	96,6	95,9	10,4	45,1

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde 1970 ile 1979 nüfus sayımları arasında ana dilini iyi bilenlerin sayısında az bir eksilme ve ikinci dil olarak Rusçayı iyi derecede bilenlerin oranında artış görmekteyiz. Bu da Rusça dil eğitiminin çok başarılı olduğunun bir delilidir. En aşırı gelişmenin Özbeklerde olması, Moskova'nın bilhassa Özbekistan'da Rus dilini öğretme programına çok fazla ehemmiyet verdiğini göstermektedir. Zaten bu konuda yapılan çalışmaların, düzenlenen değişik konferanslardan da görüleceği üzere ağırlık noktasını Özbekistan ve buranın yerli ahalisi Özbekler teşkil ediyordu.

Yukarıdaki tablodan Türk boyları arasında Rusçayı en fazla bilenlerin Tatarlarla Başkurtlar olduğunu görmekteyiz. Bunu uygulanan sovyet politikası ve en mühimi bu iki Türk boyunun XVI. y.y'ın ikinci yarısından beri Rus hakimiyeti altına girmiş olması ile izah edilebilir. Bu hakimiyetin izleri ana dilini bilmeyenlerin oranında da kendini göstermektedir. Ancak Başkurtlarda ana dilini bilenlerin oranının çok düşük gözükmesi aslında kalanların başka bir dili konuşmasından değil Tatarca konuşmalarından ileri gelmektedir.

Kısacası sovyet yönetimi, eğitim, ana dilde neşriyat ve Rus dilini yaymada kullandığı değişik kültür politikaları ile Türk boylarını Rus potası içinde eritmeye çalışmaktadır.

ç. Ateizm:

Ateizmi Tanrı ve din düşüncesine karşı çıkma olarak yorumlayabiliriz. Sovyetler Birliğini kuran yeni lider Lenin de dini «halkları uyutan afyon» diye belirterek, marksizm prensiplerine dayanan yeni rejimin dinî inanca karşı olan görüşünü açıkça ortaya koymuştu. Yâni Rusya'da kurulan yeni sosyalist rejimde her hangi bir dine yer yoktu. Tabiî ki, bunu gerçekleştirmek teoride söylendiği gibi kolay değildi. Dolayısıyla da sovyet rejimi yerine oturunca bütün dinlere, dini inançlara ve din adamlarına karşı aleyhte büyük bir kampanya başlatıldı. Bu uygulamadan en mağdur olanlar da hiç şüphesiz müslüman Türklerdi. Çünkü onlar Rus toplumuna yabancı bir inanca bağlı idiler. Zaten ihtilâl öncesi de müslümanlar ikinci veya hatta üçüncü sınıf vatandaş statüsüne sahiptiler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rusların boyunduruğu altına giren ilk Türk ili Kazan Hanlığı hıristiyan Rusun büyük vahşetine sahne olmuştu. Bu yörenin Türk sakinleri o devirde mallarını, canlarını kaybetmekle kalmamışlar, her türlü kültürel yapılarının yanında ibadethâneleri de bu terörün kurbanı olmuştu. İslâm dini aleyhine sürdürülen kampanya XVIII. y.y'ın yarısına kadar devam etmiş, 1756 yılında tek bir Kazan vilâyetinde 536 câmiden 418'i yıkılmıştı. Ancak 1789'da Rusya'daki müslümanlara bir takım haklar tanınmaya başlandı ve ibadetteki kısıtlamalar hayli yumuşatıldı. Neticede İslâmiyet ve onun müesseseleri müslümanların kendi katkılarıyla 1917 yılına kadar ayakta durabildiler. Bolşevik ihtilâlinin patlak verdiği 1917 yılında Rusya müslümanlarının 25 binden fazla camii mevcut bulunuyordu. (Bu rakkamlara Rusya'nın himayesinde olan Hive ve Buhara Hanlıklarındaki camiiler dahil değildir). Yeni rejim ateizm faaliyetlerini başlatınca ilk olarak işe câmileri kapayarak, bunların büyük kısmını anbar, kulüp, ve işyerine çevirerek veya yıkarak başladı. Tabîî ki rejim ancak ibâdethaneleri kapayarak din adamlarını ortadan kaldırarak dinî, bilhassa İslâmiyeti ortadan kaldırmayacağını biliyordu. Çünkü hıristiyanların ibâdet yapabilmesi için bir ibâdethâne esasta şart olduğu hâlde, İslâmiyet camî veya mescitsiz yaşayabilmektedir. Dolayısıyla da rejim yerli halktan da ateistler yetiştirerek müslüman halk arasında din aleyhtarı propogandasını yürütmeye başladı. Meselâ 1926'da Tatar MSSC'nde kurulan «Militan Allahsızlar Birliği»nin 2 bin kadar üyesi varken, 1930'da bunların sayısı 25 bine yükselmişti. Bu durum her Türk bölgesi için aynı idi. Kısacası yeni sovyet rejimi bir yandan camileri kapatırken, diğer yandan da ateistlerin sayısını artırma faaliyetlerini yürütüyordu. 1942 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliğinde ancak 1.200 resmî camî kalmıştı. Hruşçov döneminde (1950-1960) yürütülen ateist kampanya neticesinde ise bu camilerin sayısı takriben 400'e düştü. Sovyet Devletinin bütün imkânları ile yürütülen propaganda faaliyetleri ve yasaklamalar neticesinde (msl. dinî eğitim vermek yasaktır) kendini müslüman olarak kabul edenlerin sayısında da büyük azalma oldu. Gerçi bu konuda ancak birkaç sosyolojik araştırma yapılmış olup, halkın yüzde kaçının kendini müslüman olarak kabul ettiği hususunda istatistiki rakamlar mevcut olmamasına rağmen İslâmiyetin hâlâ mühim bir rol oynadığı, son yıllarda İslâm aleyhtarı neşriyatın artmasından da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

anlaşılmaktadır. Yânî rejim takriben 70 yıllık bir dönemden sonra da dîn mefhumunu ortadan kaldırmada başarılı olamamıştır.

Moskova İslâmiyeti kısa zamanda tamamen ortadan kaldıramayacağını bildiğinden ve müslümanları kontrolü altında tutmayı gerekli bulduğundan dört resmî müftülük ihdas etmiştir. Bunlar sırasıyla Ufa'da «Avrupa Rusyası ve Sibirya müslümanları», Mahaç-Kala'da «Kuzey Kafkasya ve Dağıstan müslümanları», Baku'da «Şiîler ve Kafkas-ötesi Sünnîleri» ve Taşkent'te «Kazakıstan ve Orta Asya müslümanları» müftülükleridir. Bu dört müftülük 2 bin kadar, resmî imamı kontrol etmektedir. Moskova bu müftülükleri başta kendindeki müslümanları kontrol için kullanmakta, bunun dışında ise bu müftülükler vasıtasıyla müslüman ülkelerle olan münasebetlerini geliştirmektedir. Sovyetler Birliğinde bu resmî imam ve müftülüklerin dışında araştırmacıların «paralel İslâm» dedikleri, gayr-ı resmî dîn adamlarının çalışmaları ile yürütülen bir İslâmî akım mevcuttur. Bu da resmî câmî ve imamların ihtiyaca kafi gelmemesinden kaynaklanmaktadır diye tahmin yürütüyoruz. Kısacası sovyet rejiminin müslüman Türkleri dinî inançlarından ayırma faaliyetleri eskisi gibi terör metodlarıyla olmasa da daha ilmî bir şekilde yürütülmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NOTLAR

— A. Alexiev, *Soviet Nationalities in German Wartime Starategy 1941-1945*, 1982.

— A. Bennigsen/ S.E. Wimbush, *Mystic and Commissars*, Londra 1985.

— Central Asia in the 1980's: *Strategic Dynamics in the Decade Ahead*, Wisconsin 1984.

— S. L. Curan-D. Ponomareff, *Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces*, 1982.

— N. Devlet, «Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada yeni adımlar», *TDA*, sayı 28 (1982), s. 38-47.

— ayn. mlf., «A Speciemen of Russification the Kazan Turks (Tatars)», *CAS*, II, sayı 3 (Kasım 1983), s. 79-88.

— ayn. mlf., «The Present Situation of the Soviet Muslims», *Papers and Lectures che Six International Conference of World Assembly of Muslim Youth*, 22-27 Ocak Riyad.

— ayn. mlf., «Islam in Tataristan», *JIMMA*, V, sayı 2 (19853, s. 336-344.

— A. B. Ercilasun, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, I, II, Ankara 1977.

— *Narodnoe Hozyaystvo SSSR 1922-1982*, Moskova 1982.

— *Narodnoe Obrazovaniye, Nauk i Kultura v SSSR*, Moskova 1977.

— *Narodnoe Hozyaystvo SSSR za 60 let*, Moskova 1977.

— *Narodnoe Hozyaystvo SSSR v 1978*, Moskova 1979.

— T. Rakowska-Harmstone, «Die aktuelle Problematik sowjetischer Nationalitaeteh-politik», *O*, XXXV, sayı 7/8 (Ağustos 1985), s. 488-505.

— Y. Ro'i (ngr), *The USSR and the Muslim World*, Londra 1984.

— S. A. Tokarev, *Etnografiya Narodov SSSR*, Moskova 1958.

— S. E. Wimbush (ngr), *Soviet Nationalities in Strategic Perspective*, Londra, 1985.

— S.E. Wimbush-A. Alexiev, *The Ethnic Factor in the Soviet Armed Forces*, 1982.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SOVYETLER BİRLİĞİNİN MİLLİ OUMHURİYETLERİ
0 500 1000 km
SOSYALİST FEDERATİF SOVYET CUMHURİYETİ
RUSYA
Komi MSSC
Komi Permyak MK
Nenets MK
Yamal-Nenets MK
Hanti-Mans MK
Dolgan Nenetslerin Taymur MK
Evenki MK
Yakut MSSC
Çukçi MK
Koryak MK
Kamçatka
Aldan
Yakutsk
Lena
Kolyma
Novaya Zemlya
Moskova
Yaroslavl
Gorki
Kuybişev
Saratov
Volga
Ural
Sverdlovsk
Çelyabinsk
Tiris
Omsk
Novosibirsk
Krasnoyarsk
Angara
Baykal gölü
Irkutsk
Ulan-Ude
Buryat MK
Ust-Ordinski
Aginskoye
Amur
Sahalin
Habarovsk
Yahudi MOb
Vladivostok
Khakas MOb
Gorno Altay MOb
Kızıl
Barnaul
Kemerovo
Karaganda
Balkaş gölü
Aral gölü
Syrderya
Taşkent
Alma Ata
Frunze
Nukus
Aşkabad
Amuderya
KAZAK SSC
ÖZBEK. SSC
TÜRKMEN. SSC
KIRGIZ SSC
TACİK SSC
AZERBAYCAN SSC
GÜRCÜ SSC
ERMENİ SSC
Erivan
Bakü
Hazar denizi
Karadeniz
Kiev
Lvov
Minsk
Vilnius
Riga
Tallin
Petersburg
Petrozavodsk
Kaliningrad
Smolensk
Voronej
Kursk
Orel
Tula
Gorki
Kazan
Penza
Ulyanovsk
Saratov
Volgograd
Rostov
Krasnodar
Stavropol
Kuybişev
Orsk
Magnitogorsk
Çelyabinsk
Kurgan
Tyumen
Omsk
Tomsk
Novosibirsk
Barnaul
Kemerovo
Krasnoyarsk
Irkutsk
Ulan-Ude
Chita
Yakutsk
Aldan
Lena
Kolyma
Amur
Sahalin
Habarovsk
Yahudi MOb
Vladivostok
Aginskoye
Buryat MK
Ust-Ordinski
Khakas MOb
Gorno Altay MOb
Kızıl
Kemerovo
Barnaul
Novosibirsk
Omsk
Tomsk
Tiris
Çelyabinsk
Sverdlovsk
Kurgan
Tyumen
Kazan
Gorki
Kirov
Yoshkar-Ola
Saransk
Ulyanovsk
Penza
Saratov
Volgograd
Rostov
Krasnodar
Stavropol
Kuybişev
Orsk
Magnitogorsk
Ufa
Sterlitamak
Perm
Izhevsk
Syktyvkar
Arkhangelsk
Petrozavodsk
Petersburg
Kaliningrad
Smolensk
Voronej
Kursk
Orel
Tula
Gorki
Yaroslavl
Vologda
Minsk
Vilnius
Riga
Tallin
Kiev
Lvov
Kişinev
Odessa
Simferopol
Sevastopol
Donetsk
Dnepropetrovsk
Zaporoje
Kharkov
Belgorod
Kursk
Orel
Tula
Ryazan
Vladimir
Ivanovo
Kostroma
Yaroslavl
Gorki
Kirov
Yoshkar-Ola
Saransk
Ulyanovsk
Penza
Saratov
Volgograd
Rostov
Krasnodar
Stavropol
Kuybişev
Orsk
Magnitogorsk
Ufa
Sterlitamak
Perm
Izhevsk
Syktyvkar
Arkhangelsk
Petrozavodsk
Petersburg
Kaliningrad
Smolensk
Voronej

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÇİN HALK CUMHURİYETİNDEKİ TÜRKLER

Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında Maocuların iktidarı ele geçirmesi ile kurulmuş bir sosyalist ülkedir. Başka bir ifâde ile büyük komşusu Sovyetler Birliğine eşdeğer bir rejime sahiptir. Çin'in diğer ve belki de en mühim özelliğini nüfusu teşkil etmektdir. Çin dünyada en fazla nüfusa sahip bir ülke durumundadır. Dolayısıyla da Çin'in bu muazzam nüfusundan korkanlar bir «sarı tehlikeden» bahsetmektedirler. Şüphesiz Çin Halk Cumhuriyeti ve Çin halkı dünyada mühim demografik, ekonomik ve stratejik faktörü ihtiva etmektedirler. Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılındaki kuruluşundan 1960'lara kadar aynı sistemi paylaştığı Sovyetler Birliği ile gayet sıkı-fıkı bir işbirliğinde iken sonradan münâsebetleri ciddi bir şekilde bozulmuş ve dünya basınında «Sovyet-Çin çatışmasından» söz edilmeye başlamıştır. Çin ayrıca kendi içinde 1966 yılından 1976 yılına kadar süren «kültür ihtilâli» ile dikkatleri çekmiştir. Bu on yıllık dönemde aşırı sol grupların liderliği altında ülkede tam bir terör yaşanmış, bir hayli kültürel değerler yakıp-yıkılmıştı. Ancak yeni yöneticilerin iktidara gelmesiyle Çin kapılarını dünyaya açmaya ve ülkeyi modernleştirme faaliyetlerine girişmeye başlamıştır.

İşte çok eski bir tarih ve zengin medeniyete sahip olan Çinliler ile Türkler arasında münâsebetler M.Ö. devirlere dayanmaktadır. Hatta İslâmiyet öncesi Türk tarihini incelemek ancak eski Çin kaynaklarını taramakla mümkün olmaktadır. Aynı coğrafi bölgeyi paylaşmış olan Türklerle Çinliler arasında menfaat çatışmalarının olması gayet tabii idi ve bu çatışmalar çok ufak çapta olmakla birlikte bugün de devam etmektedir. Bugünkü günde Çin Halk Cumhuriyetinde yaşayan Türkler aslında demografik yönden kayda değer bir faktör olmaktan çok uzaktırlar. Yâni Çin aHlk Cumhuriyetindeki Türkler Sovyetler Birliğindeki Türkler gibi hakim halkı teşkil eden Çinliler için hergangi bir tehlike olmaktan çok uzaktırlar. Ancak Türklerin çoğunlukta yaşadığı Doğu Türkistan (Şin-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cang-Uygur Muhtar Bölgesi) Çin ile Sovyetler Birliği arasında yerleştiği için mühim bir stratejiye sahiptir. Pekin bu bölgeye ve dolaysıyla bu yörenin yerli ahalisini teşkil eden Türklere ehemmiyet verir gözükmektedir.

ŞİNCANG-UYGUR MUHTAR BÖLGESİ (DOĞU TÜRKİSTAN)

1955 yılında tesis edilen Şincang-Uygur Muhtar Bölgesi (Çince: Şin-ciang Vey-vu-ır Cu-çi-çü) Batı Avrupa kadar bir yüzölçümüne sahip olup, 1.710.000 km²'dir ve Çin'in toplam yüzölçümünün 1/6'sını teşkil etmektedir. Kuzey doğusundan Sovyetler Birliğinin te'siri altında bulunan Moğolistan Halk Cumhuriyeti, kuzey-batısında 3 bin km.'lik bir hudutla sınırlanan Sovyetler Birliğinin ittifak cumhuriyetleri Kazakıstan, Kırgızıstan ve Tacikistan, güney-batısında Afganistan güneyinde Pakistan'la Hindistan'ın paylaşamadıkları Keşmir ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan gibi muhtar bin bölgesi olan Tibet ve doğusunda Çinhay ve Gansu eyaletleri bulunmaktadır. Başka bir ifade ile Doğu Türkistan 73°40' ile 96°20' doğu enlemi ve 35°10' ile 49°20' kuzey boylamı arasında yerleşmiştir. Doğudan batıya doğru uzanan Tanrı dağları ülkeyi kuzeydeki ufak ve güneydeki büyük parçaya bölmektedir. Ülkenin kuzey kısmı Çungarya ve güney kısmı Kaşgarya olarak bilinir. Ülkenin kuzeyinde büyük Takla Makan çölü bulunmaktadır. Tanrı Dağları ülkenin kuzeyi ile güneyi arasındaki ulaşımı zorlaştırmaktadır. Tabiat şartlarının hayli zor olduğu Türkistan'da halkın % 90'ı sulak bölgeler olan Hami, Urumçi, Korla, Aksu, Kaşgar ve Hotan gibi yörelerinde yerleşmiştir.

Doğu Türkistan'da sert bir kara iklimi hüküm sürmekte olup yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise yağışlı ve soğuk geçmekte, gece ile gündüz arasında yüksek ısı farkı bulunmaktadır.

Nüfus :

Çin Halk Cumhuriyetinin 1982 yılındaki resmî istatistik bilgilere göre genel nüfusu 1.031.882.511'dir 1964 yılından bu yana

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çin nüfusu yılda ortalama olarak 17 milyon arta gelmiştir. Yetişkin erkekler kadınlardan 30 milyon fazla bir nüfusu teşkil etmektedirler. Pekin bu nüfus sayımlarında gerek hukuken ve gerek politik olarak ta henüz kendine ait olmayan Tayvan (Milliyetçi Çin) (18.270.749), İngiliz idaresindeki Hong Kong ve Portekiz yönetimindeki Macao adasındaki (5.378.627) nüfusu da genel nüfusu içinde göstermektedir. Resmî verilere göre, Çin Halk Cumhuriyetinin genel nüfusunun % 93,3'ni (936.703.824) «Han» diye adlandırılan esas Çinliler kalan % 6,7'yi (67.233.254) azınlıklar teşkil etmektedir. Bu rakkamlara göre azınlıkların nüfusu 1964'ten 1982 yılına kadar % 68,4'lük (27.309.518) bir artış göstermiştir. Bütün buna rağmen azınlıklar genel Çin nüfusu arasında herhangi bir etkiye sahip olmaktan çok uzaktırlar.

İdarî yönden 29 eyalete bölünen ÇHC'nde nüfus dağılımı aşağıdaki şekildedir.

Eyaletin adı	Nüfus (1982
ÇHC Toplam	1.003.937.078
Beicing	9.230.687
Tiancin	7.764.141
Hebei	53.005.875
Shanşi	25.291.389
İç Moğolistan Muhtar Böl.	19.274.279
Liaoning	35.721.693
Yiling	22.560.053
Heilongyiang	32.665.546
Şanghai	11.859.748
Ciangsu	60.521.114
Jeyiang	38.884.603
Anhui	49.665.724
Fucian	25.931.106
Cianşi	33.184.827
Shandong	74.419.054
Henan	74.422.739
Hubei	47.804.150
Hunan	54.008.851
Guangdong	59.299.220
Guangşi Juang Muh. Böl.	36.420.960
Siçuan	99.713.310
Guijou	28.552.997

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yunnan	32.553.817
Şizang	1.892.393
Shaanşi	28.904.423
Gansu	19.569.261
Çinhai	3.895.706
Ningşia Hui Muh. Böl.	3.895.578
Şinciang Uygur Muh. Böl.	13.081.681
Tayvan (Milliyetçi Çin)	18.270.749
Hongkong-Makao	5.378.627
Silahlı kuvvetler	4.238.210

Çin'in genel nüfusu incelendiğinde son yıllardaki yüksek nüfus artışından da anlaşılacağı üzere Çin Halk Cumhuriyeti genç bir nüfusa sahiptir. Halkın % 39,7'sini 14 yaşından aşağı olanlar teşkil etmektedir.

Konumuz olan Çin'deki Türk nüfusuna gelince bu nüfus Çin Halk Cumhuriyetinin azınlıklar nüfusu içinde mütalaa edilmektedir. 31 Mayıs 1979 tarihinde yapılan bir tesbite göre ÇHC'nde 55 adet millî azınlık bulunmaktadır. Bunları nüfuslarının çoğunluğuna göre Juang, (Çin müslümanı), Uygur, Yi, Miao, Tibetli, Mançu, Moğol, Bouyei, Koreli, Yao, Dong, ve Bai olarak sıralamak mümkündür. Yukarıda adı geçen millî azınlıkların nüfusu bir milyonun üstündedir. 1982 nüfus sayımına göre ise Türk ve müslümanların toplam nüfusu 14.598.654 olup aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi dağılmaktadır.

Millet adı	*Nüfus*	
Hui (Çin müslümanları)	7.219.352	ÇHC'nin her yerinde bilhassa Ningşia, Gansu, Henan, Şinciang, Çinghai, Yunnan, v.b.
Uygur	5.957.112	Şinciang, Honan
Kazak	5.957.112	Şinciang, Gansu, Çinghai
Dongşiang	279.397	Gansu, Şinciang
Kırgız	113.999	Şinciang, Heilongyang
Salar	69.503	Çinghai, Gansu
Tacik	26.503	Şincang
Özbek	12.503	Şincang
Baoan	9.027	Gansu
Tatar	4.127	Şincang

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki resmî istatistik rakkamlara göre, Çin'de ve bilhassa Türklerin yoğun olduğu Doğu Türkistan'da Türk nüfusu (Uygur, Kazak, ıKrgız, Salar, Özbek, Tatar) 7.064.826'dır. Buna rağmen bu resmî rakamlara şüphe ile bakan bazı araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu araştırmacıların birine göre, Çin'deki müslümanların toplam sayısı 115 milyon olup, Doğu Türkistan'daki müslümanların sayısı 10 milyona yaklaşmıştır. Bu nüfusun % 80'ni Uygurlar (çin. Vey-Vu-ır), % 10'nu Kazak (çin. Ha-sa-ko), Tacik (çin. Ta-çi-ko), Özbek (çin. Va-tzu-ko) ve Tatarlar (çin. Ta-ta-ır) ve % 5'ni Han Hui'lar yânî Çinli müslümanlar teşkil etmektedir. Bu tahmine göre Doğu Türkistan'ın esas halkını teşkil eden Uygurların nüfusu 8 milyona ulaşmış olmalıdır. İşte bu Uygurların (Sovyetler Birliği, Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Türkiye'nin dışında) % 90-95'i kendi adlarını taşıyan Şinciang-Uygur Muhtar Bölgesinde yaşamaktadırlar. Resmî istatistikleri incelediğimizde Çin'liler Doğu Türkistan'da azınlık durumunda olmakla birlikte sayıları son on yılda çok artmış ve yeni göçmenler yerleştirme uygulaması hâlâ devam etmektedir. Böylece bir Türk ülkesi olan Doğu Türkistan'ın demografik çehresi Türkler aleyhine değiştirilmeye uğraşılmaktadır. 1949'da Mao iktidarı aldığı yılda Doğu Türkistan'ın genel nüfusu 3,5 milyon ve Çinli nüfusu ise ancak 300 bin olarak tahmin ediliyordu. Fakat 1943'te henüz milliyetçi Çin (Çan-kay Şek) hükûmeti tarafından başlatılan Doğu Türkistan'a Çinlileri yerleştirme politikası 1949'dan sonra iktidara gelen sosyalist Çin hükûmeti tarafından çok daha iyi bir şekilde uygulanmaya başlandı ve 1967'de bunların nüfusu 2 milyonu aştı. Bugünkü günde ise Doğu Türkistan'da Çinli nüfus 6 milyona ulaştı diye tahmin edilmektedir. Buna göre, Şinciang-Uygur Muhtar Bölgesindeki esas Türk halkını teşkil eden Uygurlarla Kazaklar azınlık duruma düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Kısacası Pekin'in güttüğü politika bu Türk ülkesine tam bir Çin karakteri vermek doğrultusundadır.

Kısa tarihçe :

Genel Türk tarihinde kurdukları medeniyetle mühim bir yer almakta olan Uygur devleti X-XI. y.y.'da İslâmiyetin yayılması neticesinde tarihî adını kaybetti. Bu devirden sonra yerli ahali ken-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dini bulundukları şehir adlarına göre anmaya başladı (Kaşgarlık, Turpanlık, Hotenlik v.b. şeklinde). Çinliler de bunlara Çan-to veya Çan-hui (sarıklı başlar veya sarıklı müslümanlar) Ruslarla Avrupalılar Sart veya Tarançi adını veriyordu. Ancak batı Türkistan'da yaşayan Doğu Türkleri 1921 Taşkent'te yaptıkları bir toplantıda tekrar tarihî adlarının, yânî Uygur adının kullanılması gerektiği kararına vardılar. Neticede bu ad 1955'te Şinciang-Uygur Muhtar Bölgesinin kurulması ile resmîleşmiş oldu. Bir hayli Uygur, bilhassa değişik ülkelerde yaşayan Uygurlar Şinciang adına, bunun Çince «yeni eyâlet» veya «yeni domünyon» mânâsına geldiği için karşı çıkmaktadırlar. Zaten Çinliler ile Doğu Türkistan'ın Türk ahalisi arasındaki sürtüşme ve çatışmalar bugünkü güne kadar sürmüş olup, yerli ahali en ufak fırsatta Çin yönetimine karşı ayaklanmaktadır. Doğu Türkistan XVIII. y.y.'ın sonunda resmen Çin hakimiyetine girdikten sonra Çin'de Komünist rejimin yerleştiği döneme kadar irili ufaklı bir hayli ayaklanmaya sahne olmuştur. Ruslar rakipleri Çin'in hakimiyetindeki Doğu Türkstan'daki ayaklanmaları kendi menfaatleri doğrultularında kullanmayı da başarmışlardır. Çünkü Ruslar Çinlilerle yaptıkları anlaşmalar gereği Doğu Türkistan'ın Kulca, Urumçi, Kaşgar, Çuguçak ve Şarasume gibi şehirlerinde konsolosluklar açmışlar ve ticârethâneler bulundurma hakkına sahip olmuşlardı. Böylece 1882'den 1917'e kadarki dönemde Doğu Türkistan'daki Rus nüfuzu bir hayli idi. 1917 döneminden sonra ise yeni bolşevik rejimi çarlık döneminde kazanılan bu haklarını tekrar elde edebildi ve Kulca, Urumçi, Kaşgar, Kuçar, Aksu, Yarkend ve Hoten'de sovyet konsoloslukları açıldı. 1931'de Hami'de Türkler ayaklanınca Çinli genel vali Çin-Şu-Yen isyancılarla başa çıkamadı ve Sovyetlerden yardım istemek zorunda kaldı. Ve 1933'te Doğu Türkistan'a giren Sovyet orduları bu isyanı bastırdılar. Fakat bir on yıl sonra Kulca'da çıkan ayaklanmada ise Sovyetler Çin safında değil isyancılar safında yer aldılar. Kulca isyanı neticesinde Tarbayatay ve Altay vilayetlerinde 12 Kasım 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilân edilmiş Alihan Türe cumhurbaşkanı seçilmişti. İşte bu cumhuriyete sovyetler askerî ve politik yardımda bulundular. Fakat daha sonraları sovyetlerin tam kontrolü altına giren bu cumhuriyet Ekim 1949'da Çin'de Komünist ihtilâli galebe gelince ortadan kaldırıldı ve siyâsî liderler de temizlendi. Çin yönetimi Doğu Türkistan'ın yerli Türk ahalisini bir de-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rece hoşnut etmek maksadıyla başta İli'de Kazak muhtar eyaletini (25 Kasım 1954) bir yıldan sonra ise Şinciang-Uygur Muhtar bölgesini tesis etti. Bu muhtar bölge ise aşağıdaki beş muhtar eyâlete bölündü.

1. İli Kazak Muhtar eyâleti
2. Boro Tala Moğol Muhtar eyâleti
3. Çang-çi «Hui» Muhtar eyâleti
4. Bayan Gol Moğol Muhtar eyâleti
5. Kızıl-Su Kırgız Muhtar eyâleti

Pekin'in bu uygulaması aslında göz boyamaktan başka bir şey olmamış 1958 ile 1961 yılları arasında bilhassa Türklere karşı büyük bir terör uygulanmaya başlamıştı. Bunun neticesinde ancak İli bölgesinden 60 bin kadar Kazak ve Uygur Sovyetler Birliğine kaçmıştı. 1959 yılında Çin'le Sovyetler Birliğinin arasının açılmış olması neticesinde bu sığınanlar geri iade edilmekten kurtulmuş oldular. Doğu Türkistan halkının sıkıntıları bununla da bitmemiş kültür ihtilâli devrinde (1966-76) daha da büyük ızdıraplar çekmiştir. Pekin bu bölgede adil bir idarî sistem kuramadığı için Doğu Türkistan her zaman bir ayaklanmaya hazır durumdadır. Hoşnutsuzluk kendini değişik vesilelerle göstermektedir. Son yıllarda Doğu Türkistan'da Çin yönetimine karşı olan hoşnutsuzluk Nisan 1980'nde Aksu'da, 31 Ekim 1981'de Kaşkar'da çıkan çatışmalarda ve 1985'te Kaşkar ve Urumçi ve hatta Pekin gibi şehirlerde yapılan protesto yürüyüşlerinle kendini göstermektedir. Fakat herşeye rağmen Türklerin büyük Çin devleti karşısında ulaşacakları fazla bir şey yoktur. Fakat Çin-Sovyet sürtüşmesinde Doğu Türkistan ve ahalisi mühim bir faktör olmaya devam etmektedir. Zaten Pekin'in son yıllarda bu yöreye bir takım ekonomik ve kültürel ve dinî haklar tanıması bundan kaynaklanmaktadır.

Kültür ve Eğitim :

Doğu Türkistan ÇHC'nin geri kalmış yörelerinden birini teşkil etmektedir. Çin ülkesindeki okuma-yazma problemini çözememiş ülkelerden biridir. uBna Çin hiyogroliflerini öğrenememenin yanında, 1 milyarlık bir nüfusu eğitmek için gerekli bütçenin temin edilememesi de sebep teşkil etmektedir. Fakat hiç şüphesiz bu konuda ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pılan çalışmalar her geçen yol müsbet neticeler vermktdir. Fakat gene de 1982 nüfus sayımının neticelerine göre 1 milyarlık ÇHC 235 milyon kişi yânî takriben % 25 okuma yazma bilmemektedir. Son bilgilere göre 335 milyon ilkokul, 178 milyon orta okul, 66 milyon, orta okul, 66 milyon lise ve 4,5 milyon üniversite talebesi bulunmaktadır. Doğu Türkistan ise eğitim alanında Çin'in geri kalmış yörelerinden sayılmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Doğu Türkistan üniversite mezunları yönünden Çin ortalamasının bir parça üstündedir. Fakat Çin'in gelişmiş yöreleri ile kıyaslandığında çok düşüktür.

	Üniversite	Lise	Mesleki Okl.	Orta Okl.	İlk Okl.	Her 1000 kişiye düşen üniv. mezun.
Pekin	330.308	119.020	1.628.336	2.694.962	2.417.372	3.578
Doğu Türkistan	61.033	21.896	841.680	2.289.284	4.423.855	467
TOPLAM	4.414.495	1.602.474	66.478.028	138.277.141	355.160.310	440

Doğu Türkistan'ın Urumçi şehrinde 1 üniversite bulunmakta ve bu üniversitenin 10 fakültesinde 3154 talebe okumaktadır. Bu talebelerin ancak yarısından biraz fazlasını (% 54,8), yânî 1.727'sini Türkler teşkil etmektedir. Türklerin Çince eğitim yapan okullarda tahsil görmesi Çinceyi iyi bilmedikleri için bir hayli zor olmaktadır. Yukarıda adı geçen Urumçi üniversitesinin dışında Doğu Türkistanda 12 yüksek okul, 800 orta ve 14 bin orta okul bulunmakta ve bunlar 1.200.000 öğrenci devam etmektedir. 1982 yılında kabul edilen yeni Çin anayasası millî azınlıkların haklarını korumak için bir takım tedbirler de düşünmektedir. Buna göre bilhassa Doğu Türkistan'da ki okullardaki Türk öğrencilerin sayısı arttırılacaktır. Resmî bilgilere göre 1981/82 ders yılında Yüksek okullara kayd olanların % 70'ni Türkler teşkil etmiştir. Bunun dışında Pekin millî azınlıkların kendilerinden öğretmen ve yönetici yetiştirme faaliyetine de girişmiş olup, 1980/81 ders yılında millî azınlıklara mensup 446 talebe Peking, Çinhua üniversitlerine kayd ettirilmişlerdir. Azınlıkların toplu olarak bulundukları bölgelerde ise 83 öğretmen okulu açılmıştır. Doğu Türkistan'da ise 4 yüksek öğretmen okulu faaliyete geçmiş bulunmaktadır. Bütün bunlar yeni tedbirler olup henüz ürünlerini vermemişlerdir. Zaten Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı kültür politikası neticesinde, aynı sovyet örne-

ğinde olduğu gibi gençlerle yaşlılar arasında bir kültür kopukluğu meydana getirilmiştir. Bugünkü günde Doğu Türkistan'da kuzeydeki ağızlar esas alınarak hazırlanan edebî Uygurca kullanılmaktadır. İslâmiyeti kabul ettikleri döneme kadar kendilerine has Uygur harflerini kullanan Uygurlar 1970'lere kadar ise Arap harflerini kullandılar. Fakat Ocak 1965'te Çinceyi Latin harfleri ile yazmak için geliştirilen orfografik alfabenin (pin-yin) Uygur ve Kazaklar için de kulanılması ön görüldü. 33 harften müteşekkil bu Latin esaslı alfabedeki bazı harfler Türkçe aslına uymakta idi. Fakat 1965'te karar alınmış olmasına rağmen uygulama pek başarılı olmadı. 1974'lere kadar Latin harflerinin yanında Arap harfleri de kullanılmaya devam etti. Fakat öğrenciler yeni alfabeyi öğrenmekte idiler. Ancak 1974'ten sonra Latin uygulaması çok yaygınlaştı. Fakat 1980'de Çin'deki reform hareketinin bir neticesi olarak tekrar Arap harfleri kullanılmaya başlandı. Böylece en azından bir nesil bilmediği eski Arap harlerini yeniden öğrenmek durumunda kaldı. Böylece bugün Sovyetler Birliğindeki Türkler değişik şekildeki Kril, Türkiye'dekiler Latin, Çin'dekiler ise Arap harflerini kullanmaktalar. Doğu Türkistan'daki gerek Uygurlar ve gerek Kazaklar ilkokullarda kendi şivelerinde eğitim görebilmektedirler. Fakat yüksek eğitim Çince yapıldığından Çince eğitimine de büyük ehemmiyet vermek zorunda kalmaktadırlar. Son yıllarda modern Uygur edebiyatında bir takım gelişmeler kayd edilmiş olup, Yusuf Has Hacib'in *Kutad-gu Bilik* adlı Türk tarihinin mühim eseri de neşr edilmiştir. Bu da Pekin'in kültür politikasındaki bir parça yumuşaması ile izah edilebilir. Fakat Sovyetler Birliğindeki Türklerin kültürel faaliyetleri ile mukayese edildiğinde bu durum tatmin edici olmaktan çok uzaktır.

Doğu Türkistan'da yerli halkın, yânî Uygur, Kazak ve Kırgızların dili, edebiyatı ve kültürü ile ilgili çalışmalara son yıllarda ehemmiyet verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. İlk olarak 1949'da Peking Üniversitesinin Şark Dilleri bölümünde Uygurca dersler verilmeye başlamış, 1951'de Milletler Merkezi Enstitüsünün Azınlık Diller Şubesinde de Uygurca okutulmaya başlanmıştı. Bu şube 1952'de Doğu Türkistan'daki dilleri öğrenmek ve incelemek üzere üç seksiyon (Uygur, Kazak-Kırgız) oluşturdu ve burada takriben yarısını Türkler teşkil eden 20 ilim adamı çalışmaya başladı. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

arada Pekin Üniversitesinin tarih bölümünde de bazı ferdî çalışmalar yapılmaya başlandı. 1957'de Çin İlimler Akademisi kurulunca, burada da Türk dillerini araştırma gurubu adlı bir araştırma gurubu teşkil edildi. İlimler Akademisinin Tarih Enstitüsünde ise Kuzey-batı milletleri gurubu teşkil edilerek Türklerin tarihi incelenmeye başlandı. Çin Sosyal İlimler Akademisinin Arkeoloji Araştırma Merkezince Şincang şubesi açıldı. Fakat bu çalışmalar Çin'deki kültür ihtilâli neticesinde tamamen durdu. Ancak 1980'lere doğru kurulan iki cemiyet (Çin Orta Asya kültürlerini Araştırma ve Türk Dilleri Araştırma cemiyetleri) Türklerle ilgili çalışmaları yürütmeye başladı. Bu çalışmalar neticesinde 1980'inde Çince olarak iki ciltlik Şingcang (Doğu Türkistan) tarihi yayınlandı. Bunun dışında müsbet bir gelişme ise Şincang Üniversitesinin Çin dili ve edebiyatı bölümünde bir Uygur Dili ve Edebiyatı seksiyonunun açılmasında oldu. Bugüne kadar Çince-Uygurca, Çince Kazakça ve Kazakça-Çince sözlükler, Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lugat-it Türk* adlı eseri ve Peking'de Hotanlı İsmail Muciz'in (XVIII. y.y.) Çağatayca kaleme aldığı *Tarih-i Musikiyun* adlı eserinin tıpkıbasımı yapıldı. Doğu Türkistan'da Uygurca *Bulak* adlı süresiz bir dergi de yayınlamaktadır. Bunun dışında pek fazla bir neşriyat faaliyeti bulunmamaktadır.

Ekonomi :

Çin başkanı Jao Zi Yang'ın belirttiği üzere Doğu Türkistan ekonomik olmaktan ziyade stratejik ehemmiyete haizdir. Fakat gene de kayda değer enerji, maden, tarım ve hayvan zenginliklerine sahiptir. Ve kısa zamanda petrol, hayvancılık ve tarım merkezi olacaktır. Bugünkü günde hane başına 1.500 kg. ürün alınmakta olup, bu standartlara göre oldukça düşüktür. Bunun dışında haberleşme zayıf ve ulaşım da yetersizdir. Doğu Türkistan'ın kuzeydeki Çungarya bölümü bozkırları bilhassa hayvan besiciliğine müsait olup, güney kısmında sulama ile tarım yapılmaktadır. Bağcılık merkezi olan meşhur Turfan'da yılda 1.250 ton üzüm elde edilmektedir. Doğu Türkistan'da zengin petrol, kömür, volfram, molib'den, manganez, uran, nikel ve altın yatakları bulunmaktadır. 1983 yılında petrol istihsali 4 milyon ton idi ve 1990'da bu miktarın 20 milyon tona çıkarılması planlanmıştır. Petrol bilhassa Karamay'da çıka-

rılmaktadır. Doğu Türkistan'da petrol yataklarının bulunması ve istihsale başlanması Sovyet-Çin işbirliği ile gelişmiştir. Rus mütehassısları 1935'te izinsiz olarak başladıkları araştırmalar neticesinde petrol yataklarına rastlamışlar ve 1939'da ilk rafineri kurulmuş ve 1942'de 35 petrol kuyusu faaliyete başlamıştı. Mao'nun hakimiyete geçmesinden sonra Moskova ile Pekin arasında 27 Mart 1950'de yapılan bir ekonomik anlaşma gereğince Doğu Türkistan'dan elde edilen petrol ve madenlerinin yarısının Sovyetler Birliğine devri öngörülüyordu. Fakat 1960'larda iki ülkenin arası bozulunca bu antlaşma yürürlükten kalkmış oldu. Bu sürtüşmeden önce Doğu Türkistan'ın esas ticareti de Rusya (sonra Sovyetler Birliği) ile olmuştu. Bugünkü günde iki ülke arasında az çapta da olsa ticarî mübadele yapılmaktadır. Doğu Türkistan'da endüstri gelişmemiş olup, ancak dört bin kadar imâlathâne mevcut olup, bunun 40 kadarı büyük çaptadır. Dolayısıyla da halkın büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla (% 70) geçimini sağlamaktadır. Ülkedeki küçük ve büyükbaş hayvanların sayısı 30 milyon diye tahmin edilmektedir. Son yıllarda ufak çapta serbest ticarete de izin verilmiştir. Mesela Kaşgar'da 3 bin kadar kişi geçimini bu nevi ufak ticaretle sağlamaktadır. 1982 yılının Ağustosunda Doğu Türkistan (Kaşgar) ile Pakistan arasında mübadele sistemine dayanan ufak çapta ticaret başlamıştır.

Ulaşım fazla gelişmemiş olup, bu büyük ülkede toplam 24 bin km. şose yolu (5.200 km. asfalt), Korla - Urumçi ve Kaşgar arasında ise 2350 km. demiryolu mevcuttur. Bunun dışında İli-Korla-Kuçar-Aksu-Kaşgar ve Hoten arasında uçak bağlantısı da bulunmaktadır.

Kısacası Doğu Türkistan'da ekonomik hayat fazla gelişmemiş olup hayat standartı oldukça düşüktür. Çin yönetimi hayat standartını yükseltemediğinden mi, veya sovyet propogandasına karşı koyabilmek için mi manevî ve bilhassa dinî hayatta bir takım serbestiler getirerek, halkı en azından bu yönden tatmin etme yöntemini uygulamaya başlamıştır. Neticede son yıllarda komünist yönetimi esnasında kapatılan bir hayli cami ibadete açılmıştır. Bazı tahminlere göre bugünkü günde ibâdete açılan camilerin sayısı 12 bini geçmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Özetlersek Doğu Türkistan Çinlilerin sömürüsüne açık ve sovyet askeri müdahalesine her an sahne olabilecek bir Türk ülkesi durumundadır. Türkistan halkının karşılaştığı diğer bir tehlikeyi de Lop Nor'da yapılan atom denemeleri teşkil etmektedir. Pekin bu bölgede bugüne kadar yeraltı ve yer üstü olmak üzere en azından 20 atom denemesi yapmış bulunmaktadır. En son deneme ise Ekim 1980'de gerçekleştirilmişti. Bu denemelerin neticesinde yöre ahalisinde kanser hastalıklarının oranı çok fazla miktarda artmış bulunmaktadır. Hatta bu durum Uygur gençlerini en son protestolarında da (1985) dile getirilmişti.

NOTLAR

— E. Alptekin, *Uygur Türkleri*, İstanbul 1978.

— İ.Y. Alptekin, *Doğu Türkistan Davası*, 3. bsk, İstanbul 1981.

— J.S. Aird, «The Preliminary Results of China's 1982 Census», *CQ*, (Aralık 1983, s. 613-640.

— Age distibution of China's Population», *BR*, sayı 1, (16 Ocak 1984).

— H. Breaker, *Die islamischen Turkvölker Zentralisien und die sowjetisch-chinesische Beziehungen*, Köln 1984.

— M.E. Buğra, *Doğu Türkistan*, İstanbul 1952.

— «Century Old Chines», *BR*, (13 Şubat 1984).

— S.K. Chisti, «Muslim Population of Mainland China : As Estimate», *JIMMA*, II, sayı 1, s. 75-85.

— R. Crabb, «China's Wilde West Hopes to Attract Foreign Business Investments», *R*, (9 Haziran 1983).

— W.JI. Drew, «Sinkiang : The Land and the People», *CAR*, XVI, (1968), s. 205-216.

— J.T. Dreyer, «The Islamic Community of China», *CAS*, I, sayı 2/3, (1982), s. 31-60.

— «Educational Level of Population», *BR*, sayı 14, (2 Nisan 1984).

— «Educational for National Minorities», *BR*, sayı 48, (29 Aralık 1982).

— «Es gibt mehr als ein Milliarde Chinesen», *FAZ*, (28 Ekim 1982).

— P. Humphrey, «Islam in China Today», *RCL*, (1982), s. 168-179.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— R. Israeli, «The Muslim Minority in the People's Republic of China», *AS*, XXI, sayı 8, (Ağustos 1981), s. 901-909.

— G. Jarring, *The new romanized Alphabet for Uighur and Kazakh and some Observations on the Uighur Dialect of Kasghar*, s. 230-245.

— F. Kazak, *Ostturkistan zwischen den Grossmaechten*, Berlin 1937.

— B.A. Litvinsky, «İzuçeniye drevney istorii i kultur vostoçnogo Turkestana v oteçestvennoy i zarubejnoy nauke», *NAA*, sayı 1, (1982), s. 69-79.

— «More Cadres of Minority Nationalities», *BR*, sayı 40, (3 Ekim 1983).

— D.H. Millen, «The Urumqi Military Region : Defense and Security in China's West», *AS*, XXII, sayı 8, (Ağustos 1982), s. 705-731.

— H. Opteal, «Das Worth Allahs klingt aus allen Lautsprechern», *FR*, (30.11.1981).

— H. Opteal, «Drei Welten treffen sich im fernen Westen», *FR*, (7 Aralık 1981).

— B.L.K. Pillsbury, «Muslim Population in China to the 1982 Census», *JIMMA*, V, sayı 1, (1983/84), s. 231-233.

— «Premier Zhao or Developing Xingiang», *BR*, sayı 39, (26 Eylül 1983).

— «Radiation in Xinjiang», *A*, sayı 3, (Kasım 1981), s. 29.

— W.E. Scharlipp, *Auxiliarfunktionen von Hauptverben nach Kunverb in der neuuigurischen Schriftsprache von Sinkiang* Berlin 1984.

— G. Shimin, «Recent Research in Turkic Studies», *CAS*, I, sayı 1, (1982), s. 105-109.

— R. Sadri, «The Islamic Republics of Eastern Turkestan : A Commemorative Review, *DTS*, III, sayı 9 (Nisan 1986), s. 33-45.

— G. Saltıkov, «Musulmane v Kitaye», *NR*, sayı 9, (1981), s. 59-63.

— Z. Teyipov, «Azatlik ve milliy mustekillik üçün küreş», *KT*, (3 Ocak 1980).

— T. Terzani, «Kasghar», S, sayı 7, (1983).

— «The 1982 Census Results», *BR*, sayı 45, (8 Aralık 1982).

— A.Ş. Turan (Haz.), *Türkistan Bibliyografyası*, 2. bsk Ankara 1979.

— M. Tetimov, «Reyhet melumatliri ve Uygur ahalisi», *KT*, (13 Haziran 1980).

— Ulanhu, «National Regional Autonomy», *BR*, sayı 46, (16 Kasım 1981), s. 15-20.

— «Urumçi Radyosu, Yayını», (Orta Avrupa Saati 13.00-21 Şubat 1984).

— M. Weisskopf, «China's Vast Census Shows Population Over 1 Billion», *WP*, (28 Ekim 1982).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AFGANİSTAN TÜRKLERİ

Türklerin oldukça mühim sayıda yaşadıkları ülkelerden birini de Afganistan teşkil eder. 1979 yılının Aralık ayında SSCB ordularının işgâline uğrayan Afganistan'da bugün Moskova'nın yardımı ile sovyet modeline benzer bir sosyalist rejim yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Afganistan İngiliz ve Rus tesir bölgeleri içinde olduğu için son asırlarda tarafsız bir ülke statüsüne sahip idiyse de, İngilizlerin Hindistan'ı terk etmesi ile burada meydana gelen stratejik boşluktan SSCB faydalanmaya başlamış ve 1960'lı yıllarda Kabil ile Moskova'nın ekonomik ve askerî münâsebetleri artmaya başlamıştı. Bu ikili işbirliği sovyet ordularının Afganistan'ı işgâli ile neticelendi. Gerçi halen Afganistan'ın Birleşmiş Milletler Teşkilâtında temsilcisi bulunmaktadır. Fakat, devlet ve hükûmet organlarının bütün mekanizmalarını sovyet kontrolüne bırakan Afganistan'a bağımsız devlet demek hayli güçtür. Dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Afganistan ülkenin sovyet işgâline uğraması halkının büyük kısmının bu işgâle karşı silâhlı mücadele başlatması, 3,5-4 milyon insanın Pakistan ve İran gibi komşu ülkelere kaçması neticesinde dünya kamu oyunun dikkatini çekti. 1985 yılının sonunda Afgan mültecilerinin sayısı, dünyadaki en büyük mülteci sayısını teşkil etmekte idi. Dünyanın hiç bir yerinde Afgan mültecileri kadar çok sayıda mülteci bulunmamaktadır. Pakistan'a sığınan Afgan mültecilerinin sayısı 1985 yılının sonunda 2.800.000'e ulaşmış ve İran'a sığınanların sayısı da 1,5 milyon diye tahmin edilmektedir. Bunun dışında on binlerce Afgan mültecisi Türkiye ve Hindistan'da kendilerine sığınacak yer bulmuşlardır. Bunun dışında değişik Avrupa ülkelerinde, Kuzey Amerika'da, Avustralya'da ve Arap yarımadasında da Afgan mültecileri mevcuttur. Tek bir Batı Almanya'da resmî kayıtlı olan Afgan mültecisinin sayısı 10 bini geçmektedir. Bu rakkamları topladığımız zaman 5 milyon limitine yaklaşmış oluruz ki, bu da yaklaşık olarak Afganistan'ın toplam nüfusunun 1/3'e eşit olmaktadır. (1978 öncesi Afganistanla ilgili nüfus tahminleri 15 ilâ 17 milyon arası idi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşgalden 7 yıl sonra da silâhlı direnişin devam etmesi Moskova'nın ve onun himayesindeki hükûmet güçlerinin ülkeye tamamen hakim olamadığını göstermektedir. Fakat herşeye rağmen dünya kamu oyunda Afganistan'a eski ilgi kalmamıştır. Moskova'da nihai darbeyi vurmadan önce ilginin tamamen ortadan kalkmasını beklemektedir.

Coğrafi Yapı :

Afganistan'ın yüzölçümü 650 bin km² olup, nüfusu 15 ile 17 milyon diye tahmin edilmektedir. Şimdiye kadar nüfus sayımı yapılmadığı için ancak nüfus hakkında bir takım tahminler yürütmek durumdayız. Afganistan'ın kuzeyinde Sovyet Cumhuriyetleri Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızıstan bulunmaktadır. Doğu'sunda Çin (Doğu Türkistan), Keşmir, güney doğusunda ve güneyinde Pakistan ve batıda da İran bulunmaktadır. Çok dağlık olan Afganistan'ın Sefid Kûh, Kûh-i Baba ve Hindi Kuş dağları ülkeyi doğudan-batıya doğru ikiye böler. Kuh-i Baba'nın kuzeyinden Amu Derya nehrine kadar uzanan bölgeye Türkistan (Afganistan Türkistan'ı) da denilmektedir. Bilhassa Türklerle meskûn olan bu bölgenin önceden merkezi Belh ise de, bugün eski ehemmiyetini kaybetmiş olup, idare merkezleri olarak Mazar-i Şerif, Taş-Kurgan ve Maymana şehirlerine rastlarız.

Afganistan'ın başkenti Kabul (Kabil) olup, Kandahar, Herat, Gazne Celalabad gibi şehirleri mevcuttur.

Çok dağlık olan Afganistan topraklarının ancak % 10 kadarı tarım için kullanılır. En mühim geçim kaynağı büyük ve küçük baş hayvan besiciliğidir. Dolayısıyla da Afganistan halkının büyük bir kısmı konar-göçer hayat sürmektedir. Ekonomisi gelişmemiş olup, kayda değer bir endüstrisi yoktur.

Etnik yapı :

Afganistan millî kültür birliği olamayan değişik etnik gurupların yerleştiği siyâsî ve coğrafî bir bölgedir. Dolayısıyla da mütecanis bir «Afgan» milletinden bahs etmek mümkün değildir. Afgan adı daha ziyade değişik ırk, halk ve kabilelerin siyâsî birliğini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ifade eder. Birkaçının hariç hemen bütün etnik grupların ülke dışında uzantıları bulunmaktadır. Afganistan'da çoğunluğu teşkil etmelerine rağmen Paştun'ların ancak yarısı Afganistan'da yaşarlar. Kalanları ise komşudaki Pakistan'ın kuzey-batı vilâyetinde yerleşmiştir.

Afganistan'ın etnik yapısını 5 gurupta inceleme mümkündür. (Afganlar, Farslar, Türkler, Moğollar ve Hindular). Halkının ezici çoğunluğunu müslümanlar teşkil eder ve bunların da ekseriyeti Sünni ve Hanefi mezhebindendir. Halkın çoğunluğu Farsçanın değişik şivelerini konuşur.

Ülkede Farsça ve Paştuca olmak üzere iki resmî dil bulunmakta olup, 1923 yılı anayasasına göre halkının resmî adı Afgan'dır. İşte bu Afgan vatandaşları başlıca aşağıdki etnik gruplrdan oluşmaktadırlar :

Paştunlar : Afganistan halkının takriben % 40'ını teşkil eden Paştunlar başlıca ülkenin doğu ve güneyinde bulunular. Afgan krallığını kuranlar da bunlardır ve geçmişte Afgan tabiri sırf bunlar için kullanılırdı. Paştunlar Sünnî olup, Paştuca denilen dilleri kuzey Hindistan dillerine yakındır. 6 milyon kadar Paştun da Pakistan'da mevcuttur. Anglo-Hind literatüründe bunlara Pathan da denilmektedir.

Tacikler : Bunlar da Afganistan nüfusunun takriben % 40'nı teşkil ederler. Çoğunlukla ülkenin kuzey-doğusu ve batısında yerleşmişlerdir. Ekseriyeti Sünnî'dir. Fakat Şiî mezhebinden olanları da mevcuttur ve bilhassa batıda yaşarlar (Herat ve civarında ve Kabul'da). Dilleri aFrsça olup, İran'da konuşulan Farsçadan şive olarak ayrılır. 2,5 milyon Tacik de Sovyet Orta Asyasında yaşamaktadır.

Hazara : Afganistan nüfusunun takriben % 10'nu teşkil ederler, XIII. y.y.'da Cengiz Hanın ordularıyla gelip yerleştikleri tahmin edilmektedir. Moğol asıllı olup, Şiiliği kabul etmişler ve Farsçanın Dari şivesini konuşurlar.

Beluci : Afganistan'daki Beluci'lerin nüfusu 100 bin kadar tahmin edilmektedir. Afganistan'ın güney-batı köşesinde yaşarlar. Bunun dışında Pakistan'ın kuzey-batısında, İran'ın güney-doğusunda ve bir miktar da Türkmen SSC'nde mevcutturlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Brahui: Afganistan'ın güney-batısındaki bu etnik gurubun nüfusu 200 bin civarındadır. Kendilerine Beluci de demektedirler.

Yukarıdaki etnik grupların dışında *Nuristani, Kohistani* gibi guruplar ve *Hindular* mevcuttur. Bunların dışındaki en mühim topluluğu ise bilhassa Afganistan'ın kuzeyinde, Sovyet Orta Asya'sına sınırdaş bölgelerde, yâni Türk ülkesinde (Türkistan) yerleşmiş olan Türkler teşkil eder. uBnlar sırasıyla Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve bir miktarda Uygurlardan ibarettir.

Özbekler: Afganistan'daki en kalabalık Türk topluluğunu teşkil eden Özbekler Herat'ın dışında Bala Murgap, Maymana, Şıbırgan, Ser-i Pul, Akça, Belh, Mazar-i Şerif ve Tükurgan gibi şehirlerde yaşarlar. En kalabalık olarak Maymana ve Şıbırgan'da bulunurlar. Bugünkü nüfusları 1,5 milyonun üstünde olarak tahmin edilmektedir. Özbeklerin büyük çoğunluğu köy ve şehirlerde yerleşmiş olup, tarım, hayvancılık ve çeşitli el sanatları ile uğraşırlar. Bunun dışında Türk boyları arasında en iyi ticâret yapan Özbeklerdir.

Türkmenler: Herat bölgesinde Tekke, Yomud, Tarık; Lakay, Ak Çah yöresinde Tekke ve Ersari; Andhui'da Sarık ve Çakra; Maymana'da Salur; Devletabad'ta Ersari ve Mavri ve ayrıca Maruçak'ta Salur boyları bulunmaktadır. Afganistan'daki Türkmenler boy teşkilatlarını Türkmen SSC'ndeki Türkmenlerden daha iyi koruyabilmişlerdir. Türkmenlerin çoğunluğu konar-göçer veya yarı konar-göçerdir. Afganistan'da meşhur «karakul» koyunu işte bu Türkmenler tarafından beslenmektedir. Halıcılık da çok gelişmiştir. Bir haylisi Türkistan'daki «Basmacı» isyânı diye bilinen, bolşeviklerle mücâdele devrinde (1920-30) buralara göçmüşlerdir. Nüfusları en düşük olarak 125 bin ve en yüksek olarak 640 bin olarak verilmektedir.

Kırgızlar:, Afgan Pamiri veya Vahan denilen bölgede yaşarlar. Bunlar da Türkmenler gibi konar-göçer bir hayat sürdürmektedirler. Nüfusları 40 bin'in üzerindedir.

Kazaklar: Bunlar da Sovyetler Birliğinden kaçarak bilhassa Hanabad bölgesine yerleşmiş bir Türk boyudur. Bunlar yerleşik hayata geçmiştir. Nüfusları bilinmemektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karakalpaklar: Afganistan'da bir miktar bulunan Karakalpakların sayısı 3-4 bin geçmemektedir diye tahmin ediliyor. Değişik bölgelerde bulunmaktadırlar.

Yukarıdaki Türk boylarının dışında XVIII. y.y.'da Nâdir Şahın getirdiği *Kızılbaşlar* ve *Aymaklar* mevcuttur. Fakat her ikisi de Türkçeyi unutmuştur. Ancak Aymakların kullandığı Derice'de bir hayli Türkçe kelime bulunmaktadır.

Afganistan'daki Türklerin toplam nüfusunun 2 ile 2,5 milyon veya daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bazı meslektaşlarımız bu rakkamı 10 milyona çıkarmaktalarsa da bu biraz mübalağalı olmalıdır.

Afganistan'ın Sovyet orduları tarafından işgâli sonunda işgâlcilere karşı direniş gösteren değişik etnik guruplar içinde Türkler de bulunmaktadır. Bunlar hâlâ da işgâlcilere karşı mücâdelelerini sürdürmektedirler ve hatta Sovyet sınırının içlerine kadar sızmayı da başarmakta ve bazen Türk cumhuriyetlerinde bilhassa broşürler dağıtmada başarılı olmaktadırlar. Fakat gene de bir kısmı Sovyet ordularının mezalimine dayanamayarak Pakistan'a kaçmıştır. Bunların 6-7 bin kadarı sayın Cumhurbaşkanımız Kenan Evren'in himmeti ile Türkiye'mize getirilip yerleştirilmişlerdir. Pakistan'daki mülteci kamplarında kalan diğer Türklerin durumu hakkında maalesef kesin bilgiler mevcut değildir.

Kısacası Afganistan'daki Türkler ülkenin en azından % 10'luk bir nüfusunu teşkil etmekte olup, bilhassa ülkenin kuzeyinde mühim bir faktörü oluşturmaktadırlar.

NOTLAR

«*Afganistan*», *IA*, IV, 1964.

Afghanistan», *AS IPS*, sayı 4, Paris (1986).

«*International Humanitarian Enquiry Commission on Displaced Persons in* S.B. Majrouh, «The Russian Intervention in Afghanistan : The Economic War, *CAS*, IV, sayı 4, (1984), s. 97-109.

E. Merçil», Afganistan Türkleri», *TDEK*, s. 1154-1159.

M. Saray, *Dünden bugüne Afganistan*, İstanbul 1981.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IRAN TÜRKLERİ

İran büyük sayıdaki gayrı Fars unsurların bile Fars dili, edebiyatı kısacası kültür ile yoğurulduğu Şiilerin büyük çoğunluk teşkil ettiği bir ülkedir. Bu ülkede kendilerini Kürt, Arap ve Beluci olarak kabul eden azınlıkların dışında Farslardan sonra en büyük çoğunluğu Türkler teşkil ederler. İran, kuzeyde SSCB'nin cumhuriyetleri olan Azerbaycan SSC, Hazar Denizi, Türkmenistan SSC, doğuda Afganistan, güney-doğuda Pakistan, batıda Türkiye ve Irakla komşudur. Yüzölçümü 1.648.000 km². olup, nüfusu 30 milyonu geçmiştir diye tahmin edilmektedir. Başkenti Tahran olan İran'ın Tebriz, İsfahan, Hemedan, Kermanşah, Reşt-Kum, Abadan gibi belli başlı şehirleri bulunmaktadır. Ülkenin güneyinde Zagros dağları kuzeyinde ise Hazar'ın yumşak ikliminin iç kısımlara girmesine mani olan Elbruz dağları bulunmaktadır. İran Doğu Anadolunun bir devamı ve iklim şartları bakımından bir benzeridir.

Aslında bir tarım ve hayvancılık ülkesi olan İran son İran şahı Rıza Pehlevi zamanında modern bir orduya sahip olmuştur. Avrupalılar şah Rıza Pehlevi'ye İngilizlerin bu bölgeyi boşaltmasından sonra bekçilik rolünü yüklemişlerdi. Şah Rıza Pehlevi ülkenin en büyük gelir kaynağını teşkil eden petrol sayesinde bu rolü yüklenmişse de, 1978 yılında dinî liderler tarafından devrildi ve ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Dini ve siyasî lider Ayetullah Humeyni tarafından başlatılan ihtilâl Şiî din adamlarının, şahın devrilmesinden kendilerine çıkar uman Komünistlerden başlayarak en liberal guruplara kadar yelpazenin değişik yerlerindeki siyasî grupların ve halkın da desteği ile başarıya ulaştı. İran'da monarşi rejimi değişerek İslâmi diye adlandırılan yeni rejim yerleşti ve «İran İslâm Cumhuriyeti» adını aldı. Ayetullah Humeyni rejimi sağlamlaştırınca kendisine yardımcı olan grupları ve hatta kendi çevresindekileri birer-birer ortadan kaldırdı. Bu arada bu ihtilâlin Moskova tarafından desteklenmesinde büyük rol oynayan İran Komünist partisi Tudeh lağv edildi ve liderleri temizlendi. Bu arada Irak ihtilâlden zayıf

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

düşen İran'ın bir kısım petrol bölgelerini ele geçirmek için askerî harekete geçtiyse de, umut ettiğine erişemezdi. Zayıf gibi gözüken İran'ın yeni rejimi buna karşı koyabildi ve iki devlet arasındaki bu savaş beş yıldan fazla bir zaman devam etmektedir. Kısacası gerek şahlık rejimi gerek Humeyni rejimi rlan'ın can damarı olan petrol sayesinde varlıklarını sürdürebilmişler ve sürdürmektedirler. İşte bu son yarım yüzyılda gerçek manada bir istikrarın yerleşmediği söylenebilir. İran'da yaşayan Türklere gelince onların durumu da şöyledir :

Azerîler :

Hiç şüphesiz İran'ın en büyük Türk topluluğunu Kuzey Azerbaycan veya Azerbaycan SSC denilen Sovyet Türk cumhuriyetinin güneyinde bulunan ve Güney Azerbaycan veya İran Azerbaycan'ı olarak da bilinen bölgede yaşayan Azerîler teşkil eder. Azerî Türklerinin bin yıldan beri vatan edindikleri Azerbaycan'ın kuzey kısmı 150 yıldan fazla bir dönem Rusya (veya SSCB)'ya ve güneyi ise İran'a bağlı kalmıştır. Bu iki ülke halkı arasındaki benzerlik dil ve kültür bakımından birbirinden ayrılmayacak kadar kuvvetlidir. Fakat bu iki topluluk farklı iki medeniyetin tesiri altında kalmışlardır.

Azerîlerin büyük çoğunluğunun yaşadığı Güney Azerbaycan 107.000 km²'lik bir saha kaplar ve Tebriz, Erdebil, Hoy, Urmiye, Selmas-Makû, Meraga, Astara, Culfa, Merend, Halhal, Soğukbulak gibi şehir ve kasabaları içine alır. Güney Azerbaycan'ın tarihi İran tarihi içinde mütalaa edilir. Azerbaycan Şah İsmail'den sonra çeşitli siyasî olaylara sahne olmuştur. Bundan sonra meşhur Nâdir Şah İran'da iktidarı almıştır. İran'da en uzun iktidar da kalan Kaçar sülâlesidir (1796-1920). Bundan sonra iktidar Humeyni dönemine kadar Pehlevi sülâlesi eline geçmiştir. İkinci Dünya Harbi esnasında 25 Ağustos 1941'de İran o devirde Almanlara karşı müteffik olan Ruslar (kuzeyden) ve İngilizler (güneyden) tarafından işgal edilmeye başlanmıştı. Bu işgalin neticesinde İran Şahı Rıza Pehlevi 16 Eylül 1941'de tahtı oğlu Muhammed Rıza şaha bırakmak zorunda kalmış ve kendisi de İngiltere'ye sürgün edilmişti. İşte bu dönem Güney Azerbaycan'daki Türklerin de istiklâl mücâdelesi devri olmuştu. Neticede Güney Azerbaycan'da istiklâl ilân edildi, askerlik ve kültür işleri Türkleştirildi, derebeylik nizamı kaldırılarak top-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

raksız köylüye toprak dağıtılmaya başlandı. Bu faaliyetlerin yanında da en mühim iş olarak millî Azerbaycan ordusu teşkiline girişildi. Bunun üzerine o devrin başbakanı olan Kiram el-Saltana Moskova'ya giderek muhtar Azerbaycan devletini tanımayacaklarını bildirdi. Moskova, müteffiklerinin de baskısı neticesinde 1946'da Güney Azerbaycan'da bulunan askerlerini çekmek zorunda kaldı. Tahran da bunu fırsat bilerek yeni kurulmakta olan Azerbaycan cumhuriyetini tasfiye işine girişti ve Zencan-Kazvin bölgesinde dermeçatma silâhlarla donatılmış Azerîlerle İran ordusu arasında kanlı çatışmalar oldu ve sonunda Tebriz düştü, bir hayli Azerî siyasetçisi, aydını idam edildi. Bundan sonra Güney Azerbaycan'daki Türkler için tekrar karanlık bir dönem başlamış oldu. Azerîler için yeni bir fırsatı beklemekten başka çare kalmamıştı. Azerîler beklenilen bu fırsatı İran'da 1978/79'da rejim değişikliği için çıkan çatışmalar devrinde elde ettiklerini zannettiler. Ayetullah Humeyni liderliğinde başlatılan ihtilâl hareketinde diğer etnik unsurlar gibi Azerîler de aktif rol oynamaya başladılar. Her ihtilâl rejimi gibi Humeyni rejimi de gayrı memnun unsurlara bir takım vaatlerde bulunmak zorunda kalmıştı. Azerîlere verilen tavizlerden birini de, şimdiye kadar yasaklanan ,Azerîce neşriyat serbestisi idi. Fakat Azerîler bu ihtilâlin neticesinde de fazla bir şey elde edemeyeceklerini anladılar. Çünkü 1979'un sonunda referanduma sunulan yeni anayasada Azerîlere herhangi bir hak tanımadığı anlaşılmıştı. Bunun üzerine Azerîlerin % 80'ne yakını referandumda oy vermediler ve Güney Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'de resmî binaları ele geçirdiler. On binlerin katıldığı büyük protesto hareketleri düzenlendi. Bu hareketleri Azerîlerin kurduğu «Müslüman Halk Partisi» düzenlemekte idi. Bu siyasî parti İran ihtilâlinin liderlerinden biri olan Azerî asıllı Ayetullah Şeriat Medarî'nin ruhanî liderliğini kabul ediyordu. Zaten Azerîlerin başta ihtilâli desteklemeleri ılımlı bir şahıs olan Medarî'nin de ihtilâl konseyinde bulunmasından ileri geliyordu. Fars rejimi ülkedeki Türklerin çoğunluğunu ve tesirini bildiği için başta değişik Azerî liderlerden faydalanmasını bilmişti. Meselâ, o devrin başbakanlarından Mehdi Bazargan da bir Azerî idi. Zaten Tahran da Güney Azerbaycan'da başlayan ayaklanmayı gerek Ayetullah Şeriat Medarî ve gerek Mehdi Bazargan ve Azerbaycan vilâyetinin eski valisi Rahmetullah Maragi ve İran petrol şirketinin başkanı Hasan Nezih gibi Azerî asıllı ileri gelen şahısların aracılıkları ile bastır-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maya muvaffak oldu. Azerîler bu şekilde yatıştırılınca, bu olayda büyük rol oynayan Azerî liderleri birbiri ardından tesirsiz hâle getirildi. En sonuncu olarak rejimde mühim yer tutan ve hatta Humeyni'nin yerine geçmesi bile muhtemel olan Kum şehrinde yaşayan Şeriat Medarî tamamen izole edildi ve Azerîlerin yeni yönetimde güçlü şahısları kalmamış oldu.

Nüfus :

İran'daki Azerî nüfus hakkında kesin rakkamlar olmamakla birlikte en az 5 ve en çok 8 milyon olarak tahmin edilmektedir. Hiç şüphesiz Azerîler İran'da çok mühim bir etnik unsuru oluşturmaktadırlar. Başkent Tahran'da da çok sayıda Azerî'nin yaşadığı tahmin edilmektedir.

Edebiyat ve Kültür :

Azerîler kendi dilinde eğitimde mahrum edilmiş durumdadırlar. Bütün eğitim safhalarında Farsça kullanılmaktadır. Güney Azerbaycan gerek Azerbaycan SSC (Kuzey Azerbaycan) ve gerek Türkiye ile hiç bir edebî kontak kuramamış tam bir izolasyonda kalmıştır. Zaten İran şahı Pehlevi döneminde katı bir Fars milliyetçiliği uygulanmış her hangi bir Türk okuluna veya Türk neşriyatına müsaade edilmemiştir. Hatta yurt dışına tahsile gidebilen Azerî gençleri dahi, İran gizli emniyet teşkilâtından korkularından, asıllarının Azerî olduğunu söylemeye cesaret edemezlerdi.

XIX. y.y.'da Azerbaycan İran ile Rusya arasında paylaşıldıktan 1920'lere kadar dönemlerde Kuzey ve Güney Azerbaycan'da ortak bir edebiyattan bahs edilebilir. Bu dönemde yetişen (bugün 80 yaşında Tahran'da yaşamakta olan) Sabir'in «Hop-Hop nâmesi» ortak bir kültür örneğidir. Ancak 1920'den sonra Kuzey Azerbaycan'da sovyet rejiminin yerleşmesi, burada başta Latin daha sonra (1940) Kril harflerinin kullanılması, neticesinde Azerbaycan SSC'nde basılan eserlerin Arap harfleri kullanan Güney Azerbaycan'da anlaşılmamasına sebep oldular. Aynı şekilde Türkiye'de Latin harflerinin kullanılmaya başlanması Türkiye kanalı ile gelecek kitapları anlamaya set çekmiştir. Zaten İranla-Türkiye ve İranla SSCB arasında kültürel mübadelenin olmaması tam bir kopukluk yaratmıştı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tahran'ın Fars milliyetçiliğine dayanan kültür politikası da 1941' lere kadar yâni Güney Azerbaycan'a Sovyet ordusunun girmesine kadar dönemde Azerî neşriyatına imkân vermemişti. 1941 ile 1945 yılları arasında Azerîler için nisbeten serbesti olan yıllarda bazı gazeteler ve kitaplar yayınlanabilmişti. Bundan sonra ise 1978'e kadar Azerî kültür ve edebiyatı için tekrar karanlık bir dönem başlamıştı. 1978'de Türkçe neşriyat yasağı kalktıktan sonra Azerî bilhassa Güney Azerbaycan'da Türkçe neşriyatın canlanmaya başladığına şahit oluyoruz. Fakat çıkan dergi ve gazetelerin çoğunun ömrü kısa olmuştur. Ancak Tahran'da çıkan «Varlık» dergisi yedi yıldan beri yayın hayatını sürdürmektedir.

Kısacası Güney Azerbaycan'da kültür faaliyetleri istenilen düzeyde olmayıp, Azerîler nüfuslarının gerektirdiği bir muhtariyete sahip değildirler. Bunun başlıca sebepleri uzun asırlar Fars kültür baskısında yaşamalarından ve bugünkü günde ise gene İslâmiyet adı altında Fars milliyetçiliğini yaşatan yeni Humeyni rejiminin tedbirleri ve Irak ile İran arasında süren savaşta yatmaktadır. Bu savaş Azerîlerin gelişmesine manî olduğu gibi bir hayli Azerînin de savaş cephesinde kurban olmasına yol açmıştır.

Kaşgaylar :

Azerî Türklerinden sonra, sayıca ve siyâsî nüfusça İran Türklerinin en kalabalığını Kaşgaylar teşkil eder. Kısmen konar-göçer bir hayat sürmektedirler. Güney İran'ın Fars eyaleti tamamen bunların nüfusu altındadır. Bugün bile kendi örflerine göre, muayyen bir idare nizamını yürütmektedirler. Kaşgay uruğu elliyi aşkın çeşitli boy ve soya ayrılmaktadır. Başlıcaları Derşuri, Altıbölük (Şeşbölük), Keşkuli, Farsimaden (Farsça bilmeyen), Amele, Bayat v.b.lardır. Nüfusları hakkında ancak tahminler yürütülebilmektedir. Bu tahminlere göre 500 ile 600 bin arasındadır.

Afşarlar:

Dağınık ve düzensiz bir halde bir çok bölgelere serpilmiş durumundadırlar. Aslan Türkmenistan'dan olan Afşarlar Moğol istilası devrinde (XIII y.y.) Azerbaycan'a göç etmişlerdir. Bir çok boy ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

soylara ayrılırlar. Türklüklerini muhafaza etmekle beraber, siyasî bir nüfus temin etmekten uzaktırlar. Nüfusları 400 ile 500 bir arasındadır.

Kaçarlar:

Uzun bir devir İran devlet idaresini elinde tutmuş olan Kaçarlar Türkistan'dan gelmiş olup, Görgan'ın Sovar-Şaku ve Mazenderan eyaletinin Hezar-Cebir bölgesinde yaşarlar. Kendileri asıllarının Moğol olduğu iddiasındadırlar. Nüfusları 25-30 bin kadardır.

Şahsevenler:

Etnik ad olmaktan ziyade siyasî bir ada sahip olan Şahsevenler İran tahtını korumada oynadıkları rol dolayısıyla bu adı almışlardır. İran Azerbaycan'ın kuzey-doğusunda yaşarlar. Göçebedirler. Azericenin bir şivesini konuşurlar ve nüfusları 180-200 bin diye tahmin edilmektedir.

Türkmenler:

İran'ın kuzey-doğusundaki Türkmen SSC sınırı boyunca uzanan ve Türkmen bozkırı adını taşıyan, güneyde Karasu, batıda Hazar denizi ile sınırlanmış bölgede yaşamaktadırlar. Temel soyları Yomut, Göklen, Salur ve Sarık'tan ibarettir. Bunları İran'daki diğer Türklerden ayıran bir husus ta Sünnî ve Hanefî mezhebinden olmalarıdır. Türkmenler de 1979 İran ihtilâlinden yararlanarak bir takım haklar taleb etmişlerdi. Yeni rejime karşı ayaklanan Türkmenler son asırda Türkmen topraklarının şah tarafından başka milletlere satıldığını iddia ederek bunların kendilerine geri verilmesini talep etmişlerdi. Yüzlerce silâhlı Türkmen 1979 yılının Martında Gonbad Kavus şehrini ele geçirmişlerdi.

Türkmenler bu şehri başkent ilân edilerek kendilerine muhtar bir bölgenin verilmesini talep etmişlerdir. Fakat iyi bir askerî teşkilâttan mahrum olan Türkmenler üstün İran güçleri karşısında dayanamamışlardı. Başlıca Horasan'da yaşayan bu Türkmenlerin nüfusu 500 bine yaklaşmıştır diye tahmin edilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İran'da yukarıda sayılan Türk boylarının dışında Karapapah, Hamse, Kengerlü, Karadağlı, Horasani, Boçağçı, Karayi gibi değişik isimlerde anılan Türk boyları da mevcuttur. Bunların toplam nüfusu 100 ile 150 bin arasındadır.

Bugünkü günde İran İslâm Cumhuriyetinde yaşayan Türklerin toplam nüfusu en düşük tahminle 6,5 milyon ve yüksek bir tahminle 9 milyon arasındadır. Bu Türkler hiç şüphesiz İran devletinde mühim bir potensiyele sahiptirler. Fakat bugüne kadar iyi incelenmemiş Türk topluluklarına örnek teşkil ederler. Bu konuda ciddî araştırmalar ihtiyaç duyulmaktadır.

NOTLAR

A. Caferoğlu - T. Yücel, «Güney Azerbaycan ve İran Türkleri», *TDEK*, s. 1111-1120.

A. Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Ankara 1983.

A. Çay, «İran Türkleri'nden Kaşgaylar», *OR*, sayı 3, (Kasım 1981), s. 13-14.

«Persiens Minderheiten melden sich», *SDZ*, (28 Mart 1979).

P. B. Gupte, «Khomeini's Opponents Gain Control of Provincial Capital», *NYT*, (7 Aralık 1979).

P. B. Gupte, «Azerbaijanis Protest Killing of Bodyguard», *NYT*, (Aralık 1979).

C. Heyet, «20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı» *ATKD*, XXXIV, sayı 253, s. 25-30.

R. Wallis, «Minorities in Iran», (28 Mart 1979). «İran», *IA*, V/2, s. 1013-1020.

«The Scene is Azerbaijan», *AP*, (7 Aralık 1979).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IRAK TÜRKLERİ

Ülkemizde çıkan Dicle Fırat'ın hayat verdiği Irak'ın yüzölçümü 434 bin km², olup, nüfusu on milyonun üstündedir. Başkenti Bağdad ve önemli şehirleri Basra, Musul, Kerkük, Erbil ve Kerbela'dır. Kuzey'de Türkiye, batıda Suriye, güney-batıda Ürdün, güneyde Suudi Arabistan ve doğudan da 6 yıldan beri savaşta bulunduğu İran'la komşudur. Ülkenin ana gelirini İran'ın da olduğu gibi petrol teşkil eder. Irak'ta Kürtlerden sonra en mühim azınlığı Türkler teşkil eder.

Irak IX y.y.'dan beri Türklerin yurdu olmaya başlamıştır. Bu yüzyılda Halife Me'mun ve Mutasım'ın ordularında bir hayli Türk bulunuyordu. İkinci büyük Türk akımı ise XI. y.y.'da Selçuklu hakimiyeti devrinde, daha sonra Türkmen Karakoyunlu (1360-1469) devirlerinde oldu. 1534'ten 8 Kasım 1918'e kadar ise Irak Musul, Kerkük, Erbil vilâyetleri olarak Osmanlı hakimiyeti altında kaldı. Bu devirde Rumeli, Urfa, Diyarbakır ve Tokat'tan da bir hayli Türk boyu buralara sevk edildi. Birinci dünya savaşını mütcakip eski Musul vilâyeti (Kuzey Irak) İngilizlerle Türk devleti arasında çekişmelere de sebep oldu. Bundan sonra Irak 1932 yılına kadar İngiliz mandasında kaldı ve bağımsız krallık ilân edildi. 1950'li yılların sonlarında kral Faysal kanlı bir ihtilâlle devrilerek sosyalist Baas rejimi kuruldu.

Nüfus :

Irak'taki Türk nüfusu 1 ile 1,5 milyon arasında tahmin edilmekte olup, Türkler kuzeyden güneye doğru Telafer, Yunus Peygamber, Erbil, Kuştepe, Altınköprü, Kerkük, Taze Hurmata, Tuz Hurmatu, Daduk, Kifri, Kara Tepe, Karahan, Kızrabat, Şahraban, Mendeli, Bedre gibi şehir ve kasabalarda ve bunların etrafındaki köylerde yaşamaktadırlar.

Sosyal ve kültür hayatı :

Türkler Araplarla Kürtler arasında sıkışmış bir durumdadırlar. Türkler su boylarında, ırmak kenarlarında, şehirlerde ve yay-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lalarda, tarihi Musul-Bağdad yolu üzerinde yaşarlar. Irak Türklerinin baş meşgalesi çiftçiliktir.

Irak'ta Araplar hakimiyeti ele aldıktan sonra Türklere çeşitli dönemlerde bir hayli mezalimde bulunmuşlardır. Bu baskı ve katliamların bir kaçını şöylece sıralayabiliriz : 24 Mayıs 1924'te Kerkük'teki büyük katliam, 1926'da Türklerin ileri gelenleri arasında yapılan top yekün temizlik, 1941'de Türklerin bir kısmının sürgün edilmesi, 14 Temmuz 1959'da başlayıp üç gün süren kanlı çatışmalar, 1967'de Baas rejiminin düzenlediği katliam, 1980'nde ve 1986'da ileri gelen Türk liderlerinin idamları. Kısacası gerek kıralık döneminde gerek sosyalist Baas partisinin döneminde çeşitli vesilelerle Türklere karşı toplu katliamlar düzenlenmiş, ileri gelenleri ya haps edilmiş ya da idam edilmiştir.

Kültür :

Osmanlı hakimiyeti döneminde her hangi bir kültürel problemleri olmayan Türkler, Irak'ın İngiliz mandası altında olduğu 1933 yılına kadar olan dönemde de bir takım haklara sahip idiler. Bu dönemde Arap harfleri ile olmak şartı ile ilk ve orta okul tedrisatı yapılmasına müsaade ediliyordu. Fakat bu dönemden sonra yeni Irak yönetimi Araplaştırma politikasını güderek Türkçe tedrisata son verdi ve Türk çocukları ve gençleri ancak Arapça eğitim görebildiler. Ancak 24 Ocak 1970'te tanınan bir takım kültürel haklar çerçevesinde Türkmen Kültür İşleri Müdürlüğü açıldı, fakat hükûmet bu merkezi kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaktadır. 1961 yılında *Kardeşlik (El-Aha)*» adlı bir dergi çıkarılmaya başlanmıştı. Uzun yıllar neşr edilen bu derginin son durumu hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir. Hele son altı yılda İran'la süren savaş neticesinde insanlar artık can ve mal derdine düşmüş olup, kültür faaliyetlerinde her hangi bir gelişmeden söz edilemez.

Kısacası Irak'taki Türkler de rejimin katı baskısı altında bulunmakta olup, İran'daki Türkler Fars, Irak'taki Türkler ise Arap menfaatleri için kurban etmek zorunda kalmaktadırlar.

NOTLAR

N. Esin; «Irak Türkleri», *TDEK*, s. 1125-1131.

S. Saatçi, «Irak Türklerinin bugünkü mes'eleleri», *ATKD*, XXIV, sayı 254, s. 99-106.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SURİYE TÜRKLERİ

Türkiye ile en uzun sınırı olan komşu Suriye'nin yüzölçümü 185.180 km². dir. Bu ülkenin de komşu ülkeleri ile olan en uzun kara sınırını Türkiye sınırı teşkil eder. Nüfusu 7 milyon civarındadır diye tahmin edilmektedir. Başkenti Şam (Damaskus) ve başlıca şehirleri Akdeniz sahilindeki Lazkiye, iç kısımlardaki Halep, Hama ve Humus'tur. Kuzey'de Türkiye, doğu ve güney-doğuda Irak, güneyde Ürdün, batıda Lübnan ve İsrail ile komşudur. Türkiye'den doğan ve Suriye'nin can damarı Fırat bu ülkeden geçerek Irak'a akar. Bunun dışında Suriye'nin ikinci mühim ırmağı olan Asi nehri de Türkiye'den doğarak Suriye'ye akar. Tarım da başlıca bu iki nehrin geçtiği bölgelerde yapılmaktadır.

Birinci dünya harbinin sonuna kadar Osmanlı hakimiyetinde ve bir vilâyet statüsüne sahip olan Suriye resmen 10 Ağustos 1920' de imzalanan Sevr muahedesi ile Türkiye'den koparılmış oldu. Birinci dünya harbinin sonunda Fransızlar sahil bölgesini işgal ederken, İngilizler ülkenin kalan kısımlarını işgal etmişlerdi. 7 Mart 1920'de ise toplanan «Suriye Kongresinde» işgalcilerin görüşü alınmadan emir Faysal, kendini Suriye kralı ilân ettirdi. Bu duruma Fransızlar Şam'ı işgâlle cevap verdiler. Kral Faysal kaçmak zorunda kaldı. Eylül 1920'de Fransızlar Lübnan devletini kurdurdular ve Şam, Halep ve başka bölgeleri içine alan «Suriye Devletleri İttihadı» adıyla siyasî bir birlik meydana getirdiler. Her iki devlette uzun yıllar Fransız kontrolünde kaldı. Bu ittihada dahil olan Hatay halkı ise kendi arzusu ile 29 Haziran 1939'ta Türkiye'ye katıldı. Araplar bu gelişmeyi kabul etmek istemediler ve hâlen bugün de Suriye'deki ders kitaplarında Hatay bölgesi (Antakya) Suriye hudutları içinde gösterilmektedir. İkinci Dünya Harbi esnasında ise Suriye'deki Almanya ile mütareke imzalamış olan Vichy hükûmetini tutanlarla bu antlaşmaya karşı olan Fransız birlikleri arasında çıkan çatışmalara sahne oldu. İkinci dünya harbinden sonra hakimiyet tamamen Araplara bırakılınca da ülkede huzur ortamı sağ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lanamadı. 1949'da iki ve 1954'te bir isyan oldu. Suriye Şubat 1958'de Mısır'la birleştiyse de bu çok kısa ömürlü bir birlik oldu ve bu ittifak Eylül 1961'de çözüldü. 1963'te Baas partisi hakimiyeti ele geçirdi ve 1966'daki bir darbe sonunda Emin el-Hafız iktidarı ele aldı. Bugünkü günde Yakın doğuda Sovyetler Birliğinin en yakın dostu rolünde olan Suriye, Lübanan'ın içişlerine karışmaktadır. Irak'ta da Suriye'de de aynı ideolojiye sahip Baas partileri hüküm sürmelerine rağmen Bağdatla Şam'ın arasında da sürtüşme mevcuttur. İşte bu Moskova yanlısı Suriye'de de bir hayli Türk yaşamaktadır.

Nüfusları 100 binden biraz fazla olan Türkler Lazkiye ve çevresinde, Halep ve çevresinde ve bir miktar da Hama ile Humus'ta bulunmaktadırlar. Ekseriyeti geçimini ziraatle temin ederler. Suriye rejimi son devirlerde Türklere kültürel faaliyetlerde bulunmaya imkân tanımamaktadır.

NOTLAR

H. Lammers - F. Işıltan, «Suriye», *İA*, XI, s. 51-66.

C. Orhonlu, «Suriye Türkleri», *TDEK*, s. 1132-1139.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KIBRIS TÜRKLERİ VE KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

15 Kasım 1983'te kurulan bu Türk Cumhuriyeti dünyada yabancıların hükûmran olmadıkları ikinci bağımsız Türk Cumhuriyetidir. Yüzölçümü 3.335 km². olup, nüfusu 150 bindir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin başkenti Lefkoşa'dır ve belli başlı şehirleri Girne, Magosa, Lefke ve Güzelyurt'tur. Bugünkü günde cumhurbaşkanı Rauf Denktaş olan bu Türk cumhuriyetinin parlamentosu 40 mebustan müteşekkildir.

Bir ada olan ve Türkiye'den ancak 65 km. uzaklıkta yatan Kıbrıs'a müslüman akınları Halife Ebubekir zamanında (632) başlamış olup, müslümanlar ilk defa olarak buraya 653-654 yıllarında yerleşmeye başlamışlardı. Fakat Araplar burada hiçbir devirde hakimiyetlerini yerleştiremediler. Kıbrıs, 1373'te Cenevizliler, 1498'de ise Venedik Cumhuriyeti'nin eline geçti. Buraya yerleşen Venedikliler hac ve ticaret seferi yapan Osmanlı gemilerine büyük tehlike teşkil etmeye başlamıştı. Bunun üzerine ulaşım yollarını emniyete almak üzere Kıbrıs'a Lala Mustafa Paşa komutasında yollanan Türk ordusu Ağustos 1571'de adayı ele geçirdi. Adaya tayin edilen Muzaffer Paşa'nın o yıllarda yaptırdığı sayıma göre, 905 yerleşim yerinde 120 ile 150 bin kişi yaşıyordu. Gene o tarihlerde adanın müdafaası için, başlıca Karaman vilâyeti olmak üzere, 20 bin kadar Türk yerleştirildi. Bundan sonra Kıbrıs 308 yıl Osmanlı Türk hakimiyeti altında kaldı. 1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra İngiltere Kıbrıs'ta kendisine imtiyazlar talep etti ve 12 Temmuz 1878'de adaya yerleşti. Buna rağmen Kıbrıs Osmanlı toprağı sayılacaktı. Fakat Birinci dünya harbinde Osmanlılar Almanlarla ittifak yapınca, İngiltere 4 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı ilhak etti. Türkiye bu ilhakı ancak Lausanne antlaşması ile tanımak zorunda kaldı (1923). Kıbrıs'ın sömürge statüsü 1959 yılına kadar devam etti.

1955 yılında adanın Rus nüfusu Enosis (Yunanistan'a katılma) talep etmeye başlamış ve general Grivas'ın yönetiminde kurulan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EOKA adlı tedhiş gurubu bu gayeye ulaşmak için terör hareketleri başlatmıştı. Bu durumda Türkler adanın ikiye bölünmesini talep ettiler. Kıbrıs'ı Yunanistan'a katma planlarını geliştiren başpiskopos Makarios ise İngiliz yönetimi tarafından tehlikeli bulunarak 1956'da sürgüne yollandı. Fakat o sürgün yerinde fazla kalmayıp Yunanistan'a gitti. Ve burada Enosis için çalışmalarını sürdürdü. Terör olaylarının artması Yunan ve Türk hükûmetlerinin baskısı neticesinde İngiltere de bu adadan vazgeçmeye karar verdi ve üç devlet arasında müzakereler başlandı. Ada'da son 4 yılda süren terör neticesinde İngilizlerin verdiği resmî rakkamlara göre 220 Rum, 140 İngiliz ve 30 Türk asker ve sivil hayatını kaybetmişti. 10 Ağustos 1960'da ise bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti ilân edildi. Bu yeni devlet Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantisi altında idi. Anlaşma hükümlerinde Cumhurbaşkanı yardımcısı ile Bakanlar Kurulunun, Teşri Meclisi üyelerinin ve memurların % 35'i, ordu ve kolluk kuvvetlerinin % 40'ı Türklerden olacaktı. Fakat çok geçmeden Rum yöneticileri anlaşma hükûmlerini tesirsiz bırakmak için çeşitli tedbirler aldılar ve Makarios bu doğrultuda anayasa değişikliği yaptı. Bununla da yetinmeyen Rumlar eski EOKA tedhiş gurubunu yeniden canlandırarak (EOKA-B) bu sefer sırf Türklere yönelik terör hareketlere başladılar. Bu kanlı olaylar yüzünden ancak İngiltere'ye sığınanların sayısı 40 bin kişi idi. 21 Aralık 1963'ten önce % 100 Türk olan köylerin sayısı 127 ve Türk-Rum karışık köylerinin sayısı 106 iken bunların sayısı bu olaylardan sonra 106 ve 22'ye inmişti. 88 köyden göç etmek zorunda kalan Türklerin sayısı 27 bin olup, büyük çoğunluğu Lefkoşa'nın Türk kesimine sığınmış, 24 bin kişi işsiz kalmış, 56 bin kişi (Türklerin takriben % 50'si) muhtaç durumda kalmıştı. En azından 300 Türk bu terörün kurbanı olmuştu. Garantör devletlerin anlaşması neticesinde terör bir parça hafifledi, 1964 yılında tekrar çatışmalar başladı ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtı 7 bin kişilik barış güçlerini yollayarak artık iki hasım haline gelmiş olan toplulukları birbirinden ayırmaya çalıştıysa da Türkleri Rum hücumundan korumada başarılı olamadı. 1967'de Türkler kendi idarî teşkilâtlarını kurarak yaşama mücadelesini sürdürdüler.

Türklerin bu acı durumları 1974 yılına kadar sürdü. 1974 yılının 15 Temmuz'unda adadaki Rum millî muhafızları hükûmeti devirerek Nikos Samson'u cumhurbaşkanlığına getirdiler. O da Kıb-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rıs'ı Yunanistan'a bağlamak maksadıyla «Kıbrıs Ellen Cumhuriyeti»ni ilân edince ve o devirde Yunanistan'da iktidarda bulunan Cunta hükûmeti bu kararı destekleyince garantör devletlerden biri olan Türkiye'ye soydaşlarını kurtarmaktan başka çare kalmamıştı. Bu yüce karar belki de genç Türkiye Cumhuriyetinin verdiği en mühim kararlardan biri idi. Neticede Türk ordusu 20 Temmuz 1974'te bir askerî harekata girişerek adanın kuzey kısmını emniyet altına aldı. 13 Şubat 1975'te ise Rum tarafı anlaşmaya yanaşmayınca «Kıbrıs Cumhuriyeti Türk Federe Devleti» kurularak, dünya kamu oyuna, Türklerin güvenliğini sağlamak için, Kıbrıs'ta bir federal sistem kurulması gerektiği anlatılmaya çalışıldı.

Rum tarafı bunu anlamamazlıktan geldi ve BMT aracılığı ile yürütülen, sekiz yıl süren görüşmeler neticesiz sonuçlandı. Aslında Rum kısmı Türk müdahalesinden kârlı çıkmış, Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak sayıldığı için bütün Kıbrıs adına alınan ekonomik yardımlar sırf Rumların refahı için harcanmıştı. Türkiye'nin maddî ve manevî desteği olmadığı takdirde tamamen yok olma tehlikesi altında kalan Kıbrıs Türklüğünün neticede kendi davasını dünya kamu oyuna duyurmak için bağımsızlık ilânından başka çaresi kalmamıştı. Neticede 15 Kasım 1983'te «Kuzey Kıbrıs Türk Devleti» ilân edildi.

NOTLAR

W.G. Blair, «Rauf Denktaş : Man-in-the News», *NYT* (16 Kasım 1983).

B. Darkot, «Kıbrıs», *IA*, VI, s. 672-676.

Turkey Fears Hostile Reaction Over Cyprus, *R* (15 Kasım 1983).

T. Yücel - H.F. Alasya, «Kıbrıs Türkleri», *TDEK*, s. 1060-1069.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YUGOSLAVYA TÜRKLERİ

Bugün burada kalan Türklerin sayısı belki 200 bin civarındadır. Kesin nüfusları hakkında maalesef güvenilir rakkamlar elde etmek çok zor olduğu için biz bu 200 bin rakkamını vermekle yetineceğiz. Bugünkü Yugoslavya toprakları Türkleri ta Hunlar devrinden beri tanımış başta Hunlar olmak üzere daha sonra Avarların, Tuna Bulgarlarının en son ise Osmanlıların hakimiyeti altına girmişti. 1364 Sırp Sındığı zaferinden 1912-13 Balkan savaşına kadar, takriben 5 asır Yugoslavya topraklarının büyük kısmı Türk hakimiyeti altında olduğu için buradaki Türk nüfusu da bir hayli idi. Fakat şimdiki durum oldukça değişmiştir. Türkler ufak bir azınlığı teşkil etmekten ileri gidememektedirler.

Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti :

Daha önce Yugoslavya krallığı şeklinde mevcut olan Yugoslavya bir müddet Alman işgali altında kaldıktan sonra İkinci Dünya harbinden sonra bağımsızlığını kazanmıştı. Yugoslavya devleti resmen 23 Ağustos 1945'te bir sosyalist devlet olarak ilân edildi. Yüzölçümü 225.804 km². olup, nüfusu 22.352.000 (1981) ve başkenti Belgrat'tır. Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti kuzey-doğuda Macaristan ve Romanya, doğuda Bulgaristan, güneyde Yunanistan, güney-batıda Arnavutluk, kuzey-batıda İtalya ve kuzeyde Avusturya ile komşudur. Batısında ise Adriatik denizi bulunmaktadır. Şeklen SSCB'ni andıran çok milletli Yugoslavya'nın Bosna-Hersek (Herzogovina), Makedonya, Slovenya, Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ (Montenegro) adlı altı ittifak cumhuriyeti bulunmaktadır. Ancak Sırbistan'ın Voyvodina ve Kosova adlı muhtar ülkeleri bulunmaktadır. Nüfus çoğunluğunu Sırpların teşkil ettiği Yugoslavya'da Sırpça-Hırvatça, Slovence ve Makedonca resmî diller olarak sayılırlar.

Ülkenin en yüksek organı olarak Federal Meclis (Savezna Skupşina) sayılır. Bu meclis şu aşağıdaki 5 şuradan oluşmaktadır: 1.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Halklar şurası, 2. Ekonomi şurası, 3. Eğitim-kültür şurası, 4. Sosyal ve sağlık şurası, 5. Siyasî şura. Bu şuraların ilkine her cumhuriyetten 20'şer ve her muhtar ülkeden 10'ar, toplam 140 mebus kendi hükûmetlerince tayin edilir. Kalan dört şuraya ise karışık bir sistemle 120'şer kişi seçilir. Ancak sonuncusu için her dört yılda bir seçim yapılır.

Nüfus :

31 Mart 1971'de yapılan nüfus sayımına göre Yugoslavya'da çoğunluk % 39,7 oranla Sırplara aitti. Bundan sonra sırasıyla Hırvatlar (% 22,1) gelmekte idi. Aynı nüfus sayımında Türklerin genel nüfustaki oranı % 0,6, başka bir ifade ile 120 bin civarında olarak verilmişti. Tabii ki, bu oran 20 milyonluluk bir devlet içinde hiç denilecek kadar azdır.

Türk nüfusu :

Türkler 1683 Viyana muhasarından başarısız çıkınca birbiri ardından Avrupa'daki topraklarını kaybetmeye başlamışlardı. İşte Yugoslavya'daki Türk nüfusu da bu tarihten itibaren gerilemeye başladı. Bilhassa 1878'den sonra Bosna'dan, 1912'den sonra ise Kosova vilâyeti, Novi Pazar ve Makedonya sancaklarından göç eden Türklerin sayısı bir hayli artmıştı. Osmanlılar döneminde yapılan nüfus sayımları milliyete göre değil de dinî inanca göre yapıldığından ve Türkler de diğer Slav müslümanları ile birlikte müslüman nüfus içinde mütalaa edildiğinden o devirdeki rakkamları hakkında kesin bir şey söylemek hayli zor olmaktadır.

Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1953'te yapılan nüfus sayımına göre o tarihte 260 bin Türk bulunuyordu. Bu Türkler Makedonya (Yugoslav Makedonyası) nüfusunun % 15,6'sını ve Kosova vilâyetinin % 4,3'nü teşkil ediyorlardı. 1971'de ise bu oran % 6,5 ve % 1'e düşmüştü. Türklerin nüfuslarının azalmasında en mühim etkeni büyük sayıda Türkiye'ye göç teşkil etmektedir. Resmî bilgilere göre 1961 yılına kadar 183 bin ve 1971 yılına kadar ise 129 bin Türk göç etmişti.

Bugünkü günde Türkler topluca Kosova muhtar bölgesinin Priştina, Dragaş ve Makedonya'nın Üsküp (Skopje), Bitola, Gostiva, De-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

var, Kiçevo, Kruşevo gibi şehirlerinde yaşamaktadırlar. Üsküp'teki Türklerin sayısı 30 binin üzerindedir. Yugoslavya'da 150 bin Türk mevcuttur diye tahmin edebiliriz.

Eğitim ve kültür :

Türklerin sayıca daha çok olduğu 1959/60 ders yılında Yugoslavya'da 50 (40'ı Makedonya) Türk ilkokulu ve 3 lisesi ve bunların 27 bin talebesi mevcuttu. Şimdi bu sayı oldukça azalmıştır. Yugoslavya'daki Türkler için üç günde bir çıkan «*Birlik*» gazetesi, aylık çocuk dergileri «*Sevinç*» ve «*Tomurcuk*» ve aylık san'at dergisi «*Sesler*» yayınlanmaktadır. Tabii ki, bu gazete ve dergiler rejimin doğrultusunda yayında bulunurlar.

Kısacası Yugoslavya'daki Türkler çok ufak bir azınlığı teşkil eden ve herhangi bir politik ağırlığı olamayan bir topluluğu teşkil ederler.

NOTLAR

K.F. Cviic, «Yugoslavia's Moslem Problem», *WT*, sayı 3, (1980), s. 108-112.

R. Grulich, «Der türkische Volksgruppe in Yugoslavien», *MT*, I, (1975), s. 22-34.

H. Günther, Erste Ergebnisse der Volkszaehlung in Jugoslawien 1981», *O*, sayı 4, (1982), s. 322-324.

——— *WN*, (9 Mayıs 1978).

«Jugoslavien», *B*, IX, s. 544-551.

W.F. Robinson, (der.), «Selected Demokraphic and Economic Data on Eastern Europe», *RFE Research*, (29 Nisan 1977).

Ş. Yücelden, «Yugoslavya Türkleri», *TDEK*, s. 1086-1098.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YUNANİSTAN TÜRKLERİ

Yunanistan'da yaşayan Türkler başlıca Batı Trakya ile On iki adalarda yaşamakta olup nüfusları 150 bin civarındadır diye tahmin edilmektedir.

Yunanistan cumhuriyeti :

1971 nüfus sayımına göre 8.769.000 nüfusa sahip olan Yunanistan'ın yüzölçümü 131.944 km². dir. Başkenti Atina'dır. Yunanistan doğudan Türkiye, kuzeyde Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk ile komşudur. Güney ve doğusunda Akdeniz bulunmaktadır. Balkan ülkeleri arasında Türkiye gibi çok partili demokrasi ile yönetilen Yunanistan'ın azınlıklar konusunda tek Türkiye ile değil Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan'la da problemleri mevcuttur. Yunanistan dağlık bir çoğrafi yapıya sahiptir. Kara sularının yüzölçümü 23.096 km.² olup içinde irili ufaklı 166 ada bulunmaktadır. Bu adaların bazıları Türkiye'den çıplak gözle bile görülmektedir. Bu adalar arasında en büyüğü Girit olup, 8.331 km.² yüzölçümüne ve 457 bin nüfusa sahiptir (1971). Yunanistan'ın 9 milyona yaklaşan nüfusunun 2,5 milyondan fazlası başkent Atina ve civarında yerleşmiştir.

Türk nüfusu :

XIV y.y.'ın sonunda ve XV y.y.'ın yarısında tamamen Osmanlı hakimiyeti altına giren Yunanistan ancak 1828'de bağımsızlığını kazanmıştı. O tarihten 1922 yılına kadar Osmanlı ve daha sonra Türkiye aleyhine topraklarını genişletmekle meşgul oldu. İşte şimdi Türklerin başlıca yerleşim yeri olan Batı Trakya'da 560 yıl Türk hakimiyeti sürmüştü. 1922 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan mübadele antlaşması ile 1.200.000 Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye, 1.300.000 Rum da Türkiye'den Yunanistan'a göç ettirildi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yunanistan'ın Batı Trakya (Mesta Karasu ile Meriç arasındaki bölge) bölgesinin yüzölçümü 8.758 km.² olup, 1971 yılında 329.583 nüfusu mevcuttu. Bu bölgede sırasıyla Gümülcüne (Komotini), İskeçe (Ksanti) ve Dedeağaç (Aleksandropolis) adlı üç vilâyeti bulunmaktadır. İşte Türklerin büyük çoğunluğu da bu vilayetlerde yaşamaktadırlar. Bunun dışında Dimetoka ve Sofu'da da bir hayli Türk nüfusu bulunmaktadır. Türklerin yaşadıkları ikinci mühim yerleşim bölgesini Rodos'la İstanköy (Kas) adaları teşkil eder. Rodos' nüfusunun % 15'ini teşkil eden Türkler Batı Trakya'dakilerden daha kötü izole edilmiş durumdadırlar.

Eğitim ve kültür :

Yunanistan'daki Türklere millî olmaktan ziyade dinî haklar tanınmıştır. Bugünkü günde Batı Trakya'da 300 kadar cami mevcuttur. İlkokulların dışında 2 orta ve iki dinî (el-Reşadiye ve el-Hayriye) okul mevcut bulunmaktadır. Bunun dışında Türk gençleri yüksek eğitimi Yunanca yapmak zorundadırlar.

Basın yayın hayatı çok canlı olmuştur. Bilhassa İskeçe ile Gümülcine iki merkez rolünü oynamışlardır. Gazeteler devamlı yayınlanmamışlarsa da biri kapanınca bir ikincisi intişar etmiş. Bu da Batı Trakya Türklerinin Türk basınına ilgisini yansıtması bakımından çok mühimdir. Türklerin ufak çapta da olsa politik bağımsızlık kazanmak için gayretleri olmuş ve çok kısa süreler olsa da bir takım haklar elde edebilmişlerdir. Fakat Türklerin her fırsatta Türkiye'ye göçleri neticesinde Yunanistan'daki Türk nüfusu gittikçe azalmaktadır.

Son yıllarda Yunanistan'daki Türklere karşı çeşitli baskılar uygulanmaya başlanmış, bir takım hakları kısıtlanmıştır. Eğitim, seyahat, mal-mülk edinme ve hatta dini haklarına çeşitli bahanelerle kısıtlamalar getirilmektedir. Bu hareketler Papandreu ve hükûmetinin Türk düşmanı politikası ile daha da kuvvetlenmiştir. Resmî şahıslar da hükûmetlerinin felsefesi doğrultusunda Türk azınlığına çeşitli baskıları rahatlıkla uygulama imkânına kavuşmuşlardır.

Kısacası Yunanistan'ın genel nüfusunda ancak % 1,5'luk bir paya sahip olan 150 bin kadar Türk azınlığı Yunan-Türk münâse-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

betleri gerginleştikçe daha fazla sıkıntı ve baskıya maruz kalan bir topluluk görünümündedirler.

NOTLAR

K. Ş. Batıbey, *Batı Trakya Türk Devleti, İstanbul 1979. Human Rights Violations in Western Thrace.*

R. Grulich, «Die türkische Minderheit in Griechenland», *MT*, III, (1977), s. 83-88.

M. A. Ketemi, «Muslims in Greece», *Human Rigths Violations in the Western Thrace*, s. 10-18.

C. Orhonlu, «Yunanistan Türkleri», *TDEK*, s. 1099-1104.

B. Oran, «The Inhanli Land Dispate and the status of the Turks in Western Thrace», *JIMMA*, v, sayı, (1984), s. 360-372.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ROMANYA TÜRKLERİ

Romanya Türkleri denilince akla üç Türk gurubu, Anadolu ile Kırım Türkleri ve Gagauzlar gelir. Bunlara, bilhassa Kırım Türkleri Doburca Türkleri veya Tatarları da denilmektedir. Bugünkü sayıları hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte 100 bin civarında diye tahmin edilmektedir.

Romanya Sosyalist Cumhuriyeti :

İkinci dünya harbinden sonra krallık lağv edilmiş ve 6 Mart 1945'te bugünkü sosyalist Romanya devleti kurulmuştu. Yüzölçümü 237.500 km.² olup, nüfusu 20.400.000'dir (1971). Başkenti Bükreş (Bukarest)'tir. Nüfus çoğunluğunu Romenler teşkil eder (% 87,7). Romenlerden sonra nüfusça en kalabalık azınlık olarak Macarları görürüz (% 8,5). Bu ikisinin dışında Alman, Çingene, Ukrain, Rus, Sırp, Hırvat, Sloven ve Türk azınlıklar bulunmaktadır.

Türk nüfusu :

Romanya'da Türklerin meskûn olduğu Dobruca bölgesi V. y.y. dan itibaren sırasıyla Hun, Avar-Hazar, Peçenek, Bulgar, Uz ve Kuman gibi Türk boylarının hakimiyeti altına girmişti. 1471'de ise kesin olarak Osmanlı topraklarına dahil edildi. Kuzey Dobruca (Köstence ve Tulça sancakları) Berlin muahedesi (1878) ile Balkan harbinden (1913) sonra ise Güney Dobruca Romanya'nın hakimiyeti altına girdi. 1920 nüfus sayımına göre Dobruca'da 222.480 Türk bulunuyordu. 1930'da ise 145 bin Anadolu, 22 bin Kırım Türkü ve 105 bin Gagauz, yânî toplam olarak 275 bin Türk bulunuyordu. Bu Türklerin sayısı bir haylisinin Türkiye'ye göç etmesi, ve 1940'ta Besarabya'nın Sovyetler Birliğine Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a verilmesi neticesinde (175 bin Türk sovyet vatandaşı 150 bin Bulgar oldu) Romanya'daki Türklerin sayısı bir hayli azaldı. 1956 resmî nüfus sayımına göre 20.469 Tatar (Kırım Türkü) ve 14.329 Türk (Anadolu Türkü) bulunuyordu. Bir araştırmacıya göre ise 1965 yı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lında Kuzey Dobruca'da 50 bin, Güney Dobruca'da 150 bin kadar Türk bulunmaktadır. Aynı araştırmacıya göre Gagauzların sayısı ise 200 bin civarındadır. Bu rakkamlara şüphe ile bakıldığı takdir de bile Romanya'daki Türklerin sayısının 100 bin civarında olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kültür ve Eğitim :

Romanya Türklere ancak 1912'den sonra siyâsi ve kültürel haklar tanımıştı. İşte bu haklar çerçevesinde merkezi Kösence'de olan başmüftülük ve Silistre, Pazarcık, ve Tulça sancak merkezlerinde de müftü ve kadılıklar kuruldu. Romanya'da ilk Türkçe gazete 1888 yılında yayınlanan «*Dobruca Gazetesi*» olmuştu, bundan sonra yayın hayatı 1941'e kadar sürmüş ve değişik gazete ve dergiler çıkmıştır. Bunlar arasında en uzun ömürlülerinden biri 1930 ile 1941 yılları arasında çıkan «*Emel*» dergisi idi (Bu dergi 1961'den itibaren Türkiye'de çıkmaya başladı ve hâlen de yayın hayatını sürdürmektedir). Türkler yayın faaliyetlerinin dışında değişik dernekler de kurmuşlardı. Bütün bu faaliyetler ikinci dünya harbinde ve ondan sonra Romanya'da sosyalist bir rejim kurulunca tamamen durdu. Romanya burada kalan Kırım Türklerini Romenleştirmek için çeşitli tedbirler almaya başladı. Son on yılda Tatar kökenli Türkloglar «milliyetçilik» yapmakla suçlanarak ilim yuvalarından uzaklaştırıldılar. Bu nevi suçlamalar başka meslekteki Türklere karşı da kullanılmaya başladı. Kısacası Romanya'daki Türklerin belki adları değiştirilmemekte, fakat günlük yaşayışlarına büyük baskılar uygulanmaktadır. Aslında Romenlere herhangi bir tehlike arz etmeyen bu ufak Türk topluluğuna karşı uygulanan bu siyâsetin mânâsını ve gayesini anlamak çok zordur.

NOTLAR

R. Grulich, «Die Türken in Rumaenien», *MT*, I. (1975), s. 105-112.
K. H. Karpat, Ottoman Urbanism: The Crimean Egigration to Dobruca and the Foundation of Mecidiye» 1856-1878, *IJTS*, III/I (1984/85), s. 1-25.
«Rumeanien», XVI, s. 223-231.
M. Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Ankara 1966.
M. Ülküsal, «Romanya Türkleri», *TDEK*, s. 1082-1085.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BULGARİSTAN TÜRKLERİ

1984-1985 yılları Bulgar hükûmeti için bir yüz karası Bulgaristan Türklüğü için de acı bir matem olarak kalacaktır. Modern dünya tarihinde milletler Bulgar hükûmetinin sayesinde yeni bir uygulamaya şahit oldular. Bu uygulama da bir milleti, yânî Türkleri tamamen ortadan kaldırmaya yönelikti. Moskova bile bu kadarına cesaret etmemişti. Fakat Sofya ne kendi halkından ne de dünya kamu oyundan çekindi ve Türkleri bir-iki yıl içinde zorla isimlerini değiştirerek (Bulgarlaştırarak) en basit insan haklarına bile ehemmiyet vermediğini gösterdi. Tabii ki, bu acı olay dinmemiş ve akisleri bugün de devam etmekte ve yarın da edecektir. Her ne kadar Bulgar hükûmeti bu uygulaması ile bir yıl içinde Bulgaristan'daki Türk nüfusunu ortadan kaldırdığını kabul ediyorsa da, bizler için Bulgaristan'da hâlâ bir Türklük mevcuttur ve bunların nüfusu da 1 milyon civarındadır.

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti :

Bugünkü Bulgaristan toprakları tâ V. y.y.'dan X. y.y.'a kadar değişik Türk boylarının hakimiyeti altında kalmıştı. En son olarak da burada bugünkü Bulgar milletine ve devletine isim veren Tuna Bulgarları hükümran olmuşlardı. X. y.y.'ın sonlarına doğru Bulgar hanları Bizansın da etkisi ile Ortodoksluğu kabul edince buradaki Slav ve Bizans tesiri çok arttı ve hakim Türk zümresi kendi benliğini kaybetti. Bundan sonraki 2-3 asırlık boşluk döneminden sonra ise 1393 yılında Bulgaristan bu sefer müslüman Türk (Osmanlı) yönetimi altına girdi. Bu bölge Anadolu'dan getirilen göçmenlerle yeniden Türkleştirilmeye başlandı. Bu hakimiyet 1878 Berlin muahedesine kadar yânî beş asıra yakın bir devre sürdü. Berlin antlaşması ile Tuna vilâyetinin beş sancağı üzerinde muhtar Bulgar Prensliği kuruldu. Aynı antlaşmaya göre Edirne vilâyetinin Filibe (Plovdiv) ve İslimye (Sliven) sancakları üzerinde de Doğu Rumeli vilâyeti ku-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rulmuştu. Bu vilâyet de 1885'te Bulgaristan'a katıldı. 1912-1913 Balkan savaşının sonunda Bulgaristan Batı Trakya ile Rodoplar bölgesindeki dokuz Türk ilçesini de kendi topraklarına kattı. Bulgaristan Berlin antlaşması ile 63.000 km², bir toprağa sahipken, 1895'te bunu 96.000 km.²'ye, 1913'te ise 110.000 km.² çıkarmayı başardı. En son olarak ise İkinci Dünya harbinde Romanya'dan Güney Dobruca'yı kendi sınırları içine kattı. Bugünkü günde Bulgaristan'ın yüzölçümü 110.928 km.²'dir.

Önce krallıkla idare edilen Bulgaristan İkinci Dünya savaşından sonra Romanya gibi Sovyetler Birliğinin güçlü tesiri altında sosyalist sistem kurdu (8.9.1946). Buradaki sosyalist sistem belki Romanya ve Sovyetler Birliğinkinden daha katıdır. Başkenti Sofya ve belli başlı şehirleri Filibe, Varna, Ruse ve Burgaz'dır. 1975 istatistiklerine göre nüfusu 8.730.000 olup, 1 Aralık 1965'te Bulgarın nüfusu % 88,2'yi, Türklerin ise % 9,1'i teşkil ediyordu.

Türk nüfusu :

1877-78 Osmanlı-Rus harbine kadar Bulgaristan'daki Türk nüfusu büyük bir yekün tutuyordu. Fakat bundan sonra denge Türkler aleyhine bozuldu. Türkler büyük sayıda göç etmeye başladılar. Bu göçlerde, 350.000 Türk çeşitli sebeplerden öldü. Bulgaristan'da Türkler ana dilleri ve dinlerine göre Türk ve müslüman olarak ayrılmaktadır. Müslümanlar içine gene Türk olan Tatarlar, Pomaklar ve müslüman Çingeneler müslüman nüfusu olarak gösterile gelmişti. Buna göre Türk ve müslüman nüfus aşağıdaki değişimi göstermişti:

Resmî Bulgar sayımlarına göre

Yıllar	Türk nüfusu	Müslüman nüfusu
1887	603.331	676.215
1926	577.555	825.774
1934	618.268	821.298
1940	705.000	910.000
1949	850.000	1.170.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu rakkamlar Bulgar yöneticilerini bazı tedbirler almaya yöneltti ve 1948 ile 1950 yıllarında müslümanları eritmek gayesi ile zorlu bir yerden diğer bir yere nakl edilmeye başlandı. Meselâ 1948 yılının Haziran'ında Rodop bölgesindeki Türkler 50 katara yüklenerek Doburca'ya; 1949 yılının Ekiminde Mestanlı, Kosukavak ve Daridere'deki Türkler 28 katara doldurularak ülkenin kuzeyine; 1950 yılının Eylülünde Kosukavak'taki Türkler 63 katara zorla yüklenerek Troyan, Razgard ve Şumnu havalisine sürüldüler. Bu sürgünler «iş, kalkınma ve gelişme» adına yapılmakta olup, gençler ailelerinden koparılarak Bulgar gençleri arasına katılmakta idi. Rodop ve Deliorman bölgesinden zorla alınan Türk gençleri hemen hemen hiç Türk nüfusu olmayan Sofya, Burgaz ve Kayacık (Dimitovgrad) şehirlerinde yerleştirildiler. Türk ve müslümanları eritmek için bu tedbirleri kâfi görmeyen Bulgar yönetimi 1950 ile 1951 yıllarında 156 bin Türk'ü Türkiye'ye göç ettirdi. Fakat iş gücü kaybı korkusu ile bu uygulamadan ani olarak vaz geçildi. Zaten bugün isim değiştirerek, Türkçe konuşmayı yasaklayarak yapılan Bulgarlaştırmanın ardında da aynı korku yatıyor olsa gerek. Rejimi korkutan ikinci husus ise Türk ve müslümanların sayısının % 10 limitine yaklaşarak ülkede etkili bir hâle gelmesinden de kaynaklanmaktadır. Meselâ 1965'te 8.760.000 olan genel nüfusun % 9,1'ni, yânî 797.160'nı Türkler teşkil ediyordu. Bulgaristan'ın nüfusunu artırmak için alınan bütün tedbirlere rağmen, Sofya şimdiki günde yılına binde 13,9 olan nüfus artışı oranına sahiptir. Bu oran, daha da düşerse 1990 ve 1995 yıllarında Bulgaristan'ın nüfus artışı sıfır olacak, yânî artmayacaktır. Fakat Türklerde ise bu durum tam tersinedir ve genelde yıllık binde % 20'lik bir artışa sahiptirler. Bu verilere göre hesapladığımızda Türklerin bugünkü nüfusu 1.200.000 civarında olması gerekirdi. 1968 yılında Türkiye'ye göç eden 200 bin kadar Türkü bu rakkamdan çıkardığımızda dahi rahatça 1 milyon rakkamına ulaşmaktayız. Tabî ki bu rakkamlara diğer müslümanları dahil etmedik.

Bulgarlaştırmanın yeni safhası :

Bulgaristan'da Türklere karşı uygulanan baskılar burada sosyalist hükûmetin iktidara geçmesinden sonra da devam etmiştir. 1946'da çıkarılan bir kanunla Türk cemaatine ve vakıflara ait 2 bini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aşkın Türk azınlık okulları devletleştirilmişti. 1951-1952 ders yılında Türkçe okutulan derslerin oranı 1/3'e indirilmiş, 1959'da ise Türk azınlık okullarının hepsine son verilmişti. 1960'tan itibaren Türk çocuklarına haftada birkaç saat Türkçe dersi verilmesine müsaade edilmesine de 1974'te vazgeçilmişti.

Bulgaristan'daki yeni rejim 1949 ile 1955 yıllarında uyguladığı devletleştirme politikası ile bilhassa Türk çiftçisine büyük darbe vurmuştu. Müslümanların çoğunluğunu ufak çiftçiler teşkil etmekte idi ve bu devletleştirme politikası neticesinde işsiz kalmışlar devlet çiftliklerinde çobanlık çöpçülük v.s. gibi alışmadıkları işleri yapmak ve az maaş almak zorunda bırakılmışlardı.

Bulgar hükûmeti yukarıda sayılan bütün tedbirlere rağmen müslüman ve Türk problemini çözememişti. Bunun üzerine bu problemi hal etmek için hukukî bir kılıf arandı ve 1985'in sonunda tamamlanan Bulgarlaştırma kampanyası başlatıldı. Bu uygulama için gerekli hukukî kılıf şu idi:

Bulgarlaştırmanın hukukî kılıfı :

Bulgaristan Bakanlar Kurulunun 56/1978 sayılı kararnâmesi ile 1 Ocak 1981'den başlayarak Bulgar vatandaşlarına yeni kimlikler (nüfus cüzdanı) verilmeye başlandı. Kimlikleri değiştirme işlemlerinin 21 Aralık 1985'te tamamlanması gerekiyordu. Eski kimlikleri yenileri ile değiştirmede doğum yıllarına göre bir düzenleme getirildi. Buna göre 1958 ile 1964 doğumlular 1981'de, 1949 ile 1957 doğumlular 1982'de, 1940 ile 1948 doğumlular 1983'te, 1930 ile 1939 doğumlular 1984'te ve 1930'dan önce doğanlar 1985 yılında yeni nüfus cüzdanlarını alacaklardı. Esasta bu plan programa uygun olarak uygulandı, fakat Türklerin nüfus kağıtları değiştirilirken kuvvetli bir reaksionla karşılaşıldı.

Çünkü yeni kimliklerde (1965 yılında dağıtılan kimliklerde olduğu gibi) milliyet hanesi mevcut değildi, ancak vatandaşlık hanesi bulunuyordu. Yâni önceden Bulgaristan vatandaşlarının kimliklerinde onların hangi milletten olduklarını anlamak mümkündür. Bir hayli sosyalist ülkede ve Sovyetler Birliğinde de kimliklerde «milliyet» hanesi bulunmaktadır. Bulgar yönetimi bu uygulama ile Bul-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

garistan'daki herkesi milliyeti ne olursa olsun Bulgar yapma imkânını elde etti. Yânî yeni kimlikler verilirken bunlarda kolaylıkla isim değişikliği (Bulgar adı takma) imkânını da elde edilmiş oldu. tive obslujvane na naselenieto: Vatandaşlık tasdiki için ortak sistem ve halkı idarî olarak gözetme) adı verilen ortak kayıt sistemi ile yeni kimlik alanların tekrardan değişik bir nüfus cüzdanı almaları da ortadan kaldırılmış oldu.

Kısacası yukarıda belirtilen hukuki kılıf hazırlandıktan sonra yeni kimlik dağıtımı sistemli olarak uygulanmaya başlandı. Başta bu uygulama nüfusları az olan azınlıklar üzerinde tatbik edildi. Hatta bundan öncede müslüman Pomakların adları Bulgar adları ile değiştirilmişti. 1981 ile 1983 yıllarında Türkçe konuşan müslüman çingenelerin adları değiştirildi. 1984'ün yaz aylarında ise Tatar, Arnavut gibi Türk ve müslüman topluluklarının adları Bulgar adlarıyla değiştirildi. 1984 sonbaharında ise sıra Türklere gelmişti ve bu uygulamaya ülkenin güneyinde başlandı. Kocaali, Mestanlı, Eğridere, Darıdere bölgeleri yasak bölge ilân edilerek, silâhlı kuvvetler tarafından çevrildi. Her kasabaya, her köye, her Türk evine baskınlar düzenlenerek her aile reisine önceden bastırılmış dilekçeler verildi. Bu dilekçe formlarında adlarının Bulgar adları olarak nüfusa geçirilmesi isteniyordu. Bu formları imzalamak istemeyenler dayaktan geçirildi, işkenceye tabi tutuldu, hücrelere kapatıldı ve hatta öldürüldü.

1984 sonuna kadar güney Bulgaristan'da Kırcaali, Mestanlı, Darıdere, Eğridere ve Hasköy yörelerinde 129 bin Türk'ün adı Bulgar adları ile değiştirildi diye tahmin edilmektedir. Bugüne kadar toplam olarak Kırcaali'de 213 bin, Hasköy'de 120 bin Türke zorla Bulgar adları verildi. Bulgar hükûmeti bu uygulamayı her türlü direnişe rağmen son Türk ferdine Bulgar adı takana kadar devam etmeye kararlı olduğunu göstermiştir. Gerek Türkiye'nin ve gerek dünya kamu oyunun protestoları herhangi bir netice vermemiştir.

Rejimin Türk adlarını zorla Bulgar adları ile değiştirmesinin dışında Bulgarlaştırmayı süratlendirmek için kullandığı yöntemleri aşağıdaki gibi sıralıyabiliriz :

Yeni doğan bebeklere Bulgar adı almadıkça nüfus cüzdanı verilmemektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Adını Bulgar adıyla değiştirmeyenler evlenememektedirler. Adını değiştirmeyenler cezalandırılmaktadır.

Türkler istedikleri işlerde çalışamamakta ancak ağır işlere kabul edilmektedirler.

Türkler diledikleri yerlerde yerleşme hakkına sahip değildirler.

Türkler yurt dışındaki aile ve akrabalarını ziyaret edemezler.

Türkçe yayın tamamen yasaklanmıştır.

Türkçe konuşmak yasaklanmıştır.

Din ve vicdan hürriyeti kalmamıştır.

Müslüman mezarları tahrip edilmektedir.

Ölülerin dinî merasimle gömülmesine müsaade edilmemektedir.

Türkçe konuştukları gerekçesiyle bütün Türk aydınları işkencelere tabi tutulmaktadırlar.

Türk kızları üç ay için askerlik hizmetine alınarak bunların Bulgar gençlerinden hamile kalması sağlanmaktadır.

Türklere bankalardaki şahsî tasarruflarını çekmek için izin verilmemektedir.

Bunun dışında yukarıda sayıp bitiremediğimiz çeşitli tedbir ve metodlarla Türkler tamamen sindirilmeye çalışılmaktadır. Bulgaristan yönetimi bu şekilde bir-iki nesilden sonra bütün Türklerin Bulgarlaşacağı kanaatinde olmalıdır.

Böyle insanlık dışı bir uygulamanın sosyalist bir ülkede yapılması daha da dikkati çekmektedir. Zihinlerde Bulgar örneğini azınlıklarla problemleri olan başka sosyalist ülkeler meselâ Sovyetler Birliği de kullanmaya kalkmaz mı gibi sorunlar doğurmaktadır. Bir yerde Bulgaristan sosyalist ülkeler için laboratuvar rolünü mü oynuyor gibi düşünceler de ileri sürmek mümkündür.

Kısacası Bulgaristan Halk Cumhuriyetindeki bir milyon civarındaki Türkler bilhassa son yıllarda çok büyük bir darbe yemiştir. Artık onların Türkçe basın-yayını da, eğitimi de hatta Türk adı bile kalmamıştır. Türklerin soykırımına maruz kalmaları aslında yeni değildir, fakat Bulgaristan'daki Türkler en son örneği teşkil et-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mektedirler. Tabii ki, Sofya'daki rejimin ve yönetimin Türkleri Bulgarlaştırmak için attığı bu insanlık dışı aşırı tedbirlerinin nasıl bir netice vereceğini daha ilerde göreceğiz.

NOTLAR

Ankara Üniversitesi Bulgaristan'daki Türkler Semineri, Ankara 1985.

Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği, Bulgaristan'da Türk Soykırımı (bildiri), (24 Eylül 1985).

Bulgaristan'da Türk varlığı, Ankara 1985.

Bulgarien, *E S*, III, s. 434-443.

E. Krepiev, «Turkologie in Bulgarien», *MT*, III (1977), s. 89-92.

W.F. Robinson, Selected Demokraphic and Economic Data on Eastern Europe, *RFE Research*, (29 Nisan 1977).

B. Şimşir, *Rumeli'den Türk göçleri*, I, Ankara 1968.

ayn. mlf., Bulgaristan Türkleri, *TDEK*, s. 1070-1081.

ayn. mlf. (der.), *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri*, Ankara 1985.

Umtausch der Personenausweise, *WDS* (1980), sayı 12, s. 283.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÜNYADAKİ DİĞER TÜRKLER

Buraya kadar saydığımız Türklerin hepsi de değişik ülkelerin vatandaşlığına sahip olan soydaşlarımızdı. Şimdi ise bir kaç kelime ile Türkiye dışında olmalarına rağmen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türklerden bahsedeceğiz. 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'nın değişik ülkelerine esas olarak bu ülkelerde çalışmaya giden Türklerin sayısı bugün 2 milyon civarındadır. Bu Türk vatandaşları başta Federal Almanya olmak üzere Fransa, İsviçre, Avusturya, Hollanda, İsveç, İngiltere gibi Batı Avrupa ülkelerine yerleşmiş durumdadırlar. Bunların bir kısmı katî dönüş yaparak yeniden Türkiye'ye yerleşmekle berâber, yeni gidenlerle bu ülkelerdeki Türklerin sayısı pek değişmemektedir. Bu Türkler hür ve demokratik ülkelerde çalışmalarına rağmen hiç şüphesiz başta bulundukları ülkelere uyum sağlamak üzere değişik zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Ekonomik sebeplerle Türkiye'den ayrılan ve bu Batı Avrupa ülkelerinde kök salmaya başlayan Türklerin belli başlı sorunları ağır işlerde çalışmaları, dil, inanç ve gelenek farklılığı sebebiyle meydana gelen problemler ve bulundukları topluluklarda ön yargı ve anlayışsızlıkla karşılaşmaları şeklinde özetleyebiliriz. Bu ülkelerde doğan Türk çocuklarının eğitim mes'eleleri genellikle çözülmemiştir. Bu çocuklar bulundukları ülkelerdeki değişik eğitim sistemleri içinde kendi kültür ve dillerine yabancılaşmaktadırlar. Dolayısıyla da ebeveyni ile Türkiye'ye dönmek zorunda kalan bir çocuk (bilhassa ileri yaştakiler), büyük ihtimalle Türkiye'deki çevresine uyum gösterememekte ve hatta bunalıma düşmektedir. Batı Avrupa ülkelerindeki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türkler aslında o ülkeler tarafından ancak iş gücü olarak değerlendirilmektedirler, bulundukları ülkelerin vatandaşları ile aynı vergiyi ödedikleri hâlde realitede aynı haklardan yararlanamamaktadırlar. Kısacası Batı Avrupa ülkeleri kendilerindeki yabancı işçilerden belli bir süre yararlanmaktan başka bir şey düşünmemekte eninde sonunda bunları Türkiye'ye geri yollayacaklarına inanmaktadırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FEDERAL ALMANYA CUMHURİYETİNDEKİ TÜRKLER

Batı Avrupa ülkeleri arasında Federal Almanya (veya Batı Almanya) 1960'lı yıllardan sonra Türkiye Türklerinin yurtdışında en fazla yerleştiği ülke durumuna gelmişti. Buna ilk sebep ekonomisi süratle gelişmekte olan Almanya'nın iş gücüne olan talebinin artması ise ikincisi Türkiye'deki yoğun işsizlikti. Batı Almanya 1960'lı yıllarda büyük ekonomik hamle yaparken kalifiye olmayan eleman ihtiyacını kalkınmakta olan ülkelerden sağlama yoluna gitmiş ve böylece başta Türkiye olmak üzere Yugoslavya, Yunanistan, Portekiz, İspanya ve hatta İtalya'dan da yabancı işçiler getirilmişti. Tabiî ki, bu işçiler bir müddet sonra kendi eşlerini, çocuklarını yanlarına aldırmaya başlamışlar ve Almanya'da da yeni çocukları dünyaya gelerek büyük bir yabancı nüfusu oluşmuştur. Aslında tarihinin hiçbir döneminde yabancılarla yaşamaya alışmamış Alman milleti (Hitler dönemini bu hesaba katmıyoruz. Çünkü o devirde Almanya'daki yabancıların ekseriyetini Alman toplumu ile temasta tutulmayan harp esirleri veya «Ostarbeiter» adıyla anılan bir nevî esir işçiler teşkil ediyordu) için resmî tabiri ile Aslaendische Arbeitnehmer» veya halk arasındaki yaygın tabirî ile «Gastarbeiter»ler Almanya'nın ekonomisine bir hayli faydalar sağlamakla birlikte, kendileri ile birlikte bir takım sosyal problemleri de getirmişlerdi. 1980'li yılların başında ise Almanlar arasında işsizlik artarak 2 milyon civarına dayanınca, halk ve bazı politikacılar aslında yabancılar Almanların tercih etmediği ağır ve piş işleri yapmalarına rağmen, işsizliğin sebebini yabancılarda görmeye başladılar. Neticede şimdi ülkedeki yabancı işçi sayısını azaltmak için bazı zorlayıcı ve bazı cezbedici tedbirler alınmaya başlandı.

Almanya Federal İstatistik Müdürlüğünün 1987 yılı için verdiği rakkamlara göre, Federal Almanya'da kayıtlı olarak 4.630.200 yabancı bulunmaktadır. Bu 4,5 milyonun üstündeki yabancılar arasında Türkler 1.481.400 (1982 : 1.580.700) nüfusla birinci sırayı almaktadırlar. Türkleri sırasıyla aşağıdaki topluluklar takip etmektedir : Yugoslavlar 597.600 (1982: 631.700), İtalyanlar 544.400 (1982 : 601.600), Yunanlılar 279.900 (1982 : 300.800), Avusturyalılar 177.000 (1982 : 175.000), İspanyollar 147.100 (1982 : 173.500), Polonyalılar 142.200, Hollandalılar 109.300 (1982 : 109.000) ve Por-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tekizliler 79.200 (1982 : 106.000) Federal Almanya'daki belli başlı yabancıları teşkil etmektedirler. Federal Almanya'da bulunan Türklerin % 56,8'ni (841.200) erkekler, % 43,2'ni (640.200) kadınlar teşkil etmektedir. Bu Türklerin Almanya'daki eyâletlere göre dağılımı ise aşağıdaki gibidir :

Yabancıların federal eyaletlere göre dağılımı (1982-1987)

Federal eyaletin adı	Toplam yaabncı sayısı (bin)		Alman nüfusa göre oranı		Türk nüfusa (bin)	
	1982	1987	1982	1987	1982	1987
Schleswig-Holstein	94,5	87,5	2,0	1,9	39,2	31,5
Hamburg	172,6	181,0	3,7	3,9	57,7	55,1
Niedersachsen	300,6	289,5	6,4	6,3	109,4	94,5
Bremen	51,7	50,5	1,1	1,1	28,2	24,4
Nordrhein-Westhalen	1443,6	1401,7	30,9	30,3	555,5	517,0
Hessen	522,8	539,4	11,2	11,7	140,4	144,2
Rheinland-Pfalz	17,9	172,3	3,7	3,7	55,5	51,2
Baden-Wüttenberg	919,8	887,7	19,7	19,2	265,3	250,7
Bayern	709,7	716,1	15,2	15,5	220,0	197,6
Saarland	46,0	47,9	1,0	1,0	7,3	8,0
Berlin (Batı)	243,7	256,4	5,0	5,5	102,0	107,3

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere yabancıların en fazla bulunduğu Nordrhein-Westfalen eyâletinde Türklerin sayısı yarım milyonu geçmiş durumdadır. Bunun dışında Türklerin hemen her eyâlette yabancı nüfusun yaklaşık 1/3'i teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Federal Almanya'da bu kadar çok sayıda yabancının bulunması burada yabancı sorunu yerine «Türk sorunu»ndan bahsedilmesine yol açmıştır. Bu sorun bazı hâllerde «Türk düşmanlığı» şeklinde de kendini göstermektedir. Bu düşmanlığın politikada da aksini görmekteyiz. Meselâ 29 Ocak 1989'da Berlin Eyâlet Meclisine yapılan seçimlerde açıkça yabancı (Türk) düşmanlığı yapan «Republikaner Partei» (Cumhuriyetçiler Partisi) beklenmedik şekilde % 8' in üzerinde oy alarak parlementoya 11 mebus sokmuştur. Her nekadar Batı Almanya'nın ileri gelen politik partileri bu gelişmeyi esef bildirmişlerse de yabancıları ülkelerinde istemeyenlerin belli bir potansiycle eriştikleri bir gerçek olup, bunun da sosyal ve siyasî problemler doğurması beklenir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Federal Almanya'daki Türklerde tabiî nüfus artışı gerek Almanlardan ve gerek diğer yaabncılardan çok yüksek olmaktadır. Bu durum aşağıdaki tablodan daha iyi anlaşılmaktadır :

Türk nüfusunun yaşlara göre dağılımı (1982-1987)

Yaş	Yabancıların toplamı (bin)		Yabancı nüfus içindeki oranı		Türk nüfusu	
	1982	1987	1982	1987	1982	1987
6'dan ufak	400,0	323,4	8,6	7,0	194,9	153,3
6-10	328,2	260,7	7,0	5,6	159,5	121,2
10-15	387,4	368,7	8,3	8,0	186,3	169,8
15-18	217,9	236,5	4,7	5,1	109,8	109,9
18-21	227,2	234,1	4,9	5,1	106,1	97,8
21-35	1362,2	1249,1	29,2	27,0	331,9	354,7
35-45	959,5	947,1	20,6	20,5	331,0	232,1
45-55	502,1	630,5	10,8	13,6	139,9	197,9
55-65	182,3	254,2	3,9	5,5	17,5	39,7
65'ten yukarı	99,9	125,8	2,1	2,7	3,8	5,0

Federal Almanya'daki Türk nüfusunu 0 ile 18 yaş arasındakilerin 554.200'lük (% 37,4) bin nüfusu, 18 ile 65 yaşındakilerin, yâni çalışma yaşındakilerin ise 927.200'lük (% 62,6) bir nüfusa sahip oldukları görünmektedir. Bu rakkamlar Batı Almanya'daki Türklerin esasta çalışan bir nüfusa sahip olduklarını göstermektedir. 65 yaşından yukarı olanların, yâni emeklilik hakkı kazananların oranının (% 0,33) çok düşük olması, bu yaşın üstündekilerde yüksek ölüm oranı veya emekli olduktan sonra Türkiye'ye geri dönmüş olmaları ile izah edilebilir.

Federal Almanya'daki Türklerin adı geçen ülkede ikâmet sürelerini incelediğimizde % 71,3'nin (1.055.300) bu ülkede 8 yıldan fazla bir süre kaldıklarını anlamaktayız. Bir insan ömründe oldukça uzun bir süre olan bu ikâmet müddetinden sonra bu şahısların Türkiye'ye dönerek yeni bir başlangıç yapmaları oldukça zor olacaktır. Aşağıdaki tablodan Türklerin Federal Almanya'daki ikâmet süreleri hakkında daha geniş bilgi edebiliriz :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türk nüfusunun ikâmet süresi (1982)

Müddet (yıl)	Nüfus (bin)	1987
1'den az	52,2	55,8
1-4	343,3	127,2
4-6	171,3	72,1
6-8	164,2	171,1
8-10	275,3	176,4
10-15	474,6	419,3
15-20	87,0	384,7
20'den fazla	12,7	74,9

Kısacası Federal Almanya'daki Türklerin büyük çoğunluğunu 25 ile 45 yaş arasındaki gurup, yânî en verimli çalışma çağında olan gurup teşkil etmekte ve Türk nüfusunun büyük bir çoğunluğu da 10 yıldan fazla o ülkede ikâmet etmiş olup, ülkenin şartlarına alışmış durumdadır. Tibii ki, insanın doğup büyüdüğü yeri araması, sıla hasreti çekmesi normaldir. Bu daha ziyade ileri yaştakiler için geçerlidir. Ama Almanya'da doğup büyümüş ve oranın şartlarına intibak etmiş olanlarda bu sorun olmaktan çıkmıştır diyebiliriz. Fakat Federal Almanya'da zuhur olacak herhangi bir olağan üstü durumda, msl. büyük bir işsizlik kırizinde ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türklerin geri yollanmaları kuvvetle muhtemeldir.

Batı Avrupa'nın diğer ülkelerinde (Fransa, İngiltere, İsviçre, Avusturya, Hollanda, İsveç v.b.) yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türkler aşağı-yukarı Federal Almanya'daki soydaşları ile aynı dert ve problemlere sahiptirler. Bu saydığımız kategoriye Libya, Suudi Arabistan gibi Arap ülkelerinde ve hatta Avustralya gibi çok uzak ülkelere işçi olarak gitmiş olan Türkleri de katabiliriz. Bilhassa Arap ülkelerindeki Türkler o ülkelerdeki şartlara bağlı olarak daha az iş ve sosyal hak garantisine sahiptirler ve Batı Avrupa'daki soydaşlardan daha fazla problemleri mevcuttur.

Yukarıda saydığımız Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve esasta istihdam maksadıyla adı geçen ülkelere gidip yerleşenlerin dışında F i n l a n d i y a'da da bir miktar soydaşımız bulunmaktadır. Bunlar aslen Kazan Tatarı olup, XIX. y.y.'ın sonlarında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ticaret maksadıyla bu ülkeye gelmiş ve yerleşmişlerdir. Finlandiya Rusya'dan bağımsızlığını kazanınca bu Türkler de Finlandiya vatandaşı olmuşlardı. Sayıları bin kadar olan bu Finlandiya Türkleri başlıca Helsinki, Tampere ve Turku gibi şehirlerde yaşarlar ve ticaretle geçinirler. Avrupa kıtasında bir de *Polonya*'da Türk asıllı bir zümre yaşamakta olup, bunlara Polonya Tatarları da denilmektedir. XIV-XV. y.y.'larda Lehistan'a gelip yerleşen bu Türkler sayılarının da azlığı neticesinde dillerini unutmuşlar ancak İslâmiyeti muhafaza etmişlerdir. Bugünkü sayıları 5-10 bin arasındadır diye tahmin edilmektedir. Polonya hükûmeti bu ufak topluluğu azınlık haklarından faydalandırmaktadır.

Avrupa kıtasının dışında da bilhassa *Amerika Birleşik Devletlerin*'de ve bir miktar da *Kanada*'da Türk soylular bulunmaktadır. Türklerin büyük bir kısmı ABD'nin New York ve Los Angeles şehirlerinde yerleşmiş olup, bunları da üç ana kategoride inceleme mümkündür. İlk sırayı Türkiye'den göç ederek bu ülkeye yerleşenler teşkil eder. İkinci sırada Kırım ve Kazan Tatarları üçüncü sırada topluca Türkistanlılar diye anılan Özbek, Uygur, Kazak, Kırgız ve Türkmenler almaktadır. Bu ufak Türk toplulukları değişik cemiyetler kurarak kültür hayatlarını yaşatmaya çalışmaktadırlar. Süreli olmamakla birlikte bazı yayın faaliyetleri de yapılmaktadır. ABD'ndeki Türklerin toplam sayısı 100 bin civarındadır diye tahmin edilmektedir. Oradaki Türkler Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin politikasını desteklemek için bir takım faaliyetlere girişmiş olmalarına, sayıca kendilerinden binlerce misli fazla olan diğer Ermeni, Rum ve Yahudi gibi diğer azınlıkların Türkiye aleyhindeki faaliyetlerini durduramamaktadır.

Uzak Doğu'ya geldiğimizde ise *Avustralya* ve *Japonya*'da da bir miktar Türk soyundan olan insana rastlarız. Avustralya'da daha öncede bahs ettiğimiz gibi 50 bin kadar Türkiye'den buraya çalışmak maksadıyla gelen bir Türk nüfusu mevcuttur. Bunların dışında ise bilhassa son on yılda Çin Halk Cumhuriyetinden göçüp Avustralya'ya yerleşmiş olan aslen Kazan Tatarı olan başka bir Türk toplumu da mevcuttu. Bunların sayısı bin civarında diye tahmin edilmektedir. Japonya'ya geldiğimizde ise Tokyo ve Kore şehirlerinde sayıları 100'ü bile geçmeyen ufak bir Türk topluluğu vardır. Bunlar da aslen Kazan Tatarıdır. Buraya Birinci Dünya har-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

binden sonra yerleşmişler ve İkinci Dünya harbinden sonra çoğunluğu Türkiye ve ABD'ne göç etmiştir. Japonya'daki bu ufak Türk topluluğuna Kore savaşı yıllarında Türk askerlerine gösterdikleri yardım dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı da verilmişti. Böyle bir uygulama Cumhuriyet tarihimizde belki de ilk defa olmuştu.

Yukarıda saydıklarımızın dışında büyükçe ve Türk topluluğu da *Suudi Arabistan Krallığı*'nda yaşamaktadır. Suudi Arabistan vatandaşı olan bu Türklerin büyük çoğunluğu Uygur'dur ve bir miktar da Özbek bulunmaktadır. Bu Türkler bundan 20-30 yıl önce bu ülkeye yerleşmeye başlamışlar ve çalışkanlıkları neticesinde kısa zamanda oldukça varlıklı bir duruma gelmişlerdir. Nüfusları 5-10 bin arasındadır. Gene de son yıllarda Afganistan'dan kaçan bir miktar Türk asıllı Hac dolayısıyla Saudi Arabistan'a gelmiş ve geri dönmeden buralarda kaçak olarak çok zor şartlarda yaşamaktadır.

Mutlaka dünyanın başka ülkelerinde, bilhassa Osmanlı hakimiyeti altında olan Lübnan, Mısır, Tunus, Cezayir gibi ülkelerde de çok az sayıda olmakla beraber Türk asıllılar mevcuttur. Fakat bunlar hakkında elimizde bilgi mevcut olmadığı için ancak tahmin yürütmekle yetiniyoruz. Kısacası dünyanın Asya, Avrupa kıtaları başta olmak üzere, Amerika ve Avustralya kıtalarında da benliklerini az veya çok muhafaza edebilmiş irili-ufaklı Türk topluluklarına rastlamak mümkündür.

NOTLAR

— Amerika Haberleri, *K*, sayı 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18 (1973-76), s. 61-62, 61-63, 59-60, 61-62, 61-62, 61-62, 60

— L.A. Bauer, The Tatars in Poland, *JIMM*, V, sayı. 2 (1984), s. 345-359.

— R. Mansur, Avusturilya Haberleri, *K*, sayı 14, (1975), s. 53-54.

— A. Saflulla, Finlandiya'da Javrenpaa şehrinde kültür bayramı, *K*, sayı 13, 14, (1974-1975), s. 57-58; 42-43.

— *Statistischen Jahrbuch 1985 für die uBndesrepublik Deutschland*, Wiesbaden 1984.

— *Statistisches Jahrbuch 1988 für die uBndesrepublik Deutschland*, Wiesbaden 1988.

— C. Tuganay, Finlandiya Haberleri, *K*, sayı 16, 18 (1975-1976), s. 58, 61.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SONUÇ

Dünyada Türklerin kat'i ve kesin nüfusunu belirlemek hayli zor ve belki de imkânsız bir iştir. Sosyalist ve demokrasinin hükûm sürmediği ülkelerin vatandaşı olan Türkler hakında, çeşitli siyâsi sebeplerle, kesin rakkam ve bilgilerin verilmediği kanaatındayız. Fakat resmî istatistikî bilgiler ilân eden bu ülkelerin verdiği rakkamlar doğrultusunda hareket etmenin dışında çaremiz yoktur. Dolayısıyla da, kendi devletleri içindeki Türklerin nüfuslarını ilân eden ülkelerin verdiği bu resmî rakkamları «devletler yalan beyanda bulunmaz» prensibinden hareketle, aynen almak ve bu rakkamları ilân etmeyen ülkelerdekiler için ise bir takım tahminler yürüterek dünyadaki genel Türk nüfusunu tesbite çalışmaktayız. Türklerin toplam sayısı, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, çok basit ve kabaca bir hesapla en az 110 milyon ve en çok 135 milyon civarında diye tahmin edebiliriz :

Türklerin tahmini toplam nüfusu (1988)

Ülkenin adı	Nüfus (bin) en düşük	Nüfus (bin) en yüksek
Türkiye	50.000	55.000
SSCB	40.500	50.000
Çin HC	7.100	10.000
Afganistan	2.000	2.500
İran	6.500	9.000
Irak	1.000	1.500
Suriye	100	100
Kıbrıs	150	150
Bulgaristan	1.000	1.500
Romanya	100	100
Yunanistan	150	150
Yugoslavya	150	200
Batı Avrupa (Toplam)	2.000	2.250
ABD	100	150
Diğer ülkeler	150	250
Toplam	111.000	132.850

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki tahminlerde en fazla % 10'luk bir hata yapıldığı düşünülürse Türklerin toplam nüfusu en fazla 146.135.000 olması icap eder. Tabii ki, bu işin halli demograflara kalmıştır.

Türk nüfusunun en yoğun olduğu bölge hiç şüphesiz Türkiye Cumhuriyetidir. Türk nüfus çoğunluğu yönünden ikinci sırayı SSCB'i almaktadır. Üçüncü sırada Çin Halk Cumhuriyeti dördüncü sıralarda ise Türkiye'ye komşu olan doğuda İran, batıda Bulgaristan, güneyde Irak almaktadırlar. İşte Türkiye'den sonra en büyük Türk potansiyeline sırasıyla SSCB, ÇHC, İran, Bulgaristan ve Irak sahip oldukları için başta bu ülkelerdeki Türkleri değerlendirmekte büyük yarar vardır. Bu Türklerin yaşadıkları bölgeler ancak demografik yönden değil, ekonomik, stratejik ve kültürel yönden de ehemmiyet arz ederler.

Genelde Türklerin yaşadıkları bölgelerin, yâni değişik devletlerin hakimiyeti altındaki Türk ülkelerinin çok zengin yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahip olduklarını müşahede ediyoruz. Meselâ «kara altın» da diye de tabir edilen petrol ve tabiî gaz yatakları bu Türk ülkelerinde bulunmaktadır. SSCB'nin İdil-Ural bölgesinde (Tataristan ve Başkurdistan MSSC'nde yılda ortalama 130-150 milyon ton), Kafkasya'da (Azerbaycan SSC'de yılda ortalama 20-25 milyon ton), Sibirya'da (yılda ortalama 150 milyon ton), Türkistan'da (Türkmenistan ve Özbekistan SSC'lerinde 20-30 milyon ton) çıkarılan petrol Sovyetler Birliğinin tüm ihtiyacını karşılamakla kalmamakta aynı zamanda dünyanın en büyük petrol ihrac eden ülkeler arasında yer almasına da sebep olmaktadır.

Bunun dışında İran, Irak ve Çin'de (Doğu Türkistan'da yılda ortalama 15 milyon ton) petrol yataklarının büyük çoğunluğu Türk bölgelerinde bulunmaktadır. Petrolün dışında bu yörelerde bir hayli kıymetli (altın, gümüş), stratejik (uran) ve kömür, demir, bakır, çinko, molibden gibi madenler de bol miktarda elde edilmektedir. Geleneksel besicilik ve ziraat, modern teknolojinin de yardımı ile çok gelişmiş durumda olup, meselâ Kazakıstan Sovyetler Birliğinin tahıl ve canlı hayvan, Özbekistan pamuk anbarı durumundadırlar.

Dünyanın iki büyük sosyalist ülkesi olan SSCB ile ÇHC arasında herhangi bir silâhlı çatışma çıktığı takdirde, savaş Türk nüfu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sunun yoğun olduğu Türkistan'da (Batı ve Doğu) cereyan edecektir. İki ülke arasında bundan önce de ufak çapta sınır çatışmalarının olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla Çin'e komşu olan Sovyet Cumhuriyetleri Moskova için, SSCB komşu olan Doğu Türkistan Pekin için stratejik açıdan mühim bölge rolünü oynamaktadırlar. Aynı şekilde Afganistan'ın işgalinde Türkmenistan ile Özbekistan en azından coğrafî konumları itibariyle önemli rol oynamışlardır. İran ve Irak savaşında her iki tarafın da Türk asıllı askerleri kullandığı da bir gerçektir. Gelecekte Türkiye üzerinde emelleri olabilecek komşu ülkelerin sınır bölgelerinde Türklerin bulunduğu da bilinmektedir. Muhtemel bir çatışmada bunların da kendine göre bir rolü olacağı düşünülebilir. Dolayısıyla bu stratejik faktörler ilmî analize muhtaçtırlar. Son yıllarda Bulgaristan'da, Yunanistan'da (Batı Trakya), Irak'ta v.b. ülkelerde örneklerini gördüğümüz insan haklarının bariz bir şekilde ihlâlleri de Türkiye dışındaki soydaşlarımızla ilgilenmenin, en azından onların bu problemlerini dünya kamuoyuna duyurmanın, bir insanlık görevi olduğunu da ispatlamaktadır. Bizler bu konulara ehemmiyet vermezsek başkaları ilgilenecektir. Konuya lakayd kalmak şüphesiz Türkiye'mizin lehine olmayacaktır. Zaten Türk Dünyası demografik, ekonomik, stratejik, kültürel v.b. yönlerden batının gelişmiş ülkelerinde ve Türkiye'nin komşularında son yıllarda daha da ciddî bir şekilde incelenmeye başlanması Türk Dünyasına verilen ehemmiyetin göstergesi durumundadır.

İstanbul 1988
Doç. Dr. Nâdir Devlet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KISALTMALAR

(Dergiler, Gazeteler, Haber Ajansları, Ansiklopediler)

A	Arabia The Islamic World Review (London)
AFP	Agance France Press
AP	Associated Press
AS	Asian Survey (London)
ATKD	Azerbaycan Türk Kültür Dergisi (Ankara)
B	Brockhaus (Wiesbaden)
BR	Beijing Review (Pekin)
BSE	Bolşoya Sovetskaya Entsiklopediya (Moskova)
C	Cumhuriyet (İstanbul)
CAR	Central Asian Review (London).
CAS	Central Asian Survey (Oxford)
CASIPS	Central Asian Survey Incidental Papers Series (Oxford)
CQ	The China Quarterly
CSP	Canadian Slovanic Papers
DPA	Deutsche Presse Agentur
DTS	Doğu Türkistan Sesi (İstanbul)
E	Emel (İstanbul - Ankara)
FAZ	Frankfurter Allgemeine Zeitung (Frankfurt)
FR	Frankfurter Rundschau (Frankfurt)
IJTS	International Journal of Turkish Studies (Wisconsin)
İA	İslâm Ansiklopedisi (İstanbul)

JIMMA	Journal Institute of Muslim Minority Affairs (Cidde-London)
K	Kazan (İstanbul)
KM	Kırgızıstan Madaniyatı (Frunze)
KP	Komsomolskaya Pravda (Moskova)
KT	Kommunizm Tugi (Alma Ata)
LB	Lenin Bayragı (Taşkent)
MRGR	Minority Right Group Report (London)
MT	Materialia Turcica (Bochum)
NAA	Narodi Azii i Afriki (Moskova)
NR	Nauka i Religiya (Moskova)
NT	New Times (Moskova)
NYT	New York Times (New York)
NZZ	Neue Zürcher Zeitung (Zürih)
O	Osteuropa (München)
OB	Observer (London)
OR	Orkun (İstanbul)
PC	Problems of Communism
R	Reuter
RCL	Religion in Communist Lands
RFER	RFE Research (Münih)
RLR	Radio Liberty Research Bulletin (Münih)
S	Spiegel (Hamburg)
SDZ	Süddeutsche Zeitung (Münih)
SG	Soviet Geography
SK	Sotsialistik Kazakstan (Alma Ata)
ST	Sovyet Türkmenistanı (Aşhabad)
ŞY	Şark Yuldızı (Taşkent)
T	Time (New York)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TDA	Türk Dünyası Araştırmaları (İstanbul)
TDEK	Türk Dünyası El Kitabı (Ankara)
TE	Türk Edebiyatı (İstanbul)
TK	Türk Kültürü (Ankara)
TS	Türkistan Sesi (Münih)
USNWR	U. S. News and World Report (Washington)
VN	Veçernie Novosti (Belgrad)
VS	Vestnik Statistiki (Moskova)
WDS	Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa
WP	Washington Post (Washington)
WT	The World Today

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİBLİYOGRAFYA

(Türkçe kitaplar)

Abdullin, M.-Batıev, S., *Tatarstan ASSR : Çınbarlık hem burjuaz uydırmalar*, Kazan 1980.

Alptekin, E., *Uygur Türkleri*, İstanbul 1978.

Alptekin, İ.Y., *Doğu Türkistan Davası*, 3. bsk., İstanbul 1981.

Ankara Üniversitesi Bulgaristan'daki Türkler Semineri, Ankara 1985.

Batıbey, K.Ş., *Batı Trakya Türk Devleti*, İstanbul 1979.

Buğra, M.E., *Doğu Türkistan*, İstanbul 1952.

Bulgaristan'da Türk Varlığı, Ankara 1985.

Caferoğlu, A., *Türk Kavimleri*, Ankara 1983.

Devlet, N., *Rusya Türklerinin Millî Mücâdele Tarihi, 1905-1917*, Ankara 1985.

Devletşin, T., *Sovyet Tatarıstan'ı* Ankara 1981.

Ercilasun, A.B., *Bugünkü Türk Alfabeleri*, I, II, Ankara 1977.

Kazak ve Tatar Türkleri, İstanbul 1976.

Kurat, A.N., *Rusya Tarihi*, Ankara 1948.

Kuzgun, Ş., *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara 1985.

Oder, K., *Azerbaycan*, İstanbul 1982.

Saray, M., *Dünden bugüne Afganistan*, İstanbul 1981.

Şimşir, B., *Rumeliden Türk Göçleri*, I, Ankara 1968.

Şimşir, B., *Rumeliden Türk Göçleri*, II, Ankara 1970.

Şimşir, B. (der.), *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri*, Ankara 1985.

Tatarstan ASSR tarihi, Kazan 1970.

Taysin, E., *Tatarstan ASSR geografiyesi*, 8. bsk., Kazan 1981.

Turan, Ş. (haz.), *Türkistan Bibliyografyası*, 2. bsk., Ankara 1979.

Ülküsal, M., *Dobruca ve Türkler*, Ankara 1966.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ülküsal, M., *Kırım Türk-Tatarları*, İstanbul 1980.

Yuldaşbaev, B., *Başkort ASSRnıŋ tözölüi*, Ufa 1959.

(Yabancı dillerdeki kitaplar)

Abubakirov, K.-Yangurazov, A., *Pyatiletka Başkirii*, Ufa 1966.

Alexiev, A., *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, 1982.

Atlas SSSR, Moskova 1963.

Baymirza, H., *Turkestan im Herzen Euroasiens*, Köln 1980.

ayn. mlf., *Turkestan zwischen Russland und China*, Amsterdam 1971.

Bennigsen, A.-Wimbush, S.E., *Mystics and Commisars*, London 1985.

ayn. mlf., *Muslims of the Soviet Empire*, İngiltere 1985.

Braeker, H., *Die islamischen Turkvolker Zentralasiens und die sowjetischinesische Bezehungen*, Köln 1984.

Broydo, G.İ., *Vosstanie Kirgizi v 1916 g.*, Moskova 1925.

Burbiel, G., *The Tatars and the Tatar ASSR, Attitudes of Major Soviet Nationalities*, Massachusetts 1973.

Central Asia in the 1980's: Strategic Dynamics in the Decade Ahead, 1984.

Curran, S.L.-Ponomareff, D., *Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces*, 1982.

Çeneli, I.-Gruber, A., *Krimtatarische Chrestomatie aus Gegenwarttexten*, Wiesbaden 1980.

Fisher, A., *The Crimean Tatars*, Stanford 1978.

D.P. Hammer, *The USSR. The politics of Oligarchy*, 2. bsk., Boukler-London 1986.

Human Right Violations in Western Thrace.

İstoriçeskoe znaçeniedobrovolnogo prisoedineniya Başkirii k Russkomu gosudarstvu, Ufa 1982.

Kazak, F., *Ostturkistan zwischen den Grossmaechten*, Berlin 1937.

Kırımal, E., *Der nationale Kampf der Krimtürken*, Emsteden 1952.

Letopis periodiçeskih i prodoljayuşçihsya izdanii 1971-75, II, Moskova 1981.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

N. Lubin, *Labour and Nationality in Soviet Central Asia* Hong Kong 1984.

Medlin, W.K.-Cave, W.M.-Carpenter, F., *Education and Development in Central Asia*, Leiden 1971.

Narodnoe Hozyaystvo Başkirskoy ASSR (1917-1967), Ufa 1967.

Narodnoe Hozyaystvo i kulturnoe stroitelstvo Başkirskoy ASSR, Ufa 1964.

Narodnoe Hozyaystvo SSSR za 60 let Moskova 1977.

Narodnoe Hozyaystvo SSSR v 1978 g., Moskova 1979.

Narodnoe Hozyaystvo SSSR 1922-1982, Moskova 1982.

Narodnoe Obrazovaniye Nayka i Kultura v SSSR, Moskova 1977.

Naselenia SSSR. Po dannım Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1979. goda, Moskova 1980.

Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin, Detroit 1977.

Peçat SSSR v goda, Moskova 1981.

A.A. Rorlich, *The Volga Tatars*, California 1986.

M. Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge-Soviet Central Asia*, New York 1983.

Ro'i, (nşr.), *The USSR and the Muslim World*, London 1984.

Politik im 20. Jahrhundert, 2. bsk. Braunschweig 1972.

RSFSR Administrativno-territorialnoe delenie na 1 yanvarya 1972 goda, Moskova 1972.

Scharlipp, W.E., *Auxiliarfunktionen von Hauptverben nach Konverb in der neuuigurischen Schriftsprache von Sinkiang*, Berlin 1984.

Simon, G., *Die nationale Bewegung der Krimtataren*, Köln 1975.

Statistisches Jahrbuch 1983 für die Bundesrepublik Deutschland, Wiesbaden 1984.

Statistisches Jahrbuch 1988 für die Bundesrepublik Deutschland, Wiesbaden 1988.

Tokarev, S.A., *Etnografiya Narodov SSSR*, Moskova 1958.

TSSU SSSR İtogi Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1970 goda, IV, Moskova 1973.

Wimbush, S.E.-Alexiev, A., *The Ethnic Factor in the Soviet Forces*, 1982.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Wimbush, S.E. (nşr.), *Soviet Nationalities in Strategic Perspective*, London 1985.

(Türkçe makaleler)

«Amerika Haberleri» *K*, sayı 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18 (1973-1976), s. 61-62; 61-63; 59-60; 61-62; 61-62; 61-62; 60.

Arat, R.A., «Astırahan Hanlığı», *İA*, I, s. 680-682.

ayn. mlf., «Kazakıstan», *İA*, VI, s. 494-505.

ayn. mlf., «Kasım Hanlığı», *İA*, VI, s. 281-386.

ayn. mlf., «Kazan Hanlığı», *İA*, VI, s. 505-522.

ayn. mlf., «Kırgızıstan», *İA*, VI, s. 735-741.

ayn. mlf., «Sibir Hanlığı», *İA*, VI, s. 1071-1074.

Bala, M., «Buhârâ Hanlığı», *İA*, II, s. 968-771.

ayn. mlf., «Hokand aHnlığı», *İA*, V/1, s. 556-559.

Bennigsen, A. (trc. Kemal Aytaç), «Çarlık ve Sovyet hakimiyeti altındaki Türkler», *TDA*, sayı 41 (1980), s. 159-181.

Caferoğlu, A., «Kuzey Azerbaycan», *TDEK*, s. 1104-1153.

Caferoğlu, A.-Yücel, T., «Güney Azerbaycan ve İran Türkleri», *TDEK*, s. 1111-1120.

Conquest, R. (çev. E. Özbilen), «Kayıp bir halk : Rusya Mesketyalıları», *TDA*, sayı 50 (Ekim 1987), 183-188.

Çay, A., «İran Türklerinden Kaşgaylar», *OR*, sayı 3, 1983, s. 13-14.

Darkot, B., «Kıbrıs», *İA*, VI, s. 672-676.

Devlet, N., «Dış Türklerde büyük nüfus artışı», *TDA*, I, sayı 6, 1980, s. 45-51.

ayn. mlf., «Ruslaştırmada Kazan Türkleri örneği», *TDA*, sayı 21, s. 87-95.

ayn. mlf., «Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada yeni adımlar», *TDA*, sayı 19, s. 1-10.

ayn. mlf., «Lenin Bayrağı» gazetesinin 25. yılı ve Kırım Türk Kültürünün bugünkü durumu», *TK*, sayı 235, 1982, s. 49-55.

ayn. mlf., «Topyekün sürgünün 40. yılı ve Kırım Türklerinin sürgünden sonraki faaliyetleri», *TDA*, sayı 24 (1983), s. 102-129.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayn. mlf., «Sovyet rejiminin eziyetlerine dayanamayan Mustafa Cemiloğlu göç etmek istiyor», sayı 136 (1983), s. 29-39.

ayn. mlf., «Nurfet Murahas'ın mahkûmiyeti-Kırım Türklerinin Ruslaştırmaya karşı mücâdeleleri», *E*, sayı 137 (1983), s. 4-8.

ayn. mlf., «Kırım Türkleri İslâm Konferansı Teşkilâtına müracaat ettiler», *E*, sayı 139 (1983), s. 8-14.

ayn. mlf., «Araştırmalar ışığında Tatarıstan'daki sosyal değişmeler», BEŞİNCİ MİLLETLER ARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ TEBLİĞLERİ, Türk Tarihi, I (İstanbul 1986), s. 191-196.

ayn. mlf., «Kazak Türklerinin ayaklanması», *TDA*, sayı 48 (Haziran 1987), s. 151-162.

ayn. mlf., «Karabağ Olayları», *TE*, sayı 175 (Mayıs 1988), s. 32-35.

ayn. mlf., «Kırım Tatarlarında Çağdaş Kültürel Gelişmeler», *TDA*, sayı 57 (Aralık 1988), s. 1-16.

Esin, N., «Irak Türkleri», *TDEK*, s. 1125-1131.

Heyet, C., «20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı», *ATKD*, XXXIV, sayı 253, s. 25-30.

İnalcık, H., «Kırım Hanlığı», *İA*, VI, s. 746-756.

İnan, A., «Sibirya Türkleri», *TDEK*, s. 1272-1295.

«İran», *İA*, V/2, s. 1013-1020.

«Kırgızistandın Tarihının ayrım aspektleri Kıtaylık falsifikatorlordun tetiri bulmaloolorunda», *KM*, sayı 37 (1983).

Korkıt Ata Eskertisi, *SK*, (19.9.1976).

Lammers, H.-Işıltan, F., «Suriye», *İA*, XI, s. 51-66.

Mansur, R., «Avustralya Haberleri», *K*, sayı 14 (1975), s. 53-54.

Merçil, E., «Afganistan Türkleri», *TDEK*, s. 1154-1159.

Orhonlu, C., «Suriye Türkleri», *TDEK*, s. 1132-1139.

ayn. mlf., «Yunanistan Türkleri», *TDEK*, s. 1099-1104.

Saatçi, S., «Irak Türklerinin bugünkü mes'eleleri», *ATKD*, XXIV, sayı 254, s. 99-106.

Safiulla, A., «Finlandiya'da Javrenpaa şehrinde kültür bayramı», *K*, sayı 12, 14 (1974-1975), s. 57-58; 42-43.

Şimşir, B., «Bulgaristan Türkleri», *TDEK*, s. 1070-1081.

Temir, A., «İdil-Ural ve yöresi», *TDEK*, s. 1251-1257.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tetimov, M., «Royhet melumatliri ve Uygur ahalisi, *KT*, (13 Haziran 1980).

Teyipoz, Z., «Azatlık ve milliy mustekillik üçün küreş», *KT*, (3 Ocak 1980).

Tuganay, C., «Finlandiya Haberleri», *K*, sayı 16, 18 (1975-1976), s. 58-61.

Uygun, «Hozırgi Uzbek imlosi hakida bazi mulohazalar», *ŞY*, sayı 10, (1982), s. 202-204.

Ülküsal, M., «Romanya Türkleri, *TDEK*, s. 1082-1085.

«Ünlü sovyet yazarı Cengiz Aytmatov konuğumuz», *C*, (22.11.1983).

Yücel, T.-Alasya, H.F., «Kıbrıs Türkleri», *TDEK*, s. 1060-1069.

Yücelden, Ş., «Yugoslavya Türkleri», *TDEK*, s. 1086-1098.

(Yabancı dillerdeki makaleler)

«Age Distribution of China's Population», *BR*, sayı 1, (16 Ocak 1984).

Aird, J.S., «The Preliminary Results of China's 1982 Census», *CQ*, (Aralık 1983, s. 613-614.

«A Soviet Wisdom Where Two Worlds Clash», *USNWR*, (19 Temmuz 1982).

«Baschkirien», *B*, II, s. 340.

Bauer, L.A., «The Tatars in Poland», *JIMMA*, V, sayı 2, (1984), s. 345-359.

Beckherrn, E., «A Deserted Kazakh Steppe Turned Into a Granady», *DPA*, (26 Kasım 1979).

Blair, W.G., «Rauf Denktaş: Man in-the-News», *NYT*, (16 Kasım 1983).

Bohmann, A., Tuwa, Süd-Sahalin und Kurilen (Die Gebietsgewinne der Sowjetunion in Zentral-und Ostasien)», *FAZ*, (25.9.1979).

Brown, B., «First Secratary Gapurov Assesses Ideological Situation in Turkmenistan», *RLR*, (4 Eylül 1979).

ayn. mlf., «Uzbekistan and Uzbeks in the *USSR*, Nationality and Language Aspects of Census of 1979», *RLR*, (28 Mart 1980).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayn. mlf., «Tajikistan and the Tajiks in the USSR : Nationality and Language Aspects of Census of 1979», *RLR*, (16 Mayıs 1980).

ayn. mlf., «Economic requests of the Central Asian Republis and Kazakstan presented at USSR Supreme Soviet Session», *RLR*, (19 Kasım 1980).

«Bulgarian», *B*, III, s. 434-443.

Carlson-Oraltay, «Threat Seen to the Purity of the Kazak Language», *RLR*, (5 Mart 1982).

«Century Old Chinese», *BR*, (13 Şubat 1984).

Chisti, S.H., «Muslim Population of Mainland China : As Estimate», *JIMMA*, II, sayı 1, s. 75-85.

Crabb, «China's Wild West Hopes to Attract Foreign Business Investments», *R*, (9 Haziran 1983).

Cviic, F.K., «Yugoslavia's Moslem Problem», *WT*, sayı 3 (1980), s. 108-112.

N. Devlet, «The Situation of Islam in Tatarıstan after 70 years» (Basılmamış Tebliğ).

ayn, mlf., «A Specimen of Russification : The Kazan Turks (Tatars)», *CAS*, II, sayı 3, 1983, s. 79-88.

ayn. mlf., «Islam in Tatarstan», *JIMMA*, V, sayı 2 (1985), s. 336-344.

ayn. mlf., «The Present Situation of the Soviet Muslims in the Example Kazan Tatars». *Papers and Lectures the Sixth International Conference of World Assembly of Muslim Youth* (22-27 Ocak 1986), Riyad.

Drew, W.J., «Sinkiang : The Land and the People», *CAR*, XVI (1968), s. 205-216.

Dreyer, J.T., «The Islamic Community of China», *CAS*, I, sayı 2/3 (1982), s. 31-60.

«Education for National Minorities», *BR*, sayı 48 (29 Aralık 1982).

«Educational Level of Population», *BR*, sayı 14, (2 Nisan 1984).

«Es gibt mehr als ein Milliarde Chinese, *FAZ*, (28 Ekim 1982).

Frankland, M., «If looks could kill at the coctail party», *OB*, (30 Ekim 1983).

Girnius, K., «The Draft Recommendation to the Tashkent Conference A New Wave of Russification», *RLR*, (19 Haziran 1979).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Grulich, R., «Die türkische Volksgruppe in Yugoslavien», *MT*, (1975), s. 22-24.

ayn. mlf., «Die Türken in Rumaenien», *MT*, I (1975), s. 105-112.

ayn. mlf., «Die Türkische Minderheit in Griechenland, *MT*, III, s. 83-88.

Gupte, P.B., «Khomeini's Opponents Gain Control of Provincial Capital», *NYT*, (7 Aralık 1979).

ayn. mlf., «Azerbaijanis Protest Killing of Bodyguard», *NYT*, (8 Aralık 1979).

Günther, H., «Erste Ergebnisse der Volkszaehlung in Jugoslawien 1981», *O*, sayı 4 (1982), s. 322-324.

Hetmaneh, A., «National Renascence in Soviet Kazakhstan : The Brezhnev Era», *Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin* (Detroit 1977), s. 295-305.

Israeli, R., «The Muslim Minorty in the People's Republic of China», *AS*, XXI, sayı 8 (1981), s. 901-909.

Jarring, G., «The New Romanized Alphabet for Uighur and Kazakh and Some Observations on the Uighur Dialect of Kashgar», s. 230-245.

Jugoslawien, *B*, IX, s. 544-551.

Kamenka, P., «Between Mohammed and Lenin. Shiites in the Soviet Union», *AFP*, (27 Aralık 1983).

Karagassen, «Tofa, Tofalaren», *B*, X (1970), s. 744.

Karpat, K.H., «Ottoman Urbanism : The Crimean Emigration to Dobruca and the Foundation of Mecidiye, 1856-1878», *IJTS*, III/1, (1984/85), s. 1-25.

«Kasachen», *B*, IX, s. 808-809.

«Kazakhstan Grain Sale Down on Average», *R*, (22 Ekim 1981).

Keteni, M.A., «Muslims in Greece», *Human Rights Violations in the Western Thrace*, s. 10-18.

«Kirgisien» *B*, II, s. 204.

J. Kohan, «Perestroika Hits the KGB», *T*, sayı 42 (Ekim 1988), s. 131.

Kraus, H. (der.), «The Gowernment of the USSR», *RLR*, sayı 24, (11 Haziran 1986).

Krepiev, E., «Turkologie in Bulgarien», *MT*, III, (1977), s. 89-92.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kux, E., «Sinkiang: Chinas Grenzgau im Westen», *NZZ*, (21 Mart 1981).

Litvinskiy, «İzuçeniya drevney istorii i kulturı vostoçnogo Turkestana v otecetvennoy i zarubejnoy nauk», *NAA*, sayı 1, (1982), s. 69-79.

Majrouh, S.B., «The Russian Intervantion in Afghanistan: The Economic War», *CAS*, IV, sayı 4, (1984), s. 97-109.

Matuszewski, D.C., «The Turkic Past in the Soviet Future», *PC* sayı 4, (1982), s. 76-82.

Mc Millen, D.H., «The Urumqi Military Region: Defence and Security in China's West», *AS*, XXII, sayı 8, (1983), s. 705-731.

Meissner, B., «Parteiführung, Parteiorganisation und soziale Struktur der KPdSU», *O*, sayı 9, (1981), s. 732-768.

Menges, K.H., «Die Türkische Sprachen Süd-Sibiriens, III, Tuba (Soyon und aKragas)», *CAR*, IV, (1958/59), s. 90-129.

«More Cadres of Minority Nationalities», *BR*, sayı 40, (3 Ekim 1983).

Murat, A.B. - Simmonds, G.W., «Nationalism in Turkmenistan since 1964», *Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin*, Detroit 1977, s. 316-321.

«Nationalism in Kirghizia reported worrying Officials», *R*, 26 Mayıs 1983.

Opteal, H., «Das Wort Allahs Klingt aus alen Lautsprechern», *FR*, (30 Kasım 1981).

ayn. mlf., «Drei Welten treffen sich im fernen Westen», *FR*, (7 Aralık 1981).

Oran, B., «The Land Dispute and the Status of the Turks in Western Thrace», *JIMMA*, V, sayı 2, (1984), s. 360-372.

«Persien Minderheiten melden sich», *SDZ*, (28 Mart 1979).

Petrov, N.P., «Çuvaskiy Alfavit», *Voprost soveşenstveraniya alfavitov Tyurskih yazıkov SSR*, (Moskova 1972), s. 189-201.

Pillsburg, «Muslim Population in China to the 1982 Census», *JIMMA*, V, sayı 1, (1983/84), s. 231-233.

A. Popov, «Time for resoluta action», *NT*, sayı 41 (Ekim 1988) s. 5-7.

«Premier Zhao on Developing Xingians», *BR*, sayı 39 (26 Eylül 1983).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Radiation in Xinjiang?», *A*, sayı 3, (1981), s. 29.

A. Rahr, «Restructing of the Kremlin Leadership», *RLR*, (4 Ekim 1988).

Rakowska-aHrmstone, T., Die aktuelle Problematik sowjetischer Nationalitaetenpolitik, *O*, XXXV, sayı 7/8, (1985), s. 488-505.

Robinson, W.F. (der.), «Selected Demographic and Economic Data on Eastern Europe, *RFE R*, (29 Nisan 1977).

«Rumeanien», *B*, XVI, s. 223-231.

Sadri, R., «The Islamic Republics of Eastern Turkestan: A Commemorative Review», *DTS*, III, sayı 9, (1968), s. 33-45.

Saltıkov, G., «Musulmane v Kitaye», *NR*, sayı 9, (1981), s. 59-63.

«Sarten», *B*, XVL, s. 476.

«Schoren», B, XVI, 1973, s. 820.

Shabad, T., «Etnic Results of the 1979 Census», *SG*, (1980), s. 440-488.

Sheehy, A., «The Crimean Tatars, Volga Germans and Mesbetians: Soviet Treatment of some National Minorities», *MRGR*, sayı 6 (1973), s. 31-35.

ayn. mlf., «Tenth Anniversary of the Decree on the Meskhetians», *RLR*, (31 Mayıs 1978).

ayn. mlf., «Demographic Trends Moving in Uzbek Favor», *RLR*, (20 Kasım 1980).

ayn. mlf., «A New Oblast Created in Uzbekistan», *RLR*, (19 Mayıs 1982).

ayn. mlf., «Uzbek Novel Found Ideologicallly Unsound», *RLR*, (20 Ağustos 1982).

ayn. mlf., «Usubaliev Scores Kirghiz Historians and Cultural Figures for Nationalistic Errors», *RLR*, (1 Haziran 1983).

ayn. mlf., «New Agriculture Secretary in Uzbekistan: A Gorbachev Protege», *RLR* (7 Eylül 1988).

Shimin, G., «Recent Research in Turkic Studies», *CAS*, I, sayı 1, (1982), s. 105-109.

«Soviet Azerbaijan's Southern Headache», *R*, (10 Kasım 1983).

Staar, R.F., «Weltkommunismus 1981/82», *O*, sayı 6, (1982), s. 489-500.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Staats, D., «The Uighur Press and Sino-Soviet Conflict», *RLR*, (15 Haziran 1977).

«Tadschiken», *B*, WVIII, s. 422.

Tagiyev, A., «Questions and Answers. The Language of Lies and the Truth About Languages», *KP*, (25 Ekim 1984).

Terzani, T., «Kashgar», *S*, sayı 7, (1983).

«The 1982 Census Results», *BR*, sayı 45, (8 Aralık 1982).

«The Scene in Azerbaijan», *AP*, (7 Aralık 1979).

«Tschuwaschische Autonome Sozialistische Sowjetrepublik», *B*, s. 90.

«Turkey Fears Hostile Reaction Over Cyprus», *R*, (15 Kasım 1983).

«Turkmenen», *B*, XIX, s. 140.

«Turmenische Sozialistische Sowjetrepublik», *B*, XIX, s. 141-142.

«Tuwiner», *B*, XIX, s. 152.

«Tuwinische Autonome Sozialistische Sowjetrepublik», *B*, XIX, s. 152-153.

Uighur, M.E., «Şerki Türkistan Evazı (The Voice of Eastern Turkestan), *CAS*, I, sayı 2/3, (1982), s. 61.

Ulahnu, «National Regional Autonomy», *BR*, sayı 46, (16 Kasım 1981), s. 15-20.

«Umtausch der Personelausweise», *WDS*, (1980), sayı 12, s. 283.

Wallis, R., «Minorities in İran», *R*, (28 Mart 1979).

Wieland, L., «In Baku gilt Ajatollah Chomeini als ein» unheimlicher Nachbar», *FAZ*, (31 Aralık 1983).

Wimbush, S.E. - Wixman, R., «The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia», *CSP*, XVII, sayı 2-3, (1975), s. 320-340.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

ISBN 975-400-009-3